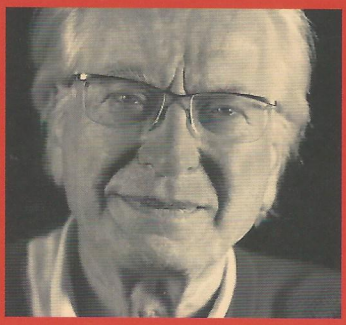
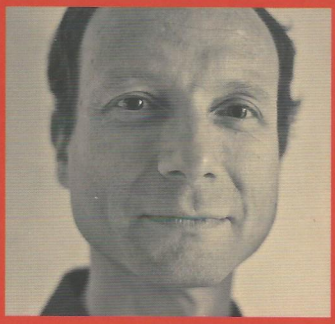
metis diyaloglar

Bernard Friot, Frédéric Lordon

Komünizm İş Başında

Kapitalizme Karşı Sosyal Güvenlik Sistemi

SÖYLEŞİ: AMÉLIE JEAMMET

metis

Bernard Friot, Frédéric Lordon

Komünizm İş Başında

Kapitalizme Karşı
Sosyal Güvenlik Sistemi

1946 doğumlu iktisatçı ve sosyolog Bernard Friot Paris X - Nanterre Üniversitesi'nden profesör olarak emekli oldu. 1970'lerin başından bu yana Fransız Komünist Partisi'nin ve yükseköğretim sendikasının üyesi. Kurduğu Maaş Ağı adlı dernekle birlikte "ömür boyu maaş" kavramını geliştirip tanıtmaya çalışıyor. Başlıca kitapları: *Puissances du salariat: emploi et protection sociale à la française* (Ücretli Kesimin Gücü: Fransız Usulü İş / İstihdam ve Toplumsal Koruma, 1998; genişletilmiş yeni basımı, 2012), *Vaincre Macron* (Macron'u Yenmek, 2017) ve *Prenons le pouvoir sur nos retraites* (Emekliliğimiz Konusunda Gücü Elimize Alalım, 2023).

1962 doğumlu iktisatçı ve filozof Frédéric Lordon, Fransa'da Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi'nde araştırma yöneticisi ve Avrupa Sosyoloji Enstitüsü'nde araştırmacı. Çalışmaları Spinozacı bir siyasal iktisat geliştirmeye, iktisat sosyolojisine ve finansal kapitalizmin krizlerine yoğunlaşmış durumda. *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik*'ini (çev. Akın Terzi, 2013) yayımladığımız Lordon'un başlıca kitapları: *L'intérêt souverain: Essai d'anthropologie économique spinoziste* (Çıkarın Egemenliği: Spinozacı Ekonomik Antropoloji Üstüne Bir Deneme, 2006), *Conflits et pouvoirs dans les institutions du capitalisme* (Kapitalizmin Kurumlarında İktidarlar ve Çatışmalar, 2008), Yves Citton ile birlikte *Spinoza et les sciences sociales: De l'économie des affects à la puissance de la multitude* (Spinoza ve Sosyal Bilimler: Duygulanımların Ekonomisinden Çokluğun Gücüne, 2008) ve *La Société des affects: pour un structuralisme des passions* (Duygulanımlar Toplumu: Güçlü Duyguların Yapısal İncelemesine Doğru).

Yayıncı Amélie Jeammet'nin *Kapitalizm İş Başında* dışında, Marina Simonin ile birlikte hazırladığı bir söyleşi kitabı daha var: Bruno Amable ve Stefano Palombarani ile *Où va le bloc bourgeois?* (Burjuva Bloğu Nereye Gidiyor?, 2022).

Metis Diyaloglar 16

Komünizm İş Başında
Kapitalizme Karşı Sosyal Güvenlik Sistemi
Bernard Friot, Frédéric Lordon
Söyleşi: Amélie Jeammet

Özgün Adı: En travail
Conversations sur le communisme
La Dispute, 2021

© La Dispute/Snédit, Paris, 2021
© Metis Yayınları, 2024
Çeviri Eser © Aslı Sümer, 2025

La Dispute Yayınları'yla yapılan
sözleşme temelinde yayımlanmıştır.

İlk Basım: Şubat 2025

Yayıma Hazırlayanlar: Savaş Kılıç, M. Taha Tunç

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

ISBN-13: 978-605-316-408-1

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Bernard Friot, Frédéric Lordon

Komünizm İş Başında

Kapitalizme Karşı Sosyal Güvenlik Sistemi

SÖYLEŞİ: AMÉLIE JEAMMET

Çeviren:
Aslı Sümer

metis

metis diyaloglar

Teori ve Pratik Üzerine T. W. Adorno, M. Horkheimer

Dün Bugün Jacques Lacan A. Badiou, E. Roudinesco

Güzel Tehlike M. Foucault, C. Bonnefoy

İstanbul'dan Gelen Telefon: Müzik Eşliğinde Bir Söyleşi
J. Berger, Y. Göktürk

Sartre ile Sartre Hakkında J.-P. Sartre, P. Anderson
R. Frazer, Q. Hoare, S. de Beauvoir

Turgut Uyar ve başka şeyler O. Koçak, Y. Göktürk

Alman Felsefesi Üstüne Diyalog A. Badiou, J.-L. Nancy, J. Völker

Uzaktan Yakından C. Lévi-Strauss, D. Eribon

Yazı ve Ölüm A. Green, D. Eddé

Nasıl Bir Zamanda Yaşıyoruz? J. Rancière, E. Hazan

Zihnin Ucu Bucağı: Bilinç ve Dünya Bir midir? R. Manzotti, T. Parks

Yazma Üzerine Sohbetler U. K. Le Guin ve D. Naimon

Zaten Yoktular S. Žižek, O. İnel

Foucault ve Şeyler M. Foucault, O. İnel

Hades'te Bir Gece O. İnel

Komünizm İş Başında B. Friot, F. Lordon, A. Jeammet

İÇİNDEKİLER

Önsöz
Amélie Jeammet
9

BİRİNCİ BÖLÜM
Temel Mutabakat
15

İKİNCİ BÖLÜM
Anlaşmazlıklar
79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Siyasi Perspektifler
188

Önsöz

Amélie Jeammet

Bernard Friot ile Frédéric Lordon'u bir kitapta buluşturma fikri aklımıza ilk defa 2012 yılında geldi. Friot La Dispute'teki bir üçleme bünyesinde, *Emeklilikte Kazanılacak ve Kaybedilecekler*'in[1] ardından *Maaşta Kazanılacak ve Kaybedilecekler*'i[2] tamamlamış, Lordon 2008 mali krizine dair tahlilini bir tiyatro oyunuyla[3] geniş kitleler için erişilir hale getirmişti.

Biri bize, kapitalizmi fiilen alaşağı eden araçlar olarak genel sosyal güvenlik rejimi ve kişi vasfına maaşa dair, 2010 yılında emeklilik reformlarına karşı hareketin başarısız olmasına rağmen geleceğimiz için özgürleşme perspektiflerinin önünü açan sarsıcı bir okuma sunuyor, diğeri ise kendine has çarkları, özgül kurumları, dehşet verici dolandırıcılıklarıyla bizi midesine indirmekte olan canavarı –finansallaşmış biriktirme rejimini– gözler önüne sererek[4] zihnimizi özgürleştiriyordu. Onda da alaşağı etme fikri vardı: Finans kay-

1. Bernard Friot, *L'Enjeu des retraites*, La Dispute, Paris, 2010.

2. Bernard Friot, *L'Enjeu du salaire*, La Dispute, Paris, 2012. Üçlemenin üçüncü cildi *Émanciper le travail: Entretiens avec Patrick Zech* (Emeği Özgürleştirmek: Patrick Zech'le söyleşiler), La Dispute, Paris, 2014.

3. Frédéric Lordon, *D'un retournement l'autre. Comédie sérieuse sur la crise financière, en quatre actes et en alexandrins*, Seuil, Paris, 2011; öncesi: *Jusqu'à quand? Pour en finir avec les crises financières*, Raisons d'Agir, Paris, 2008.

4. Örneğin bkz. Frédéric Lordon, *Fonds de pension, piège à cons?*, Raisons d'Agir, Paris, 2000.

naklı gelirlerin ciddi miktarda kırpılmasını önerdikten[5] sonra işi borsanın kapatılmasını savunmaya kadar vardırdı.[6] Hem günümüz kapitalizminin iflah edilmesi imkânsız marazının ortaya serilmesinde hem de ondan çıkış yollarının tahayyülünde ikisi arasında bir tür yankı vardı sanki. İkisi de ilk araştırmaları için yola çıktıkları ekonomi alanından, belki bu meseleye dair fazla ortodoksluğa battığı için sonradan ayrılmışlardı.

Öte yandan araştırmacılık kariyerlerinin başka yönleri onları birbirlerinden ayırmış gibiydi. Öncelikle yeni disiplinleri: Bernard Friot sosyolojiye göç etmiş, Frédéric Lordon ise Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi CNRS'nin felsefe bölümüne geçmişti. Konuları da epeyce farklıydı (bir yanda sosyal güvenlik, beri yanda mali kurumlar) ve Parti'nin tarihinin tüm gelgitleri karşısında ve onlara rağmen komünist kalmaya devam eden ilki, merceğini muzaffer bir devrimci sınıfın gerçekleştirdiklerine odaklar ve bizi 1946 kuşağında komünizmi ağır ağır inşa edenlerin başlattığı işi devam ettirmeye davet ederken, ikincisi *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik*'te[7] tutkularımızı belirleyen ve özgürleşme umutlarımızın kuyusunu kazan kapitalizmin ağlarına saplanmış olduğumuzu anlatmaktaydı.

Öte yandan Frédéric Lordon 2011'de iki konferansta Bernard Friot'nun çalışmalarına atıfta bulundu[8] ve iki yazarı karşı karşıya getirme fikri o zaman filizlenmeye başladı. Ama ikisi de kendi yollarında ilerlemekteydi: Bernard Friot çıktığı "turne"de, boydan boya katettiği Fransa'da konferanslar vermekte, Frédéric Lordon devasa bir işe, Spinozacı bir kurumlar felsefesi inşa etmeye girişmişti. Bu yollar o sırada kesişmiyordu. Biz de bu fikri bir çekmeceye kaldırdık, bir süre tozlar arasında kayboldu.

5. Frédéric Lordon, "Le SLAM", *Le Monde diplomatique*, 23 Şubat 2007.

6. Frédéric Lordon, "Et si on fermait la Bourse...", *Le Monde diplomatique*, Şubat 2010.

7. Frédéric Lordon, *Capitalisme, désir et servitude: Marx et Spinoza*, La Fabrique, Paris, 2010; Türkçesi: *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik: Marx ve Spinoza'nın İşbirliği*, çev. Akın Terzi, Metis, 2013 (2020).

8. *D'un retournement l'autre...* kitabının tanıtımı vesilesiyle Mayıs ve Kasım 2011'de, ilki *Tropiques*, ikincisi *Lieu-Dit* kitabevlerinde düzenlenen iki konferansta.

Bu karşı karşıya getirme arzusu bazı vesilelerle canlandı: Öncelikle, iki yazar *Tropiques* kitabevinde ilk defa bir araya gelerek ortak bir konferans verdi.[9] 2016 yılının bahar aylarında El Khomri'nin çıkarmak istediği kanuna karşı örgütlenen toplumsal hareket esnasında ikisinin de ismi tartışmalarda, bazen birlikte olmak üzere, sık sık anıldı. 2018 yılında, protestocu öğrencilerin işgal ettiği Tolbiac kampüsünün bir amfisinde aynı kürsüde tekrar buluştular.[10] Frédéric Lordon aynı yıl *Anarşi Hali*'nin[11] önemli bir kısmını hasrettiği Bernard Friot'nun teorisine, 2019'da *Onlarsız Yaşamak mı?* kitabında[12] tekrar yer verdi. Bu iki ismin ortak yanları olduğu su götürmezdi artık. *Söyleşiye* er geç vakit ayırmalıydılar.

Uygun vakit 2020 baharında, kapanmanın göbeğinde geldi: Lordon blogunda "Perspektifler" başlıklı bir diziye başlayarak pencereyi ardına kadar açıyor ve bizi, kapitalizmin dışına nasıl "çıkılacağı" üzerine düşünmeye davet ediyordu. Bir yazıdan diğerine, kendisine isabetli görünen yolları bize çiziyordu. Ve beşinciden itibaren dokuzuncu ve son yazıya varıncaya dek tüm bu satırlar, çok açık şekilde, Friot'nun ileri sürdüğü ve Lordon'un yaymak ve zenginleştirmek üzere kendi meşrebince gümbür gümbür sahiplendiği "kişi olma vasfına maaş" (*salaire à la qualification personnelle*) teorisine atıf yapan –komünist– bir hipotezde birleşiyor gibiydi. Eski projeyi canlandırma fırsatı doğuvermişti: Onlara artık sadece yan yana değil, *birbiriyle* konuşma fırsatını da vermek gerekiyordu kesinlikle. Bu sefer tam vaktiydi: La Dispute Yayınları'nın davetine ikisi de aynı coşkuyla olumlu yanıt verdi. Söyleşileri 26 Şubat ile 11 Mayıs 2021 arasında gerçekleşen dört oturumda gerçekleşti. *Komünizm İş Başında*'nın kitaplaştırılmış halinde, Bernard Friot ile Frédéric Lor-

9. Şuradan izleyebilirsiniz: https://www.librairie-tropiques.fr/article-bernard-friot-et-frederic-lordon-chez-tropiques-124724224.html.

10. Şuradan izleyebilirsiniz: https://www.youtube.com/watch?v=0PcHA7-hA-AU.

11. Frédéric Lordon, *La Condition anarchique*, Seuil, Paris, 2018.

12. Frédéric Lordon, *Vivre sans ? Institutions, police, travail, argent...*, La Fabrique, Paris, 2019.

don karşılaşmalarının etkilerini titizlikle açıyor ve her biri kendi komünizm hipotezini "çalıştırıyor" (*mettre en travail*).

Kitabın ilk kısmı, teorik yakınlıkların masaya koyulduğu ve konuşma isteğinin ifade edildiği ilk oturumun ürünü. O sırada Frédéric Lordon, finansallaşmış kapitalizmin dünya geneline yayılmasının feci sonuçlarıyla başlayıp mevcut güç dengeleriyle önü açık –ya da kapalı– perspektiflerle biten, arada da, komünizmin aşikârlığının ve Bernard Friot'nun tezlerine açık desteğin kendini hissettirdiği *Komünizme Ait Figürler*'i[13] yazmayı yeni bitirmişti. Bir başka deyişle tartışma, Frédéric Lordon'un kişi vasfına maaş teorisine tam destek sunduğu bu ilk söyleşiden önce başlamıştı. Bu ilk kısım, iki araştırmacının yakın olduğu noktaların karşı karşıya getirilerek ortaya çıktığı iki monologdan oluşuyor. Friot, iyice kavrayabilmemiz için bizi maaş, emek ve emekçi, değerin toplumsallaşması ve yurttaşlık gibi konularda tanımlarımızı sarsmaya zorlayan teorisinin ana hatlarını özet halinde ortaya koyuyor. Komünizmin mutlu yarınlara ertelenen bir ufuk değil, çelişkili biçimde bizzat kapitalizmin içerisinde, komünist bir emekçi statüsünün inşasına doğru *kurumlarımızda halihazırda işleyen* bir hareket olduğunu görüyoruz böylece. Ardından Lordon, arzuya ve insan faaliyetine dair ortak bir antropolojik kavrayışa ve ayrıca toplumsal ilişkilere içkin olan şiddeti kanalize edecek olan, başta devlet ve para gibi makrososyal kurumların gerekliliği fikrine dayanan bir kesişim noktaları haritası çıkarıyor. Bu ilk görüş alışverişi, kurumlar komünizmini savunan bu iki ismi bir araya getiren militan hareketin ne denli haklı olduğunu apaçık ortaya koyuyor.

Bu ilk oturum aynı zamanda eserin genel tonunu da açık şekilde ortaya koyar nitelikte: Basbayağı bir *söyleşi* bu. "Tartışma"dan, zirvedeki bir kapışmadan eser yok burada. Sansasyon peşindeki medyanın bayıldığı "çarpışma" hele hiç değil. Aksine, birlikte yol almak, birinin tekillikleriyle ötekinin özgüllüklerini dostane bir şekilde karşı karşıya koymak ve bunu yaparken yakınlıkları gözler

13. Frédéric Lordon, *Figures du communisme*, La Fabrique, Paris, 2021.

önüne sermek, nihayetinde derin duygudaşlıkların, *iş başındaki* (*en travail*) komünizm başta olmak üzere ortak gösterenlerin fark edilmesine ya da teyidine varmak söz konusu.

İki yazar ikinci karşılaşmada anlaşamadıkları hatta çeliştikleri noktaları daha sert bir şekilde ele almaya karar vermişti. "Maaş" üzerine çatışmaları, emeğe dair muhtemel fikir ayrılıkları, teorik planda Bourdieu'nün ve regülasyon teorisinin etkileri üzerine uzlaşmazlık, Frédéric Lordon'un yapıbozumcu duruşuyla Bernard Friot' nun, devrimci sınıfın gerçekleştirdiklerini görmeye engel oluşturduğu gerekçesiyle buna itirazını kavramak gerekiyordu. Son olarak iki üretim tarzı arasındaki geçişin nasıl tasavvur edileceği konuşulacaktı. Program yüklüydü ama yazarlar gerekli zamanı ayırmakta kararlıydı.

Ancak Lordon söyleşiyi beklenmedik şekilde, tüm diğerlerine hükmettiğini düşündüğü epistemolojik bir sorunla başlatmayı tercih etti: İkisinin "dil oyunları" arasındaki –"radikal" diye tanımladığı– farkla. Friot'nun dil oyununu dinsellikle, müjde ve vaazla özdeşleştirirken kendisininkini olgusallık ve nedensellik şeklinde özetliyordu. Ardından gelen, birbirini memnun etme çabasının da kirliliğin de olmadığı söyleşi iki araştırmacıyı, yaklaşımlarındaki farkları netleştirmeye sevk etti. Bu durumda, başlangıçta öngörülen ihtilafları tek tek ayrıntılı biçimde ele almak üzere üçüncü bir söyleşi gerekecekti. Bu iki söyleşi kitabın, bu defa diyalog olarak biçimlendirilmiş ikinci kısmını oluşturuyor. Her bir anlaşmazlık noktasının üzerine gitmeden önce tartışmayı epistemolojik farklılıklarıyla başlatmak sağırlar diyaloğu riskini ortadan kaldırarak iki yazara derin bir tartışma yapabilme imkânını verdi. Üçüncü söyleşinin en önemli kazanımlarından biri, Bernard Friot'nun kişi vasfına maaş teorisinde merkezi öneme sahip olan, ancak blogunda da *Komünizme Ait Figürler*'de de onun yerine "genel ekonomik garanti" ifadesini kullanan Lordon'a sorunlu gelen "maaş" kavramının kullanımı etrafındaki anlaşmazlığa dair oldu. Tartışma, Lordon'un daveti üzerine iki yazarı, Friot'nun değer için başvurduğu ve kapitalist bir değeri komünist bir değerden ayıran bir niteleyici ekleme ilkesini maaş tabi-

rine teşmil etmeye sevk etti. Böylelikle kapitalist boyunduruğun maaşı ile kişiyle ilişkili hak olarak komünist maaş birbirlerinden ayrılabilecekti. Genel olarak, "kapitalist" ve "komünist" gibi niteleyiciler kullanma fikrinin, üretim tarzının büyük kurumlarında devrede olan çelişkili siyasi mantıkların aydınlatılması için çok verimli olduğu görüldü.

Son söyleşi ise, eserin üçüncü ve son kısmını oluşturma ve bu iki araştırmacıyı siyasi ve militan güzergâhlarında; hem pratiklerinde hem de mevcut duruma dair hislerinde karşı karşıya getirme amacını taşıyordu. İki yazar, araştırmacının siyasi sorumluluğuna dair ne düşündükleri üzerine konuştu ve teorik yaklaşımlarını karşı karşıya getiriyor görünen iyimserlik veya kötümserlik nitelemelerini reddetti, güç dengesinin mevcut durumuna ve önünü açtığı olanaklara dair kavrayışlarını dile getirdiler.

Salgının uzantısı olarak kısmi kapanmaların görüldüğü yeni bir baharı geçirmeye bire bir olan bu söyleşiler, iki yazarın cömertçe fikir alışverişinde bulunabildikleri bir ortak zemini ortaya çıkardı. Uzun bir zaman diliminde gerçekleştirilmeleri ve iki araştırmacının kardeşçe tartışması sayesinde bir yandan hakiki bir entelektüel karşılaşma ve baki kalan uyuşmazlıkların netleştirilmesi mümkün oldu, bir yandan da her ikisine kendi teorik yolunda ilerleme fırsatını verdi söyleşiler. Bernard Friot ve Frédéric Lordon burada okurlara, aynı komünist hipoteze yönelik iki farklı yaklaşımı birbirlerine eklemleyecek noktalar aramanın verimliliğini gösteren ve bu *çalıştırma* işini sürdürmeye davet eden tartışmalarını okurlarla paylaşıyorlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

Temel Mutabakat

BERNARD FRIOT: Son kitabını *Komünizme Ait Figürler*'e hasrettiğin için sana içtenlikle teşekkür ediyorum, Frédéric. Ben de senin gibi, bir yandan "komünizm" kelimesini masaya koyarken diğer yandan onu somut figürlerle, yurttaşlarımızın bağlı olduğu, aşina olduğu kurumlarla özdeşleştirmenin gerekli olduğuna kaniyim.

İlk olarak, "komünizm" kelimesini masaya yatıralım. Kapitalizmden kurtulmak isteyenler, "evet!" dedikleri şeyi, kapitalizm karşıtı "hayır!" haykırışlarının arkasında sessizlikle geçiştirmekle yetinip gidemezler. Onu içi boş "kapitalizm sonrası" sözüne sarmakla yetinmeye devam edemezler. Kalıcı bir seferberlik ancak bir evet'in etrafında olur ve kapitalizmin alternatifi, inşa halinde olan komünizmdir. Seferberliğimize tam bir ad verme ihtiyacının arttığını ve "komünizm" adının gitgide daha çok destek bulduğunu gözlemliyorum. Bunun kanıtlarından biri mesela, Judith Bernard ile geçen yıl Hors-Série adlı YouTube kanalında yaptığımız söyleşi Textuel Yayınları'nca basılırken, kitabın başlığını "Komünizm Arzusu" koyma önerimizin daha baştan, sorgusuz sualsiz kabul görmesidir.

"Komünizm" kelimesini kullanmayı ertelemenin bir başka yolunun, son derece güçlü olan ön "sosyalist safha" şeklindeki siyasi kültür olduğu doğrudur. 1969'dan beri Komünist Partili biri olarak

o kültürü, Marksist-Leninist safhacılığı[1] ben de benimsemiştim: önce devlet iktidarının ele geçirilmesi, ardından sosyalizm, en son komünizm. İşin açıkçası kapitalizm içerisinde doğmuş bir kurumu "komünist" olarak tanımlamak aklıma bile gelmezdi. 1970'ler, "ortak program" yıllarıydı. Sosyalistlerle ve radikal solla ittifaklar sayesinde iktidarı alarak bir "ileri demokrasi" kurma hedefinde komünizm pek gündemde değildi. Gök mavisi zeminli gözde afişimizin hatırlattığı gibi: "Fransa'nın ortak bir hükümet programı var." Sosyalist Parti yerine Boyun Eğmeyen Fransa Partisi Sol Cephe'nin ortağı olduğunda da, sonradan parti 2018 Kongresi'nde başkanlık seçimlerine onun çatısı altında katılmaya karar verdiğinde de komünizm gündemde değildi. Hükümet programı, özellikle seçim tarihlerine göre seferber olan partiler için belirleyicidir. Sermayenin fenalıklarına, iyi bir kamu politikasıyla, "ben yapacağım" diyen bir adayla tepeden karşı koyulacaktır. Bu siyaset kültürünü artık hiçbir şekilde benimsemiyorum, zira "tepeden" yanılsamasının ve tüm çıkmazlarının farkındayım. Komünizme ancak komünizmle gidilir; cumhurbaşkanı adayının "yapacağım"ını değil, emeğin ve üretimin hem mikro hem de makro-ekonomik düzeylerde nasıl olacağına karar vermek üzere harekete geçmiş emekçilerin "yapıyoruz"unu inşa edecek şekilde kişisel haklarla zenginleşmiş bir "aşağısı/taban" ile gidilir. Devletin görevlerini yurttaş-emekçilerin üstlenmesiyle ve insanlık düzeyindeki uluslararası dayanışmalarla ulaşılır – ki hayvanlardan bulaşan hastalıklar bize bu insanlık konusunda şunu hatırlatıyor: Doğadaki tüm canlılar metabolizmaları bakımından bir ve ayrılmazdır.

İkinci olarak, komünizmi tecrübe edilmiş ve gerçekten yaşamış somut figürlerle özdeşleştirmekle devam edelim: Tam da emekçilerin yirmi yıl boyunca doğrudan doğruya üstlendiği kolektif işlev-

1. Bernard Vasseur, *Le communisme a de l'avenir... si on le libère du passé*, Editions de l'Humanité, Paris, 2020, s. 204, vd. Marx'ta "komünizm ile sosyalizm arasındaki anlam ilişkisi" konusunda, Lucien Sève'in, La Dispute Yayınları tarafından basılan *Penser avec Marx aujourd'hui* (Günümüzde Marx'la Düşünmek) dörtlemesinin dördüncü cildine bakılabilir.

lerden biri olan genel sosyal güvenlik rejimi gibi sıcak, sıradan figürlerle. Yaşantının sıradanlığını vurguluyorum çünkü, başta ben olmak üzere, itici bir savaş dili kullanıyoruz: savaşmak, yıkmak, sonunu getirmek, vb. Üstüne üstlük, komünist militanlar, en radikalin, Marx'a en sadık olanın kim olduğuna dair, birbirlerini aforoz yarışına girdikleri manasız savaşlar verip durur. Oysa yeni müfredatlar, Avrupa Birliği kurumları ve egemen ideoloji, hayretlere gark ederek, komünizm ile Nazizmi aynı totalitarizm şapkası altında buluştururken[2] bizim kelimelerde el yükseltip durmamız, komünizmle ilintilendirilegelen şiddet dilinden kopuşu engelleyen bir tonu devam ettiriyor. "Komünizm, genel sosyal güvenlik rejimidir" demek, –kelimenin gerçek anlamıyla– göklerden inip ayağımızı yere basmak oluyor.

Masada somut bir komünizm duruyor: Dahil olduğumuz her seferberliğe tutunmak lazım. Emeklilik reformu, gençler için faal dayanışma geliri (RSA),* işsizlik sigortası, sanayi tesislerinin başka ülkelere taşınması, salgın, ırkçılık ve sömürgecilik mirası, laiklik, erkek egemenliği: Komünizm her seferinde öne sürülmelidir. Şunu da ekleyeyim: Kamusal tartışmanın, her daim mümkün olan, faşistleşme yoluna girme ihtimalinin ortadan kalkmasının yoludur bu. Kapitalizmdeki yabancılaşmayla tüm fasılalarında savaşmanın da tek yolu aynı zamanda. Bu yabancılaşma tüm hayatımızı sarıyor ve tanıdık pratikleriyle, muhayyilesiyle, refleksleriyle komünist bir gündelik hayata geçmeden kurtulamayız ondan. Bunun yolu da sohbetlerden geçer. Açıklık önşartıyla, spontanlıkları, sürprizleri, kahkahaları, kükremeleri, ötekinin mutluluğunu taşımaları, "işine gelirse" türünden yaklaşımlara yer vermemeleri, avarelikleri, coşkuları, ciddiyetleriyle sohbetlerden. Evet şimdi yapmamız gereken, komünizm üzerine, alakalı alakasız, sohbetleri artırmak. Şu anda ikimizin

* Fr. *Revenu de solidarité active*: Fransa'da en az 25 yaşında olanlara ya da 18-24 yaş arasındaki yalnız anne babalara yahut belli bir süre çalışmış olanlara bağlanan aylık gelir. *–ç.n.*

2. Bkz. Jean-Baptiste Malet, "Bienvenue au musée de la propagande européenne", *Le Monde diplomatique*, Mayıs 2021, s. 28.

birlikte, "iş başındaki" komünizm üzerine bir sohbet için böyle bir çalışmaya girmesinden son derece mutluyum.

Komünizm İş Başında

Çünkü evet, komünizm iş başında, komünizm doğum halinde (*en travail*). Komünizm şimdidir, şimdi de iş/emek (*travail*) meselesidir. Komünizmi geleceğin dışına çıkarmak kesinlikle çok önemli. Aragon'un, son derece çarpıcı sözlerle, "şimdi diye adlandırdığım, senin mevcudiyetin" diye başlayan, geleceğin ancak "gelecekte seni bilmek için sana benzer" tahayyül edildiği ve geçmişin "bir ayna misali senden yola çıkarak" düşünüldüğü şiiri var aklımda. Bizi geleceğe dair hayallerden ve geçmiş özleminden kurtararak şimdi işe koyulmamızı sağlayan, ötekinin mevcudiyetidir.

Peki ötekinin mevcudiyeti olarak şimdi, komünizm açısından nedir? Devrimci kazanımların şimdisidir, kapitalizme alternatifler oluşturan ve ancak daimi surette kuvveden fiile çıkarıldıkları, güncelleştirildikleri ve genele yayıldıkları takdirde sermayenin kurumlarını yıkmaya devam edebilecek bu kazanımların mevcut halidir. "Yarın için komünizm" projesi, bu halihazırda-elde-olana (*déjà-là*) karşı körleştirir ve onu yönetici sınıfın saldırıları karşısında zayıflatır. Bir yandan da seferberlikleri, destek alabilecekleri sıçrama tahtalarından mahrum bırakır: Halihazırda-elde-olanı güncelleştirecek kararlılık olmayınca, komünist şimdi de olamaz bu durumda.

Benim vâkıf olduğum bir örneği ele alalım: maaş/ücret (*salaire*).

Sosyal güvenlik üzerine araştırmalarım beni, kapitalist değer kurumlarına komünist bir alternatifi makrososyal ölçekte tesis edebilecek denli güçlü olmuş bir devrimci sınıfla karşı karşıya getirdi: "ücretli/maaşlı kesim" (*le salariat*) adını verdiğim bir devrimci sınıf ve de vasfa, özellikle de kişi olma vasfına maaşı merkezine almış bir alternatif. Yönetici sınıf bu "öteki"yi inkâr etmeye ve yok etmeye çalışacak tabiatıyla: demiryolu işçilerinin, elektrik-gaz işçilerinin statülerine, devlet memurluğuna, anne babaların, işsizlerin veya

emeklilerin maaş hakkına saldırılar, "vasfa maaş"a saldırılar, katkı paylarındaki değerin toplumsallaşmasına saldırılar. Bu düpedüz sınıf savaşı. Ancak işlerin sorunlu hale geldiği, bu alternatif kurumları kuran örgütlerin onları güncelleştirmeyi beceremedikleri nokta da burası.

De Gaulle'ün, kendisine Londra'da katılmış olan üst düzey bürokrat Pierre Laroque'un etkisiyle, Ekim 1945 Parodi kararlarını alarak sosyal güvenlik sistemini yarattığına dair akademik bir efsane var, ama bu örgütlerin o efsaneyi tekrar etmekle yetinmedikleri doğru. Militanların anlatısı, Ambroise Croizat isminden ve Ulusal Direniş Konseyi'nden de bahseder ama bu neyi değiştiriyor? Söylemin özü aynı: Komünistlerin, İşgalden Kurtuluş döneminin olağandışı şartlarında De Gaulle'cülerle birleşmesi, sermaye/emek ayrımında emekçiler açısından daha avantajlı bir ulusal üretim bölüşümünün Nazilerle işbirliğinden ötürü itibarını yitirmiş patronlara dayatılması fırsatını vermiştir. Kapitalist kurumların yıkılışını akla getirecek bir şeyin esamisi okunmaz. Gerek regülasyon yanlıları için, kapitalizmin kurumsal biçimlerinden biri olarak "maaş ilişkisi", gerekse de tekelci devlet kapitalizmi teorisyenlerine göre ortadan kalkacak olan "ücretli kesim" için iş sözleşmesi, maaş, istihdam... hep kapitalizme ait kurumlardır. Başka bir deyişle, halihazırda-eldeolan bir komünizm yoktur, devrimci şimdi yoktur.

Sonuç olarak, ülkede yaşayan tüm yetişkinler için kişi olma vasfına maaş uygulamasını kuvveden fiile çıkarmaya ve genele yaymaya yönelik saldırgan ve birleştirici bir seferberlik (1945'le 1970'lerin sonları arasında iki katına çıkan ve o zamandan beri yerinde sayan katkı payı ödemelerinin oranının sürekli yükselişinin devam etmesini gerektirirdi bu) yerine, aslında son derece önemli olan bu talepten tamamen vazgeçilmesine ve hepsi birbiri ardına kaybedilen savunma hareketlerine (Genel Sosyal Katkı/CSG* ile kaybedilen ebeveyn maaşı, Fransız Telekom ve PTT çalışanlarının devlet memuru

* Fr. *Contribution sociale généralisée*: Sosyal güvenlik sisteminin ve işsizlik sigortasının finansmanına yönelik vergi. –*ç.n.*

statüsü, Fransa Elektrik İdaresi/EDF ile Fransa Gaz İdaresi/ GDF çalışanlarının statüsü, emeklilik rejimi ve demiryolu işçilerinin statüsü, işsizlerin maaş hakkı, emeklilerin maaş hakkı) tanık ve dahil olduk. Şimdi Macron devlet memurlarının tamamının statülerine saldırıya geçmiş vaziyette. Kişi olma vasfına maaşın geri çekilişi ile vasfa maaş sahasında özel sektörde verilen kavgaların kaybedilmiş olması arasındaki bağlantı çok açık.

1950'lerin sonunda, hâlâ emekçilerin yönetiminde olan bir genel rejimle hayata geçirildiği şekliyle sağlık hizmetleri üretimindeki komünist halihazırda-elde-olana dair de benzer şeyler söyleyebilirim. Katkı payı ödemelerinin işaretli parasıyla[3] yapılan maaş artışları sayesinde yatırımları sübvansiyonlanmış kurumlarda, kişi olma vasfına maaş alan sağlıkçıların gerçekleştirdiği üretimin güçlenmesini komünist bir olgu olarak tahlil etmedik. Kişi sıfatıyla üretici olarak kabul edilen ve borçlanmaktan azade emekçiler tarafından üretildiği için komünisttir. Dolayısıyla üretimin tamamının sosyal güvenliğe dahil olması için hiçbir saldırgan birleştirme eylemi gerçekleştirmedik, onun yerine "sağlık harcaması" şeklindeki kapitalist söylemi benimsemiş olduk. Halihazırda-elde-olan bir komünist üretimin yaygınlaşması için harekete geçemediğimiz için, kendimizi özelleştirmelere ve sanayi tesislerinin yurtdışına taşınmasına karşı savunmacı tepkilere mahkûm ettik ki bu tepkiler de büyük ölçüde yenilgiye uğradı. Sağlık alanındaki sosyal güvenlik de bir başına bırakılarak son derece güç bir hale terk edildi.

Hülasa: Komünist halihazırda-elde-olanı güncelleştirmek üzere her an saldırıya hazır bir kolektif eylemlilik içerisinde olmamak, sorumsuzluk.

Komünizm yolunu katetmek, kendileri de pragmatik güncelleştirmelerin ürünü olan kurumları pragmatik bir şekilde güncelleştirmektir: Croizat, genel rejimi yerleştirme işine giriştiğinde, aile yar-

3. İşaretli para: Sahibinin sağlık sigortası kartını sadece anlaşmalı profesyonellerde kullanabilmesi gibi, sadece belli şartlar uyarınca kullanılabilen para. Sağlık sigortası çerçevesinde yapılan ödemeler işaretli para kapsamındadır.

dımlarından ve sağlık sigortalarından yola çıkar ve onları alaşağı eder, değiştirir. Eğer elinin altında maaşın toplumsallaştırılması dışında kurumlar –mesela Birleşik Krallık'taki gibi, Bevan ile İşçi Partisi'nin sol kanadının İngiliz usulü komünizmin nüvesi olan *National Health Service*'i (Ulusal Sağlık Hizmet Sistemi) inşa etmek üzere bozduğu kamu kurumları/şirket rejimleri karışımı– da olsaydı, rejimin gidişatı bambaşka olabilirdi. Her kapitalist ülke komünizme kendi yolundan gider. Gözlemlenebilir gerçekliklerin ihtilaflı uzantısı olan pragmatik bir komünizmi masaya getirmek üzere, bugünkü Fransa'da iş başında olan komünizmi dört "başka" ile tarif etmek istiyorum: başka emek; başka emekçi; değerin başka türlü toplumsallaştırılması; başka yurttaşlık. Komünizmin, gelecekte bir yeryüzü cennetinde kurulacak *başka bir dünyaya* inançla bir ilgisi olmadığını, *öteki/başka dünyanın* çalışan bir devrimci sınıfın halihazırdaki eseri olduğunu söylemeye çalışıyorum.

Başka Emek

Marx'ın (*Kapital*'in yayımlanmamış bölümünde) emeği nasıl tahlil ettiğini hatırlatacağım: "Emek süreci sermayedarı sadece değer kazanma sürecinin dayanağı ve aracı olmasıyla ilgilendirir. Onun için üretim araçları, değer kazanma süreci olmasından ötürü, üretim sürecinde, büründükleri maddi biçim ve özgül kullanım değerlerinden azade, salt parasal değerler olarak kalır. Aynı şekilde, bu süreçte emek de, özel bir kullanım değeri olan üretici bir faaliyet değil, değer yaratan bir töz, nesneleşen ve tek unsuru nicelik olan genel bir toplumsal emek addedilir. [...] Nasıl ki sermaye –kendi kendisine değer kazandıran değer– emek sürecinde büründüğü özel maddi biçimden (kâh buhar makinesi, kâh gübre veya ipek yığını) bağımsızsa, işçi de emeğinin özel içeriğinden bir o kadar bağımsızdır."[4] Üretici emek, Marx'ın tabiriyle "nesneleşen ve tek unsuru nicelik olan

4. Karl Marx, *Le Chapitre VI. Manuscrits de 1863-1867*, Les Éditions sociales, GEME, Paris, 2010.

genel toplumsal emek", yani soyut emek, elbette somut bir emeğe dayanır, ancak kullanım değerini dikkate almaz; çünkü –sonucunda tanık olduğumuz tüm antropolojik ve ekolojik felaketlerle beraber– bu üretici emek, kanlı canlı emeği nispeten rafa kaldırmak suretiyle, sırf artı-değer için artı-değer üretmek üzere seferber edilmiştir.

Bu kısa hatırlatma, emeği başka türlü inşa etmenin iki kayalık arasındaki güvenli yol olduğunu anlamak için çok faydalı. Sendika kültüründe geleneksel olan ve Marx'ın değindiği ilk kayalık, ya içeriği yüzünden ya da yapılması imkânsız olduğundan üzerinde mutabık olunmayan, ancak özellikle maaş hakları konusunda kayda değer kazanımlara sahne olan (veya daha ziyade olmuş olan) bir işin bireysel acı pahasına kolektif kabulü. Bugün bazı muhaliflerde rastladığımız ikinci kayalık ise kapitalist şirketlerin ve kamu hizmetlerinin yanı başında, işten kurtulmak amacıyla, anlamlı faaliyetler arayışı.

Her iki durumda da "iş/emek" mutlak, yani niteleyicisi olmayan bir kavramdır. Sendikacılar için, maaş haklarına dair kazanımlar, kendisi de niteleyicisi olmayan, dolayısıyla tartışılmayan ekonomik "değerin" bölüşümüne dayanır; kolektif seferberlik sayesinde emekçiler için daha avantajlı olacak bir bölüşümdür bu. Somut emeğin kullanım değerini önemseyen muhalifler için de "değer"in tarihi yoktur: Kapitalizmle doğmuştur, onunla birlikte ortadan kalkacaktır ve değerle beraber emek ile para da yok olacaktır.

Benim komünizmin merkezi bir boyutu haline getirdiğim "başka emek" ise emeğe ve değere bir sıfat iliştirmeyi öngörüyor.

Dolayısıyla sendikacıların, daha iyi bir bölüşüm elde edecek bir seferberlikle kabullendiği gerçeklikler olarak ortaya koyulan emeğin, değerin ve paranın doğallaştırılması aşılmalıdır. Maxime Quijoux[5] gibi meslektaşlarım, sendika pratiğinin emeği/işi değiştirmeye yönelik mücadelelerin de taşıyıcısı olduğunu göstermeye haklı olarak gönül vermişse de sendikal faaliyetlerin bu boyutu çok kıyı-

5. Maxime Quijoux, *Adieux au patronat, lutte et gestion ouvrières dans une usine reprise en coopérative*, Éditions du Croquant, Vulaines-sur-Seine, 2018.

da kalıyor. Burjuvazinin, emekçilerin ürettiği değer üzerindeki gaspı anlamında kapitalist sömürü vurgulanıyor ve buna göre "para her neredeyse oradan alınarak" hem maaşları yükseltmek hem de işsizliğe karşı mücadele etmek üzere bu gasp sınırlanmalı. Ancak işsizliğe karşı mücadelede zaten etkisiz olan kapitalist değeri daha iyi bölüşme projesi, finansal küreselleşmeden ötürü tıkanmış vaziyette, kapitalist üretim de ölümcül olduğu için, "değer"in dışına çıkışı daha fazla ertelemek imkânsız. Peki "değer"in dışına faaliyet için ve onun salt somut emeği için mi yoksa *komünist* değer için mi çıkmalı? Üretici emeği ortadan kaldırmak mı mevzubahis, yoksa komünist bir üretici emeği uygulamaya sokmak mı? Emeğe ve değere bir niteleyici mi lazım yoksa kapitalizme dolaşık, onunla birlikte yok olmaya mahkûm gerçekliklerle mi karşı karşıyayız?

Son derece önemli bir mesele var karşımızda. Marx'ta müthiş kuvvetli bulduğum, her bir kurumu, dolayısıyla tüm tahlil kategorilerini tarihselleştirme şekli.[6] Kapitalist burjuvazinin seküler bir hareket bünyesinde, feodal kurumları yıkıp yeni mülkiyet, emek, ticaret, vb. uygulamalarını nasıl dayattığını gösterme tarzı çok etkileyici. Peki tarih yüz elli yıldır, Marx'ın kapitalist üretici emeğe dair söylediklerinde durmuş mudur? Değer kurumlarında yeni hiçbir şey yok mudur? Bana göre emeği, Marx'ın 1860'lardaki tarif ve teorisine sabitlemek Marx'ın yöntemine sadakatsizlik olur. Devrimci bir sınıfın olmadığını varsaymak olur bu aslında – istihdam piyasasına teslim oluşu, değişken sermayeye benzetilmesi, kendi eserlerinin hasmane biçimde karşısına dikilişi gibi şiddetlere maruz kalarak ve dolayısıyla, çelişkili biçimde, bunlara cevaben piyasadan azade yeni bir emekçi statüsü, artı-değerden azade yeni bir değer uygulaması tesis etme amaçlı mücadeleler bünyesinde oluşmakta olan bir devrimci sınıfın.

Nitekim yayımlanmamış bölümde Marx, kapitalizmde devreye sokulan emeğin soyutlanmasının büyük ölçekli bir işbirliğini ve

6. Bu konuda Loïc Chaigneau'nun ufuk açıcı kitabını öneriyorum: *Pourquoi je suis communiste. Essai sur l'objectivité du matérialisme dialectique et historique*, Éditions Delga, Paris, 2019.

üretimi, "insan gelişiminin" bilimsel, teknolojik, örgütsel "genel ürünlerinin bilinçli bir şekilde kullanımına" izin veren bir toplumsallaşmayı mümkün kıldığını söyleyerek sözüne devam eder. Kapitalizmde bu seferberliğin olabilecek en kötü şekilde, üretilenin toplumsal faydasına bakılmaksızın, sorunlarından kaçarak Mars'a gitmeye çalışan yükselmiş bir insanlıkla, totolojik bir değer üretimi adına yapılması kader değil. Şunu çok güçlü bir şekilde söylemeli: İnsanlığın gelişiminin genel ürünlerinin bilinçli kullanımının da komünist gündemde yeri var. Komünist toplum, kabul görmüş ifadedekinin aksine, sanki doğadaymışlar gibi, sanki verili bir dünyadaki sonlu ihtiyaçlarmış gibi, *ihtiyaçlardan yola çıkarak* yaratılmaz. Kapitalizmin sorunlardan kaçarak el yükseltmesinin ölümcül abesliği, simetriğini, yani "doğanın" dayattığı sınırların bulunduğu yerdeki bir sonluluk fikrini çekici kılabilir elbette. Ama hayır, komünist toplumu meydana getirmek için, *emek üzerinde egemenlikten yola çıkmak gerekir*. Bu emek de komünist emektir; yani doğanın yeni olanaklarının demokratik bir şekilde güncelleştirilmesi yönündeki sebatkâr gayret, bilimi ve siyaseti seferber eden, kapitalist emek kurumlarını alaşağı etme hareketi içinde, ihtiyaçlar alanını her daim açık tutan sıkı bir gayrettir bu.

Kendi çalışma alanımı alacak olursam, maaşın 20. yüzyıldaki tarihi, kapitalist üretici emek soyutlamasının tersine çevrilmesinin başlangıcıdır. Maaşın tersine çevrilişini bir sonraki noktada anlatacağım, ama kişi olma vasfına maaşın icadı başka komünist emek kurumlarının tesisine eşlik etti.

Maaşın merkezinde, kişi olma vasfına maaşı finanse edecek olan meslekleraası tek oranlı katkı payı ödemesi ve üretimin sosyal güvenlik bünyesine alınması vardır. Meslekleraası tek oranlı katkı payı ödemesi; faaliyet dalına, şirketin büyüklüğüne, kapitalist özellikleri az mı çok mu taşıdığına, uygulamalarına göre değişen kapitalist oran soyutlaması (örneğin tipik kapitalist bir uygulama olan "kirleten öder" ilkesine bağlı katkı payı ödemesi) karşısında, komünist soyutlamanın kademeli –ve kavgası hâlâ devam eden– bir kazanımıdır. Genel sosyal güvenlik rejimine tek oranlı katkı payı soyutla-

ması, kâra etki eden modelden farklı bir değer toplumsallaştırmasını uygulamaya koydu: Sağlıkçıların hastanelerde ve hastane dışında ürettikleri Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) %10'u, 80'li yılların başında Avrupa Birliği'nin ordoliberalizmi kabulünün sonucu olan disiplin dönemecine kadar, komünizmin nüveleri addedilebilecek mali yöntemlerin ürünü olarak, sosyal güvenlik sistemine aktarılıyordu.

İster para yaratmaktan ister tasarruftan gelsin, kredinin ikamesi olarak yatırım sübvansiyonu da kapitalist emek soyutlamasının tersine çevrildiği durumlardan biridir.[7] Toplumsallaştırılacak bir değer üretiminin önceden tahminiyle şirketlere ön ödeme yapılmasını düzenleyen "projeye sübvansiyon/katma değerden katkı payı" döngüsü, kredi/kâr döngüsünün karşısında, yani her bir şirketin geri ödeyeceği borçlar ortaya çıkaran bir model olan, kârın mali piyasalarda kapitalist bir şekilde toplumsallaştırılmasının karşısında, katma değerlerin komünist bir şekilde toplumsallaştırılmasıyla inşa olur. Yatırımın bu şekilde toplumsallaştırılması, maaşın meslekleraras tek oranlı katkı payı ödemesiyle toplumsallaştırılmasıyla aynı komünist soyutlamaya dahildir. Ve burada da yola temelsiz çıkıyor değiliz zira 1) katma değerlerin bu komünist toplumsallaşmasının kapitalist kâr/kredi döngüsüne üstünlüğü 2) büyük ölçekte onu ikame etmesinin mümkün olduğu, genel sosyal güvenlik rejiminin sağlık hizmetleri üretimi alanında ispatlanmaya başladı. Yönetici sınıfın, "kemer sıkma" dönemecinden bu yana, salgına ortaçağa ait kapanma çözümleriyle göğüs germek zorunda bırakacak çapta bir yağmaya girişmiş olması bununla izah edilebilir.

Komünist bir üretici emek tesis edilmekte ve gereken de bu. Bu noktanın önemle üzerinde duruyorum, çünkü, emeğin kapitalizmde

7. Bu nüveler temelinde, bu para katma değer üzerinden katkı payı ödenmesiyle ortadan kalkacağı için yatırım sadece para yaratılmasından gelebilir. Hatta şirketler arasında para vasıtasıyla olmayan mübadelelerden de gelebilir, para sadece ticari tüketim ürün ve hizmetlerinin alımına ayrılır. Bu konuda Réseau Salariat'nın (Maaş Ağı) "para" konulu grubunun çalışmalarına, özellikle de *Salariat, marché, monnaie* (Ücretli Kesim, Piyasa, Para) başlıklı metne ve ekine bakılabilir.

yol açtığı felaketler yüzünden, komünizmi üretici emeğin olmamasıyla tanımlama eğilimi günümüzde yaygın.

Bu noktada bazı gözlemlere yer vermem gerekiyor. İlk olarak, söz konusu eğilim, militanlık kültürünün son derece geleneksel bir boyutuyla örtüşüyor: Komünizm cennetine, herkesin kendi kapasitesi uyarınca katkıda bulunup ihtiyaçlarına göre alacağı için emeğin/işin ortadan kalkacağı bolluk ve kolektif sorumluluk toplumunun var olacağı kutlu yarına duyulan dinsel nitelikteki inanca denk düşüyor. Her cennete girişte olduğu gibi önce diğer tarafa geçmek gerekir ve o da devlet iktidarını ele geçirmektir. Arkasından bir araf gelir: sosyalizm. Ondan sonra da cennet. En geleneksel inançların böyle sekülerleşmesinin 19. yüzyıl sonunda Marksistler arasında çok sert tartışmalar biçimini almış olması, agnostikliğin veya ateistliğin inanca merhem olduğunu düşünecek kadar saf olanlardan başka kimseyi hayrete düşürmez. Kapitalizm dininden biliyoruz ki herhangi bir tanrısı olmayan dinler çok daha mütehakkimdir: Komünizm dini de buna dahil. Yani ondan kolayca kurtulmayı beklemeyelim: Tüm diğer dinler gibi teselli eder ve canlı olma, yani başka dünyanın gerçekliğini bugün inşa etme yükümlülüğünden azat eder.

İkinci gözlemim şu: Başka emek, sendikaların kapitalist emeğe uyum sağlama geleneğini devam ettirmekten ortaya çıkmayacağı gibi, bir yandan birleşme (başka bir deyişle değer, para ve emek/iş içermeyen faaliyetleri bir araya getirme) arayışında olup şimdi ve burada gerçekleşen düzenden-ayrılmalarla da ortaya çıkmayacak. Kapitalist emeğin dışına çıkmaya kararlı olan muhaliflere ayrılma konusunda her daim saygı duyduğumu söyleyeyim; kuşkusuz bugün bir başka-emek uygulaması faal durumda. Ama bugün dediğimiz şey sadece burada değil, ayrılmaz biçimde başka yerde de sahne alıyor. Bir bölge veya bir işkolu bünyesinde uygulananın çok çok ötesindeki bir işbölümünün olduğu başka yerde de. Büyük ölçekli ve birleşse bile hiçbir yerel muhalefetin ortaya çıkaramayacağı yoğunluktaki bir bilim, teknoloji, örgütlenme seferberliğinin olduğu başka yerde de. Doğayla faal bir ilişki içerisinde olan, canlıların ola-

ğanüstü gücü ve yaratıcılığı üzerine demokratik bir düşünümselliğin ürünü olan, ölü emeğin değil canlı emeğin hizmetine koşulmuş, insanlığın bütünü ölçeğinde örgütlenmiş bir emek için girişilen bir seferberlik bu. Kapitalist emeğin yarattığı tiksintinin bizi bu komünist emeği ortaya çıkarma gayretinden vazgeçirmesi çok yazık olur. Gerçeğin sunabileceği yepyeni şeylerden vazgeçmek olur böyle bir şey.

Kolektif vazgeçiş riskine karşı bu türden bir ikazı dile getirdiğimde, önerimin üretim odaklı (*productiviste*) olduğu itirazıyla sıklıkla karşılaşıyorum. Halbuki her üretici emeğin üretim odaklı olduğunu düşünmek, kapitalist emeği doğallaştıran, tarihdışı bir emek tanımına bağlı kalmak demektir. Kapitalist emek üretim odaklıdır, orası doğru. Zira toplumsal fayda kaygısı gütmeksizin değer için değer üretiminin peşindedir, zira bunu, canlı emeği, son derece saldırgan olan ölü emek için ortadan kaldırarak yapar ve pençesinde olduğu üretim düşüşünün sığındığı çözüm, değer üretmenin peşinde çılgınca koşan bir hayal ürünü sermayeyle sorundan kaçmaktır. Ancak komünist emek tam da bu arızalardan kurtulmuştur: Canlı emeğin olumlanmasına ve üretilenin toplumsal faydasına dair kolektif bir karara yaslanır. Ekolojik sürdürülebilirlik kriteri toplumsal faydaya tabiatı gereği dahildir. Mesela *agrobusiness* (tarım endüstrisi) ve atıklarını sırtından atmış bir gıda üreticiliği, besin değeri endüstriyel gıdalarınkinden daha yüksek, daha az miktarda gıda üretecek ve dolayısıyla doğal kaynaklara daha az yüklenecektir.

Bu noktada, zenginlik ile değer arasındaki karışıklıktan doğan çıkmazdan sıyrılmak gerekiyor. Üretilen zenginliklerin (somut üretimden elde edilen fiziksel miktarlar) azaltılması, canlı emeğin olumlanmasına yaslanacağı için, daha fazla ekonomik değer üretebilir: Doğal kaynakları tahrip etmeme ve koruma kaygısını taşırken daha besleyici gıdayı daha az miktarda elde etmek daha fazla canlı emek gerektirecektir. Daha az zenginlik (daha az gıda) ama en nihayetinde daha çok değer (daha çok canlı emek): Komünist emeğin bu altın kuralı her nevi üretime uygulanabilir. Bu kural, değerin, hayatı olumlamaya hizmet eden bir canlı emeği olumlayan bir hareket

bünyesinde büyümeye devam edebilecek olmasından ötürü, yoksulluğa mahkûm olmadan seçilmiş bir kanaatkârlık hedefini, (zenginlikte) zaruri bir küçülme hedefini koyabilmeyi sağlayacaktır. Komünist toplumu hayata geçirmek, kolektif bir yoksullaşmayı meziyet saymak değil, emek üzerinde halk egemenliğini meziyet haline getirmektir.

O zaman başka emekçiye geliyorum ama komünizm dininin mütedeyyini olmadığımı baştan belirteyim: Halkın erdemli olacağının hiçbir garantisi yok. İktidar mefhumunu, toplumsal ilişkilerin şiddetini görmezden gelen her toplumsal hareket sorumsuzdur. Buna dönme fırsatını muhtemelen bulacağız ileride...

Başka Emekçi

Kapitalizmde, emekçinin şahsı, burjuvazinin tekelinde olan emeğe yabancıdır. Bu durum kendini maaşında ifade eder; maaşı da emeğinin sermayeye değer kazandıran işlere koşulmasıyla kesin surette bağlantılıdır; sermayeye değer kazandıran ise bu işlerin hiçbir zaman emekçi tarafından karar verilmeyen ürününün toplumsal olarak onaylanmasıdır. İşgücünün fiyatı olan kapitalist maaş, emekçiye yabancı olan işlerin yerine getirilmesiyle bağlantılı ihtiyaçları göz önünde bulundurur. Maaş ile faaliyetin (kapitalistin yerine getirildiğinden emin olmasını teminen) birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmasının da, emekçinin çalışmakta, emek vermekte olan kişi şeklinde tanımlanmasının kaynağı da, işin yaderkliğinin merkezde olmasıdır. Emek piyasasında yahut hizmet ve mal piyasasında, yaptığı işlerin üretken sayılması gibi kati bir şartla, emekçi olarak kabul görmek için minnet eylemeye mecbur kalan kişi, bir yandan ürününün daimi surette toplumsal onay görmemesi tehdidiyle karşı karşıyayken, emeğe hep yabancı kalır.

Komünizm hareketinde ise, aksine, daimi surette bir vasıfla ve dolayısıyla bir maaşla zenginleşen kişilerin içinden gelen (*endogène*) başka emek yerleşmekte. Bu vasıf sorgulanamaz, bu da o kişileri faaliyetlerinin onaylanmaması riskinden kurtarır. Ama bizzat

kişileri, hiçbir aracı olmaksızın, emeğin tanımının ve hayata geçirilişinin sorumlusu –yegâne sorumlusu– kılar.

Kişi olma vasfına maaş, emeğin/işin katışmazlığına (*hétérogénéité*) karşıt olarak gelişir. Emeği içeridenleştirir ve kapitalist maaşla karşıtlığının merkezinde de bu vardır. Maaş ancak bu içeridenleştirmeyi gerçekleştirdiği takdirde komünisttir – yani emeğin artık sermayenin, kullanım değeri önemsiz olan ve emekçilerin yabancı olduğu işlerle değer kazanması hedefinden çıkmasını ifade ettiği takdirde. Kapitalizmin dışına çıkışın somut hareketi olan komünizm, emekçilerin emekle ilişkisini baştan aşağı değiştirir: Emek, kullanım değerine hasredilir ve emek üzerindeki kararı emekçiler verir. Emeğin içeridenleştirilmesine yönelik bu devrim başlamış olsa da tamamlanmadı kuşkusuz, hatta azgın bir kapitalist karşıdevrimle karşı karşıya kaldı. Söz konusu devrimin maaştaki ifadesi şimdiye dek iki aşama gördü.

İlk aşama, iş tanımının/kadronun gerektirdiği vasfa yönelik maaşın icadıdır: Bu maaşın esas göründüğü yer ise toplu sözleşmedir – 1919'da ortaya çıktığında ihtiyari olsa da 1937'de zorunlu kılınmış ve 1938'de Halk Cephesi Hükümeti'nin dağılmasıyla yasaklanmış, ardından 1970'lere dek çok yoğun sendika faaliyetlerinin kapısını aralayan 1950 tarihli kanunla tekrar canlanmıştı toplu sözleşme. Vasfa maaşın icadı işçi, çalışan, mühendis, serbest meslek sahibi gibi o güne dek katışmaz olan evrenlerin, –üretilen kullanım değerini dikkate almaksızın "değer yaratan bir töz" addedilen– kapitalist emek soyutlaması bünyesinde birbirleriyle karşılaşması ve meslek mantıklarının aşılması zemininde gerçekleşti. Bir meslek kolundaki tüm iş tanımlarını alıp, ortaya çıkmasına vesile oldukları somut işten bağımsız olarak, vasıf seviyesine, yani değer üretimine katkılarına göre sıralayarak her birini bir maaş seviyesine denk düşürmek böyle mümkün olabildi. Üstlenilen görev ne olursa olsun, aynı vasfı gerektiren iş tanımına aynı maaş: Vasfa maaşın onaylanmış görev fikrini kabul etmemesi, maaşın bir görevi ifa etme zaruretinden kopuşunun başlangıcıdır. Bunun olumlu etkilerini kapanma esnasında gördük. Fransa'da süresiz iş sözleşmesi olan ücretli

çalışanlar maaşlarının %84'ünü alabilirken güvencesiz çalışanlar ve serbest meslek erbabı olanlar gördüler ki faaliyetlerindeki düşüşle birlikte kaynakları da eriyor.

İkinci aşama vasfı kadrodan, iş tanımından kişiye geçirdi. Bu tabii ki çok önemli: Vasıf iş tanımının bir özelliği olduğu müddetçe ipler, kadroların hâkimiyetini elinde bulunduran kapitalist burjuvazinin elindedir. İş tanımından kişiye geçiş önce, bu geçişin merkezi olan devlet memurluklarında gerçekleşti. Bir memuru tanımlayan, bir kademe ve derecenin sahibi olmasıdır ve maaş, kişiye ait bir vasıf olan bu kademe ve dereceye bağlıdır. İşsizlik mevzubahis değildir artık, maaş ya sabit kalır ya artar ama düşmesi ya da silinmesi mümkün değildir ve emeklilikte, emekli maaşı olarak devam eder. Vasıftan, yani maaştan, kadrodan kişiye geçiş büyük ölçüde 1946'da hayata geçti: Devlet memurluğuna dair Thorez Kanunu Ekim ayında kabul edildi; Haziran'da, EDF ve GDF'yi kamulaştırmakta olan Marcel Paul'ün bir kararnamesi, elektrik ve gaz şirketlerinin çalışanlarının statüsünü devlet memurlarınınkinden kopyaladı ve böylelikle, Fransız Ulusal Demiryolları Şirketi (SNCF) veya Paris Özerk Ulaştırma İdaresi'ninkiler (RATP) gibi, statü sahibi maaşlıların sahasını genişletti. Ambroise Croizat ise, memurların emeklilik rejimini genel rejime uyguladı: Emeklilik hakkı, kadronun değil bizzat emeklinin şahsının vasfıdır artık. Aynı şekilde, Ağustos 1946 Kanunu, çocuklar reşit olana kadar yapılan aile yardımlarını, vasıflı metalurji işçilerinin maaşına endekslenmiş ebeveyn maaşı haline getirdi. Daha sonra, 1958 tarihli Sanayi ve Ticarette İstihdam için Ulusal Mesleklerarası Birlik (UNEDIC) işsizlere, başlangıçta brüt maaşın %33'ü olan ve 1970'lerin sonunda %57'ye kadar yükselen bir maaş hakkı getirdi. Sadece en az bir önceki kadar vasıflı bir kadroya geçmek üzere kadro değişikliğinin yapılabildiği, kariyer hakkının bulunduğu bazı meslek kollarında da, işgal edilen kadrodan kişiye dolaylı bir geçişi görüyoruz. Memurları ve diğer statü sahibi ücretli çalışanları, asgari ücretin üzerinde olan maaşları referans maaşın en azından dörtte üçü olan emeklileri ve kariyer hakkına sahip özel sektör çalışanlarını eklediğimizde, bugün 18 yaşın üstün-

deki insanların üçte biri, emekçiyi, bir vasıf sahibi olduğunun doğrulanması için yaptığı işin onay görüp görmemesine daimi olarak bağımlı olmaktan kurtaran, kişi olma vasfına maaşa az çok tabi. Bu da yine salgın dönemindeki kapanma esnasında hissedildi: Memurlar maaşlarının tamamını korudular.

Bu ikinci aşama, emek alanındaki kapitalist karşıdevrim karşısındaki yeni yenilgilerle yok olma tehdidi altında. Bu karşıdevrim halihazırda, maaşın devamı olarak gördüğü emekliliğin icabına bakmanın peşinde ve statü sahibi ücretli çalışanların sahasını hayli küçülttükten sonra, devlet memurluğunun bağrına, kişi olma vasfına saldırmakta. Bu demek ki, emeğin içeridenliğinin maaştaki ifadesi, günümüzün seferberliklerine, feci şekilde savunmacı olmaktan kurtulma fırsatını sunacak olan üçüncü bir aşamaya davetiye çıkarır: her yetişkin kişiye, yetişkin olduğu yaştan ömrünün sonuna kadar sahip olacağı bir siyasi hak olarak, kişi olma vasfı dolayısıyla maaş bağlanmasının tesis edilmesi. Artık salt iktisadi bir işlemden (piyasa ve kâr) değil emek üzerinde müşterek egemenliği ortaya koyan siyasal bir edimden geçen bir değer kavrayışıyla tutarlı, komünist bir emekçi statüsünü uygulamaya koymak mevzubahis burada.

Nitekim kapitalizmde emekçi, çalışmakta olan (yani sermayeye değer katmakta olan) kişidir ve yetişkin hayatının çeşitli dönemlerinde çalışmadan önce (iş hayatına giriş), çalıştıktan sonra (emeklilik) veya iki iş dönemi arasında (işsizlik), kendisine yabancı olan bir işteki performansına endeksli, gecikmeli gelir haklarına sahiptir. Bir başka deyişle, burjuvazinin tekelinde olan işe ait risklere bağlı bir statüdür bu; bu risklerin kadınları ve ırklandırılanları (*racisés*) daha fazla ayırmasından ötürü erkek egemenliğini ve ırka göre muameleyi kuvvetlendirirken, emekçileri tamamen kapitalistlerin girişimlerine tabi kılar. İnşa halindeki komünist statüyse üretici emeği katışmazlıktan kurtarır ve her yetişkin kişiyi ömrünün sonuna dek sürecek bir vasıfla donatır. Bir emekçinin vasfı faaliyetlerinden değil şahsından gelir. Emekçi olmak çalışmakta olan, geriye kalan zamanda gecikmeli ücretlere hakkı olan kişilerin kesintili durumunu değil, yetişkin olduğu andan ömrünün sonuna dek, emeğin zorunlu

kısmı olan üretici emeğe katkıda bulunma kapasitesi ve bu sorumluluğu yerine getirişi daima onaylanan her yetişkin kişinin daimi durumunu yansıtmalıdır. Her ne kadar kişiye maaş bu özel tahakküm biçimlerini aşmak için yeterli olmasa da, erkek egemenliği ve ırka göre muamele bu şekilde fiilen hafifletilir.

Vasfın daimi olması, emek üzerindeki müşterek egemenlik için, bir diğer önemli açıdan ise, sürekli müşterek değerlendirme için gereklidir: Başka kriterlerin yanı sıra, somut emek olarak ürününün faydası ve kalitesi ile soyut emek olarak ekolojik ayak izi, seferber ettiği kaynaklar, işbölümünün yerinde olup olmaması, yerel etkileri. Bu değerlendirme zaten mevcuttur, değilse de onu yaratmak gerekir; özellikle de emekçilerin iş üzerindeki kudretlerini ellerinden alan bir yönetme şeklinin korkulan, reddedilen, yönü değiştirilen, kaçınılan alt-ürünü olmaktan çıkarıp bu kudretin bizzat ifadesi olmasını sağlayacak şekilde çocukluktan itibaren onlarda oluşturarak demokratikleştirmek gerekir. Burada da yine kişinin ekonomik statüsünün şarta bağlı olmamasının uygulamaya konmasıyla karşı karşıya kalıyoruz: kapitalizmde daimi surette sınanırken, burada daimi surette onaylanacak bir statü.

Tam da daimi olarak bir vasfın (dolayısıyla bir maaşın) hamili olmasından ötürüdür ki kişi emeğini korkusuzca, daimi olarak değerlendirmeye tabi bırakabilir. Bir örnek verelim. Sağlık sektöründeki emek somuttur: Bir ortopedi cerrahı teşhis koymayı, röntgeni yorumlamayı, alçıya almayı, kırığı ameliyat etmeyi bilir ve bu işlerin her birinin kalitesi daimi olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda soyuttur bu emek: Sağlık çalışanı günlük olarak veya yaptığı müdahaleye göre, ya Sağlık Sigortası'nca belirlenmiş anlaşma uyarınca ya da tedavi anlaşma kapsamı dışında gerçekleştirildiyse piyasa fiyatı uyarınca belirlenmiş bir tarifeyle değerlendirilen bir ekonomik değer üretir. Bu iki zorunlu değerlendirme, risk izi taşır: kendisi de icra edilişinin risklerine tabi olan somut bir işin değerlendirilme yöntemlerinin barındırdığı risk ile sağlık sigortasının yahut piyasasının kriter ve uygulamalarının barındırdığı risk. İşin soyut ve somut, iki boyutuyla da değerlendirilmesinin barındırdığı kaçı-

nılmaz riskin, iş başındaki kişinin ekonomik statüsü üzerinde etkisi olmamalı. Bu değerlendirmeden kaçmaya yahut hile yapmaya çalışmadan kendini ona teslim etmesinin de şartıdır ayrıca bu. Büyük kapitalist firmalar, hakikati tüm aktörlerce her daim saklanan ve nadiren ortaya çıkan (Volkswagen'in dizel hilesinin yarattığı skandal geliyor aklıma) çok yaygın hilelerin pençesindeyken, faaliyetin onaylanması ile kişinin onaylanması arasındaki fark, inşa halindeki komünizmin canevinde yer alır. Kişilerin ekonomik statülerinin, onları kapitalist örgütlenme içerisinde hapsettiği şüpheden kurtaran bu daimi doğrulanışı, emekçilerin üretim üzerindeki sorumluluğunun yeterli olmasa da gerekli şartıdır.

Kişilerin değer üretmeye muktedir olduğunun daimi toplumsal onayı, ifadesini yetişkinlikten ömrün sonuna dek süren, kişinin devredilmez bir siyasi hakkı olarak vasfa yönelik maaşta bulur. İlk vasıf düzeyi, tahsilden veya engelli olup olmamaktan bağımsız, otomatik olarak 18 yaşında, asgari ücret olarak (aylık net 1700 avro) tahsis edilir. Maaş ölçeği birden üçe kadar olacak şekilde, aylık net 5.000 avroyla sınırlı kalmak kaydıyla, mesleki deneyim sınamalarına dayanarak vasfın artması ömrün sonuna kadar mümkündür – maaş kesilmesi veya azalması söz konusu değildir. Bu sınamalarda emeğin değerlendirilmesi ile vasfın artması arasında zorunlu bir ilişki elbette olsa da, kapitalizmde kişinin ekonomik statüsü üzerinde daimi bir yük olarak duran şüpheyle uzaktan yakından ilgisi yoktur bunun. Bir yandan, vasfın ilgası veya geri çekilmesi imkânsızdır. Diğer yandan, günbegün değerlendiriliyor olmanın sonuçlarının yarattığı daimi kaygıyı çekmek başka bir şeydir; insanın hayatı boyunca iki, üç veya dört kez son on veya yirmi yıllık emeğinin, vasfını ya olduğu gibi bırakacak ya da artıracak bir değerlendirmeye kendi isteğiyle tabi kılması bambaşka bir şey.

Şimdi, maaşın memlekette yaşayan her yetişkinin siyasi hakkına dönüşmesini isteyen bir seferberliğin tercih meselesi olmadığını vurgulamak istiyorum. Kişi olma vasfına maaştaki gerilemenin sebebi, bu seferberliğin olmaması. Yönetici sınıf, sıkça tekrarlandığı üzere iş hukukunu ortadan kaldırma değil, kendi hesaplarına geldiği

gibi, maaş konusunda iki ayaklı bir iş hukukunu uygulamaya koyma niyetinde: Bir şarta bağlı olmayan temel geliri, bir de aksine son derece şarta bağlı geliri, kendi tabirleriyle "iştirak geliri"ni birlikte istiyorlar. "Genel faaliyet geliri" ("iştirak etmeyen") ve "kişisel faaliyet hesabı" (iştirak eden), 20. yüzyıl boyunca komünistlerin kişi olma vasfına maaşta kaydettikleri hatırı sayılır ilerlemelere karşılık şu anda inşa edilmekte olan kapitalist ücretlendirmenin birbirinden ayrılmaz iki ayağıdır. Ayrılamazlar, çünkü emek piyasasındaki veya, serbest meslek erbabı olanların bulunduğu mal ve hizmet piyasasındaki performansla sıkı sıkıya orantılı bir ücret ("iştirak geliri") ancak şarta bağlı olmayan bir güvenlik ağının tesis edilmesi şartıyla siyaseten mümkün olabilir. Emekçi sınıfın örgütleri (bu karşıdevrimci projeyi destekleyen Fransız Demokratik Emek Konfederasyonu CFDT'den bahsetmediğim aşikâr), bu iki ayağın oturmasına muhalefet etmeye hazır değiller. Bana kalırsa, bunun sebebi, kişinin hakkı olarak maaş için seferber olamamaktan mütevellit, 1980'lerden beri kurbanları savunma hattına çekilmiş olmaları.

Yine geçenlerde, gençlerin içinde bulunduğu feci sıkıntıya çözüm bulmak adına, ayrım gütmeksizin bütün gençlere yönelik olan her türden faal dayanışma geliri kanun teklifine oy vereceğini söyleyen komünist bir senatörle sohbet ediyordum. Tabii bu da bana bir şeyi hatırlattı, çünkü bugün olanlarla kırk yıl önce olanlar arasındaki benzerlik bana çok çarpıcı geliyor: 1977 yılında sağcı Barre hükümetinin getirdiği "gençlerin istihdamı anlaşması"nın ilkinden itibaren hem sağ hem sol tüm hükümetlerin emek sahasında inatla yürüttüğü "gençler" kategorisinin inşasını uzun uzadıya tahlil etmiştim. İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip yirmi, otuz yıl boyunca, iş başlangıç maaşlarının düzenli olarak artması sonucu, kariyerlerin epey durgun seyrettiği alt sınıf ailelerde, emek piyasasına yeni giren çocukların maaşları ebeveynlerininkinden çok uzak olmuyordu. Başlangıç maaşlarındaki bu ilerlemenin tüm maaşları yükseltme yönünde bir temrin etkisi oldu elbette ve rekabetçi dezenflasyon politikası, öncelikle başlangıç maaşı dinamiğine çomak sokmak suretiyle bu yükselişi durdurmaya karar verdi. Bunun için, her zaman

olduğu gibi, çomağın "çözüm" oluşturacağı bir "siyasi sorun" inşa etmek gerekliydi. O dönem inşa edilen siyasi sorun da "genç işsizliği" oldu. İşsizlik oranı ile işsizliğin ağırlığı[8] arasındaki karışıklığa yaslanan sinsi bir yalandan yola çıkan "dört gençten biri işsiz" sloganının popülerleşmesine dayalı bir mağdur edebiyatı kampanyası, "geçici iş hiç yoktan iyidir" sonucuna varıyordu. Bu mağdur edebiyatına, gençlerin vasfa maaş hakkını ortadan kaldıran "gençlere yönelik tedbirler"in uygulamaya konması eşlik etti. "Gençler", başlangıçta okula devam edemeyen 16-18 yaş arasını kapsarken, o tedbir senin bu tedbir benim, 2000 yılına gelince, asgari ücretli "gençlere yönelik işlere" beş yıl boyunca mahkûm, 2 yıllık üniversite okumuş 30 yaşındaki insanlar da dahil edildi. Velhasıl ilk tedbirlerin üstünden yirmi beş yıl geçtikten sonra, 16-35 yaş arası dönem, yetişkin hayatının "iş hayatına giriş" denilen o uzun safhası haline geldi – ne normal maaş düzeyine ne de süresiz iş sözleşmesine ulaşılabildi.

Bana çarpıcı gelen, 1977 yılında "gençlere yönelik tedbirlerin" icadıyla bugün şarta bağlı olmayan gençlerin "faal dayanışma geliri"nin yükselişi arasında göz alıcı bir yineleme olması. Bu kez işsizlik üzerinden değil, salgın dönemindeki kapanmada "genç istihdamı"ndan yana olan politikanın kendilerini mecbur bıraktığı geçici işlerden mahrum kaldıkları için aşevleri önünde kuyruk oluşturan gençlere ait fotoğraflarla "genç yoksulluğu" üzerinden bir siyasi sorun inşasıyla, aynı mağdur edebiyatı devrede. Vasfa maaşın reddinin ve öğrenim burslarının yetersizliğinin kaçınılmaz sonucu olan genç yoksulluğunu inkâr edecek değilim. Ancak egemen medyanın, kapanma zamanı gençlerin yoksulluğuna ağlayıp sızlaması, bu mağdur edebiyatının ardından bir kötü hamle gelir mi diye işkillendiriyor beni. Maaşa hakları olmadığını kesinleştirecek bir hamle: Şarta tabi olmayan bir temel gelirin uygulamaya konması için kobay olarak kullanılacak bu gençler. Donanımlarını bir iş bünyesinde ser-

8. İşsizlik oranı: 18-25 yaş arası işsizler/18-25 yaş arası fiilen çalışanlar; işsizliğin ağırlığı: 18-25 yaş arası işsizler/18-25 yaş arası toplam nüfus. 18-25 yaş arasının %70'i okuduğuna göre, işsizlik oranının %25 olması, gençlerin %25'i işsiz demek değildir; gençlerin %8,5'i işsiz demektir.

mayenin hizmetine sunmayı reddeden pek çok muhalif bununla yetinecek ve bu donanımlarını, istemeye istemeye, alt-işlerin hizmetine sunarak katılımcı platformlardaki faaliyetlerinin yataylığı ve faydasının verdiği şevkle, kapitalist grupların, uygun *iş modeli* bulunur bulunmaz tek kuruş harcamadan ele geçirecekleri yeni teknolojiler icat edecekler. Temel gelirle yetinmedikleri için emek piyasasına girecek olanlar ise, bu gelirin şarta bağlı olmama vasfından ötürü, parça başı ödemeli işlerin iştirak mantığının barındırdığı riski göze alarak dahil olacaklar piyasaya. Böylece vasfa maaş, burjuvazinin sırtından attığı eski bir masal haline gelecek.

Ücretlilik ilkesinin bu şekilde tahrip edilişinin karşısında, vasfa maaşın genele yayılmasının, maaşın 18 yaşından ömrün sonuna kadar siyasi hak olmasının kavgasını vermenin gerçekten de tam zamanı. Zorluk sadece hasımlarımızın gündemine takılarak verilen savunmacı mücadelelerin bizi mahkûm ettiği kudretsizlikten kaynaklanmıyor. Aynı zamanda, sol söylemlerin, ya Benoît Hamon'un yakın tarihli *Plaidoyer pour le revenu universel* (Genel Gelir Savunusu) kitabında temel gelir ya da Bernard Stiegler'in *À bas l'emploi, vive le travail* (Kahrolsun İş, Yaşasın Emek) kitabında iştirak geliri üzerinde durmak suretiyle yaptıkları gibi kapitalist ikiliyi desteklemesinden de kaynaklanıyor. İkisinin de, toplu sözleşmelerde iştigal edilen işin vasfına ödenen maaşın temelini oluşturan işi kötülerken bunu, işin verdiğinden daha az hak verse bile tercih edilen faaliyetlerden oluşan bir bireysel güzergâhın sağladığı esneklikten oluştuğu için göklere çıkarılan bir *alt-iş* lehine yapması bir şey ifade ediyor. Bu sapmalara karşı, şu anki mesele işi alt-iş olarak yeniden nitelemek –mesela Deliveroo bisikletli kuryelerini platformun çalışanları haline getirmek–* değil, maaşın inşasının üçüncü safhası olan kişi olma vasfına maaşın bir siyasi hak olarak genele yayılmasına geçmek suretiyle, herkes için *işin ötesine* doğru yol almaya devam et-

* Yemek teslimatı şirketi Deliveroo'ya karşı, bisikletli kuryelerin şirketin çalışanı olmaması gerekçesiyle 2022 yılında yürütülen adli soruşturmaya gönderme yapılıyor. –*ç.n.*

mek. Kişiye tahsis edilmiş maaş ürün teslimatının son aşamasında çalışan bisikletli kuryelerin de hakkı (gece on ikide yağmur altında şuursuz müşterilere pizza götürmelerini yasaklayacak bir toplu sözleşme ve platformun mülkiyeti de öyle).

Dönüp dolaşıp kaynakların sadece bir bölümünün şarta bağlanmamasını önermekle yetinmeyelim, maaşın tamamı şartsız hale gelmeli! Ve de ütopyanın olduğu yer değil orası: Bu dinamiğin kurumsal temeli ve nüveleri, yetişkinlerin üçte birini ve temel gelir projelerinin kurumsal temeli olan faal dayanışma geliri ile diğer asgari yardımlardan çok daha önemli bir katma değeri kapsıyor. Verimliliğine dair toplumsal deneyimin önümüzde olduğunu da ekleyeyim: Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin ardından bu hizmetleri yerine getirecek memur kadrolarının ortadan kalkması ya da sayısının azalmasıyla birlikte kalitenin düşmesi, maaşın şarta bağlı olmamasına dayalı bir seferberliğin, gelirin risk altında olmasına dayanan bir seferberliğe üstün olduğunu geniş bir ölçekte gösterir.

Maaşı her insanın 18 yaşından ömrünün sonuna kadar geçerli siyasi bir hak haline getirerek halihazırda-eldeki-komünist uygulama olarak vasfa maaşı güncelleştirme önerimin canevinde, maaşın şarta bağlı olmaması duruyor. Bu duruma ulaşmak mutlak bir zorunluluk ama söz konusu başarı "herkes garantili bir gelirle ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir" argümanına dayanarak kazanılamaz. Bu argümanı temel gelirden yana olanlara bırakalım. Gelirin şarta bağlı olmamasının sonucu ortaya çıkacağı iddia edilen atıllığa itiraz olarak herkesin faydalı faaliyetleri arzu ettiği ve atıllık şöyle dursun bu arzunun nihayet hayata geçme imkânına kavuşacağı yollu yanlış cevabı da onlara bırakalım. Şarta bağlı olmayan gelir projelerinin neredeyse tamamının önerdiği gibi, gelir garantisinin konusu faal dayanışma gelirinden yoksulluk sınırına uzanan bir yelpazeyse, bu iki argümanın ister istemez mesnetsiz olacağını da belirteyim: Aylık 500 ile 1000 avro arasındaki bir gelirle ne ihtiyaçlar karşılanabilir ne de faydalı bir uğraş arzusu giderilebilir. Ancak şarta bağlı olmayan gelir mesela asgari ücret bile olsa, yine de bu iki argümana dayanamaz. Peki neden?

Kişi olma vasfına maaş temel gelirden farklı bir ölçekte bulunmakla kalmıyor, mahiyeti de bambaşka. Kullanım değeriyle ekonomik değer birbirine karıştırıldığı için kişilerin yaptıkları her şeyle, hatta sırf varoluşlarıyla üretime katkıda bulundukları, kişi olma vasfına maaşın da bu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak alım gücü olduğu sanılıyor; oysa bir vasfın, yani her yetişkinin üretime katkıda bulunma kapasitesinin tanınmasıdır kişi olma vasfına maaşı belirleyen – üretimi de faaliyetlerimizin, somut bir emek bünyesindeki kullanım değerine soyut bir emek bünyesindeki ekonomik değerin eşlik edeceği şekilde örgütlenmiş kısmı olarak anlıyorum. Kişi olma vasfına maaş bu katkıyı kapitalist olmayan bir şekilde kabul eder: Son tahlilde piyasa değeri olmayan bir değer olarak, üretici emeğin gerçek toplumsal faydası olarak alır – kişinin, üretici olduğu onaylanan emeğine göre belirli aralıklarla değil daimi bir maaşla, daimi surette emekçi olarak tanındığı yeni ekonomik statüsünün nüveleridir bunlar. Atıllaşma itirazına, temel gelirden yana olanların yaptığı gibi, alım gücü dağıtmanın faydalı işler ortaya çıkarttığını söyleyerek cevap vermek, üretim meselesinde bizi bekleyen zorlukları göz önünde tutmuyor.

Kapitalist soyut emek muhakkak ki üretilenin toplumsal faydasını dikkate almaz ve bu korkunç emek uygulamasının, tepki olarak, herkesin temel geliriyle hayata geçirebileceği, topluma faydalı somut işlere değer kazandırmasını anlayabiliyorum (tabii en az asgari ücrete denk olmalı bu gelir; bir daha söyleyeyim: Ücret bu sınırın altındaysa, savunanların, insanın yapacağı işi seçme özgürlüğüne dair söylediklerinin bir önemi yoktur). Ama bu değer kazandırma, asıl meseleyi ıskalamak demek! Emeğin, soyut ve somut olmak üzere iki boyutu var ve *ikisini de* sermayenin pençesinden kurtarmak gerekiyor. Ulusal üretim emektir, herkesin kendisinin özgürce seçeceği faaliyetlerin şimdi ve burada üst üste bindirilmesi değil. Emeğin, diğer canlılarla ve doğanın sunduğu potansiyelin tamamıyla düşünümsel bir ilişki için, makroekonomik ölçekte bilimsel, teknolojik, örgütsel kaynakların özgül bir seferberliğini gerektirdiğini söylemiştim. Güncelden bahsedersek, aşıların hazırlanıp üretilmesi

konusunda küresel bir ölçeğe dek gidilmesi mesela. Üretimi fikri mülkiyet hakkından, araç-gerecin kâr getirebilen miras mülkiyeti hakkından, artı-değer için artı-değer arayışından, değişim değerinden kurtarmak komünist bir emeğin peşine düşmeyi gerektirir ki kişi olma vasfına maaşın genele yayılması bunun zorunlu ama yetersiz bir bileşenidir.

Zorunlu bileşen olmasının sebebi şudur: Üretim üzerindeki kararların, ekonomik değer üretme kapasite ve sorumlulukları daimi olarak onaylanan (ifadesini siyasi hak olarak maaşta bulur bu durum) üreticiler olmadan nasıl demokratikleşebileceğini anlamıyorum. Yetersiz bileşen olmasının ise şu: Siyasi irade yaşında, yurttaşlığın zenginleşmesi, ülkede yaşayan herkese bir ilk vasfın ve dolayısıyla maaşın tahsis edilmesinden ibaret kalmamalı, aynı zamanda şirketlerin kullanım mülkiyeti hakkını, vasıf tayin jürilerinde, maaş sandıklarında, yatırım sandıklarında ve para yaratılmasında, iş araçlarının miras mülkiyetine sahip kâr amacı gütmeyen tüzel kişiliklerde, kısacası üretim faaliyetinin koordine edilmesine dair her konuda kararlara katılma hakkını da içermelidir. Sonuç olarak, kişi olma vasfına maaş sadece bir diplomanın onaylayacağı, somut bir emek konusundaki bilgi ve becerilerden değil, aynı zamanda çocukluktan itibaren hem ailede hem okulda, soyut emek üzerindeki yani yeni para yaratılması, şirketlerin katma değerinin toplumsallaştırılması, vasıf kriterleri üzerindeki ortaklaşa sorumluluğa dair verilecek eğitimden de ayrılamaz. Böyle bir sorumluluğun eğitimi karar konusunda bambaşka bir ilk sosyalleşmeyi de gerektirir: Çocuklarımızı şirketlerin ya da yatırım sandıklarının ortaklaşa yönetimiyle tanıştırmak yerine onlara sınıf temsilcisi seçmeyi, temsiliyetle yetinmeyi öğretiyoruz. Burada da sıfırdan yola çıkıyor değiliz. Emek üzerindeki egemenlik sayesinde özgürleşme dahilinde "beraber yapma/ortaklaştırma" (*faire commun*) eğitiminin, Freinet Okulu[9] gibi sağlam gelenekleri var.

9. Bkz. La Ciotat'daki Auguste ve Louis Lumière Lisesi'ndeki meslektaşlarımızın (Nicolas Go'nun katkılarıyla) kayda değer eseri *Pédagogie de l'égalité: Freinet au second degré*, Chronique sociale, 2020.

Değerin Başka Türlü Toplumsallaştırılması

Emek üzerindeki her türden egemenlik için belirleyici olan araç-gereç mülkiyeti ve şirketlere ön ödeme sahalarında, halihazırda-elde-olan komünizmin güncelleştirilmesi gerekiyor. Bu olmazsa, kişi olma vasfına maaşta olduğu gibi, zaten önemli darbeler aldığı kapitalist karşıdevrim onu çok zora sokacak.

Komünist emeğin ilk nüvelerini kapitalist emek soyutlamasının alaşağı edilmesiyle tarif ederken, 1950'lerin sonuyla 1970'ler arasındaki hastane ve hastane dışı sağlık hizmetlerindeki reformun şartlarından bahsetmiştim. Genel rejimin sağlık kısmında katkı ödemelerinin oran ve matrahlarında 1960'lı yıllar boyunca yaşanan artış, maaşların, bir banka hesabında değil, Yaşam Kartı'nda tutulan işaretli parayla artırılmasıyla sağlanmıştı. Değerin toplumsallaştırılmasından gelen bir maaştır bu: Şirketler çalışanlarının sayısına göre katkı payı ödemesi yapar ve genel rejim, sağlık hizmeti ihtiyaçları uyarınca emekçilere ödeme gücü sağlar. İşaretli olması, sağlık rejiminin, paranın kullanımını anlaşmalı sağlık kuruluşları ve sağlıkçılarla sınırlandırmasını mümkün kılar. Anlaşma, işlemleri ve fiyatlarını belirlemek suretiyle piyasayı düzenleme ve sağlık hizmetlerinin üretim koşullarını belirleme fırsatını sunar. Değerin toplumsallaştırılması hastanelerde çalışan sağlıkçıların kişi olma vasfına maaşlarının olmasını sağlar ve nakit ön ödemeyi kısmen sübvansiyonlar. Bu sübvansiyon borç verenlerin elinde olabilecek her türlü gücü ortadan kaldırmakla kalmaz, ayrıca hem aracın onu kullanan topluluğun (*collectif*) kullanım mülkiyetine hem de kâr amacı gütmeyen bir tüzel kişiliğin (*collectivité*) miras mülkiyetine izin verir. Değeri komünist biçimde toplumsallaştırmak suretiyle, kapitalist üretimin karşısındaki komünist bir üretimin güncelleştirilip yaygınlaştırılacak tüm unsurları elimizde. Tek tek üzerlerinden geçiyorum: sübvansiyon yoluyla ön ödeme,[10] kullanım mülkiyeti ve kâr

10. Maaş Ağı'nın "para" konulu grubunun, bu noktayı ele alan –ve "sübvansiyondan gelen ön ödemeler" ifadesine eleştirel yaklaşan– çalışmalarına bakabilirsiniz.

amacı gütmeyen miras mülkiyeti, işaretli para, üreticiler ile sandık arasında anlaşma.

İster para basmak ister bir birikimi ödünç vermek yoluyla olsun, şirketleri ve özellikle de yatırımlarını finanse etmek için gerekli olan ön ödemenin ancak kredi biçiminde olabileceğine dair, tipik bir kapitalist inanış var. Aksine, üniversite hastanelerinin ortaya çıkışı ve 1960'larda darülacezelerin devlet hastanelerine dönüştürülmesi, ön ödemenin geniş ölçekte bir sübvansiyon biçimini alabileceğini göstermişti. Her ön ödeme için olduğu gibi bir değer üretileceği öngörüsüne dayanır, ancak bu yeni değer, kapitalizmde olduğu gibi, borçlarından kurtulurken köleleşen emekçilerin ödemeleriyle alacaklıların gücünü artırmaya yaramaz. Yeni değer, emekçilerin yönettiği ve e+1'de büyük ölçüde para basılması vasıtasıyla, sübvansiyon vasıtasıyla basılan paranın çekilmesini sağlayarak yeniden tahsis eden sandıklara giden bir aidatta toplumsallaştırılır. Projelerin sübvansiyonu/katma değerin ödenmesi döngüsü, kredi/kâr döngüsüne karşı, yani az evvel değindiğim gibi, kârın, mali piyasalardaki kapitalist toplumsallaştırılmasına ve her bir şirket tarafından tek tek ödenen borçlar ortaya çıkaran bir para yaratma şekline karşı inşa edilir.

Sermayenin, katma değerin komünist toplumsallaştırılması yoluyla bu şekilde kurutulması, sermayenin gücünü artırmasından (ve azaltmamasından!) ötürü kudretsiz olmaya mahkûm bir uygulama olan vergilendirilmesinden bambaşka bir projedir. Vergilendirme, ekonominin vergi yoluyla finanse edilmesi için gerekli kılmak suretiyle, sermayeyi meşrulaştırır. Özel üretime tatbik ettiğinin üstüne kamu üretimine tatbik ettiği bu gücün katmerlenmesi sonucu sermaye, toplumu rehin almaya devam eder ve Thomas Piketty'nin çalışmalarının gösterdiği gibi, zaman içerisinde kendisine karşı geliştirilen tüm vergileri bertaraf etmeyi başarır.

Sübvansiyon/katkı payı ödemesi döngüsünün kredi/kâr döngüsüne, kredi kamusal olduğunda bile, hem siyasi bir nedenle hem ideolojik bir nedenle katbekat üstün olduğunun da ısrarla üzerinde durmak istiyorum.

Siyasi neden, ancak şirketlerin katma değerlerinin, büyüyen ve-

ya olgun bir piyasaya dayanan kolların, güçlük çeken yahut yeni gelişmekte olan bir piyasaya dayanan kolların finansmanına ön ödemelerle katkıda bulunacağı şekilde ortaklaştırılmasının ahenkli bir üretim dokusunu mümkün kılacak olması. Kamu kredisi buna izin vermez zira özel kredide olduğu gibi, borcu bizzat şirket öder. Salgın dönemindeki kapanma, kredi/kâr vergilendirmesi mantığının abukluğunun örneğini sundu bize: GAFAM,* imparatorluklarını, önü kesilen sektör ve şirketler üzerinde, tam da kendileri için açık çek olan bu engel sayesinde kuruyor ve hükümetlerimiz, artık vergilendirilecekler diye halkla ilişkiler çalışması yürütüyor! Oysaki katma değerleri toplumsallaştırılıp iktisadi faaliyetin bütününün hizmetine sunulmuş olsaydı, devletin şirketlere yardımını ödemek (hep borç) için gerekli olan kemer sıkma tehdidiyle yaşayacağımıza sınai doku güçlenirdi. Katma değeri toplumsallaştırmak suretiyle birbirlerine yardım etmesi gerekenler şirketlerdir (gerilemekte olan bir sektöre yatırım yapmayı demokratik bir kararla durdurma ya da kullanım değerini –tüketicilerin özel tercihleri dışında bir yolla– geçerli saymanın başka bir yolunu bulma ihtimalinin önünde engel değil bu). Toplumsallaşmış maaş alanında halihazırda-elde-olan tabii her iki durumda da, katkı payının matrahını katma değer (ödenen maaş tutarı değil) oluşturacak şekilde, yatırıma genişletilmeli. Çalışan sayısının azalması katkı payını düşüreceğine göre, ödenen toplam maaş tutarının matrah alınması, kapitalist bir uygulama olan canlı emeği ortadan kaldırmayı teşvik etmeye teşne.

Sübvansiyon/katkı ödemesi döngüsünün ideolojik önemi ise kapitalist emeğin palavralarından birine, borçlanmaya dayanmasının doğallığına saldırmasından geliyor. Borç, borç verenleri güçlendirir ve gerçekten de kapitalist mantık için elzemdir ama doğal olmak şöyle dursun, değerin, kâr merkezlerinde kapitalist bir biçimde toplumsallaşmasının ürünüdür. Alacaklıların varlığı paranın borçlanma yoluyla yaratılmasıyla ilintilidir ve güçleri de, geri ödemenin gerek-

* GAFAM: Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft'un başharflerinden üretilen kısaltma. –*ç.n.*

tirdiği değer payından ötürü durmadan artar. Yani kapitalist emek antropolojisi, emekçileri ömür boyu topallatan iki tahta bacağa dayanır: emek piyasası ile mal ve hizmet piyasasındaki hür varlıkları ve daha çalışmaya başlamadan ödemek zorunda oldukları borç. Değeri üreten sadece ve sadece emekçiler olmasına rağmen, değer onların aleyhine döner, borcun ağırlığıyla üstlerine biner!

Gidip "iş istemek" ya da serbest meslek erbabı olanlar gibi "risklere ve tehlikelere bir başına göğüs gererek" çalışmak, kafalara sıkı sıkıya raptedilmiş bir ilmihal. Bakan Blanquer'nin dayattığı program reformunun meyvesi olarak, lise bitirme sınavına dışarıdan giren adaylara bu sene sosyal ve iktisadi bilimler alanında şu hayret verici konu verildi: "Emek piyasasının esnekleşmesinin yapısal işsizliğe karşı mücadele etmeyi mümkün kıldığını gösteriniz." Kapitalizm dini yine emekçinin, daha başlamadan borçlu olması gerektiği dogmasına bağlı kalması için tetikte. Blanquer'ye akıl veren papazların kulağına gelecek yılki lise bitirme sınavının konusunu fısıldayayım: "Şirketlerin yatırım borçlarının ekolojik dönüşüm için faydalı bir para yaratımına yaradığını gösteriniz." Bakanın *Marianne* dergisi ile Cumhuriyet Baharı hareketini arkasına alarak, sözümona İslamcı-sola* ve/veya kesişimselliğin bölücülüğüne karşı mücadelenin "laik" bir sapmasını icra ederek, meslektaşlarımıza dayatabileceği güzel bir devlet dini konusu bu tabii.

"Kredinin kamu kutbu" üzerine, kötü krediyi iyi kredi adına eleştiren sol öneriler, "sermayenin vergilendirilmesi" üzerine olanlar gibi gülünç olmakla da kalmıyorlar. Halihazırda-elde-olan komünist bir uygulamayı, sübvansiyon yoluyla nakit ön ödemeyi güncelleştirip genele yaymaktan âciz, bizi alışılageldiği gibi hasmın sahası olan borçta bıraktıkları için sorumsuzca öneriler bunlar. Bilakis, emekçiler için, basbayağı antropolojik olan bütün mesele, ödenecek borçtan komünist bir değer yaratma sorumluluğuna geçmek. Kapitalizm emekçileri yatırım borcuyla boyunduruğa alır; şu an ke-

* Fr. *Islamogauchisme*: Fransa'da Müslüman göçmenlerin haklarını savunan sol parti ve gruplara bazı kesimlerin alay yollu yakıştırdığı isim. –*ç.n.*

sintiye uğramış olsa da değerin, emekçilerin yönettiği ve kişilere ömür boyu maaş ve yatırım sübvansiyonu sağlayan sandıklarda toplumsallaşması dinamiğine acilen geri dönmek gerekiyor. Kapitalizm, rolleri tuhaf bir şekilde tersine çevirerek, değeri bizzat üretenleri borçlu addederken, komünizm onları bu kaderden kurtarır ve sübvansiyonlar konusunda iplerini ellerine aldıkları üretimin makroekonomik ölçekte yerine getirilmesi görevini behemehal onlara yükler.

Şimdi üretimi yönetmenin gerek-şartı olan aracın mülkiyeti meselesine geliyorum nitekim. Aracın kullanım mülkiyetinin onu kullanan emekçilerden meydana gelen topluluğa ait olması meselesi gayet aşikâr, bir sıkıntı arz etmiyor. Ama bir araç (arsa, duvar, makine, bilgisayar yazılımı, vb.) sadece iş görmez, değeri de vardır: Alınır, satılır, miras olarak devredilir. Peki ya mirasın mülkiyeti kimde olacak? Bu daha karmaşık bir soru. Maaş Ağı'nın Geniş Paris ve Esonne adlı yerel grupları geçen yıl Emek Borsası'nda, şirketler üzerine çok ilginç bir seminer düzenledi.[11] Miras mülkiyetine de kullanım mülkiyetine sahip olan tüzel kişi mi sahip olmalı? Bence hayır. Çıkarlarının aynı olmamasından mütevellit, tüzel kişi ile aracın zamansallıkları farklıdır; ortaklarının hem kullanım hem de miras mülkiyetine sahip olduğu kooperatif örnekleri ikna edici değil. Şirketi, gelirin korunmasına hasredilen bambaşka bir bilanço uygulamasıyla, mirasa dair kaygılardan kurtarmak gerekmez mi daha ziyade? Şirketin sorumluluğu bir mirası, malvarlığını yönetmek değil, emekçilerin sağlığına, mesleki kültürüne, devamlı müdahil olmalarına ve ayrıca doğal kaynakların iyi kullanılıp korunduğuna nezaret etmektir ki bu da, şirket üzerine seminerin gösterdiği gibi, özel muhasebede bir değişim gerektiriyor.

İki oyunculu (şirket ve ön ödeme sandığı) değil üç oyunculu bir oyun öneriyorum: emekçilerin kullanım mülkiyetinde olan şirket, ön ödemeleri yapan yatırım sandığı ve aracın miras mülkiyetine sa-

11. Daniel Bachet ve Benoît Borrits (haz.), *Dépasser l'entreprise capitaliste*, Éditions du Croquant, "Cahiers du salariat", Vulaines-sur-Seine, 2021.

hip olan, kâr amacı gütmeyen tüzel kişi. Aracın tüzel kişi tarafından kullanımına dair ihtilaf olması veya bir tüzel kişi dahilinde sıkıntı veya acz olması durumunda, nihai kararı tüzel kişi verir ve aracın başka bir tüzel kişiye devredilmesi de muhtemeldir. Sandıkla şirket arasındaki bu üçüncü kişinin var olması, sandığın şirket üzerinde çok fazla güce sahip olduğu bir diyaloğu önleme konusunda da faydalı olabilir. Yeri gelmişken, tüm değer mercileri gibi emekçilerin yönettiği yatırım sandığının finansmanının mesleklerarası ulusal katkı paylarından sağlanacağını ama yerel ve sektörel pek çok dalı olacağını ve şirketlerin birden fazla sandığa başvurabileceğini belirteyim. Güç ilişkilerinin şiddetinin örtmeceye çevrilmesine karşı hep tetikte olmak gerekiyor. Ayrıca miras mülkiyetinin sahibi kâr amacı gütmeyen tüzel kişiliklerin (onlar da emekçilerin yönetimindedir) boyutları ve türleri de aracın etkisine göre değişiklik gösterir tabii: Bir mahalle fırınının oluşturacağı tüzel kişi, bir deniz nakliyat ağınınkiyle aynı boyutta olmayacaktır.

Başka türlü toplumsallaştırmanın üçüncü boyutu, sadece anlaşmalı meslek unsurları nezdinde geçerli olacak işaretli para kullanımı. Doğayla alışveriş halinde bir metabolizmayı mümkün kılan bir işbölümünden, dolayısıyla piyasanın (yönetilerek, buna geleceğim) tutulmasından yanayım. Sağlık, eğitim veya temel su ile enerji tüketimleri gibi, ücretsiz olması ya da geçmişteki ücretsiz hallerine dönmesi gereken mal ve hizmetler hariç, tabii ki piyasa ya da pazar lağvedilmemeli. Demek ki paradan yanayım (birazdan değineceğim bir sebebi daha var). İşaretli para, bizi ilgilendiren meselede, yani kapitalizmin dışına çıkmaya yönelik komünist hareketin dinamiğinde, üretimin yön değiştirmesi için son derece etkili bir araçtır. Çünkü sadece anlaşma kapsamındaki meslek unsurları için geçerlidir, dolayısıyla da bir yandan kapitalist üreticilerin çalışanlarını, şirketleri üzerindeki gücü ellerine geçirerek onu da bu paranın geçerli olması için gerekli nitelikleri taşır hale getirmeye teşvik ederken, bir yandan da kapitalist olmayan üretici ve dağıtımcılara (bugün marjinaldirler) bir pazar sağlamak mümkün olur. Bana göre kapitalizmden çıkış hareketini taşıyabilecek olan tek yola, yani emeğin emek-

çilerin denetimine girme teşebbüsüne makroekonomik bir araç temin etmek olur bu. Bu para avro olarak etiketlenebilir ama avro bölgesinden çıkmadan parasal egemenliğe yeniden kavuşmak için, Bruno Théret'nin düşündüğü türden,[12] tahvil edilemeyen bir vergiye tabi para birimi tahayyül edilebilir: Böylece, pek çok alandaki üretimi sosyal güvenliğe tabi tutmak suretiyle komünizme geçişi fiilen destekleyen bir para birimini ulusal meslekler arası ölçekte dolaşıma sokarken Avrupa Birliği'nin diktalarına da toslamayız.

Anlaşma kriterleri bu meselede son derece belirleyicidir. Sağlık sektöründeki üretim sistemimiz 1960'lı yıllarda oluşturulduğunda ilaç şirketleri hâlâ büyük ölçüde kamuya aitti. Ancak Chirac'ın ilk koalisyon hükümetinden bu yana, anlaşma şartları değiştirilemese de aralıksız olarak devam eden özelleştirmeler, sağlık sigortasını Sanofi'nin* ineğiymişçesine sağdı: Ödeme garantisinin kapitalist gruplar için çekici bir piyasa ortaya çıkarmasını önlemek için, üretici ve dağıtımcılarla anlaşmanın, bu grupları eleyecek kadar kapsamlı kriterlere dayanması gerekiyor elbette. Buna göre, kapitalist gruplara ürün satmayan ve onlardan alım yapmayan şirketler anlaşmalı hale gelebilmeli sadece. Anlaşma, üzerinde uzlaşılmış fiyatlar tesis etmek suretiyle piyasanın düzenlenmesini sağlar. Anlaşmalı olabilme kriterleri sayesinde üretim, mal ve hizmetlerin nokta bazlı mı yoksa ağ halinde mi olduğuna göre, uygun bölgesel ölçekteki demokratik merciler tarafından kararlaştırılmış bir şekilde yönlenir. Olası kriterler şöyle: ücretli çalışanların kullanım mülkiyeti, sermaye piyasasına başvurmamak, kapitalist maliklerin olmaması, anlaşma normlarına uygun fiyat ve ürünler; katma değerden katkı payını, maaşları kişi olma vasfına göre ödeyen ve şirketlere sübvansiyon olarak nakit ön ödeme yapan sosyal sigorta sandığına ödemek.

* 1973 yılında kurulmuş, özellikle eczacılık ve aşı alanında hizmet veren özel bir Fransız sağlık şirketi. *–çn.*

12. Bruno Théret ve Thomas Coutrot, "Système fiscal de paiement complémentaire: un dispositif pour renverser l'hégémonie", *Revue française de Socio-Economie*, 2019/1, no. 22, s. 163-70.

Maaş Ağı bünyesinde, başka örgütlerle de tartışarak, bir dizi üretimin sosyal güvenlik bünyesine sokulması üzerine düşünceler geliştirdik: gıda, kültür, konut, yakın mesafe ulaşım, ev işi yani hane içi emek. Gıda alanında şirketlerin katma değerinden %8'lik bir katkı payı 120 milyar getirir: Bunun 80'i Yaşam Kartı'na her ay kişi başı, sadece endüstriyel tarım sektörüne alternatif olan üreticiler, dönüştürücüler, dağıtımcılar ve lokantalarda kullanılabilecek olan 100 avro yüklemek, geriye kalan 40'ı da toprak almak ve 2 milyon üretici ve dağıtımcıyı 10 yıl içerisinde organik tarıma geçirmek, tüm anlaşmalılara kişi olma vasfına göre bir gelir ödemek ve yatırımlarını sübvansiyonlamak için ayrılabilir. Gıda piyasasının üçte birlik kısmının anlaşma kapsamında olmayan perakende zincirlerinin elinden kaçacak olmasından ötürü işleri tehlikeye giren çalışanlar anlaşma kapsamına girmeye namzet dağıtım şirketleri kurmak konusunda destek görecek elbette.[13]

Başka Yurttaşlık

Kapitalist ekonomideki yurttaşlık iki temel kuruma dayanır: vekâlet ve vergi. Vekil seçme ve seçilebilme hakkının demokrasi karşıtı etkileri, siyasal iktisat meselelerinin, katma değerden gelen kaynaklardan alınan vergilerle beslenen bir devlet sahasına hapsedilmesiyle daha da beter olur. Üst düzey memurlar ve vekillerden oluşan bir siyaset sınıfı, kamunun kararlarının dışında kalan kapitalist üretimin yanında, üretimin vergilerce karşılanan kısmını kapitalist burjuvazi ile sıkı sıkıya ilişki içinde yönetir. Oysa üretimin bütünü demokratik karara tabi olmalı ve demokratik biçimde hayata geçirilmelidir.

Bu durum bir ilk bölüşüm üzerinden alınan verginin ortadan kaldırılmasını, katma değerden elde edilenlerin bütünüyle toplumsallaştırılmasını gerektirir – az önce hatırlattığım gibi, bu toplumsal-

13. Okurlar sektörlere göre dağılmış sosyal güvenlikler hakkında daha fazla bilgi için *reseau-salariat.info* adresine bakabilir.

laştırmanın, genele yayılması gereken komünist bir nüveye, yani genel rejimin tek oranlı mesleklerarası sosyal katkı payı ödemesine dayanmasında sakınca yoktur. Ancak sarsılması gereken, vergiye bağlılığa dayalı koca bir siyaset kültürü. Komünist harekette yurttaş olmak "vergini ödemek" değil, katma değer üretimini tanımlamak ve hayata geçirilmesini sağlamak demektir. Dolayısıyla tüm değer kurumlarının sorumluluğunu üstlenmektir.

Üretici emeğin somut ve soyut iki boyutunu organik bir şekilde birbirlerine eklemlemesinden ötürü, şirket/girişim, bugün büyük ölçüde dışında bırakıldığı siyasetin önemli bir mekânı haline gelmeli. Kapitalizmde, neyin değer taşıdığı, fiyatı, kaynakların en iyi şekilde tahsisi ve kullanılırlarken muhafaza edilme şartları, üretimde ölü emekle canlı emeğin tamamlayıcılığı, burjuvazinin tekelinde bulunan işbölümü gibi toplum hayatı için oldukça hayati meseleler sınıf çatışmasında siyaset-altı edilecek biçimde sarsılmış ve kamu hizmetleri tarafından kenara itilmiş vaziyette. Bu meseleler ve çözümleri siyasileş(tiril)meli, demokratik olarak tartışılmalı ve kararlar da yine demokratik bir süreçten geçmeli. Şirket ve kamu hizmetlerinin bulunduğu işyerleri, hem karar süreci hem de hayata geçirme bakımından, ekonomiye siyaseten muamelenin kalbinin attığı yerler olacak muhakkak. Fakat üretimin gündelik hayatta ve tabandan siyasileşmesi, ayrıca yerel ön ödeme sandıkları, şirketlerin sahibi olan tüzel kişilikler, vasıf tayin jürileri ve maaş sandıkları gibi, ilgililerin kendi denetiminde bulunan, çok sayıda ekonomik faaliyetin koordinasyon merciinde hayata geçecek. Komünist demokrasi, farklı çıkarların taşıyıcısı olan bu değer kurumları arasındaki ihtilafla yaşayacak.

Para, komünist yurttaşlığa yabancı olmayan değer kurumlarından biridir; yaratılmasının ve desteklenmesinin demokratik kararlarla olmasının siyaset açısından son derece önemli olması bundan. Paranın, üretim için gerekli olan işbölümünün yönetilmesi için ne denli önemli olduğundan bahsetmiştim ama şimdi öneminin bir başka boyutunu, siyaset düzlemindekini vurgulamak istiyorum. Tüketimin bir kısmı ücretsiz olmalı ve bu kısım artmalı muhakkak; an-

cak paranın, iktidar meselelerinin, mesela maaş hiyerarşisinin çekip çevrilmesine önemli katkısı var. Bana gayet hayata geçirilebilir gelen bir ile üç arası bir oranla epeyce azaltılmış bir hiyerarşi, sosyal ihtiyaçları olan emekçilerin güzergâhlarını ayarlamak için faydalı bir araç olduğu gibi, toplumsal ilişkileri nesneleştirme kapasitesinden ötürü üretimin şiddetini örtmeceye çevirme aracı.

Yurttaşlığın, son derece önemli olsa da, çok şey bilmemekten mütevellit üzerinde pek az kelam edebileceğim bir başka boyutu kalıyor geriye: değer kurumlarıyla gerçek anlamda siyasi kurumların birbirlerine eklemlenmesi. Üretim sadece değer kurumlarının meselesi olamaz. Üreticiler teknolojik hırslara (*hubris*) kapılmış olabilir, yahut mesela nükleer elektrik üretimi konusunda pek fazla kirletmemesi gerekçesiyle devam etmek ile atıklarını yönetmenin imkânsızlığı gerekçesiyle durdurmak arasında seçim yapacak en yetkin merci olmayabilirler. Yani yurttaş-emekçilerin bizzat kişiliklerini karşı karşıya getirecek ihtilaflarda hakemlik yapmaya muktedir kurumlar gerekiyor. Yeni bir yurttaşlık modelinin ortaya çıktığı tespitini de yapıp bitiriyorum. Gelirlerinin bir kısmını vergi olarak ortak bir çanağa koyan ve onu yönetecek temsilciler seçen, ekonomide sorumluluk almayan yurttaşlardan değil, üretimi gerçekleştiren ve bölüştüren karar verici yurttaşlardan oluşur bu model yurttaşlık.

FRÉDÉRIC LORDON: "Esaslar" konusunda, yani değerin yeniden tanımlanması, ömür boyu maaş (aşağı yukarı böyle denebilir), üreticilerin egemenliği hususlarında seninle mutabık olduğumu hemen söylemem lazım mantıken. Ama büyük ölçüde beklendiği üzere, meselenin etrafından dolaşmayı öneriyorum sana, veya daha ziyade, mutabakatımızın, en azından benim senin tezlerinle mutabakatımın belki de en derin köklerine eriştiği "esas"ı, yani antropolojik bir "esas"ı yeniden tanımlamaya doğru yol almayı teklif ediyorum. Bana öyle geliyor ki senin yaptığın işe en yakın durduğum yer orası. Öte yandan senin hiç açıkça ortaya koymadığın bir yer burası; halbuki buna değer: Hemen hemen zımni kalsa da antropolojik varsayımın, son derece bariz olmakla beraber, özellikle de radikal solun

büyük kısmının bu alanda ortak paydası olarak hizmet eden, kabaca şu noktalarla özetleyebileceğimiz duruştan çok farklı: Kurtuluş özerkliklerdedir, dikey olan ancak ezer, doğru yataylık kurumlara ihtiyacı ortadan kaldırır, olması gerektiği gibi özgürleşmiş toplumda şiddet kalmayacaktır. Düşünmeye karşı gerçek reddiyeler çıkar buradan, çünkü düşünülecek olan çok zordur. Oysa sen makroskobik düzeyi de kurumların, kapitalizmin dışına çıkışın hiçbir şekilde bizi kurtaramayacağı, en azından tamamen kurtaramayacağı antropolojik bir şiddetin barındığı mahal olmasını da düşüncene en baştan dahil ettin. Benim çizgim de tam olarak bu ve senin gibi bir düşünce yoldaşı bulmanın içimi nasıl ferahlattığını anlatmam çok zor. Anlaşamadığımız noktaların üzerinden geçmemiz de gerekecek elbette ama muhtemel fikir ayrılıklarımızın üretken olacağına neredeyse emin olduğumuz ortak bir kaidemiz var: tartışmaları onulmaz hale getiren temel, uyuşmaz ve de akıl edilmemiş düşünce tercihlerinde ilerlemek.

Antropoloji meselesi, radikal sol için adeta bir azap. Bir inkâr, kaçınma ve hülya mahalli. Burada Spinoza'nın sözünün geçerli olduğu bir vaka görmekten kendimi alamıyorum: "zihin, elinden geldiğince, bağlı olduğu bedenin eyleme kudretini artıracak [yani kendisine keyif veren] şeyi tahayyül etmeye çalışır." Zihin kendisine keder vereni, ızdırap vereni kenara koymaya çalışır (mümkün mertebe tabii; bunalımdaki, gamlı kişiler zihinlerinin çoğu zaman bunu yapamadığını bilirler). Kısacası, tüm diğer şeyler sabitken, önce düşünmeyi sevdiğimiz düşüncelere yöneliriz. Sevmediğimizi düşünmeyecek, görmeyecek, hatta varlığını inkâr edeceğizdir. Bu noktada, radikal solun siyasi düşünceleri hasımlarınkinden ayrılmıyor: Tahayyül ettikleri düzende, bir *toplumsal ahenk* özlemini ifade ediyorlar. Haksız da sayılmazlar: Nasıl olur da toplumsal ahenk, her şeyden evvel, bir siyasi düşünceyi ifade eden arzu olmaz ki? Düşünce de onu oldurmak için örgütlenir: Bu işlem düşüncede gerçekleşir. Bu kendiliğinden ahenk çerçevelerine ve ona gölge edebilecek her şeyin düşünceden atılmasına şüphesiz en çok, kurumların olmadığı bir toplumsal hayat ihtimaline (*biçim itibarıyla söylersek* neo-

klasik ekonomistlerin genel denge modelini tatlı bir çelişkiyle anımsatmaması imkânsız) son derece bağlı olan –geniş anlamda– liberter düşünce kesiminde rastlıyoruz. "Tarihin bilimi" olarak değil (o iddialardan dönüldü), fikir jimnastiği olarak, elimizdeki bağlamda bu gerçekçiliğin taşıyabileceği tüm sertlikle, toplumsal ve maddi güçlerin gerçekçiliği olarak tarihsel materyalizm, Spinoza'nın önermesinin bahsettiği, düşüncenin "ahenk" fikriyle uğradığı bozulmaya panzehirdir ama tam olarak da değil: Düşünceyi hayata geçmiş komünizm safhasına getirdiği takdirde, Lenin de bize şiddetin kesin tasfiyesi ve ebedi barış vaat eder; *Devlet ve Devrim*–zira bu kitaptan bahsediyorum–, haklı olarak, Bolşeviklerin anarşistlere uzattığı bir el olarak kabul edildiğine göre, Lenin'in bu kitapta liberter düşüncenin önemsediği şeylere kapıyı aralaması şaşırtıcı değil. Şiddet her daim sınıf mücadelesinin şiddetiyse şayet, devletin gereksiz hale gelerek ortadan kalkmasına dair meşhur tez söz konusudur burada – ne de olsa sınıfsızlaşmış bir toplum kendiliğinden şiddetin olmadığı bir toplum olacaktır.

Tüm şiddet ve kurumlar, dolayısıyla özellikle de devlet meselesi, "insan doğası"na dair antropolojik öncüllere varıyor. İyi midir yoksa kötü mü insan? Bu her daim yargıya varılmadan sorulan ve nehrin kollara ayrıldığı çizgiyi oluşturan bir sorudur: Hobbes'un Leviathan teorilerine hapsolunan tarafa "kötü" diyenler düşerken, kardeşçe bir toplum vaadinin tarafına "iyi" diyenler düşer. Meselenin bu şekilde konmasını fena halde beyhude bulmuşumdur hep. Sonrasında tekyönlü antropolojilerin çarpışmasını seyretmek üzere bir seçim yapmaya bu davet, absürt çatışkılarda sonsuza dek dönüp durmaya bire bir. Spinoza'nın felsefi antropolojisi bu çetrefil düğümleri bir hamlede çözer, hem de olabilecek en basit şekilde: İnsan kabul görmüş ifade biçimindeki gibi "insanın kurdu" mudur yoksa "tanrısı" mı? Cevap: İkisi birden. Daha doğrusu, ikisi de olabilir, ikisini de olma imkânını içinde taşır. Dolayısıyla (münhasıran) biri mi *yoksa* öbürü mü olduğuna dair –yersiz– sorunun yerine tek kayda değer soru olan, *hangi şartlarda* birinden ziyade öteki olduğu sorusu geçirilmeli. Ayrıca karşıtlığın –hiçbir zaman *tamamen* ortadan

kalkmayacak bir karşıtlık olduğunu kabul etmek lazım– iyi olan unsurunun önünü açacak şartlar düşünülmeli.

Komünist Değer Sözleşmesinin Altında Bir Arzu ve Faaliyet Antropolojisi

Tüm bunların amacı seni şaşırtmak değil: Seni bu felsefi antropolojiye çekmek istiyordum. Bana bu türden şeylere ihtiyacın olmadığını ve halletmen gereken sorunların başka türde olduğunu söyleyeceksin – inan bunu anlayabiliyorum. Yine de giriyorum oraya çünkü her şeyden evvel, şu an sahne benim. Onun dışında, kendi hesabıma, senin önermelerini, özellikle de (açık hale getirilmelerinden her daim kazançlı çıktığımız) zımniliklerine bağlayarak tutarlı bir bütün halinde tertip etmek benim için çok faydalı. Son olarak da kim bilir, her daim üretken kalmak ve ikazlarda bulunmak ya da daha önce hiç akla gelmemiş revizyonlara öncülük etmek için tam zamanıdır belki de. Ayrıca, en hoş olanı da bu felsefi antropolojinin senin önermelerinde yankısını bulabileceği fikrinin aklıma gelişiydi, çünkü meşhur "insan doğa"mızı (hiçbir şekilde bu sıfatla, hadi şöyle diyeyim, töz olarak var olmadığı hususunda mutabıkız) en iyi yanlarıyla ele alıyor. Liberallerin refleks halini almış itirazı, benden iyi bildiğin gibi, bireylerin bir karşılık olmadan para aldıklarında yani "yok yere para aldıklarında", adeta hiçbir şey yapmayacakları şeklinde. Bu tam anlamıyla antropolojik bir itiraz; *homo œconomicus* kahve köşesi antropolojisi. *Homo* (insan) şayet *œconomicus* ise, karşılıksız hiçbir şey vermez. Çıkar güden bir varlıktır, bir çıkarın tatminini ona aynada göstermedikçe kılını kıpırdatmaz ve "insan her daim" çıkar gütmüştür. Bu bir antropoloji işte. Çağımızın tipini (o da epeyce kurgulanmış haliyle) "insanın özü" sanan salakların antropolojisi olsa da bir antropoloji yine de. Antropolojiler de kendi sahalarında yenilmelidir. Yani antropolojinin karşısına antropoloji çıkartılmalı. Spinoza'nın antropolojisi buna birebir – bir değil iki kere söylüyorum, her türden, "insanın özü"[14] fikrini kayıtsız şartsız reddeden bir antropoloji. Ve bize söylediği başka şeyler de daha şar-

ta bağlı değil; bunlardan özellikle bazıları "boş oturacaklar" tartışmasında son derece işimize yarar: İnsan bir arzu varlığı ve bir faaliyet atılımıdır. Hareket halinde olmak, onun antropolojik durumudur. İnsanın boş oturması, *hiçbir şey* yapmaması vaki değildir. Rüyalardaki hareketlilik gayet iyi bilinen bir olgu olduğuna göre, uyku "hiçbir şey yapmama" örneği olarak verilemez: Tıkır tıkır çalışır, hem de feci şekilde. Ancak mesela "hiçbir şey yapmadan" oturan da bir şey yapmaktan geri durmaz: Bir düşünce akışı vardır ve Spinoza'ya göre, ona ket vurmak zihnin elinde değildir. Rastgele düşünce silsileleri şeklinde bile olsa, düşünmek basbayağı hareket halinde olmaktır. Dahiyane fikirlerin bu türden bir süreçte zuhur edebileceğini de gayet iyi biliyoruz. Biraz Deleuze'cü bir tınlamayla söylersek, yaşam yaşar. Yani her daim bir şey "yapar". Hiçbir şey yapmamak için ölü olmak gerekir. Buraya yolu düşen iş üstündeki bir liberal derdi ki, tüm bunlar iyi güzel de "hiçbir şey yapmazlar" derken "mevzubahis olan" tam olarak o değil: Toplumsal bir değer iddiası taşıyabilecek bir şey yapmayacaklardır. Buradaki müthiş ikili Spinoza-Friot. Spinoza: Evet bir şey yapacaklar, hem de illaki yapacaklar, zira ontolojik olarak, antropolojik olarak insanlar hareketlilik ve arzudan ibarettir. İnsanlar, kudretlerini gerçekleştirme amacındaki atılımlardır. Daha gündelik dille söylersek, enerjileri vardır (aslında ener ji*dirler*) ve o enerjiyi kullanmanın bir yolunu her daim bulurlar. Esasında "hiçbir şey yapmama" arzusunu ortaya çıkaran kapitalizmdir; ama (kelime oyunu yaparsak) onun iğrenç "yap"ından, yapma baskısından kendini çekip alma arzusu olarak, *onun için* hiçbir şey yapmama arzusudur bu. İnanılmaz darbe, kapitalist değer anlaşmasının darbesi, her "yapma"yı "sermaye için yapma"ya indirgemiş olmasıdır. Bundan, sermaye için yapmamanın hiçbir şey

14. İlgisini çekecek olan üç beş kişi için söylüyorum bunu: Spinoza'da "insanın özü" meselesi en karmaşık meselelerden. Buna gönderme yapıyormuş gibi görünen cümlelere rastlayabiliriz ama aslında Spinoza'nın her türden ontolojik niyeti bununla çelişir – alın size, açımlamanın saadeti... Her halükârda bu meseleye dair en önemli kaynaklardan biri için bkz. Julien Busse, *Le Problème de l'essence de l'homme chez Spinoza*, Publications de la Sorbonne, Paris, 2009.

yapmamak olduğunu "çıkarmak" suretiyle. Ama insanlar böyle değildir: Zira yaşamak arzu etmektir, yapmayı arzu etmek ve yapmak. Bir sürü şeyi, herkes kendi arzusu uyarınca yapar. Komünist değer sözleşmenle burada sen giriyorsun devreye: İnsanların toplumda yaptıkları her daim bir şekilde topluma faydalıdır, onun için iyidir (bazı yasallık kriterlerinin olması şartıyla elbette...) diyorsun bu sözleşmeyle. Dolayısıyla, toplumda yaptıklarının *kendinde* değeri vardır. Ben senin değer sözleşmenin altında hep Spinoza'nın onto-antropolojisini gördüm ve bu ontolojinin değer sözleşmesine çok kuvvetli bir felsefi temel sağladığını ciddi ciddi düşünüyorum. Yani bir yandan pratik açıdan konuşursak bir işe yaramaz bu ama öte yandan zihin için çok tatmin edici.

Kurumların Şiddetini İdare Etmek

Şimdi, ve bilsen bunun için sana nasıl müteşekkirim, sende "seçmece" bir antropoloji yok. Antropolojinde işine geleni seçip geri kalanı görmezden gelmiyorsun. Burada karşı karşıya olduğun paradoks – ama belki de sezgilerinin kalitesiyle çözüme kavuşan bir paradoks-tur– şu ki, antropolojin zımni bir düzlemde kalsa da ona tamamen "sahipsin". Baştan aşağı, yani harbiden, dayanak noktaları ve zorlu noktalar da dahil. Zorlu noktalardan biri şiddet. Antropolojinin bu nahoş kısmına dair bir refleksi çok iyi ifade eden, tercümesi zor bir İngilizce deyim geliyor aklıma: *to turn a blind eye*, "görmezden gelmek". Sen bunu yapmıyorsun. Şiddet meselesini –asli antropolojik anlamıyla şiddeti– görmezden gelmiyorsun. Zira insanlar arasında şiddet vardır. *Sadece* bu yoktur ama bu *da* vardır. İnsanlar arasında işbirliğine (veya "adabımuaşerete") akraba olarak şiddetin olması, şiddetin vardığı derece ve aldığı biçimler hiç de değişmez değildir: Kültürel biçimler, normlar, örf ve âdetler, inançlar, değerler, muhayyileler, vb. meselesidir. Ama vardır. Radikal solun bazı kesimlerinin inkâr nesnelerinin en büyüklerinden biri bu. Şiddet sadece kapitalizme ve devlete ait kabul edilir ve dolayısıyla, kapitalizmden ve devletten çıkıldığında sadece ahenk(ler) olacaktır. Kendi payıma bu

düşünme (hoşa gitmeyen şeyi düşünme) reddiyle yıllardır yüz yüze geliyorum ve beni her defasında aynı şekilde hayrete düşürüyor. En kötüsü de bu inkârda bizzat takılı kalan pek çok kişinin, fazla kurumsallaşmamış toplulukların duygusal dengesizliklerini, hiç durmadan yeniden doğan çok farklı güçleri bünyelerinde tutmanın zorluğunu ve dolayısıyla ömürlerinin kısa olma riskini (çok çok özel şartlara sahip değillerse şayet) bazen defalarca, şahsen tecrübe etmesi. Rahatsızlık veren şeylerden bu şekilde kaçmak bana hep düşünsel bir felaket gibi gelmiştir. Hatta daha da fazlası: siyasi felaketleri kaçınılmaz biçimde hazırlayan bir düşünsel/entelektüel felaket. Olanı söylemek lazım o zaman: Felaketler konusunda, devrimci solun tarihi epeyce düşünme malzemesi veriyor bize. Demek ki "bir şeyler" yolunda değil.

Benim genel sezgim karşımızda her seferinde, siyasete dönüşlerini sert bir şekilde yapan, antropolojik düşünülmemişler olduğu şeklinde. Meseleleri bu şekilde ifade etmekte biraz kitabi bir taraf olduğunun farkındayım: Tarihsel gerçeklik tam olarak bu şekilde çıkmaz karşımıza; daha ziyade, devrimcilerin boğazına yapışan, bizzat devrimin kaderini riske atan ve devrimcileri korkunç kararlara zorlayan bir dizi trajik olay zincirinden müteşekkildir. Öte yandan, devrimci bir perspektifte "entelektüellerin" bir faydası olacaksa, *ihtiyata davet* şeklinde olabilir. Kastettiğim, anahtar-teslim bir "eksiksiz plan" sunmaktan ziyade, "mahvolabileceği" tüm yerlerin haritasını çıkarmak: "İşte, bunu önceden bilmek gerekiyor; işte, şöyle bir güç, şu şekilde kendini gösterebilir; işte, tam işlerin mahvolabileceği yer şurası." Çok belirleyici olmasa da, ihtiyata davetin işlevlerinden biri de, beklentileri ve öngörüleri, hayallerden uyandırmak pahasına, daha iyi ayarlaması. Bunun en ufak enerji kaybına sebep olacağını sanmıyorum. Çok fazla yanılsamaya yaslanan enerjilerin ömrü kısa olur; hayal kırıklığının ters etkilerinin yarattığı moral bozukluğu da kalıcı olmaya mahkûmdur. Devrim arzusunun, açıklıktan korkacak bir şeyi yok bilakis. Bence, kusursuz ahengin hüküm sürdüğü bir dünyaya sokulmayacağını, her kolektif oluşumun kendi tabi kılma biçimlerini, dolayısıyla kurallarını, hatta kı-

sıtlarını getirdiğini ve her daim kıskançlık, rekabet, kabul görme mücadeleleri gibi can sıkıcı duyguları ve içerdikleri şiddeti idare etmek gerekeceğini bilmek onu akıl bakımından güçlendirir.

Tüm bunlar senin düşüncende açık biçimde yer alıyor ve bu seni, "can sıkıcı kısımdan" sistematik olarak kaçınan devrimci çeşitlilik manzarasının içerisinde kesinlikle ayrıştırıyor – şayet fark edilmişse. Şiddet hep olacak diyorsun ve kendi inşa ettiğin düşüncenin göbeğinde olacağını söyleyerek konumunu bile belirtiyorsun: vasıf tayin kurumları ve yatırım sandıkları. Burası kesin. Vasıf tayin kurumları *maaş* düzeyini belirler – lamı cimi yok. Yatırım sandıkları kamu sübvansiyonundan faydalanabilecek projeleri seçer ve dolayısıyla hayata geçmeleri için gerekli maddi imkânlara hangi faaliyet arzularının kavuşacağını, hangilerinin bundan mahrum kalacağını söyler. Bunlara karar verecek olan da insan yapımı kurumlar olacak. İnsanlara ait, dolayısıyla kusursuz olmayan kurumlar. Bu kurulların ahbap çavuş ilişkilerine, şebekelere ve belki de yolsuzluğa kapı aralayacağını pek çok kez işittim; şüphesiz sen de duymuşsundur. Buna verilecek tek cevap: "evet, doğru" – daha net haliyle: Doğru, bu bir *risk* hem de çok ciddi. Sübvansiyonla desteklenecek girişimlerin seçimine dair tüm patolojiler, mesela sanat veya üniversite çevrelerinde devrede. Araştırmacı ya da öğretim üyesi vasfını elde etmek için niyete mahsus birtakım kurulların işkencesine maruz kalmak gerekir – sen de ben de biliyoruz meselenin halini. Falanca projeyi reddedip komşununkini onaylayan bir yerel yatırım sandığının kararının arkasından ortaya çıkacak ruh hallerini tahayyül etmek imkânsız değil: Evet, hırçınlık ve hınç dolaşacak havada, art niyet arayan her türlü şüphe devrede olacak. İnsan yapımı kurumlar kusursuz olmamakla beraber envai çeşit duygu da her daim hazır ve nazır – vaziyet bu. Hep olduğu gibi doğru sorunun konusu kusursuzluk veya noksanlık değil, kusurlu kapitalist halden çıkıp komünist bir kusursuzluğa gireceğimizi hayal etmek de değil. Daha ziyade şu: Ne türden bir kusur var ortada, peki nasıl idare edilecek? Öncelikle kusurların hepsi aynı değil, ardından, onları daha kusursuz kılacak kurumsal ayarlamaları hayata geçirmek mümkün. Hayal gücünün

gayretleri buraya yönlenmeli: kurulların bileşimi, seçenlerin seçilmesi, düzenli devridaim, sıkı denetim, vb. Oradan da ne türden seçme biçimleri istediğimize geliriz. Piyasa mı seçmeli? Bankalar mı? Büyük kapitalistlerin çağdaş sanat dernekleri mi? Onların özel araştırma merkezleri mi? Hayır, istediğimiz bu değil, işin aslı. Seçme karşıtı bir genel tirat atmak da pek işe yarar bir cevap olmaz. Diyelim, proje sübvansiyonları için ayrılacak bir kıt kaynak olsun. Geriye kalan seçme işidir. Ama seçim artık *siyasal* olacaktır zira sandık sistemi, işbölümünü yönetmekle mükellef eşsiz kurumdur: Ne tür mallar üretmeye karar vereceğiz? Hangilerini üretmeyeceğiz? Böyle bir yeniliğin toplum için olası riskleri nelerdir? Ve tabii tüm bunlar, kapitalizmin kucağımıza bıraktığı ekolojik durum (felaket hali) dahilinde, üretimin azaltılması genel varsayımının yarattığı kısıt altında olup bitiyor.

Tüm bunları –seçme süreçleri olacağını, komisyonlar bulunacağını, vb.– söylemek lazım; ömür boyu maaş komünizminin tipik patolojisinin yarattığı tehditten olabildiğince uzak kalmak için bunları söylemek lazım: Sovyet devletçiliğinin bürokrasisinin işlevsel muadili olmakla birlikte kendi sosyal sınıfı da olan uzman personeline önlem alınmazsa zuhur edebilecek olan komisyonlar imparatorluğudur bu tehdit. Ayrıca, bu türden kurumsal bir bünyenin doğurabileceği tepkileri akılda tutmak için de söylenebilir tüm bunlar. Spinoza, "zorunlu" olmaktan ziyade "özgür oldukları tahayyül edilen" nedenlerden doğdukları takdirde duygulanımların daha yoğun olduğunu söyler bir yerde. Hayli basit bir sezgidir bu: Kafasına kiremit düşen bir yakınını kaybettiğinde üzülürsün. Birinin kafasına kiremit attığı bir yakınını kaybettiğinde üzüntün daha büyük olur, bir de nefret eklenir buna. İlk nedenin zorunlu olduğu tahayyül edilmiştir – kiremidin düzgün yerleştirilmemesi, rüzgâr, vb. İkincinin "özgür" olduğu tahayyül edilir: Kiremidi atan kişi onu atmayabilirdi ama atmayı tercih etti. Bence kapitalizmin zihinler üzerindeki gücünün en önemli kısmı bu mekanizmadan geliyor: Silsileleri tam olarak teşhis edilebilen bir kötü niyete isnat etmeden kendilerini "mahiyetleri itibarıyla" dayatan bir *sistem* olarak, yani küresel, kar-

maşık ve özellikle de *gayrişahsi* bir şey olarak tahayyül edilir kapitalizm. "Bu işler böyle" – zorunlu olduğu tahayyül edilen nedene dair tipik söz. Bu arada kapitalizmin ideologlarının retorik mesaisinin sıklıkla şu *doğallaştırmayla* ilerlediğini de kavrayabiliyoruz: küreselleşme = yerçekimi kanunu. Doğallaştırma tanımı itibarıyla zorunlu bir tasvirdir – elden ne gelir ki? "Doğa" işte. "Reel sosyalizmlerde" ise aksine, sefalet öyle özel bir zihinsel güçlük gerektirmeksizin, sosyalist inşacılığın teşhis edilebilir öznesi olan Parti'nin hesabına yazılabiliyordu. Hayek'in düşüncesinin büyük (dürüstlükten yoksun) gücü burada yatar: "Kendiliğinden" (*kozmos* diye adlandırdığı şeyin bir çeşidi) toplumsal düzenler ile inşa edilmiş (*taksis*) toplumsal düzenleri birbirlerinden ayırır Hayek. "Kendiliğinden" ile inşa edilmiş arasındaki temel karşıtlık başta olmak üzere bu zihinsel inşada her şey tepeden tırnağa çok zayıf ve hatta yanlış, ama bu son derece kurnaz ve mantığa aykırı akıl yürütmeyi (*paralogisme*) titizlikle alaşağı etmek için uzun bir tartışmaya girmek gerek. Hayek'in saptırmasının ıskalamadığı yer muhayyile düzlemidir: Kapitalizm kendi payına dağınık ve tespit edilemez "zorunlu" nedenselliğine sahipken, sosyalizm sistematik olarak özgür tahayyül edilen nedenin, yani koca bir "başka türlü yapabilirlerdi"nin ipoteği altında durur. Bundan ötürü kapitalizmde ızdırap çekeriz ama dişimizi sıkarız, ne de olsa "böyle gelmiş böyle gider"; "sosyalizme" ise öfke duyarız, ne de olsa "başka türlü de olabilirdi". Bizim komünizmimiz de kendi meşrebince aynı zorlukla karşılaşacak: Komisyonlar, şans yaver gitmediğinde "özgürlüklerini" kullanmakla itham edilecekleri kesin olan (ardından gelebilecek duygu patlamalarıyla dolu hırgür buradan bile göze çarpıyor) kimliği belli kişilerden oluşacak. Bunlara verecek bir cevabım olmadığını tahmin ediyor olsan gerek – sanmıyorum ki bu cevap bizde olsun; insanlar işe girişince bulacak onları. Ama en azından, entelektüel mesainin, zihin emeğinin az evvel "tarif ettiğim" ihtiyata davet ve haritalama işlevinde ısrarcıyım: işlerin nerede sarpa saracağını önceden saptama işlevinde yani.

Komünizmde Para mı?

Antropolojideyiz, burada kalalım. Çünkü parayı tutma sorununu da bu arzu antropolojisi düzleminde düşünmek gerekiyor. Belirli bir ucundan tutarak: özel tüketim. Özel tüketim yine olacak diyorsun, ben de buna tamamen katılıyorum. Komisyonlar imparatorluğu yeterince tehditkâr zaten, bireylerin ne tüketmeleri gerektiğine tümden karar verecek ve özellikle nefretlik hale getirmeye namzet bir katman daha eklemeye gerek yok. Tüm diğer şeyler sabitken her şeyin, toplu tüketimin alanını azamiye çıkartmaya yönelmesi gerektiğini söylemeye gerek bile yok. Senin "halihazırda-elde-olan" tezinin en iyi sonuç verdiği yer şüphesiz burası. Zira toplu (ücretli de dahil, ama özellikle de ücretsiz) tüketim deneyimine eğitim, sağlık, vb. alanlarında sahibiz zaten ve çok da önemli bir deneyim bu. Onun alanını genişletme fikri zihinler için anlamlı çünkü bu türden şeylerde ilk adım çok maliyetlidir; burada ise ilk adım atılmış durumda: Fikir yerleşmiş ve gayet de sağlam yerleşmiş; bu türden bir şeyin önce bir tür zihinsel devrimi gerektirdiği ABD gibi bir ülke olmamak bir avantaj. Maaş Ağı, bu tür uygulamaların yaygınlaştırılması üzerinde çalışıyor. Kısa zaman önce yerel, ücretsiz toplu taşıma önerisi geliştirdiğini söyleyen bir internet kullanıcısından bir mesaj aldım. Harika şeyler bunlar. Düşünme çabasının yöneleceği öncelikli doğrultunun katkı payı ödemeleriyle toplumsallaştırılan ücretsiz toplu tüketim olması gerektiği izahtan vareste. Ancak tüketimin tamamı bu türden olmayacak, neticede özel tüketim de kalacak. Özel tüketimde birçok şey sarpa sarıyor.

Önce farklılık arayışlarıyla birlikte bireyciliğin derin izlerini görürüz özel tüketimde. Militan ahlakçılığın, "burjuva ben odaklılığının (*égotisme*) davranışları"na reva görülen küçümsemeyle karşılayıp kati surette reddetmesinin hatalı olacağı bir şey bu. Bence genel olarak, bir tür eşitlik ve farklılaşma diyalektiği üzerine düşünmek gerekiyor. Bireyler ("birey" derken, antropolojik-tarihsel bireycilik devriminin şekillendirdiği insan türünü kastediyorum) tekilliklerini

geliştirirler. "Komünizm" göstereninin üstünde ağırlık yapan itici imgeler arasında, özellikle de kıyafet alanındaki *tektipleşmenin* önemli bir yeri var. Bu giysi meselesi ıvır zıvır gibi görünüyor olabilir ama aksine ben çok önemli olduğuna kaniyim. "Lüks komünizm"[15] adını verdiğim şeyin, yani maddi estetiği görmezden gelmediği gibi bu alanda bir vaadi olan komünizmin önemli bir unsuru bu. Bu vaadin pratik şartlarından biri de özel tüketime ve bu konuda *tercihlere* bırakılacak bir alanın korunması.

Şimdi ekleyeceğim nokta, kazan kaldırmaya müsait: Bu özel tüketim parayla devam etmeli. "Bu şartlarda 'komünizm' kelimesi nasıl kullanılabilir?" itirazı gelecek hemen. "Marx komünizmi 'herkesten kapasitesine göre, herkese ihtiyaçlarına göre' formülünün altına yerleştirmemiş miydi?" Marksizmi –her öğreti bütünü gibi– fetişizme dönme tehdidiyle (kutsal metinlerin ezberlenip okunmasını kastediyorum) karşı karşıya bırakan durumların tipik örneğidir bu. Marx'ın, kelimenin neredeyse etimolojik anlamıyla kutsal (*sacré*) mertebesine erişmiş böyle birkaç formülü var: *Sacer*, (hadi büsbütün muğlak demeyeyim) son derece esrarlı da olsa, son derece... tartışmalı (kelimenin gerçek anlamıyla: tartışma tetikleyen, tartışmaya davetiye çıkaran) da olsa sıradan tartışmaların dışında tutulan, onlardan kopartılmış olan. Mukaddes bir sofulukla yinelenen "mevcut duruma son verecek gerçek hareket" şeklindeki meşhur komünizm "tanımı" ilk kategoriye girer: Karın doyurmaya yetmeyecek bir şaraplı ekmektir bu. Böyle bir "işaret"le teçhizatımız sağlam olur: Tarihsel teleolojiye (bize komünizmin gelişinin *zorunlu* olduğunu vaat eder bu teleoloji, zaman geçtikçe yaklaşıyoruzdur ona) güvenimiz tam değilse şayet, bu ifade hiçbir şey demek değildir. En komiği de, bu formülün tutarlılığına dair bir sorun olduğunu kavrayanların, bunu meziyete tahvil edecek yolu bulması: "Marx bizi ısmarlanmış bir komünizm tanımının katılığına hapsetmek istemedi." Tabii ya, bu çok otoriterce olurdu.

15. Frédéric Lordon, *Figures du communisme, a.g.y.*, özellikle 9. Bölüm, "Pour un communisme luxueux" (Lüks Komünizminden Yana).

"Herkese ihtiyacına göre" şiarı da aynı, vecize haline gelmiş sözler kategorisine dahilmiş gibime geliyor (ölüyü konuşturayım: Marx'ın, sözlerinin bu türden bir işlev görmesinden hazzedeceği ne malum. Aslında hayattayken hazzetmeyeceğini de söylemişti...). Yani bir vecize ama biraz farklı bir cinsten: gayrimuayyen bir zikir değil de nereden kaldığı belli olmayan antropolojik leke cinsinden. Seninle tartışmayı neden antropolojik açıdan başlatmak istediğimi anlıyorsundur: Belli bir geleceği çok güçlü arzulayan ve dolayısıyla o arzuyla orantılı olarak, onu arzu edilenden daha çirkin yahut da daha zor erişilir kılacak her şeyi zihinden atmaya meyilli olan düşüncelerin zayıf noktalarından biri bu çoğunlukla da ondan. "Herkesten, herkese", antropolojik ahenk formülüne şahane bir örnek. Ve bana öyle geliyor ki bu tür vaatlere karşı tetikte olmak lazım. Bu kuşkuculuğa genellikle, "işe yaradığı", dolayısıyla da "ispatlandığı" durumlara ait somut deneyimlerle itiraz edilir. Her seferinde görelim diyorum ben. Hayranlığımı sakınmak ya da deneyimin değerini azaltmak değil, kayıtsız şartsız bir eleştirel gereklilik olan *sorgulamaya* tabi tutmak için. Yani deneyimin şartları, ona katılanların sayısı, katılma biçimleri yani uygulama öncesindeki (*ex ante*) türdeşlik dereceleri, kısacası vakanın *genelliğini*, yani... genellenebilirliğini sorgulamak için tekrar tekrar görelim; zira bu vakaların pek azı bu şartı yerine getiriyor. Bu onlardan *zerre* eksiltmez de, sadece münferit bir deneyimden yola çıkarak (çoğunlukla dışarıdan) bir paradigma geliştirmeye çalışılırken düşülen bir hataya dair bir şey söyler. Velev ki bazı bağlamlarda gerçekleştiğini gördük; "herkese ihtiyacına göre"nin evrenselliğine yahut kendi kendine ortaya çıkabileceğine inanmıyorum. Bu inanç noksanlığından ötürü karşılaşacağım itirazı çok iyi biliyorum: Yine Hobbes antropolojisinin kurbanı olduğum söylenecek – her tür merakı gidermek için söyleyeyim ki genel felsefi başvuru kaynağım Hobbes değil. Harcı kapitalizmin ve devletin meşrulaştırma ihtiyaçlarıyla karılmış, çıkargüden, bencil ve korkak bir varlık kurgusundan ibaret olmayan "insana güvenmek" lazım. Bağımsız olarak ortaya koyulup oluşturulmuş bir siyasi teze destek çıkmak için üretilmiş, niyete mahsus dediğim

antropolojilerin zaaflarını şüphesiz en iyi burada görüyoruz. "İnsan"ın ya bencil ya özgecil olduğu söylenir ve tekrar ediyorum ki esası (*essentiel*), yani bir özü (*essence*) olmadığını kaçırmanın en iyi yolu budur. Öz yoktur, sabit yoktur –ne "bencil" ne de "özgecil" (veya "işbirliğine yatkın")– sadece tarihsel oluşumlar vardır. Bir bütüne ait toplumsal oluşum aynı zamanda kültürel ve ahlaki bir oluşum vasfını haizdir, dolayısıyla kendi insan tipini işlemektedir – ortalama olarak elbette ve (neyse ki) epey çeşitlilik arz eden şekillerde. Aynı zamanda büyük tarihsel geçişler boyunca, hiçbir netlik taşımayan büyük gecikme etkileriyle yapıyor bunu: Eski tip insan ayakta kalır ve yeni oluşan tipin içine karışır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında anarşistler, paradoksal biçimde, bundan kaynaklanan sorunlara dair epeyce keskin bir bilince sahipti. Santillàn veya Malatesta gibi anarşist düşünürler soruyu çok açık şekilde sorarlar: Diyelim ki kapitalizm yıkıldı, ondan nasıl bir "insan tipi" miras kalacak bize? Ve bu insanı komünist yahut liberter bir toplumsal oluşumun gerektirdiği ahlak ekonomisiyle nasıl uyumlu hale getireceğiz? "İnsanın" *homo œconomicus* olarak bir özü yoksa da kapitalizmin, sadece üretim biçimi olarak değil, aynı zamanda kültürel oluşum olarak da "insanı" "işlediği" ve onu *œconomicus* haline getirmeye çalıştığı bir o kadar doğru. Bu türden bir ifadeye dair yanılgıya düşmemek lazım; mevzubahis olan ona kapitalizmin çıkargüden ve bencil tek tip varlıklardan ya da hep daha fazlasını isteyen (*maximisateur*) robotlardan oluşan bir ordu ürettiğini söyletmek değil. Duyguların sonsuz bileşiminin ahlaki olanakları her an son derece açıktır. O sonsuz bileşim içinden, toplum bünyesinde ama aynı zamanda da tek ve aynı birey bünyesinde dahi ihtilaflı bir şekilde bir arada olan çok farklı ahlaki oluşumlara rastlarız. Öte yandan bir toplumsal oluşumun egemen bir ahlaki çizgisi olduğunu, kapitalizmin, gerektirdiklerine uygun, kendine ait bir ahlak ürettiğini de görmeden edemeyiz – komünist bir oluşumun gerektirdiklerinden farklıdır bunlar: Bildiğimiz gibi, komünizmde ortak amaçların bireylerce içselleştirilmesinde çok daha ileri gidilmesi ve oportünist stratejik davranışların yerine geçmesi gerekirken, liberallerin büyük pazarlama argü-

manı, piyasanın, toplu bir düzenin üretimine hiçbir şekilde halel getirmeden bireyleri, topluluğu düşünmekten azat ettiği şeklinde...

Mukadderat değil şüphesiz ama eğitim sistemi, kafalarına başka şey sokmak yerine öğrencilere telefon abonelikleri içinde en uygun tarifeyi seçmeyi öğrettiğinde (halihazırda ekonomi ve sosyal bilim sınıflarının müfredatında var) en azından bir *eğilim* vardır. Yirminci yüzyılın ilk yarısının anarşist ve sosyalistlerinin damarını yakalayan Chiapaslılar, okulları, kurumsal inşalarının omurgası haline getiriyor. Haklılar. Durkheim, "ailenin ve okulun toplumun yetiştirme kursu" olduğunu hatırlatmıştı. *Yetiştirme kursu*, yani o toplumdaki insan tipinin "ortaya çıktığı" yer. Tüm bunlar, bir devrimden ortaya çıkan bir toplumsal oluşumun, henüz yetiştirme kurslarını yerleştirecek kadar zamanı olmadığını söyleme amacı taşıyor. Dolayısıyla da miras aldığı tipte kendisine uygun olmayan yanları idare etmek zorunda olduğunu söyleme maksadını. Bu bağlamda, *œconomicus* tipinin ona pek uygun olmadığını söylemek yetmez. "Herkesten kapasitesine göre, herkese ihtiyaçlarına göre" – ön gereklilikleri hiç tartışılmayan bir kendiliğinden ahenk formülüdür bu. Fikri daha fazla geliştirmeden, tüm bireylerin kendiliklerinden, gönüllü olarak üretime ne kadar gerekiyorsa dahil olacağını ve toplu üretimden paylarını da kendiliklerinden, ne kadar gerekiyorsa o kadarla sınırlandıracaklarını kendiliğinden olacak sayar. Halihazırdaki eğilimlerin çeşitliliğini de, gelecekteki hareketliliklerin hızını da küçümsememeli elbette. Yine de genel olarak risk taşıyan bir hipotez. Bir yandan da Marx bu sözü sarf ettiğinde onu belirsiz bir zamana sevk eder: "geçiş" sonrasına. "Herkese kapasitesine göre..." bayrağının altında sana getirilen itirazlar, Bernard, tam bundan ötürü bana tamamıyla yersiz geliyor (hatta kendine ortodoks diyecek bir Marksist bakıştan olsa bile, tam da belirttiğim nedenden ötürü yersizdir bu itirazlar).

Para vasıtalı özel tüketimin devam etmesini gerekçelendirmek için bu hayli uzun yola sapmam gerekiyordu. Zira para, iktisatçıların bütçe kısıtı dediği şeyi yani *bireylerin işbölümünden pay alma haklarının kısıtlanmasını* yerleştirir. Bu itidal halinin kolektifin hay-

rı için zorunlu olduğunu içselleştirmiş bir birey bile, aşırı kullanımın aşılmaması gereken eşiklerine dair fikir sahibi olmayacaktır. Sadece "plan" türünden* bir kurum bireye o eşikleri gösterebilir. Bu daha baştan dışarıda bıraktığımız bir çözüm. Paranın kalması başta olmak üzere bir dizi önemli şey bu küçük uçtan (özel tüketim) devreye girer. Mesele sadece şirketlerarası alışverişler olsaydı, günümüzdeki veri işleme kapasitesi sayesinde (Sovyet ekonomilerinde epey eksikti bu) seviyesi yükselmiş bir planlama yoluyla, koordinasyonlarını çok ileri seviyeye taşımayı tahayyül edebilirdik en nihayetinde. "Herkesten..."in, bazı antropolojik *wishful thinking*'ler, hüsnükuruntular bir kenara bırakılırsa yeterli dayanağının kesinlikle olmadığı şartlarda, –bizzat seçeneklerin olanaklılığının aracı olan– paraya tabi olmaya götüren şey, seçenek bolluğunu korumayı düşünmemenin çok zor olduğu özel tüketimler yani *bireysel mal* (ve hizmet) *arzuları*'dır.

Güya "ufacık şey" için bir sürü gerekçe ve bir sürü sonuç söz konusu. Çünkü bir bütçe kısıtıyla düzenlenecek olan mal, meta arzusunun yerine getirilmesi için paranın devam ettirilmesiyle birlikte piyasa da kalıcı hale gelir ve bir tür rekabet de *bilfiil* kalır, çünkü tüketiciler seçtiklerinde *tercihler* (falanca üreticiye karşı filanca) ifade ederler ki bu da "daha az tercih edilenlerin" mali güçlük yaşaması riskini doğurur. Mevzubahis bölge sandığı ne yapmalı bu durumda: Desteklemeli mi desteklememeli mi? Bazı üretim kolektiflerinin iktisadi olarak yaşayamayacaklarından ötürü kapatılmasının, geçimleri şarta bağlı olmaksızın (ömür boyu maaşla) teminat altında olduğu için, üyesi olan bireyleri hiçbir şekilde etkilemeyeceğini belirtmek lazım tabii. Komünist üretim biçiminde yeniden tanımlanmış haliyle iflas sadece üretim *önerilerini* etkiler, onları taşıyan bireyleri hiçbir şekilde etkilemez. Ancak burada, hele de bir toplu üretim önerisinin ölmesine veya yaşamasına dair bir karar mevzuba-

* 1946-2006 arasında, Fransa'da ülkenin ekonomik planlamasını beş yıllık planlar dahilinde belirlemiş olan Genel Plan Komisyonu'na gönderimde bulunuluyor. – *ç.n.*

hisse, sübvansiyon kurumlarınca kaçınılmaz bir şekilde taşınan şüphelerin (ağ oluşturma, ahbap çavuş ilişkisi, torpil) devreye girmesi âdettendir. Öte yandan sorun önce ekonomik açıdan gösterir kendini. Ayrıca mesele sadece güç durumdaki üretim kolektiflerinden (onlara "şirket" demeye devam edecek miyiz?) ibaret değildir: Mesela bölgesinde başarı gösteren ve ulusal ölçekte satış yapmak, kapsadığı alanı genişletmek isteyen bir üretim önerisinin büyümeye yönelik projeleri onaylanmalı mıdır? "Büyümeler"i teşvik etmek iyi midir? Kapitalist yatırım mantığının sistematik olarak evet cevabını vereceği yerde, komünizm mantığı iki kez bakacaktır. "Büyüme", ille de ihtiyaç olduğumuz bir fikir değil, hatta tam tersi. Aslında ekokırıma (*écocide*) dair üstümüze düşeni yapmak istiyorsak, önce büyümemenin kendini dayatan seçenek olduğunu söylemek ve ardından, bir üretim önerisinin geliştirdiği büyüme talebini incelemek gerekir: Mesela bütünün işbölümüne dahli stratejiktir ve işbölümünü işlevsel olarak yönetiyordur (daha ziyade, ulusal ölçekte bir üreticiye sahip olmanın zorunlu olabileceği sermaye malları veya ara tüketim üretimleri için geçerli olacak bu). Bu zorunlu büyümeler, kabul edilebilir büyümeler veya parazit büyümeler meselesi, *"büyümeme" ön kısıtına tabi* işbölümünü yöneten operatör olmaları sebebiyle, yatırım sandıkları sisteminin faaliyetlerinin bünyesinde olacak. Üzerindeki iş yükü son derece ağır olacak ve görevleri onu komünist toplumsal oluşumun en sancılı kurumlarından biri haline getirecek.

Komünizmin Ölçekleri

Şiddetin yeri, onu idare edecek kurumlar, yönetilmesi gereken işbölümü: Tüm bunlar bizi bölgesel ölçekler ve devlet meselesine sevk ediyor. Komünist bir toplumsal oluşumu hangi seviyede düşünüyoruz? Etrafında (etrafımızda) "özerklikler"e, yani yerele övgülerden başka bir şeye rastlanmazken makrososyal düzeyi bırakmayarak sen radikal solda apayrı bir yerde duruyorsun. Genel ölçeği elden bırakmaman beni sana çok hızlı bir şekilde çekmişti. Önce-

likle tek olmasa da çok belirleyici olduğunu düşünüyorum bunun, ama tıpkı "*lupus* (kurt) ve *deus* (tanrı)" gibi,* solun ciddi bir kısmının artık anlamakta güçlük çektiği "ve" türüne giriyor sendeki bağdaştırma. Bu anlayamama üzerinde biraz durmak istiyorum çünkü hayli çarpıcı ve bir ara izah etmeye çalışmak lazım. Benim tahminim şöyle: Sol, "reel sosyalizmlerin" tarihsel başarısızlığının ardından hâlâ kendine gelebilmiş değil. "Komünizmin çöküşünün" komünist partilerde, özellikle Fransız Komünist Partisi'nde (FKP) yarattığı hasarın üzerinde pek durmaya gerek yok çünkü kendisi anlatıyor: Parti, Gulag'ın ve Stalinizmin suçlarının tarihsel günahını taşıyor olma hissi altında basbayağı eziliyor. Ama bu bozgunun etkileri "müesses komünizm"in sınırlarının çok ötesinde hissedilebiliyor. Yerele doğru görülen ve çok açıktan ifade edilen *swing*'in (savrulmanın) nedenlerinden biri, genelin bir nevi, devletin mekânı olarak, "yani" Stalinci bütünselleştirmenin mekânı olarak, "yani" "bir daha asla" figürü olarak geri dönüşsüz mahkûm edilmesi değil mi acaba diye soruyorum. Bir kez denedik zaten, komünizmle devlet düşüncesi birleştiğinde nereye varıldığını biliyoruz: Gulag'a. O yola bir daha girmeyiz. Bu yerele yönelmeye (*localotropisme*) katkısı olan bir sürü başka neden de eklemek gerekirdi şüphesiz; mesela geç kapitalizmin devletinin korkunç yüzünü, Macron'un temsil ettiği faşistleşme-öncesi evreyi göstermesi ve ona mesafeli olmak için her türden olası ve tahayyül edilebilir gerekçeyi vermiş olması. Şunu söylemek lazım: Korkunçluk ihtimali devlete ait *türsel* bir kusur. Ayrıca, toplu mücadeleleri kitleselleştiren örgütler sahneden çekildiğinde, yerel katılımın bireylere siyasi eylem için bir çözüm olarak kendini dayatması da var. Öznelciliğin, hür iradenin ve bireyin önceliğinin damgasını vurduğu bir "dönemin metafizik havası" (liberal) diye adlandırabileceğimiz ve sol çeşitlemelerinin liberter düşünce yönelimlerine daha baştan rekabetçi (!) bir avantaj sunduğu

* Hobbes'un felsefesinde insanın hem iyi hem kötü olduğunu özetlemek için kullanılan Latince deyişe gönderme: "homo homini lupus et deus" (insan insanın hem kurdudur hem tanrısı). –*ç.n.*

bir şey yukarıdan belirliyor tüm bunları. Her halükârda tüm mesele genel/küresel düzeyi (*niveau global*), bütünselleştirmeyi (*totalisation*), "dolayısıyla" totaliteri/bütünselleştireni –kafada– geride bırakmaya varıyor, hatta ondan tamamen vazgeçme ve orada hiçbir şey inşa edilmemesi çağrıları kol geziyor.

Oysa bence geneli ve "makroskobik olanı" gözden kaybetmek bir hata. Simetrik şekilde hakikat payını da menzilden çıkarma gafletine düşmemek lazım – her ne kadar faydası dokunmuş da olsa. Sırf az evvel söylediklerimden ötürü değil, devletten uzakta *olgusal* olarak denenen onca şeyden de ötürü. "ZAD" (*zones à défendre*/savunulacak bölgeler) bu deneylerin cins adı olmuş durumda. Ve yerel özerkliklere duyulan arzunun tabii. Az evvel hatırlattığım konjonktür gerekçelerinden ötürü, terazinin bu kefesi epey ağır basıyor şu an. Bana kalırsa, haddinden fazla ağır. ZAD biçiminin kapitalizme karşı ne yapabileceği veya yapamayacağı sorusuyla ölçülen bir aşırılık bu. ZAD'ları bu kriterle *yargılamadığımız* aşikâr: Başharflerine nakşolmuş olan ilk hedefleri ZAD'ları meşru kılar: Buradaki "D" harfi "savunmak"tan (*défendre*) geliyor; devlet kapitalizminin akla ziyan büyük projelerine karşı savunulacak bölgeler var. Ancak o noktadan itibaren "ZAD" adı, kendisini gittikçe daha çok büyüten anlam katmanlarını ardı ardına yüklenmeye başladı. Başlangıçta iş, "bölgeyi" savunmaktan ibaretti. Ama savunma hızla, yeni bir yaşam şeklinin kolektif deneyimine dönüştü ve gayet de mantıklıydı. Bölgenin savunulmasına sebep olan her neyse, tekmil kapitalizmin, hatta kapitalist yaşam biçiminin metonimisi gibi oldu, dolayısıyla onun karşısına alternatif bir biçim koymak gayet makul. Ama yerel bir alternatif. Benim nazarımda sorun arz eden de birbirlerini takip eden bu yeni anlam zenginleşmelerinin üçüncü safhası, yani yerel deneyimlerin genel model statüsüne yükseltildikleri safha. Yükselten kim? Bana öyle geliyor ki bu deneyimlerde yer alanlardan ziyade, dışarıdan genele yaymaya girişenler: entelektüeller. "Alternatifler" üzerine siyasi düşüncenin ZAD dediğimiz alternatifte yoğunlaşmasının kaynağı onlar.

ZAD'ın karşısına Gresham Yasası kartını ("kötü para" "iyi para-

yı" kovar kartını) çıkarmak istemezdim ama şüphesiz istemeye istemeye, şık ve ayırt edici, lirik şiir ve övgü ilavesi sayesinde (kaçış, ağaçlar, çadırlar...) hemen ayırt edilebilen bir entelektüel oportünizm mekânı haline geldiğini fark etmemek işten bile değil. Ben bunları yazdığım sıra, Paris'in üniversite mahallesinde bir kitapçıda azıcık turlayınca *Nehir Olmak*, *Kuş Olarak Yaşamak* ya da *Bir Buzdağı Gibi Düşünmek* gibi kitap başlıkları gözüme çarpıyor. Çok ilgi çekici kitaplar elbette bunlar, ama siyasi bir ufkun ve ona eşlik eden muhayyilenin baskın bileşenlerini oluşturdukları takdirde ufak bir sorun teşkil etmeye başlıyorlar. Esasında gezegenle, unsurlarıyla, insandışı varlıklarla bir olmak üzerine tüm bu "edebiyat" bazıları için kendinde bir niş olma yolunda: Hiçbir eleştirel radikallik taşımadan eleştirel radikallik nasıl sergilenir zorlu sorununa bir çözüm adeta. Latourcu entelektüellerin nişi bu. Kendimize nehir demek muhteşem radikallikte bir düşünsel teklif değil mi? Bu radikallikte "kapitalizm" kelimesi asla telaffuz edilmez tabii, "kapitalistler" hele hiç; şüphesiz, buzdağı gibi düşünme örneğini gösterince Bay Bezos ile Bay Musk'ın, Wall Street ile madencilik sektörünün kuş olarak yaşamaya ikna olacağı varsayılıyordur. France Culture radyosunda, Arte'de ve kültür dünyasının tüm kurumlarında insanları kendilerinden geçiren "siyasal öneri" türünden olduğunu sana söylememe gerek yok. Suya sabuna dokunmadığı müddetçe korkutmaya hazırdırlar; hiçbir kaygıya mahal yoktur, kurtarılacak olan gezegene saygı duruşunda bulunulur ama neden ve özellikle de kimden kurtarılması gerektiğine dair tek söz söylenmez. Bir "duyarlılık krizi"[16] tespiti yapılmasıyla hiçbir sıkıntım yok, hatta tamamen doğru bir fikir gibi görünüyor bana ama bir noktada bir şeyin gelmesi lazım ondan sonra. Çünkü bu kadarıyla herkes hemfikir olur. Patrick Pouyanné (Total Petrol'ün YK Başkanı) mesela, eminim ki ormana gittiğinde ağaçların güzelliğine duyarlıdır, içinde yüzeye çıkartılacak, gömülü bir şey hissediyordur; nihayetinde o da bir insan, onun da duyguları var, mutlaka bir gün çalılıkların arasından fırlayan bir tavşan gör-

16. Baptiste Morizot, *Manières d'être vivant*, Actes Sud, Paris, 2020.

müştür, hatta muhtemelen bir labrador köpeği vardır, o da yani insandışı varlıklarla ilişki kurmamızdan yanadır.

Tüm ağaç dostlarını aynı sepete atmıyorum ama duyarlı bütünleşme lirizminin götürdüğü yeni bir dinsel evrensellik burası yine de: bir siyasallıktan arınma çukuru. Ben de bulunmak isterim saygı duruşunda ama saygı duruşunun sebepleriyle doğrudan bağlantılı bazı temel soruları unutmadan. Gezegeni yok eden kim? Kapitalistler. Gezegeni kurtarmak için neyi yıkmak lazım? Kapitalizmi. Müesses Latourculuktaki noksan, aslında basbayağı siyasi boşluğu, karşısına tam zıddı olan, mesela Andreas Malm'i koyunca ortaya çıkıyor. O da gezegenin vaziyetinden epeyce endişeli. Ama tuhaf olan şu ki, fikirlerini o aynı endişeden yola çıkarak art arda dizmek onu bambaşka yerlere götürüyor: "savaş komünizmi"nden[17] ve "eko-Leninizm"den[18] bahsediyor Malm. Düşmanları işaret ediyor: fosil kapitalizmi ve yandaşları. *Media-friendly* (medya dostu) şiddetsizlik ve kibarlık stratejileri yetti artık diyor. Kısacası iyi aile çocuğu değil. Dolayısıyla France Culture'de ya da Beaubourg'da (Pompidou Kültür Merkezi) ondan bahsedildiğini işitmeyeceksin.

Gresham'ı bırakıp ZAD'ın "iyi para"sına geleyim. Metaforu kullanmaya devam etsem, siyasi alım gücü nedir diye sorardım. Yani bizim için ne elde edebilir? Ve tabii ki en nihayetinde bizi ilgilendiren tek soru olduğu için: Kapitalizmin dize getirilmesini sağlayabilir mi? İşte buna pek inanmıyorum. Birkaç sebeple. Birincisi, yerel deneyimler dizisini genel/küresel bir modele çevirme yönündeki, sadece çok uzak bir ufukta anlamlı olan genel talebe rağmen, yerellik yanlılığının şu anda basbayağı gerçekten kaçış tarafında olması: bir kaçış çözümü sunması. Son yıllarda müthiş ivme kazanan bu safları terk etme veya firar paradigması, bilincinde olunmayan çok ezici bir hissin yansıması değil mi, diye kendime sorma noktasına vardım: Kapitalizmin yıkılması zihinlerde radikal imkânsızın figürü

17. Andreas Malm, *La Chauve-souris et le capital*, La Fabrique, Paris, 2020.

18. Andreas Malm, "L'urgence climatique rend caduc le réformisme", söyleşi, *Ballast*, 18 Haziran 2021.

olarak yerleşmeyi başarınca –bu noktada Jameson'ın cümlesi külçe gibi ağır olsa gerek–,[19] o zaman *bireylere*, bir zamanlar devrimci bir perspektifin taşıyıcısı olan ve kendilerine kolektif bir angajman perspektifi sunan büyük oluşumların terk ettiği bireylere kalan "tek" çözüm firardır "nitekim". Gerçekten kaçış yanlılığının çok büyük bir meziyetinin olmasına, tam da, bireysel olarak yapacak bir şey yoksa, tüyme imkânı sunmasına engel değildir bu. Geçenlerde yazdığı bir köşe yazısında Alessandro Pignocchi bana, "evet, ZAD dünyayı kurtaracak" sözleriyle itiraz ediyor.[20] İkna olmadığımı belirtmeye yetecek kadar kelam ettiğimi düşünüyorum ama argümanlarından birini paylaşayım yine de: Genel konuşursak, nefes alma imkânı ZAD; kapitalist düzenin kira, maaş ve lanet bir işten oluşan sıkı kıskacı tahammül edilemez hale geldiğinde sığınılabilecek yer. Nefessizlikten kaçıp yeni maddi koordinatlar altında bir hayat kurulabilecek, soluklanılacak bir yer ZAD. Böyle bir yer bulunmalı da. Ama kaçış yanlılığı, tanımı itibarıyla kaçar. Ve mahpushaneyi arkasında bırakır. Bakın ben bundan ötürü Pignocchi'nin yazısına başlığı şöyle atardım – ama biliyorum ki o buna katılmazdı: "ZAD dünyayı kurtaracak" değil, "ZAD bizi *bu* dünyadan kurtarıyor". Bence ZAD'cılar tüyerken geride ne bıraktıklarından –ve onu *aynı şekilde* bıraktıklarından– bihaber değiller: kaçıp kendilerini kurtardıkları bu dünya. Ama geriye kalan herkesin içinde kaldığı yer de burası. Ve ayrıca "özerkliklerin" hepsinin de, özellikle de kendileri üretemedikleri maddi araçları gidip almak için bağımlı kalmaya devam ettiği dünya.

Yerel özerkliklerin kaçınılmaz şekilde karşılaştığı engel de bu: üretim araçlarının üretimi engeli. İşbölümü engeli. Zira yerel bir deneyimin kendi içerisinde karşılayabildiği işbölümünün, olabildiğin-

19. "Kapitalizmin sonunu tahayyül etmek dünyanın sonunu tahayyül etmekten daha zor," diyor Fredric Jameson.

20. Alessandro Pignocchi, "Oui, la ZAD sauvera le monde", *Reporterre*, 18 Mayıs 2021. *Vivre sans ?* adlı kitabımın *Le Monde diplomatique*'in Ekim 2019 sayısında "Et la ZAD sauvera le monde" (Ve ZAD dünyayı kurtaracak) başlığıyla yayımlanan, mesihçilik ironisiyle dolu "tadımlık" kısmına cevap niteliğindeydi bu yazı.

ce azaltılmış bile olsalar, ihtiyaçlarının gerektirdiğiyle mukayese kabul etmeyeceğini söylemeye bile gerek yok. Komünlerin sınırı olan nokta, aynı zamanda makroskobiğe geçişin de noktası olan işbölümüdür. Bir de üretici güçlerin gelişmişlik seviyesi var. Gezegenin vaziyeti onları, hem de epey kısmamız gerektiğine ikna ediyor bizi; hatta bizim için bir koşulsuz buyruk haline getiriyor. Peki nereye kadar gidebiliriz? Vazgeçiş ustaları olmayı istemeyen bir siyasi öneriyi desteklemeyi kastediyorum. Az evvel ağaçlar ve çadırlara değinmiş olmanın avantajını kullanayım: Ağaçlarda yaşamak muhteşem ama ağaçtan düşersen ve kırığın da fena durumdaysa, bitkisel yara lapasıyla veya kaynatacağın köklerle işin içinden çıkamazsın: Kendini köşedeki hastanede, General Electric logolu röntgen aletinde bulacaksın. O zaman sorulacak soru şu: Röntgeni General Electric'e mi bırakacağız? Kaçış yanlılığının başka şansı yok. Senin, benim tahayyül ettiğimiz haliyle komünizmin var. Röntgenin kendi işi olduğunu, onu kapitalizme bırakmayacağını, ona sahip olmak için kapitalizmi ve General Electric'i ayakta tutmaya gerek olmadığını söyler. Böyle söyler çünkü bunu yapacak imkânları haiz: üretici güçlerin yeterli bir gelişmişlik seviyesi, beraberindeki işbölümünün derinliği, makroskobik ölçek ve bu bütünü taşıyan bütünleşme seviyesi. Ağaç dostlarının duyarlılıklarımızı uyandırması gayet güzel – bunu neredeyse hiç gülümsemeden söylüyorum. Ama komünizmin teknisyenlere, bilim insanlarına ve mühendislere de ihtiyacı olacak.

Gözden geçirilmiş maddi yaşam normlarımızı nereye sıkıştıracağız? Kırıkların azalmaya devam etmesini ama aynı zamanda çok daha günlük hayata dair, musluktan sıcak suya, buzdolaplarına, bazı asgari telekomünikasyon imkânlarına hatta otomobillere (vb.) sahip olmaya devam etmek istiyor muyuz? Şayet cevap evetse –ve dürüst olmak gerekirse ben bu maddelerin hiçbiri için "hayır" diyecek bir çoğunluk görmüyorum– , üretime dair bir dizi gereklilik de olacak öyleyse. Sadece bizim maddi normlarımız uyarınca seçilmiş malların değil, aynı zamanda bu malların üretim aracı işlevi olan malları da üretmek mevzubahis olduğu için, işbölümünün bütünü göz

önünde bulundurulmalı – özerk bir yerel topluluğun kendi kaynaklarıyla gerçekleştiremeyeceği tam da budur: üretim araçlarının üretilmesi. Bu gereklilikleri yerine getirmeye kâdir bir işbölümü makrososyal, genel bir ölçekte mevzilendirilmelidir. Bu türden şeyler yerel düzeyde halledilemez. Bu demektir ki makrososyal düzeyi düşünmediğimiz takdirde sonuç alamayız, çıkmaza gireriz.

"Ve" zorluğuna genellikle burada toslanır. Genel düzeyi düşünme zaruretinden, yerelin ortadan kalktığı, *sadece* genel düzey ve bütünselleştiren, totaliter vb. devletin kader olacağı "çıkarılır". Oysaki tek yapılması gereken basit: Geneli *ve* yereli düşünmeyi görev edinmek lazım. Başa çıkılamaz bir iş olmasa gerek bu. Her halükârda son derece zaruridir, çünkü işbölümünün makrososyal düzeyde halledilmesi, –özellikle de bilinçli bir şekilde direksiyonda kalmak, yani onun "piyasa"nın talepleri doğrultusunda gelişmesine izin vermemek istiyorsak– bu çözümün gerektirdiği kurumlar bazı siyasi riskleri, gayet ciddi riskleri beraberinde getirir: yerel özerkliklere kaçış hareketini kısmen belirleyen ama aşılması da gereken riskler. "Ve"nin büyüsü sırf kafamız rahat olsun diye sentez yapmak için değil: Makrososyal maddi zaruret *ve* siyasi tehlikeler olduğu içindir ki yerel "özerklikler" şart ("özerklikler"i tırnak içine alıyorum ki şu iki hususun bir daha altını çizmiş olayım: ZAD'lar kendi başlarına yetmemekle kalmaz, her zaman için kendi dışında kalanlarla daha fazla bağlantı kurmak, dışarıyla bir bütünleşme ilişkisi arayışında daha fazla olmak zorundadırlar). Ama tırnaklarla bile, küresel kurumların, cidden de bütünselleştiren ve, evet, muhtemelen totaliter kapma eğilimlerine karşı olmazsa-olmaz dengeleyici güç niteliğindeler. Kim yeni bir Gosplan'a maruz kalmak ister ki? "Reel sosyalizmin" arızaları üzerine düşününce devlet arındırılmalı, ondan alınabilecek her şey alınmalı, lakin şunun farkında olarak: Vazgeçilmesi mümkün olmayan *ve* karşısına her türden dengeleyici güç çıkarılması gereken bir bölgesel, makroskobik seviye kurumsal biçimini oluşturuyor diye *her şey* ondan alınacak diye bir şey yok. Pignocchi'ye dönüyorum: *Bu dünya* burada olduğu müddetçe ZAD bizi ondan kurtarır. İçimizden birkaçını kurtarır hiç olmazsa. Peki ZAD

(ilke bakımından ZAD tabii) tek başına tüm dünyayı kurtarabilir mi? Başka bir deyişle, bu dünyanın yerine geçecek, *herkes-için*-dünyayı meydana getirmeye gücü yeter mi? Bana inandırıcı gelmeyen kısım burası. Böyle bir dünyaya katkıda bulunuyor mu? Buna tamamım. Sırf devrimci enerji enjektörü olarak katkıda bulunmasını demiyorum: Komünizmin kurucu unsuru olarak katkısı var mı? Lafı dolandırmadan: Daimi bir panzehir sunuyor mu? ZAD ilkesi *fiilen*, tepede birikmiş olan kurumsal gücün kırpılmasına katkıda bulunur. Harika. İyi de ediyor. Şayet gerekliyse, kabul edilebilir tek genel çaba, en yüksek mevzileri yerel özerkliklere bırakan hatta onları teşvik etmek için gayret gösterendir; ama alicenapça bir "hoşgörü" bünyesinde değil, onu akılcı bir şekilde hem canlılığının kaynaklarından biri olarak hem de kendi deliliklerine bekçi sıfatıyla görmek suretiyle.

Demek ki sık sık ayrı, hatta karşıt addedilenleri, yani *tüm düzeyleri* bir arada tutabiliriz. Panzehirin nihai, eksiksiz formülü bölgesel ölçeklerin çokluğudur. Yani federalizm, alt yetki ve yerele azami yetki devri denen düzenleyici fikir. Ama "yukarı" seviyesini unutmayan bir federalizm. Daha doğrusu, sayıları azaltılmış olsa bile karşılaması gereken maddi normlara cevap verebilmek için işbölümünün *çok geniş* bir insan kümesine yayılması gerektiğini unutmayan bir federalizm; bu kümenin biçimi bir ilçe olamaz, hatta ilçelerden oluşan bir ağ (plan) gibi bir şey de olamaz.

Devlet Ortadan Kaldırılmalı mı?

Makroskobik olan, kurumlar: Hepsi devlet meselesinde düğümleniyor. Bunu burada konu ediyorum çünkü devlet meselesinde hakiki bir anlaşmazlığımız var mı, emin değilim. Birkaç konuşmanda "devletin ortadan kaldırılması" perspektifinde konumlandığını işittim, bu doğru ama bana göre *bu haliyle* –tam da, "bu haliyle" ne demek, onu netleştirmek gerekeceği için– ya anlamdan ya da doğruluktan yoksun bir ifade bu. Bana öyle geliyor ki, devletin ortadan kalkmasından bahsederken "bu hali"nden daha net bir şey var ak-

lında ve bu noktanın açıklığa kavuşması durumunda kolayca anlaşabileceğiz. Her halükârda seninle meseleyi konuşmaktan memnunum çünkü bendeki hissi, üzücü okumaların bende uyandırdığı hissi seninle paylaşma imkânı veriyor bana. Maaş meselesinde, sana karşı çıkanları ne denli anlayabildiğimi, onların bakış açısını idrak edebildiğimi sana söyleme fırsatım olacak. Ama bir okur beceriksizliğini, anlam yerine adlara göre okuma gafletini ne denli görmezden gelmediğimi de sana söyleyebilirim: Sen "maaş" diyorsun diye, kafalarında "maaş" etiketi altında ne varsa onun dışında bir şeyi işitmekten âciz bu okurlar. Onlara "maaş"ın yeni, yani alıştıklarından farklı bir anlamını önermek belli ki onlardan çok şey istemek demek. Yazık, çünkü en kayda değer düşünsel hareketlerden biri, adlandırma konusundaki alışkanlıkları sarsmak, bir kelimeye, anlamını değiştirmek üzere başvurmaktır. "Aynı şeyi" *başka türlü* görme daveti normalde ilgi çekici gelmeli insanlara. Vaziyet öyle değil pek, en ufak değişikliği bile kaldırmayan, kistleşmiş alışkanlıklar var. "Maaş" kelimesinin sendeki bu yeni kullanımı önce yadırganabilir –bende öyle oldu– ama ilkece her şey burada başlıyor da olabilir: İnsan şöyle bir silkelenip burada "bir şey" olduğunun farkına varabilir ve önerine *nüfuz etmeye* çalışabilir. Ama bazı düşünme ve adlandırma biçimlerinin dogmalar halinde fosilleştiğini hesaba katmayınca bu ihtimal devrede tabii. Tüm bunları sana söylüyorum çünkü esasında kendim için (*pro domo*) olan bir savunmayı üstlenme fırsatını bana sunman epey işime geliyor. Çünkü senin "maaş"la başına gelenin aynısı "devlet"le geldi başıma ve biçimsel olarak aynı atalet deneyimini yaşadık. Benim örneğimde, ilaveten, "yerleşik olmama" (*défixation*), "kimliksizleşme", "fark" ve "hareketlilik" kavramları dilinden düşmeyen bir kitleye hitap ediyor olmam gibi komik bir durum vardı. Ama kendi raylarından bir milim çıkamıyorlardı. Kaymanın ne olduğunu uzun uzun anlatmıştım da oysa: *kavramın* kayması, yani gözlerimizin önündekinin *tikel* bir gerçekleşiminden ibaret olduğu soyutlamaya erişmek. Ve ille de *tek gerçekleşimi* olmadığı soyutlamaya. Çoğunlukla tüm dertleri, kendi iyi/kötü zıtlıklarının *doğrulanmasından* ibaret olan ve bir *değişik-*

liğe, bir kaymaya yol açabilecek şey gelip rahatlarını bozmadıkça hiçbir şeyden şüphe etmeyen dogmatik militanlara has ahlakın yeniden kodlanmasının yarattığı bir etki olan, tahlil etmekle takdir etmeyi birbirine karıştırmaktan bahsetmiyorum bile. O dil oyununda, devlet artık bir çözümleme nesnesi değil, sadece konum alınacak bir yerden ibarettir. Ya "lehinde" ya "aleyhinde". Totemciliği tahlil etmesinden ötürü Durkheim'ı totemcilik yanlısı olmakla suçlamak gibi bu. Felaketi görüyorsun. Bunca laf, önyargılı okunma tekelinin sende olmadığını söylemek için ve bu (da) bağ oluşturuyor.

Velhasıl "ortadan kaldırmak"tan bahsedeceksek, neyin ortadan kaldırılacağına dair az çok net bir fikrimiz olması lazım. Devletin mi? İyi de devlet nedir? Benim kafamdaki muarızlar bu soruya genellikle parmaklarıyla cevap veriyor. İşaret ediyorlar: "Devlet", işte "şu". Parmak ucundaki de *bizim* devlet, aşağı yukarı iki asırdır yerleşmiş olan burjuva devleti, sermayenin devleti. Şayet "devlet" oysa, mutabık olmakta zorlanmayız. İkna olmak için geç burjuva devletinin faşistleşmesini gözlemlemek yeterli. Öte yandan, sermaye devletini ortadan kaldırma hedefini de kendisine koymayan yahut mevcut devletten, yani sermaye devletinden yola çıkarak gerçekleşebileceğine inanan kapitalizm karşıtı bir perspektifin tamamıyla aksak, hatta çelişkili olacağını Marx'ın Paris Komünü üzerine metinlerinden beri biliyoruz. "Devletin ortadan kaldırılmasından" bahsettiğinde ben kendi payıma seni böyle anlıyorum, yani sessiz duran "kapitalist" nitelemesini ekleyerek. "*Kapitalist* devlet": kesinlikle ortadan kaldırılması gerekiyor, hem de derhal.

Peki "devlet"le hesaplaşmamız böylelikle tamamlanmış mı oluyor? Kavramsal mesele burada devreye giriyor: Devlet nedir? Tırnak içine almayı bırakıyorum. Hem geçmişe hem de geleceğe ait çeşitli vakaları kapsayabilecek genellikte bir devlet tanımını nasıl yapabiliriz? Ben kendi çalışmamda Spinozacı, yani tamamen kapsayıcı, genel bir devlet kavramsallaştırması önerdim. Uzun uzun Spinoza'yı yeniden ele almanın yeri burası olmadığına göre sana meseleyi başka bir şekilde ifade etmeyi öneriyorum. Devlet derken anlaşılması gereken, *bir dizi kolektif işlev* var: Bu işlevler, 1) kolek-

tifin kuşanmış olduğu otorite, yani kudret sayesinde etkin hale gelmiş, 2) biri makroskobik olmak üzere bir dizi bölgesel ölçeğe yayılmıştır. Bu makroskobik ölçek, tüm diğerlerini birbirlerine eklemler. Bu eklemlenmeyle, belirli, yani sonlu ve ayrı bir siyasi topluluğu tanımlar. Bu ölçeğin "makroskobik" olduğunu söylemek, boyuta dair bir ipucu verir: Tekrar gözden geçirilmiş haliyle bile maddi hayat şartlarımıza dair normları karşılayabilecek yeterlilikteki bir işbölümünü kaldırabilecek büyüklükte demektir.

Aslında argümanın, temel olarak söz konusu işlevlerin otoritelerini ve etkinliklerini aldıkları çokluğun kudretini üstlenmiş olan kolektif işlevler fikrinde yatan özünü kavramak için boyuta, işbölümüne, vb. dair değerlendirmelere gerek bile yok. Devlet kavramını oluşturan soyut çekirdek bu. Bu denli *eksik belirlenmiş* (kasıtlı olarak böyle yapılmış) bir tanımın tarihsel gerçekleşimlerinin her türden, çok çeşitli biçimler alabileceğini tahayyül etmen zor değil. Çok da uzak olmayan tarihimizden büyük bir vakayı ele alalım mesela: Paris Komünü. Stathis Kouvélakis, Marx ile Engels'in metinleri bir araya getirilirken yazdığı harikulade girişte, Marx'ın "sfenks" diye adlandırdığı, diğerleri içerisinde gizemli duran bu siyasi nesnenin mahiyetinin tam olarak ne olduğu üzerine tartışmaların karmaşıklığını gözler önüne seriyor.[21] Komünün devlet olup olmadığına dair tereddütleri ve gelgitleri bu bakımdan çok semptomatiktir. Peki neyin semptomu? Tam olarak, öz ile ilineğin birbirlerinden görece ayrılmaz olmalarının, tikel tarihsel gerçekleşimlerinden birinden genel kavramı ayırt etmenin zorluğunun semptomu. Marx düşüncesinin hareketliliği bu açıdan oldukça ayırt edicidir. İlk zaman, "cumhuriyetçi parlamentarizmin" tüm arızalarını tecrübe eden ve o güzelim "seçilmiş meclis"in, birkaç ay sonra işçi hareketini kanlı şekilde bastırdığına tanık olan 1848'in etkisiyle, burjuva devletini "parçalama" gerekliliği hasıl olur: Burjuva devletinin işleyişi ve ku-

21. Stathis Kouvélakis, "Événement et stratégie révolutionnaire", Karl Marx ve Friedrich Engels, *Sur la Commune de Paris. Textes et controverses* içinde, Les Éditions sociales, Paris, 2021.

rumlarıdır o da. Düşüncenin akışı sonra yoldan sapmaya başlar. Yıkılacak olan nedir nihayetinde? "Devlet" mi? (Yönetim) "mekanizması" mı? Bürokrasi mi? Zira tüm bunlar birbirlerine denk değildir. Ayrıca: Komün *fiiliyatta* neyi yıkmış olacak veya şayet eğilimlerinin devamı olsaydı neyi yıkmış olacaktı? Komünün *komün / müşterek olarak* yani ortak şey, siyasi bünye olarak, kurumlarda cisimleşen, otorite –otoritarizmin otoritesi değil (bir liberter "otorite" kelimesini duyduğu anda bunu anlar ve başka bir şey anlamayı beceremez), *kabul görmüş* olan, "otorite kuran", sembolik bir güce sahip olan, vb. anlamıyla otorite– olma iddiasında bulunan bir dizi kolektif görev olduğu fikirleri peyderpey su yüzüne çıkar. Bu meselede paradokslar bir değil, iki değil: Stathis Kouvélakis açıkça "otoriterlik karşıtı" kanatta bulunan komüncülerin buna rağmen bazen, mesela askeri alanda, son derece ileri düzeyde bir merkezileşmeye ("bir 'diktatörlük'")[22] nasıl taraftar olduklarını gösteriyor. Bilakis ayrı kurumların birbirlerinden kopuk olmalarının en kötü etkilerinin ne denli erken tekrar tezahür ettiğini de gösteriyor. Ne hikmetse, ilk başta poliste.[23] Bu hem zengin hem de muğlak tablo bize, Komün'ün, kelimenin kavramsal anlamıyla "devlete ait" olanı yeniden tesis ettiği dışında ne düşündürebilir ki? Komün, devleti yeniden yönlendirdi / düşürdü; ama ona yepyeni bir biçim vererek, tartışmanın asıl meselesi de tam *orası*. *Bonapart* devletini yıkmaya girişmiş olan Komün'ün, devleti *büsbütün* yıktığı sonucuna vardık ki özle ilineği birbirine karıştırmak demek oluyor bu da. Eski biçimlerden radikal bir şekilde kopan Komün yepyeni siyasi kurumlar icat ediyordu. Bundan çıkarılması gereken sonuç "devleti aştığı" değil, *yeniden icat ettiği* olmalı.

Peki senin tasavvur ettiğin şekliyle komünizmde kolektif işlevler gerekiyor mu hâlâ? Cevap o kadar basit bir evet ki insan –retorikten ibaret olan– soruyu sorduğu için neredeyse özür dilemek istiyor. Bu kolektif işlevler yine kurumlara mı bırakılacak? Aynı şe-

22. Stathis Kouvélakis, "Événement et stratégie révolutionnaire", *a.g.y.*, s. 75.
23. *A.g.y.*, s. 98-99.

kilde. Kurumların normlarının etkin olmasını, tek kaynağı bizzat kolektifin kudreti olan bir *enforcement* (yaptırım, icra) erki dışında ne sağlayabilir? Peki kendiliğinden sosyal ahenk yoksa bu normların zorunlulukları nereden gelir? Netice itibarıyla, biz ikimiz bu noktada bence tamamen mutabıkız. Bu mutabakatın, kolektif işlevler, kurumlar, bunların etkili ve zorunlu olmaları (ve evet, tehlikeleri) hakkında beraberinde getirdiği şeylerin hepsi demin önerdiğim devlet tanımıyla bağlantılı vaziyette ve hepsi bir devlet *olacağı* ama bunun *komünist* (nitelemenin gerekliliğini durmadan teyit ediyoruz) bir devlet olacağı sonucuna götürüyor bizi. Komünist devletin, "komünist devlet" kelimeleri telaffuz edildiği anda aklımıza üşüşen şeylerle (Gosplan, KGB, gulag) hiçbir ilgisi yok tabii ki. O, *SSCB'nin* (ve klonlarının) devleti; toplumun bütünüyle devletleştirilmesinin devleti – sahiden tam bir kâbus. Komünist devletten bahsettiğimizi işittiklerinde yine bu tarz bir devlet kurmak istediğimizi varsayanlar ama tartışmakla vakit kaybetmeye değmeyecek çokbilmiş tipler. Adlarından anlaşılacağı üzere, vasfa göre maaşın belirlenmesi için işleyen kurumlar olarak vasıf tayin kurumları, sübvansiyon yoluyla özel teşebbüsleri onaylayanlar ve işbölümünü siyaseten yönetenler olarak iktisadi sandıklar federal sistemin kurumları, kavramsal olarak "komünist devlet" adı verilmesi gereken kurumlar sisteminin kalbini oluşturuyor. Lakin bu devlet ondan ibaret değil. Ama şimdiden şunu da söyleyelim: Tüm kurumsal sistemlerde olduğu gibi berbat bir durum olacak. Ne herkes ahenk içinde hareket edecek, ne de sakin bir dere ya da bereket fışkıran topraklar olacak. İnsani ihtiraslar, rekabetler, hasetler, küçük küçük sefil manipülasyonlar rezilce idare edilmeye çalışacak. Soru şu: Bambaşka bir birlikte yaşama biçimini düzenleyen bu kurumlar sistemi, kapitalizmin kurumlar sisteminden ve bizi yaşatma şeklinden daha mı iyi olur? Seni iyi okuduğuma inandığım için, en temel fikirlerini paylaştığım için, evet diyorum!

İKİNCİ BÖLÜM

Anlaşmazlıklar

AMÉLIE JEAMMET: İlk sohbetiniz sizi, hiç de öyle yabana atılır olmayan kavramsal yakınlıklarınıza götürdü. Ama sizi birbirinizden ayıran noktalara büyük bir yer ayırma fikri bu projenin başından beri vardı. İkinizin de ekonomi alanında araştırmalarla başlayıp sonra bu alandan uzaklaştıran ortak bir güzergâhınız olması, ikinizin de Marksist geleneğe ilgi duyması ve Frédéric'in Bernard'ın ömür boyu maaş hakkındaki tezlerine katıldığını ilan etmesi, aranızda görüş ayrılıkları olduğunu unutturmamalı bize. Bernard'ın "kişi olma vasfına maaş"tan bahsedeceği noktada Frédéric'in bize "genel ekonomik güvence"den bahsetmesiyle birlikte hemen gözler önüne seriliyor nitekim bu ayrılıklar. Frédéric'in bu tercihini anlamamız lazım mesela. Yani bu ikinci sohbet size bu kez sürtüştüğünüz noktalar üzerinden geçme fırsatı verecek. Bu diyaloğu düşünelim dediğimizde birkaçını sıralamıştık: Semantik görüş ayrılıklarıyla mı (bize nedenini anlatmanız gerekecek) kavramsal ve stratejik ihtilaflarla mı, hangisiyle başlamak istersiniz? Frédéric?

FRÉDÉRIC LORDON: Çatıştığımız noktaları (maaş, emek/iş/çalışma, regülasyon teorisi, kendi-için-sınıf, geçiş vb.) tartışmaya güzelce çizilmiş bir yoldan sakince girmeye hazırlanmıştım. Her birinin üzerinden sırayla ve ayrı ayrı geçerek ardı ardına her yere uğrayacaktık. Bu sorunlar üzerinde düşündükçe fark ettim ki, hayır pek de öyle

olmayacakmış. Hatta, hayır, öyle *olmamalıymış*. Hatamın kaynağı "ayrılabilirlik" yanılsamasıydı: Sorunlar ayrılabilir; onları ardı ardına ele alırız ve sonunda... oldu bitti. Oysa hayır, birbirlerinden ayrılamazlar. Hatta tam tersi. En sonunda tüm bu konuların birbirlerinde yankılandıklarını fark ettim. Esas bu yankının kaynağını aramak gerekiyordu. Şimdi hissiyatım o ki tüm bu çatışmaların kaynağı aynı: Her çatışmanın muhakkak ki kendine ait özel bir konusu var, ama çatışmaların hepsi aynı üretici matristen kaynaklanıyor; matrisin etkileri de söyleminde her yere ve, mantık icabı, söyleminin ürettiği bütün itirazlara yayılmış vaziyette. Bence bu matrisin çerçevesini çizmek lazım, yoksa tartışma rayından çıkar, ya gerçek hedefinden sapar ya da tam olarak nasıl ilerleyeceğini bilemez. Bu matrise dair şunu söyleyebilirim ki, bir alternatif gerçeklik ve dil oyunu meselesi söz konusu burada.

Önceleri "alternatif bir gerçeklikte yaşıyorsun" diyerek sana sataşmaya meyyaldim. Bu önermenin genellikle hangi anlamı aldığını gayet iyi biliyoruz... Bu üzücü zira bence kavramsal dayanağı sağlam: "gerçeklik"i Lacan gibi anlarsak tabii. Yani "gerçek"inkinden başka bir anlamda alırsak. Gerçek, her türden simgeleştirmeden önce olandır. Gerçeklik, gösterende ve gösteren tarafından yakalanmış gerçektir. Bu sıfatla hiçbir şey söylemeyen, bir gösterenin bir şey söyleteceği gerçek, gerçekliktir. Bu söylediğimi tabii ki "*bir* gösteren" diye anla: Kastettiğim temel bir tek gösteren değil, bileşik bir gösteren veya bir gösteren kümesi – Spinoza'nın tekil kipte müşterek duygulanım dediği ama aslında birden fazla duygulanımdan oluşan bileşik bir duygulanım olarak anlaşılması gereken şeyi anımsatıyor bu bana. Hülasa, gerçeği belli bir gerçeklik haline getiren anlam verme durumu, gösterenden geçer: Belli bir şekilde bir anlama gelen, anlaşılan bir gerçekliktir bu. Gösteren, gerçekliği oluşturan gerçeği görmenin belli bir yoludur. Bence nereye varacağımı bu aşamada anlamışsındır: Tarih bilimlerinin söylemi aktif bir anlam verme işlemine kusursuz örnek teşkil eder. Tarih kendiliğinden konuşmaz: Konuşturulur ancak. Hatta ve hatta, öteki türlü şekilsiz duran bir dizi "olgu"nun, anlamlı/gösteren (*signifiante*) bir düzene so-

kulmasından ortaya çıkan şeye tarih dediğimiz bile söylenebilir. Tarihsel toplumsal dünyanın fenomenlerine dair söylediklerimiz son tahlilde yoruma girer – malum, o da son derece ihtilaflı bir alan. Yorumu geçerli kılan kimdir? Ampirik çeşitliliği kendi meşrebince, kendi bakışına göre konuşturan kimdir? Kendi anlatısını, kendi kattığı anlamı dayatmayı kim başaracaktır? Hangi konumdan yapacaktır bunu? Bunu hangi çıkarları gözeterek yapması muhtemeldir? Gramsci'nin "hegemonya" dediği şey, bir gösterenin zaferidir. Hegemonik gösteren, toplum dünyasına –ve ona ulaştıran tarihe– dair okumasını dayatır. Bu durumda eleştirel sosyal bilimi, hegemonik okumadan çıkıp alternatif bir gösteren önerme çabası olarak tanımlayabiliriz. Marx'ın siyasal iktisat eleştirisiyle yaptığı tam olarak buydu. Savaş açtığı hegemonik gösteren, o zamanlar "siyasal iktisat" diye adlandırılan, klasik iktisatçıların söyleminin göstereniydi. Klasik iktisat ve ondan da fazla, neoklasik halefleri dünyayı belli bir şekilde *görme*'ye davet eder bizi, bunun için bize bir *tarih/hikâye* anlatır: Üretimin, sermaye ve emek olmak üzere iki unsuru vardır ve her biri verdiği katkı ölçüsünde karşılığı hak eder, bundan ötürü de ücret ile kâr arasında bir bölüşüm vardır, vb. Marx buna karşı şöyle der (başka bir tarih/hikâye anlatır): Değerin tamamını emek üretir, sermaye daha önceki emeğin billurlaşmış halinden ibarettir. Ve birdenbire *dünyayı başka türlü görürüz.* Marx, yeni bir gösteren (emek-değer teorisinin göstereni) vazetmek suretiyle basbayağı alternatif bir gerçekliği hayata geçirir: hegemonik gerçekliğin yerine geçmeye namzet bir gerçeklik.

"Alternatif bir gerçeklikte yaşıyorsun," derken, *X-Files/Gizli Dosyalar* dizisinde kaybolduğunu düşünmediğimin farkındasındır. Gerçeklik bünyesinde alternatif bir gerçek inşa etmeyi önerdiğini söylüyorum. Kendi usulünce, Marx'ınkine denk bir öneri getiriyorsun. Demek istediğim şu: Anlamlı/gösteren (*signifiante*) bir öneri getiriyorsun; bir *yeniden anlamla(ndır)ma* (*resignification*) önerisi. Seni okumanın başta hem çok heyecan verici hem *çok güç* olması bundan. Hiçbir uyarıda bulunmadan, alışık olduğumuzdan tamamen farklı, yeni bir gösteren dünyasına taşıyorsun bizi – hegemonik

gösterenin en azından zihinsel açıdan kolay olmak gibi bir avantajı vardır. Ondandır ki, seni okumaya başlayınca (1998'de *Ücretli Kesimin Gücü*'nü okumanın bana yaşattığı deneyimi çok berrak bir şekilde hatırlıyorum) verdiği yurtsuzlaşma hissi neredeyse boğulmaya denk. Bence artık farkında olmadığın bu güçlük, daha sonra dönmemiz gereken bir nokta olacak zaten.

Ama yine bu "matrisi" veya senin söylemine itirazların ortaya çıktığı yerin çerçevesini çizmek için şimdilik, senin alternatif bir gerçeklik inşa etme girişiminin, bütünü ayakta tutan siyasi niyetten ayrılmaz biçimde belirlediği son derece özgül dil oyununa gelmek lazım. Tartışmamızda körlerle sağırların birbirlerini ağırlamamasını sağlayacak olan kilit nokta burası. Dünyanın en iyi niyetlerine de sahip olunsa, (ideal durumda olması gerektiği gibi) tek bir dil oyunundan hareket etmeyip (çoğunlukla olduğu gibi) iki katışmaz dil oyunu arasında durduğunu fark etmediği takdirde, bir diyalog baştan hasar alır ya da tahrip olur. Bizim dil oyunlarımızın durumu bu. Seninkini nasıl nitelendirmem gerektiğini uzun uzun düşündüm. Daha doğrusu, her şeyin beni yönlendirdiği ama yanlış anlamanı istemediğim belli bir nitelemenin nasıl önüne geçebileceğimi çok düşündüm. Gelsin: Bana göre senin dil oyunun dinsel nitelikte. Biliyorum çünkü Katolik inancını saklamıyorsun. Özellikle bizim siyasi çevrelerimizde bu duruşun hiç itibarı olmadığını sen de ben de biliyoruz. Dolayısıyla benim gözümde hiç öyle olmadığını sana üstüne basa basa söylemek istiyorum. Senin inancını paylaşmıyorum –ne de olsa azıcık Spinozacıyım– ama Katoliklik de tereddütsüz aynı yere koyacağım diğer tektanrılı dinler de benim için asla dalga konusu olamaz. Pascal hürmet ettiğim yazarlardan biri. Gerçi –17. yüzyıldaki anlamıyla– ahlak, örf ve âdetler üstüne düşünen Pascal'ı, İsa ve mucizelerinden söz eden Pascal'a tercih ettiğimi itiraf etmem lazım ama nihayetinde aynı, tek bir adamdan bahsediyoruz. Tüm bu, biraz sarsakça şeyleri sana söylemek zorunda hissediyorum kendimi, ki dil oyununu dinsel diye nitelememin altında en küçük bir kötü niyet ve küçümseme olmadığına emin olasın. Başka türlü nasıl niteleyebilirim onu da bilmiyorum. Bana öyle geliyor ki tüm söyle-

mine bir *geliş*'in* öngörülmesi *ve icrası* damgasını vuruyor: halihazırda-elde-olan komünizmin vasfa ücretle tam olarak hayata geçmesi. Çünkü halihazırda elimizde olması, düşüncende, söyleminde ve pratiğinde merkezi bir nokta, ki bu da Lacancı "yorumumu" birazcık yontmaya teşvik etmeli beni: Çok hızlı ifade etmek gerekirse, tasarlanmış bir gerçekten yola çıkarak adeta dağınık, şekilsiz bir yığın geliştirmiyorsun. Bununla birlikte bizi, orada olmasına rağmen görmediğimizi görmeye davet ediyorsun: Müjdenin** akla gelmemesi ne mümkün. Bu özel çerçevenin belirlediği tipik işlerin, yani vaazın ve devrimci sınıfın, ücretli kesimin eyleme kudretinin vb. övgüsünün akla gelmemesi mümkün mü? Seninle konuşurken çıkış noktam olan benim dil oyunumsa bambaşka: Olgusallık ile nedenselliğin dil oyunu benimki. Katışmazlık olabildiğince fazla. Bana öyle geliyor ki onu her argüman veya itiraz teatisinden önce teşhis etmediğimiz –hatta biraz abartayım: daha da doğru ölçmediğimiz– takdirde diyaloğumuz körlerle sağırların birbirini ağırlamasına dönme riskini taşır; *hem de ne olup bittiğini anlamadan.*

Senin dil oyununun ayırt edici niteliği –inşası itibarıyla– tüm söylemine yayılmış halde, ama kendini daha da ışıltılı ortaya koyduğu yerler var: ücretli çalışanların birleşme değeri (*valence*) meselesi, kendi-için-sınıf ve halihazırda-elde-olan meselesi (doğal olarak), "yeniden-üretimcilerle" (Bourdieu) veya regülasyoncularla polemik. Şimdi sadece "kendi-için-sınıf" meselesini ele alacağım çünkü bence en renklisi o. Özünde şunu söylüyorsun: Çıkarlarının bilincinde olan, dolayısıyla örgütlü olan tek bir kendi-için-sınıf bulunduğu, onun da burjuvazi olduğu fikriyle bizi uyuşturmalarına müsaade ettik; bu fikir de karşıdaki sınıfın (işçi sınıfının) gücünü *inkâr ediyor*, o sınıfı kendini yanlış değerlendirmeye, dolayısıyla acze mahkûm ediyor. Bu kendi-için-sınıf hikâyesini bir *koyutlama* meselesi haline getiriyorsun – seni okuyup dinlerken benim kuvvetle

* Fr. *avènement*: "İsa'nın yeryüzüne dönüşü". –*ç.n.*

** Fr. *annonciation*: "İlan etme", aynı zamanda "Melek Cebrail'in İsa'nın doğumunu Meryem'e müjdelemesi". –*ç.n.*

edindiğim izlenim bu en azından. Senin deyişinle iki hizip var: Tek bir kendi-için-sınıfın, burjuvazinin varlığını koyutlayanlar ve devrimci bir kendi-için-sınıf *vardır* diyenler. Ama bana göre bu "vardır" bu haliyle katıksız performatif sav düzlemine ait. Bu çerçevede, "'devrimci sınıf yoktur' koyutundan 'devrimci sınıf vardır' koyutuna geçmek gerekiyor," diye de ekliyorsun nitekim. Bana göre böyle bir sözce sadece senin dil oyunun bünyesinde anlamlı. Benimkinde hiçbir anlamı yok. Bana göre ortada bir *koyutlama* meselesi yok, bir *oluşturma* meselesi var: oluşturucu süreçler söz konusu. Yani olgusallık meselesi (epistemolojik anlamda elbette).

Öte yandan, tam olarak bir olgusallık meselesi haline gelmeden evvel kavramsal bir safhadan geçmek gerekiyor: Devrimci kendi-için-sınıfın kavramı nedir? *Senin değerlendirmelerine göre* yapacağım tanım şöyle olur: *Devrimci kendi-için-sınıf, senin alternatif gerçekliğini paylaşan sınıftır.* Yani senin komünist gösterenini –"vasfa maaş" (yahut "ömür boyu maaş" yahut da "genel ekonomik güvence" – bu noktada kelimelerin önemi yok) gösterenini– kendi göstereni haline getirmiş olan sınıf. Kısacası, *senin fikrine*, fenomen çeşitliliğine uygulamak üzere önerdiğin anlama –bu önerinin belirlediği siyasi perspektifle birlikte– *sahip olan* sınıf. Bu tanımla birlikte, söz konusu devrimci kendi-için-sınıf hakkındaki sorunun ampirik soruya dönüştürülmesi mümkün. Peki ampirik soruya ampirik cevap nedir? Devrimci sınıf tanımı olarak gerçekten de az evvel sunduğumu kabul edecek olursak (başka tanımlar da mümkün elbette! Burada girişiğim işin tikel niteliğini tekrar vurgulamak istiyorum) cevap şu olur: Pek kayda değer değil. *Ömür boyu maaş anlamında*, yani demem o ki devrimin istikameti olarak, açık ve seçik bir şekilde ömür boyu maaş fikrine sahip olmak anlamındaki devrimci sınıf pek de kayda değer değil. Bu normal, hem de az evvel söylediğim sebeplerle: Senin yeniden anlamlandırma önerin, ne denli heyecan verici olursa olsun, vâkıf olunamayacak ölçüde karmaşık. Zaten en azından içgüdüsel olarak gayet iyi biliyorsun bunu ve burada yine dil oyununun dinsel tınısına ve belirlediği pratik türüne, yani vaaz pratiğine dönmemiz gerekiyor. Çünkü hacı âsanı eli-

ne alıp gittiğini söylemek yetmez: Ne için gidiyorsun? Önce anlaması çok güç olan şeyin anlaşılmasını sağlamak için. Kendi-için-sınıfa dair olgusal görüşüm kapsamında oluşturucu süreçlerden bahsetmiştim, sen de ne yazık ki oraya giriyorsun. Vaaz pratiğinle bu süreçlere cuk oturuyorsun. Devrimci sınıfın oluşumunun operatörlerinden birisin ama uzun, ağır, zorlu bir süreç bu. Ve asıl, zorunsuz bir süreç. Gelişinin hiçbir garantisi yok ama bu gelişi imkânsız kılan bir şey de yok. Mesele şunu veya bunu koyutlamak değil. Mesele, oluşturucu güçleri de karşıt güçleri de olgusallıkları dahilinde tahlil etmek ve bunu becerebilirsek, sonucun doğru tarafa yönelmesi için gerekli politikalara dair bazı ipuçları çıkartabilmek.

Ancak bana öyle geliyor ki, (zaferin) geliş dilinin her şeyi ahlaki bir düzlemde, bir mücadelecilik (veya yenilgicilik) ahlakçılığında yeniden ifade etmek gibi zorunlu ve sorunlu bir etkisi var. Sen koyut ("burjuvaziden başka kendi-için-sınıf yoktur" / "kendi-için bir devrimci sınıf vardır") paylaşıyorsun, oradan ahlaki yatkınlık paylaşımına kaymak çok kolay: bir yanda yenilgiyi baştan kabullenmişler ve mızmızlar, diğer yanda mücadeleciler. Baştan yenilmişler, zira kendi-için bir devrimci sınıfın olduğuna inanmıyorlar. Ve de ellerinde "kurbanlarla" dayanışmaktan başka bir şey kalmadığı için, mızmızlanmaya mahkûmlar. Başta senin "kurbancılık" (*victimologie*) tespitini hiç düşünmeden paylaşıyordum. Aslında hâlâ paylaşıyorum duruşunu, ama seninkinden epeyce farklı nedenlerim olduğunu fark ettim. Kurbancı-şefkatli duruşa ket vurmak için "kendi-için devrimci bir sınıf vardır" gibi bir önermeye yaslanmak gerektiği düşüncesinde katiyetle değilim. Bu duruşun söyleminin medyayla ne denli uyumlu olduğunu fark etmek, gerçek tehlikesine dair bir fikir edinmeye yeter: Tehlikelidir, çünkü zayıftır. Şikâyet, yerleşik iktidarlara pek de dokunmaz; hatta tam tersi: "Hümanizm" övgüsüyle dolu çağlarda, şikâyeti almak, anlaşılmasını sağlamak bir büyüklük işaretidir – bugünün diliyle "kulak vermek". Arkasını getirmeden. Çünkü kurbanların şikâyetlerinin dinlenmesi tabii ki sağlanır ve sonra başka şeye geçilir. Oysa kurbanlara dönmek yerine, onları *hedef* tayin ederek kudretlilere ve kurumlarına dönüldüğünde bambaş-

ka bir müzik ve alımlama girer devreye. O zaman yine France Inter radyosu veya *Le Monde*'dan, *yıkılması* gereken kurumları işaret etmek için davet bekle bakalım... şefkate evet, istediğimiz kadar; mücadeleye girmek ise hayatta olmaz. Kemikleşmiş muhafazakârlığın, ta en avantajlı "ilerlemeci" cilalarının altındaki gerçek yüzünü orada görüyorsun: Tahakküm altındakilerin tahakküm kapağını kaldırmaya, hatta çorbayı olduğu gibi dökmeye yeltenmesi tahammül ötesidir.

Kendi-için bir devrimci sınıf "vardır"a *oynamayı* talep eden "koyutlayıcı" inanç sıçramasının sorunu, olgusallığın içine saplanmış olduğu kör açıyı genişletmesi: Oyunun, bahsin bizzat dinamiği, güçlere dair gerçekçi bir tahlili unutturmaya, onun yerine inanca yoğunlaştırmaya ve dirayetlileştirmeye meyleder. Bunlar, belli bir nokta geçildiğinde birbirleriyle hiçbir ilgisi kalmayan iki çerçeve, iki zihinsel yatkınlık. Doğru koyutu benimsemeyenlerin (kırmızı değil mavi hapı seçmişlerdir), "en güçlü olan", "bizi çiğneyen", bize tek sığınak olarak mızmızca dayanışmayı bırakan "sistem"in kaderciliğine teslim olduklarını söylemek, "sistem" içerisindeki nesnel güçleri ama aynı zamanda sistemin çelişkilerini, zayıf noktaları, aktif güçler geliştirecek stratejileri, vb. olgusal olarak düşünmeye fiilen sırtını dönen bir çerçeveye yerleşmek demektir. Ve bunun zımni gerekçesi de kapitalist tahakkümün yapılarının karşısında dikilip ne denli ağır olduklarına bakmanın bizi silahsız bırakacağı, yenilgiye mahkûm edeceğidir. Ona karşı tek bir silah vardır: devrimci (sınıfın) müjde(si). Engelleri ve zorunsuzluğu düşünmek, fiilen havlu atmak olacaktır. Ama "düşünmek", "havlu atmak" birbirleriyle hiçbir ilgisi olmayan, ilişkilendirilmek için fazla katışmaz zihinsel işlemler. Burada dil oyunları ve söylem düzlemleri arasındaki farka bir kez daha tosluyoruz. Senin dil oyunun en kararlı sözceleriyle etik-politik bir düzlemde konumlanırken benimki analitik-nedensel bir düzlemde konumlanıyor. Bir düzlemde konumlanan bir sözce öteki düzlem içerisinden eleştirilemez, anlamdan yoksun bir iş olur bu. İlk olarak, bir olgusallığı düşünmenin mücadele etme/havlu atma zıt kutuplarıyla hiçbir ilgisi yoktur. İkincisi, düşünmek mücadeleyle ilişkilenebilir, evet, ama araçsal bir ilişkidir bu: Daha iyi mü-

cadele etmeye neyin yardımcı olacağını düşünmektir. Bu da nihayetinde müjdenin içsel bir gücü olduğunu değil, arzu edilen gelişin güçlerin çalışmasının zorunsuz sonucundan ibaret olduğunu tahayyül etmek ve "bunun" tek başına yetmeyeceğini akılda tutarak söz konusu güçlerin peyzaj ve dinamiğini düşünmek demektir.

BERNARD FRIOT: Eyvah! Çalışmam üzerine epistemolojik olarak düşünmeye aşina değilim ve beni pek hayata geçirmediğim bu sahaya doğru çektiğin için teşekkür ediyorum. Sana cevap vermemin en kolay yolu, maaşlıları, ücretli kesimi kapitalizmin kurumlarına alternatif kurumlar ortaya çıkartmak suretiyle oluşmakta olan devrimci sınıf olarak görmeye nasıl vardığımı anlatmak olacak ve şu çok önemli: En aşina olduğum araştırma konusu mevzubahis, yani genel sosyal güvenlik rejimi.

Ama ondan önce, gerçek ile gerçekliği senden farklı bir şekilde eklemlemek ve aynı zamanda, benim yöntemime yakıştırdığın dinsel nitelemesini kabul etmek istiyorum, ama seninkinden farklı dayanaklarla.

Eğer seni yanlış anlamadıysam, yan yana konmuş fenomenlerin belli bir biçim almaksızın toplanması olan gerçek, bir gösterenin katkısı onu, bir anlatıya konu olabilecek, tutarlılığı olan bir gerçekliğe dönüştürdüğünde kavranabilir biçime kavuşur. Bu demek ki gerçeklik daha ziyade olgusal olarak kapsanır ve onu oluşturan, bir sözceleme işlemidir. Benim araştırmacı "jestim", "komünizm" gösterenini, olgusal/nedensel bakımdan komünist olmayan, sadece ve sadece, bir "müjdeleme"ye denk gelen bir ifşa eylemiyle onları komünist tayin etmemden ötürü komünist olan bir dizi fenomenin üzerine koymak oluyormuş: Benim vaazım mızmızlara karşı mücadelecilere yardım ederek bu müjdenin gelişine katkıda bulunursa ancak performatif hale gelecek olan, "komünist" diye bir niteleme ortaya koyuyormuşum.

Böyle bir girişimi "dinsel" diye nitelerken hiçbir kötü anlam yüklemediğinin farkındayım; hatta koyutladığı gösterene, gerçekliğe ve arzulanan gelişe dahil olmaya hazırsın. Gayet haklı bir şekilde

sorguladığın, bu gelişin, etik-politik bir söylemin benimsenmesiyle bağlantılı olması. Yalnız bana atfettiğin jestle (bendenizin, komünizmin Cebrail meleğinin, gerçekliği ortaya çıkarması ve bunu vazettiği gösterenin hiçbir olgusal dayanağını barındırmayan bir gerçeği adlandırarak yapması) olgusallığı üzerine düşünülmesi gereken bir güç oyununun ürünü şeklindeki gerçeklik tahlilinin çok çeliştiği kanaatindeyim. Gerçeklik, bir adlandırma ediminden mi yoksa nedenselliklerden mi doğar? Gerçekliğin oluşturulmasında adlandırma edimini merkeze almanı pek kavrayamıyorum. Araştırma ancak olgusal biçimde gözlemlenebilir bir halihazırda-elde-olanı yerinde bir şekilde adlandırdığı takdirde bilimseldir ve 1946 genel sosyal güvenlik rejimi için "komünist" kelimesini nasıl ortaya attığımı anlatırken göstereceğim gibi, benim yaptığım da bu.

İşin doğrusu ben gerçeği gerçeklikten, senden farklı olarak, gerçekliğin alaşağı edilmeye çalışılması şeklindeki olgusal bir anlamdan hareket ederek ayırıyorum. Gerçeklik TINA'dır;[1] sermayenin kurumlarının ısıtıp ısıtıp önümüze koyduğu anlatı. Gerçek, gerçekliğin anlatısının doğallaştırmaya, tarihsiz göstermeye gayret ettiği toplumsal ilişkilerin aşılması yönündeki daimi bir eylemlilikten doğar. Gerçek, çelişkili olduğu, kendini "gerçeklik" olarak sunan toplumsal ilişkiler ile bir umut çalışmasının tesis ettikleri arasında kaldığı için her daim açık olan tarihtir. Yönetici sınıfın tahakkümünün tahakküm altındakiler tarafından yıkılacağının umududur bu. İş başındaki, emeğe dair bu umut şimdiyi, toplumsal ilişkilerde "öncekilere" yönelik nostalji de "sonrakilerin" beklenişi de olmadan, devrimin hayata geçirilmesi şeklinde kurar. Gerçeğin yüreğinde, şimdinin yüreğinde, yepyeni bir şeyi tesis eden edimler, egemen toplumsal ilişkileri bugün alaşağı eden yeni toplumsal ilişkiler vardır. Bu özgürleşme edimlerinin egemen anlatıya dahil temsillerle ortaya koyulacağı aşikâr. Croizat ebeveynlere maaş hakkını tesis ederken, ebeveynlere alım gücü sağladığını, toplumun onlarla dayanışma ha-

1. Margaret Thatcher'a atfedilen "*There is no alternative*" (Alternatifi yok) sloganının kısaltması.

linde olduğunu söyleyerek, yani kapitalist gerçekliğin kelimeleriyle yapmıştı bunu, oysa maaşı istihdamdan kopartarak kişiyle ilintilendirmekteydi. Ben de, kişinin yeni iktisadi statüsünün bu ilk nüveleri için "komünist" nitelemesini ortaya attığımda, henüz var olmayan bir şeyi lafzımla ortaya çıkarıyor değilim; bir gelmekte olanı değil, halihazırda-elde-olanı adlandırıyorum. Devrimci kapsamıyla düşünülmese de gözlemlenebilir, fiilen hayata geçmiş bir şey ve kapitalist burjuvazi kararlılıkla mücadele edecek ona karşı. Senin sevmediğin, komünizmin "gerçek hareketi" formülünü ben aksine son derece isabetli buluyorum. Komünizmi gelecek cennetinden çıkartıp üretim üzerindeki halk hâkimiyeti için özgürleştirici eylemin şimdisine, çıktısı hiçbir teleolojide yer almayan bir "olmakta olan"a nakşeder. Bilakis maaşın kişiye bağlanmasının önkoşulları ancak iki şartla gelişebilir.

Birincisi, vasfı haiz kişi statüsünün hiç durmadan peşinden koşan bir şimdide daimi olarak güncelleştirilmesi şartıyla. Araştırmacının etik-politik vaazı üzerine "yenilgiciliklerinden" sıyrılmış "mücadeleciler" sayesinde değil, tahakkümü altında oldukları toplumsal ilişkilerin ölümcül tekrarından sıyrılmak için aydınlanmaya ihtiyacı olmayan canlılar sayesinde gerçekleşir bu (şayet canlıysa, araştırmacı da onlardan biridir).

İkincisi (araştırmacının özgül rolü de burada devreye giriyor), kişinin bir gerçeklik haline gelen bu yeni statüsünün, komünist bir anlatıda rağbet görür hale gelmesi şartıyla. Yani özgürleşmenin başka bir aşamasında, tarihte bir uğraktan ibaret olan ve arkasından bir başkası (onun ne olacağını şu anda bilemeyiz ve bunun bir önemi yok) gelecek olan komünizmden sonra alaşağı edilecek olan bir gerçeklik olarak düşünülebilir. Annemizin bize hep dediği gibi "gün doğmadan neler doğar" – bunu ertelemeciliğin *Morgen ist auch ein Tag*'ı ("Yarın ola hayrola") olarak değil, her günün sadece bugün yaşandığının ilanı şeklinde anlıyordum. Komünizmi gelecekten çıkarıp "gerçek hareket"inin şimdisine yerleştirmek onu aynı zamanda, tarihin bir yeryüzü cennetinde son bulması şeklindeki sihirli tanımından kurtarmaktır.

Demek ki gösteren konusunda iki önermeyi bir arada tutmak lazım. Birincisi: Dünyayı fikirler yönetmez; sınıf bilinci kendisini önce edimlerde ifade eder ve Croizat'nın öyle dememesi öyle yapmadığı anlamına gelmez. Yahut simetrik olarak, emek konusunda kapitalist bir karşıdevrim yaptığını söylemedi diye Rocard* öyle bir şey yapmamış sayılmaz. Kahvehane komploculari için hemen netleştireyim: Rocard'ın bunu söylememesi, sermayenin hizmetindeki bir solcunun taktiksel yalanı değildi; yapmakta olduğu şeyi tarif eden temsilleri haiz olmadığı için söylemedi. İkinci önerme: Bu halihazırda-elde-olana, güncelleştirilebilmesine katkı sağlayacak bir gösteren vazetmek, araştırmacının sorumluluğundadır; zira fikirler, umut çalışmasının olmazsa-olmaz yoldaşıdır. Komünizmin gerçek hareketi, "komünizm" göstereninceye desteklenmiş olur – araştırmacı, basbayağı inşa aşamasında olan yeni bir üretim biçiminin parçaları olarak başka bir parçaya eklemlediği, bir yeniliğe dair ampirik gözlemine vazeder bu göstereni. Yani olgusallığıyla düşünülebilir, analitik-nedensel bir girişim bünyesinde gözlemlenebilir sahiden de. "Bunun kendi kendine olmayacağını" ziyadesiyle biliyorum ve araştırmacı olarak, devrimci sınıfın kudretinin uğraklarıyla ve koşullarıyla ilgilenmek için doğru yerde konumlandığım kanaatindeyim.

Bu bir müjde mi? Valla, işin doğrusu öyle. Yalnız müjdeyi senden farklı yorumluyorum. "İnanmak, umduğumuzu bulmaktır," demişti Aziz Pavlus. Telafi etmeye yönelik bir cennet yanılsamasına, hem gerçekliğin musibetleri için teskin eden hem de komünist gerçeği şimdi ve burada gerçekleştirmekten muaf tutan o geleceğe –yarının komünizmine– inanmak değildir. İnanmak, hem kapitalist gerçekliğe karşı hem de kapitalizm dahilinde canlıların bıkmadan komünizmi tesis ettiği bir gerçeğin şimdisinde umut edilene sahip olmaktır. Gerçek hususunda umut çalışmasından bahsederken kastettiğim buydu.

* Michel Rocard, François Mittérand'ın başkanlığı döneminde, 1988-91 arasında başbakanlık yapmış sosyalist siyasetçi. –*ç.n.*

Kapitalizmde komünizmin nüvelerini görmeyi reddeden pek çok araştırmacı meslektaşımın veya siyasi yoldaşımın aksine halihazırda-elde-olan komünizmi ampirik gerçek olarak neden önemsiyorum? Dinsel yaklaşım teşhisine olgularla cevap verirken izah edeceğim gibi, 2003 ve 2010'da emeklilik alanındaki yenilgilere tepkim onlarınkinden neden farklıydı? Çünkü hayata geçirdiğim şey, hiçbir şekilde Pascal'ın bahsi değil, bir müjde. En azından deniyorum müjdeyi hayata geçirmeyi. Çanları sabah yedide, öğlen on ikide ve akşam yedide Angelus duası için çalan bir kasabada yaşamak gibi bir şansım var. Angelus Meryem'e kurtarıcının annesi olacağı müjdesini, Meryem'in bu mucizeyi kabul edişini ve oğlu Tanrı-insanın doğumuyla ömrünün tamama erişini övgüyle karşılar. Bu bir imge veya metafor değil bir olaydır, gerçeğin sarsılmasıdır. Ahlak değil ontoloji düzlemindeyizdir. Müjde tablolarının (sanatta, göz ardı edilemeyecek kadar çok temsil edilen sahnelerden biri bu) Meryem'i bize İncil okurken resmettiğini fark etmişsindir mutlaka. Kendisine verilen müjdeyi bu okumada görür. İsrail geleneğinde belirtildiği şekilde, Tanrı'nın mucizesinin insanlıktaki varlığına dair tüm işaretlere dikkat kesildiği içindir ki inanması zor bir müjdeyi işitebilir ve üstlenmesi gereken trajedinin farkında olarak ama yaptığı şeyin tüm yükünü de hesaplamaksızın onu gerçekleştirecek cesareti kendinde bulabilir. Meryem'in inancı olan, gerçeğin mucizesine –söyleşilerimize seçtiğimiz başlığın çok güzel söylediği gibi her daim iş başında/doğmakta olan bir gerçektir bu– inanıyorum. İsa'nın çarmıhta ölümü, tabuta koyulması ve dirilişini kateden trajedi de buna dahil. Gerçek, bir kavgadır – İsa da bu kavgadan, dini (Kayafa), ekonomi ile ataerkiyi (büyük rahip aileleri), siyasi iktidarı (Pilatus ve Hirodes) ellerinde tuttukları için gerçeklik iddiasında bulunanlarca idama mahkûm edilmesiyle yüzleşmek suretiyle muzaffer çıkar. Kendi çapımda, kabiliyetimi aşacak bir şiir yazma iddiasında olmaksızın, Yol'un aradığı yolculardanım (İsa'nın bu şahane geleneksel sıfatı *Via viatores quaerit* [yolcularını arayan Yol] 2013'te Paris Notre Dame Katedrali'nin çanlarına Angelus'la birlikte işlendi).

Aziz Pavlus'un teolojisi ve gençliğimden beri sadık olduğum tüm İgnatius geleneği böyle işte. Pascal'dan bahsetmiştin. Bu meselelerle ilk temasıma dair bir anım var: Sekizinci sınıfta olsa gerek, *Taşra Mektupları*'nı ve *Tartuffe*'ü okuyorduk. İyi bir öğrenciydim, düsturu biliyor ve ona riayet ediyordum. Oyun olduğunu bildiğiniz bir oyunda olduğu gibi tıpkı. 1950'li yıllarda Epinal Lapicque Lisesi'nin öğretmenleri için düsturun ise şöyle olduğu aşikâr: Kahrolsun Cizvitler ve ahlakçı Pascal (mistik Pascal, bir devlet lisesinde, sende olduğu gibi şüphe uyandırıyordu), yaşasın Yüce Arnauld, yaşasın mutlak monarşinin keyfi uygulamalarının zulmettiği Port-Royal Manastırı. Benden beklenen bu tür şeyleri kompozisyonlarıma tereddütsüz yazarak teslim ediyordum. Ama tam tersini düşünüyordum: Pascal'ın Tanrı'sı beni tedirgin ediyordu, Jansencilik hassasiyetlerime hitap etmiyordu ve dünyada olan bitene dair Cizvit iyimserliğini kesinlikle çok daha ilgi çekici buluyordum. Ve senin söylediğine mukabil, bu gerçek okumasının olgusal/nedensel niteliğinde ısrarcıyım. Tanrı insanlık nezdinde daima faal halde/yapılmakta olduğu için, onu bir sözümona öte-dünyaya duyulan inancın isabetsiz adımıyla veya solcu iradecilikle değil, başka dünyaya, yani gerçek içerisinde, gerçeklik duvarını kaldırmakta olana dair rasyonel bir tahlille ayırt ederiz.

Mucizeye gözlerini dikmiş vaziyette icra edilmesinden ötürü, bu rasyonel tahlil, tahakkümden kurtuluşa yönelik her işarete duyarlıdır. Bir başka rasyonel tahlil ise, gözlerini tekrara dikmiş bir şekilde yapıldığından tüm tahakküm işaretlerine duyarlı olacaktır. Elbette var olan bir tekrardır bu. Gerçek, egemen toplumsal ilişkilerle yeni toplumsal ilişkiler arasındaki çelişkidir. Ama "kötümser değilim, gerçekçiyim" şeklindeki klasik inkâr beni nasıl hiçbir zaman ikna etmediyse, benim gibi özgürleşme bardağının dolu tarafına dikkat kesilen araştırmacılar, sadece kendilerinin ortaya koyduğu adlandırma edimiyle var olan bir halihazırda-elde-olanı koyutlarken, örneğin Bourdieu'nün izinden giderek, bardağın boş tarafını görenlerin olgusal sözceler önerenler olarak addedilmesini de kabul etmiyorum. Özgürleşmenin karşısına sadece engeller çıkmaz – ki o en-

gelleri inkâr edecek son kişiyim. Özgürleşme dayanaklar da bulur ve o dayanakları dikkatle gözlemlemekle, yeniden-üretimden ziyade çelişkiye, tahakkümden ziyade özgürleşmeye dikkat kesilmekle sosyal bilimler araştırmacısı olarak kendimi daha işe yarar, her halükârda daha mutlu hissediyorum.

FRÉDÉRIC LORDON: Cevabının ilk kısmı beni, söylediklerimin bir kısmını yeniden ele almak, bir kısmını da netleştirmek zorunda bırakıyor. Bir gösteren ortaya koymanın bir *adlandırma* ediminden ibaret olmadığı aşikâr. Başka bir deyişle, mevzubahis olan salt bir kelime kullanmak değil – bu kelime "komünizm" de olsa. Öncelikle tek kelime olarak değil, temel gösterenlerin temerküzü olarak, gösterenin karmaşık, bileşik nitelikte olduğunu tekrar vurgulamak istiyorum. Ama özellikle, gösterenin burada metonimi değeri, daha doğrusu *anlam verme* etkisine sahip bir yoğunlaşma değeri vardır. Yani gösteren derken, *başka türlü konuşturmanın* mümkün olacağı bir dizi "olguyu" belli bir şekilde yorumlama önerisini kastediyorum. Bunu gayet iyi biliyoruz çünkü hegemonik gösterenin içerisinde tartışmaktan yani toplumsal olguları mesela sosyal güvenceye dair olanları hegemonik "okuma" yolundan kurtulamıyoruz. Senin düşünsel ve siyasal boyutları birbirlerinden ayrılamaz olan duruşunun, yeniden anlamlandırma/gösterme (*resignification*) olarak, bizleri –hegemonik okumalardan çekip almaya kâdir yeni bir anlam verme olarak– tüm kapsamını ortaya çıkartabilmek için bu nokta üstünde ısrarla duruyorum. "Gerçek" ve "gerçeklik" konusundaki dil uzlaşımlarımızın farklılığını teslim ediyor ama şunu da bir daha vurguluyorum: Benim için "gerçeklik", "gerçek" adını verdiğim bir ampirik çeşitliliğin anlamlandırılmasından ortaya çıkandır ve "gerçeklik" belli bir gerçekten yola çıkan anlamlı bir inşacılığın sonucudur.

Biraz daha kılı kırk yaran bir filozof ya da bir Lacancı, söz konusu sen olunca, elastik bir "gerçek" kavramı kullandığım gözleminde bulunurdu. Oturmuş gerçek ile gerçeklik diyalektiğinde, gerçek sahiden de biçimden yoksun kaostur; Lacan'ın dediği gibi imkânsız olandır, gösterensiz olandır (*insignifié*). Ben "gerçek" ile "olgular"ı

zımnen denk aldım ve bunun titizlikten biraz uzak olduğunu kabul ediyorum zira bahsettiğimiz "olgular" (Croizat'nın sosyal güvencesi, kurumsal düzenlemeleri, vb.) kendileri de bundan ötürü bir anlam başlangıcına sahip olan daha önceki anlam inşalarına dahildir; ilk kaosun biçimsizliği içinde bulunduğumuzu söylemek epeyce zor. İcat çıkartmadığını, bütün bunları uydurmadığını söyleyerek kendini savunurken hatırlattığın bu bir anlamda. Oturup her şeyi "yoktan" var etmediğini teslim edebiliriz diye düşünüyorum açıkçası. Nesnel ve olgusal olarak verili şeylerden yola çıktın: Bu şekilde *teşhis edilebilir*, somut, dolayısıyla halihazırda anlamlandırılmış/gösterilmiş kurumsal düzenlemelerdi bunlar. Ama noksansız da değildi. Aynı "olgulara" verilen anlamı tamamlamanın (ve tamamına erdirmenin) kayda değer çeşitliliği bunun ispatı: Kutsal tarih yolu var, Pierre Laroque'un yolu, (daha gelmedik ama) hatta regülasyoncu yol var, tekelci devlet kapitalizmi yolu ve senin yolun var. Aynı "olgulardan", yani onları "olgu" olarak teşhis ettiğimize göre kısmi olarak yerleşmiş anlam oluşumlarından hareket ediyoruz, ama tüm mesele, onlara verilecek anlam tamamlayıcısıdır ki bu da onların tarihsel ve siyasal anlamlarını, onları hegemonya dediğimiz büyük gösteren kümesine dahil etmek yahut onun içerisinden çekip alıp onlara *yepyeni* bir anlam vermek (senin yaptığın da bu) suretiyle belirleyecektir. Bu ikincisi, yeni bir "gerçeklik" inşa etmek anlamına gelir.

Bu arada görüyorsun ki "gerçeklik" burada çok farklı, hatta hegemonik söylemdeki mutat kullanımlarına tamamen zıt bir rol oynuyor. Bu söylemde "gerçeklik" baştan itiraz gören bir kelimedir gerçekten de. Niye "alternatif yok"? Çünkü "gerçeklik" bu da ondan. *Kısmen* anlamlı bir toplumsal inşanın ürünü olmasından mütevellit, "benim" gerçekliğim aksine, her daim bozulup yeniden yapılabilir. Tam bir alternatif vaat örneği. Her şeyin *sadece* gösteren ve temsil olduğu *saf* inşacılığa düşmek muazzam bir hata ve materyalizmin en temel öğretilerini unutmak olur elbette – senin tüm yorumların beni oraya götürüyor. Ama Marx'ı tekrar devreye sokalım: Siyasal iktisadın eleştirisi basbayağı bir *yeniden anlamlandırma/gösterme* işi, değere dair, dünyayı başka türlü, yeni bir bakışın ko-

numundan (*theorein*'in Yunancada "bakmak, temaşa etmek" anlamına geldiğini unutmayalım) göstermeye yönelik bir harekettir. *Değerin başka türlü görünmesini sağlamanın* sana tamamen yabancı bir iş olduğunu söyleyemeyiz, değil mi? O halde ilkece, belli çıkarların belli yapılar dahilinde ifadesi olan ve son tahlilde tarihin akışını belirleyen maddi güç oyununu unutmadan inşacı, yeniden anlamlandıran/gösteren hareketlerin de *theorein*'in de hakkını fazla zorlanmadan verebilir, sorunu iki ayrı soruya bölebiliriz. İlk soru: Gösterenleri kim vazeder? Daha net bir ifadeyle, herkes için geçerli olacak olan (veya geçerli olma iddiasını taşıyan) gösterenleri kim vazeder? Bu soruyu sormak, saf inşacılık itirazını bertaraf etmektir. Zira sadece bazı toplumsal gruplar, –kuşkusuz kendi çıkarlarına uygun olan– gösterenlerini topluma dayatabilecek konumdadırlar. Gramsci'nin hegemonyası çıkıyor tekrar karşımıza. Hegemonya, toplumsal dünyaya, egemenlerin dayattığı, dolayısıyla onların çıkarlarına göre biçimlenmiş ve bulundukları toplumsal iktidar konumundan (daha doğrusu, toplumsal iktidarlarının maddi temellerinden) verilmiş bir anlamdır. Bu anlam, tahakküm altındakiler tarafından da paylaşılır hale gelir (zira hegemonyayı hegemonya yapan etki de budur). Tamamlayıcı nitelikteki ikinci soru da şu: Ortaya çıkan bir karşı-gösteren, dolayısıyla karşı-hegemonya adayının, sadece yaratıcılarının kafasında kalmaya mahkûm olmasının veyahut aksine, bir tarihsel güç haline gelmesinin koşulları nelerdir? Bu iki soruyu da sormak, bazı ortodoks Marksistlerin asık suratlı materyalizminin aksine, –düşünsel ve maddi– iki ucun bir arada tutulacağı anlamına gelir. En nihayetinde bizzat Marx bu sentezin formülünü, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ndeki şu unutulmaz cümlelerle, hem de çok erkenden vermişti: "Eleştirinin silahı silahın eleştirisinin yerine geçemez. Maddi güç ancak maddi güçle alaşağı edilebilir ama kitleleri *ele geçirdiğinde* teori de maddi güce dönüşür."[2]

2. Karl Marx, *Contribution à la critique de la philosophie du droit de Hegel*, Les Éditions sociales, GEME, Paris, 2018; Türkçesi: *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol, 1997.

Yerçekimsiz ortamda değil, basbayağı "olgulardan" yola çıkarak gerçekleştirdiğin radikal bir şekilde hegemonya karşıtı, hatta devrimci, yepyeni anlam verme işlemi, sadece "müjdeleme" çerçevesinde kalırsa, "silahları eleştirme" düzleminde kalacaktır. Devrimci sınıfın kurucu süreçlerinin olgusal tahlili, yani bir "ele geçirme" düşüncesi çağrısı yapmam, bundan. Komünist gösterenin silahı nasıl, hangi yollarla kitleleri ele geçirir? Veya tersten, ama aynı kapıya çıkan ifadeyle, kitleler nasıl gelip onu ele geçirir?

2003 ve 2010'daki emeklilik seferberliklerinin dayandığı düsturların beyhudeliğine ve o dönemde tüm bu konularda, muazzam bir dürüstlükle kabul ettiğin gibi seninki de dahil kafaların karışık olmasına –ancak 2003 yenilgisi ile "biriktirme/bölüşüm" cephesinin doğru cephe olmadığını idrak etmişsin– hayli hayıflandığına göre, her halükârda ele geçirme gerçekleşmemiş olsa gerek. Bana göre "doğru fikirler"e ve "iyi düsturlar"a fazla güç atfediyorsun zaten. Hareketlerin bunlara sahip olduğunu varsaysak bile, farklı bir sonuç vaat edebileceklerinden epey şüpheliyim: Eleştiri, kitleleri ele geçirdiğinde maddi bir güç haline geliyor, doğru ve zorunlu bir koşul bu, ancak karşı karşıya olunan gücün ne olduğu ve koşulun yeterli olup olmadığı da bilinmeli – ama buna ileride geleceğiz.

BERNARD FRIOT: Sözlerimin "ele geçirilişi"nin, alımlanışının güçlüğünü nasıl izah ettiğimi söyleyeceğim ama belli şekilde yankılandığını da söylemem lazım! Fakat olguların anlamının noksanlığına ve illa bir yorum gerektirmelerine, dolayısıyla da bir yorumlar çatışması olacağına dair, mutabık olduğum hatırlatmana cevaben bir noktayı vurgulamak istiyorum: Kendi için devrimci bir sınıfın taşıyıcısı olarak tahlil etmek üzere yöneldiğim olgular (örneğin emeklilik rejimleri) sadece kısmen başka türlü yorumlanmıştı. Yorumlamaktan ziyade gömülü olguları gün yüzüne çıkarmaktı yaptığım işin en önemli kısmı: 1946'da eylem halindeki bir devrimci sınıfa dair olup bitenler, tamamen gömülmüş olgulardı.

Tekrar işe koşulması gereken olgular, fotoğraftan çıkarılmış bir unsur değildi – ne senin son derece doğru tabirinle, sosyal güvence-

nin kutsal tarihinde Croizat'nın fotoğraftan çıkarılıp sadece Laroque'un bırakılması gibi, ne de Sovyet Devrimi'nin kutsal tarihinde bize Lenin'in onca tek başına fotoğrafının bırakılması gibi: Bu durumlarda en azından bir iz vardır ve tamamen ortadan kaybolmamış, eksik olanların yerlerine koyulması gereken olguların yeniden anlamlandırılması mümkündür. Burada ise böyle bir durum yok. Olgular büsbütün kaybolmuş, silinmiş, gömülmüştür. Ve içlerinden biri karşıma çıktığında –ne de olsa arşiv çalışmasında ister istemez karşınıza çıkıyorlar– onları görmüyordum. Hem tek unsur olarak sıradanlığı diğerleriyle bağlantıya sokulmadığında bir anlamlandırmayı mümkün kılmadığından hem de araştırmacı olarak bende susturulmuş, ortadan kaybolmuş bir tarihi toplayacak bir anten veya hazne bulunmadığından görünmüyorlardı.

Ayrıca bence, gözden kaybolmuş olgular, en belirleyici halihazırda-elde-olandır. Zira gerçekliği öylesine altüst ederler ki yönetici sınıf onlardan eser kalmaması için her şeyi yapar.

"Devrimci sınıf" gösterenini, malum, (her ne kadar yanlış bir şekilde okunsalar da) görünür olan yarattığı kurumları değil de, ancak ortadan kaybolmuş olan kuruluş edimini gömülü olduğu yerden gün yüzüne çıkarmam gerektiği bir halihazırda-olana yerleştirdiğim koşullara gelmem lazım artık. Hangi olgusal/nedensel yoldan geçerek devrimci bir sınıf "vardır" tespitine ulaştım? Pascalca bir bahisle değil asla, bana kendini dayatan bir tespitle. "Koyut" kavramını da tamamen hatalı kullandım. Geri alıyorum, buna vesile olduğun için teşekkür ederim.

2016 Uluslararası Sosyoloji Festivali'ndeki bir sunumda[3] ve *Neye evet diyorum* başlıklı konferansta[4] 1970'lerde sosyal güvenlik üzerine çalışmaya, kapitalizmi eleştiren sosyal bilim araştırmacılarının sıradan sınıf konumuyla başta nasıl yaklaştıklarını anlatmıştım. "Sınıf savaşı" kavramını seve seve kullanıp şeyin kendisini ka-

3. Bernard Friot, "Passer du soutien à la classe ouvrière à son école", Jean-Pascal Higelé ve Lionel Jacquot (haz.), *Engagements et sciences sociales*, PUN, Édition universitaires de Loraine, Nancy, 2017.

4. *L'Ardeur* internet sitesi üzerinden sunuma erişilebilir.

bul etmeyebiliyorlardı, ne de olsa var olması için iki taraf lazım. Oysa kendi-için-sınıf olarak sadece burjuva sınıfının olması ama bir devrimci sınıfın olmaması bir koyuttu, sorgulanması ve temellendirilmesi gerekmeyen, izahtan vareste bir apaçıklıktı. Bu koyuta göre bir tahakküm sistemi olarak tahlil edilen kapitalizm, geçici suretle lehte güç ilişkileri yaratabilseler, kendi içlerinde halk imzalı karşı-toplum unsurlarına sahip olsalar da (Bourdieu'nün *Ayrım*'da işçileri nasıl sunduğuna bak) sermaye kurumlarına alternatif olabilecek kurumları kalıcı olarak tesis edemeyen tahakküm altındakiler ortaya çıkarır.

Kuşkusuz doğru taraftaydım, dayanışma içinde olduğum, tahakküm altındakilerin tarafında... Ama bir yandan da yönetici sınıfın ihtiyaç duyduğu anlatıyı, tahakkümü doğallaştıran TINA'yı kaleme alıyordum. Partim FKP'nin iktisadi biriminin katkı sağladığı tekelci devlet kapitalizmi teorisine sadık olan bendeniz için mevzubahis olan şuydu: Ayrışmış emekçi kategorilerinin "geniş ölçekte yeniden-üretimini" teminat altına alan sosyal güvenliğin emek piyasasının inşasına katkıda bulunduğunu göstermek. Zira doğrudan maaş, işçi veya çalışanların söz konusu piyasada var olması için yeterli değildi, aile yardımları ve işsizlik ödemesi de gerekliydi. Beyaz yakalıların varlığı da aynı şekilde doğrudan maaşlarının yanı sıra sağlık sigortasını ve emekliliği gerektiriyordu. Kısacası –ama bunu o zaman biri bana söyleseydi tüm militan hücrelerimle isyan ederdim– sosyal sigorta rejimi gibi gururla sahiplenilen bir kazanımın aslında kapitalizm için bir zorunluluk olduğunu göstermek istediğimden, örgütlü emekçileri sermayenin kullanışlı aptalları olarak görüyordum. Eleştirel araştırmacı kazı-kazanda da çekilişte de kazanır: militanlık icabı kurban emekçilerle dayanışma kazı-kazanında da, meslek icabı tam üstünlüğünü ilan ederek burjuvazinin değirmenine su taşıyan bir tarihin yazılması çekilişinde de. Bingo!

Bu son derece konforlu konumdan çıkmakta zorlanmam anlaşılır bir şey ve bu beni son yıllarda bazen, haklı şekilde değindiğin simetri kolaylığıyla, istemeye istemeye binbir güçlükle edindiğim yeni yorumumu devrimci bir sınıfın varlığına dair rastgele bir konum

alışın, başlangıç koyutuma aykırı bir koyutun, senin ifadenle Pascalca bir bahsin sonucu olarak görmeme sebep oldu. Aslında hiç de öyle değil: Bu güçlüğün üstesinden gelmem, bir koyut değişikliğiyle değil, tamamen klasik bir *belge çalışmasıyla* oldu; bu çalışma, gözlemlediğim fenomenlerin aktörleriyle ilişkimi değiştirdi.

Peki aşağı yukarı 2003 ile 2011 arasında, *Neye evet diyorum*'da sahnelediğim formüle, "işçi sınıfına *destek*'ten işçi sınıfı *okulu*'na" formülüne peyderpey nasıl geçtim?

1970'li yıllardaki başlangıç hipotezlerimdeki işgücünün genişletilmiş yeniden-üretimi olarak sosyal güvenceden, yirmi yıl sonra *Ücretli Kesimin Gücü*'nde (bu arada kitap yakın zamanda erişimi daha kolay olan cep kitabı şeklinde de basıldı)[5] işlediğim kavram olan toplumsallaşmış maaş unsuru olarak sosyal güvenceye doğru epeyce kaymıştım zaten. Sosyal güvenlik, doğrudan maaş mantığını pekiştiren bir emek piyasası aracı olmaktan çıkıp emekçileri bu mantıktan kısmen kurtaran bir maaş toplumsallaşmasının en önemli unsuruna dönüştü. Her türden miras mülkiyeti mantığından azade olması ve (ebeveyn, emekli, memur veya işsiz olması muhtemel) emekçilere emek piyasasından bağımsız olarak tayin edilmesi bakımından kapitalizm karşıtı bir kaynak olan toplumsallaşmış maaş, gelirlerinin bireysel katkılarına göre temellendirilmesine gerek olmaksızın –ayrıca mümkün de değildir bu– maaşlıları, yani ücretli çalışanları bir toplu emekçiler grubuna dahil eder. Yalnız *Ücretli Kesimin Gücü*'nde dev bir eksik var: emek/çalışma. Demek ki hem çalışma ekonomisti olup hem benim gibi maaşla ve istihdamla ilgilenip hem de emek sorunsalına yabancı olunabilirmiş. Oysa emek sorunsalı olmadan sınıf çatışması sorunsalı da olmaz.

Az evvel dedin, emeklilik reformlarına karşı seferberliğin yenilgisinin bana verdiği acı oldu bunun kafama dank etmesini sağlayan. Balladur'ün,* Rocard'ın 1991 tarihli *Beyaz Kitap*'ında önerdiği re-

* Édouard Balladur, 1993-95 arasında başbakanlık yapmış Fransız siyasetçi. – *ç.n.*

5. Bernard Friot, *Puissances du salariat*, yeni önsöz, Seuil, Points Essais, Paris, 2021.

formların ilk uygulamalarını hayata geçirmesine karşı 1993 yenilgisinin ardından 1995 yılında demiryolu işçilerinin zaferinin sarhoşluğundan sonra 2003 uyanışının ne denli feci olduğunu benimle birlikte sen de gördün. Özellikle de bu kez alınan ilk hedef olan memurların, reformun tedbirleri üzerine sağlam bir sendika çalışmasına dayalı dev seferberliği nakavt olmuştu. Meşum 15 Mayıs sabahı gerçekleşen Fillion-Chérèque uzlaşısı* "Le Pen'i önlemek için" ikinci turda tereddütsüz oy verdiğim (o günden beri bana yaptırılamayan bir şey, o konuda tam aşılıyım) Chirac'ın zaferine epey yardım etmişti. Hemşerisi olduğum için Chérèque'lere fena halde diş bilediğimi tahmin ediyorsundur. Kariyerlerini ihanet üstüne bina etme sanatıydı onlarınki: Baba Lorrain çelik sanayisinin tasfiyesinin valisi olarak, oğul da kapitalist emek karşıdevrimine eşlik eden sendikacı olarak bu ihanet sanatını icra etti. Öte yandan Chirac kurşunun kendisini sıyırdığını hissetmişti: Grevcilere gelen cezalar ve kamusal tartışmanın saptırılması bununla orantılıydı. Grevci öğretmenler, maaşları acımasızca kesilerek cezalandırıldı; solu bölmek ve halkın öfkesini Müslümanlara yönlendirmek için İslama özgü başörtüsüyle gündemi değiştirdi. Kamusal tartışmanın, aşırı sağın, içinde hâlâ debelendiği tiksindirici yoluna sokulmasında, Le Pen'in karşısında gülünç bir zafer kazanan Chirac'ın ağır sorumluluğu var.

O dönem benimle aynı şaşkınlık ve öfkeyi taşıdığını tahmin ediyorum ve daha bir şey görmemiştik bile! 1995'te reddedilen özel rejimler reformu 2007'de pek de direnişle karşılaşmadan (şimdilerde önümüzdeki cumhurbaşkanlığı seçiminde sağın adayı olabilmek için işverenler nezdinde oradan meşruiyet devşirmeye çalışan Xavier Bertrand tarafından) hayata geçirildi. 2010'da Sarkozy tekrar işe koyuldu ve bu defa yenilgi daha da yakıcı oldu: Seferberlik 1968'den beri görülmemiş boyuta ulaşmış; sendikalar, militanların

* Ülkenin en büyük sendika konfederasyonlarından CFDT'nin o dönemki genel sekreteri François Chérèque, 15 Mayıs 2003'te dönemin başbakanı François Fillon'un emeklilik konusunda önerdiği değişiklikleri büyük ölçüde kabul eden bir anlaşmaya imza atmış ve hem sendikal çevrelerden hem de sol siyasi partilerden çok tepki görmüştü. –*ç.n.*

bilgilendirilip yetiştirilmesinde gösterdikleri kayda değer gayretle ve ücretli kesime yönelik olarak başarıyla tasarlanmış bilgilendirici malzemelerle çatışmaya 2003'ten çok daha iyi hazırlanmıştı.

Sendikaların zayıflaması yönündeki sonuçları çok ağır olan ikinci bir yenilginin nedenlerini anlamak gerekiyordu. Kolayına kaçıp "karşıdakiler çok güçlü"yle yetinemezdik. Muhaliflerin seferberlik tarzının kendisinde yenilgiye götüren neydi? İki slogana itirazım peyderpey şekillendi: "biriktirmeye karşı bölüşümü savunmak" ve "kuşaklararası dayanışmaya evet demek".

Emeklilik reformunun hedefi yeniden bölüşümün yerine biriktirmeyi geçirmek değil aslında, bölüşümün kendi içindeki bir çatışmayı kullanmak: Zaten Fransa'da neredeyse olmayan biriktirmenin (emekli maaşlarının yaklaşık %3'ü) ağırlığı Avrupa'da çok düşük (Avrupa Birliği'nde %5 ila 10) ve yönetici sınıfın da yeniden bölüşümü sarsmak gibi bir saplantısı var. 2003 yenilgisiyle biriktirme/bölüşüm cephesinin doğru cephe olmadığının bilincine vardığımı hatırlattığında buna gönderme yapmıştın: *Ücretli Kesimin Gücü*'nde emeklilik rejimlerinin birikimsiz akış niteliklerini vurgularken, aslında iki zıt bölüşüm mantığını aynı bütüne dahil ettiğimi görmemiştim. Söz konusu kitapta güncelleyip teorileştirdiğim "toplumsallaşmış maaş" birbirlerine zıt iki bölüşüme dayalı iki toplumsallaşmayı birbirlerine katıyor: devamlı maaş ve ileride elde edilecek gelir. Memurluktan ve genel rejimden emeklilik, devamlı maaşla ilgilidir: Yapılan ödemelere değil, devamı gelecek bir referans maaşa göre hesaplanır. Agirc-Arrco'nun* emekliliği ise ileride elde edilecek gelirle ilgili: Maaşa herhangi bir referans olmadan, kariyer boyunca kişisel bir hesapta toplanan ve ileride ödenmesini üstlendiği ödemelere göre hesaplanır o da. Reformun amacı, bu ikinci bölüşüm türünü ilkinin aleyhine ilerletmek.

Kapitalist burjuvazinin bir bölüşüm türünün yerine bir başkasını geçirmekte neden bu kadar kararlı olduğunu kendime sorduğumda fark ettim bu iki bölüşüm tarzının emekçiye ve emeğe dair iki zıt ta-

* Fransa'da tamamlayıcı emeklilik hizmeti veren şirket. –*ç.n.*

nımın taşıyıcısı olduğunu. Maaşın devamlılığı, sahibinin fiili vasfını tanır; emekli, bir emekçidir. Kariyeri esnasında ödenmiş katkı paylarının ileride ödenmesi ise bambaşka bir şey söyler: Emekli, kendisi üretimdeyken maaşının –üretimde yer almayan emeklilerle kuşak dayanışmasına tahsis etmek için– tüketmediği kısmını alabilecek olan, eski bir emekçidir. Bunu daha önce fark edebilirdim, nihayetinde otuz senedir bu meselenin üstünde duruyordum! Tüm bunlar, araştırmacının genelgeçer kabuller karşısında ne denli zayıf olduğu üzerine uzun uzun düşünmeye itti beni... Ve ayrıca araştırmacının bunlardan, kendi araştırmacı pratiğinde kullandığı alet çantasındaki malzemelerle kurtulamayacağını. Bunu başarmak için onlara da başvurmak durumunda kalacaktır elbette ama ilk dürtü başka yerden gelir. Benim örneğimde militanlık deneyimimden, son derece güçlü seferberliklerin hezimetinden ve eylemleri vazgeçilmezlerine, yani emeğe odaklanan son derece lüzumlu kitle örgütleri olan sendikaların uğradığı itibar kaybından geldi. Araştırmacının hayatının gidişatının dışında bir araştırma sahası tanımlayamamam da bundan. Değer yansızlığı, dünyayı anlamak ile değiştirmeyi birbirinden ayırdığını iddia eden bir araştırmacılığın hizmetinde pozitivist bir reçete gibi gelmiştir bana hep.

Peki ya diğer slogan olan "kuşaklararası dayanışmaya evet demek"? "Devamlı maaş"ın karşısında duran "ileride elde edilecek gelir" mantığına dair söylediklerimle birlikte, kuşaklararası dayanışma söyleminin, kapitalist üretici emek söylemi olduğu aşikâr, çünkü üretimi istihdam bünyesinde gerçekleştirilen faaliyetle özdeşleştirir, emekçiyi de "çalışmakta olan", yani sermayeye değer katmakta olan kişi şeklinde tanımlar. Çalışmadığı zaman, kişinin gelirinin kaynağı basiret ve dayanışmadır. Reforma itiraz edenler, patronların dilinden düşmeyen bu "kuşaklararası dayanışma" söylemiyle yola çıkmışlardı.

Reform karşıtları genel olarak "bölüşümü" ve kuşaklararası dayanışmayı savunmak suretiyle, kavgalarını reformcuların sahasında vermiş oldular. Agirc-Arrco'ya karşı mücadele etmek yerine (beteri, 2019'da onu savunmalarıydı) emeklilerin devamlı maaş haklarının

sorgulanmasına izin verdiler ve mücadeleyi var olsa da ikincil olan bir düşmana, biriktirmeye karşı yoğunlaştırdılar. 2019'daki durum karikatürden farksızdı: Biriktirmeye karşı mücadele emeklilerin maaş hakkını yok saydı ve hareket yolundan saptı. Oysaki Agirc-Arrco'nun "katkı payımızı ödedik, hakkımız var" sloganı etrafında rejimleri birleştirmek isteyen bir reformun derdinin, emeklilerin maaş hakkının ortadan kaldırılması olduğu aşikârdı. Muhalifler böylelikle, tam emeklilik için çalışma süresinin kısalması, katkı payı ödemesi yapılmamış senelerin hizmet süresine dahil edilmesi (hareketi yenilgiden yenilgiye sürükleyen sloganlar) yoluyla "daha dayanışmacı" bir emeklilik hesabı yapan savunmacı bir eyleme mahkûm oldular. Emeklilerin devamlı maaş hakkı için birleştirici bir kavga verilmesi lazımdı kesinlikle: 1946'daki kazanımlarına sadık olmakla birlikte, bu kazanımlara dayanarak bu hakkın kişi olma vasfına maaş olarak, kişiye bağlanmış, siyasi hak olarak 18 yaşından ömrünün sonuna kadar tüm yetişkinleri kapsaması için verilen bir kavga olması gerekiyordu.

Esas meseleye, gömülü olanın mezardan çıkarılışına geliyorum. Bölüşümün bu iki yüzünün gün ışığına çıkması bana otuz yıldır süren seferberliklerimizin başarısızlığının izahını sağlamakla kalmadı. Birbirlerine zıt iki kurum olan 1946 genel rejimi ile 1947 Agirc'ini artık aynı "1945 sosyal güvenliği" kefesine koyamadığıma göre, 1945-47 yıllarına dair perspektifimi de gözden geçirmem lazımdı. *Ücretli Kesimin Gücü*'nü yazarken hâlâ esiri olduğum, sosyal güvenliğin geleneksel tarihinin hayli sorunlu olduğunun farkına vardım ve toprağı kazdıkça, bunun, nükleer enerji kapitalizminin Çernobil'in üzerine bıraktığı türden bir tabut olduğunu gördüm. Veyahut bizim ulusal tarihimizden bir başka imge alayım: 1916-20'de, kırımın sermaye için onca insanı öldürdüğünün bilinciyle doğan devrimci hareketin üstüne örtülen Fransa-için-ölenler heykellerinin betonu.

Aslen işverenlerin teşebbüsü niteliğindeki bir sosyal güvenlik 19. yüzyılın sonlarında mevcutken ve 20. yüzyılın ilk yarısında on binlerce çalışana ve binin üzerindeki sandığa ulaşarak kendini git-

gide dayatmaktayken, 1945'in "sosyal güvenliğin doğduğu yıl" olarak alınması tamamen hayal ürünüdür. Nazi işgali sırasındaki Kurtuluş Hareketi'nde yepyeni olan, zamanlarının sayılı olduğunu bilen Komünist Parti ile CGT içerisindeki komünistlerin, 1946 yılında çok kısa bir sürede, 1945'te her yerde rastlanan bu işveren sosyal güvenliğini genel bir rejim bünyesinde alaşağı etmesiydi. Daha baştan ücretli kesimin üçte birini kapsayan ve birliği, yönetiminin emekçilerde olması ve katkı oranlarının meslekleraresı niteliği, devrimci mesai veren bir işçi sınıfının, müthiş bir çalışkanlık ve gururla gitgide varlık gösterdiği çetin bir mücadeleye konu olan bir genel rejimdi bu. SFIO Partisi bünyesindeki sosyalistlerin, De Gaulle'cülerin, Cumhuriyetçi Halk Hareketi (MRP) bünyesindeki Hıristiyan-demokratların ve tabii işbirlikçi Petain'ci sağdan artakalan herkesin desteğini alan işverenlerin saldırısı 1947'den itibaren kendini gösterdi. Mart'ta Agirc girdi sahneye. Şubat'ta ve Nisan'da Morice Kanunları *mutualité*'yi* canlandırdı. Komünistlerin Mayıs ayında hükümetin dışında kalmalarıyla birlikte genel rejimi serbest çalışanlara teşmil eden Mayıs 1946 tarihli kanun yürürlükten kaldırıldı, aile yardımlarının vasıflı metalurji işçisinin maaşına endekslenmesi sonlandırıldı. 1958'de iktidara dönen De Gaulle, rejimi emekçilerin yönetiminden çıkaracaktır. 1980'lerden bu yana, hem sol hem de sağ hükümetlerin üstlendiği kararlı bir karşıdevrim bünyesinde genel rejim peyderpey devletleştirildi; emeklilik "reformu", 1946 komünist bölüşüm genel rejiminin matrisini Agirc-Arrco'nun kapitalist bölüşüm matrisi haline getirmeyi hedefliyor; Genelleştirilmiş Toplumsal Katkı (CSG) vergisi ebeveynlerin maaş hakkına karşı olarak getirildi; sağlık sigortasının komünist sağlık üretimi alanındaki müthiş başarıları sistemli şekilde kösteklendi.

Ama 1946'dan itibaren yirmi yıl boyunca, örgütlü emekçiler,

* Fr. *mutuelle*'ler kâr amacı gütmeyen, finansmanı büyük ölçüde üyelerinin katkı payı ödemeleriyle karşılanan ve genel sağlık sigortasının yerleşmesinden önce sağlık güvencesi alanındaki en önemli kuruluşlardır. Günümüzde de *mutuelle* sistemi, sağlık sigortasının kapsamının dışında kalan harcamaları karşılayan, zorunlu olmayan tamamlayıcı sağlık sigortası olarak işlemektedir. –*ç.n.*

tüm bu saldırılara rağmen, halihazırda bir komünist unsur oluşturan rejimi tesis etmeyi başardı – bu rejim komünizmi güncelleştirip hayata geçirmek için kararlı olmamızı bekliyor, o kadar. CGT'de sosyal güvenlikten sorumlu olan Henri Raynaud'nun 1947'nin Ocak ayında, Nisan ayındaki ilk genel rejim yöneticileri seçiminin hazırlıkları bünyesinde Ulusal Konfederasyon Heyeti'ne sunduğu raporu okumak lazım:[6] 1946 yılını, muazzam halk coşkusunu, ama aynı zamanda rejimin, işverenlerle SFIO'lu ve MRP'li bakanlar (1945 Kasımı'nda ilk parlamento seçimlerini açık ara farkla kazanan partiye ufak tefek de olsa bakanlık vermek zorunda kalmak De Gaulle'ü öylesine sinirlendirmişti ki De Gaulle'cüler hükümeti daha Ocak 1946'da terk ettiler) arasında son derece aktif bir koalisyon olduğu halde altı ayda hayata geçirilmesini sağlayan örgütsel gücü ve yönetim alanındaki yaratıcılığı anlatıyor. Fransız Hıristiyan Emekçiler Konfederasyonu (CFTC) genel rejime hasmane yaklaştığı için sadece CGT militanları vardı işin başında. CGT içerisinde de öncelikle ve çoğunlukla tek başlarına komünistler vardı; zira Troçkistler ile sosyalistler 1947 İşçi Gücü (FO) ve 1948 Milli Eğitim Federasyonu (FEN) bölünmelerinin hazırlığındaydı. Militanlar, var olan bir sandığın yerine geçecek iki yüz sandığı alabilecek bir mekân buldukları anda, ya bir idari birim ya da bir yerel yönetim, genel rejime tahsis olmasını engellemek üzere oraya hemen el koyardı. O âna kadar patron rejiminde ya da karma rejimde olan veya sigorta şirketlerince yönetilen sandıkların yetmiş bin çalışanının çalışacakları yerin ve mesailerinin baştan aşağı yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Bu çalışanların pek çoğu da yeni rejime olumlu bakmıyordu. Yeni muhasebe kurallarının yerleştirilmesi, yüksek memurların (Laroque gibi bazı istisnalar hariç) karşı olmasına rağmen yeni rejimin sorumluluk alanına girmiş olan katkı paylarını toplama işinde devletin çeşitli, dağınık birimlerinin yerine geçilmesi gerekiyordu. Çalışanla-

6. *Sosyal Güvenlik Savunusu*, 14 ve 15 Ocak 1947'de Henri Raynaud'nun, CGT'nin Ulusal Konfederasyon Heyeti'ne sunduğu rapor, Bernard Friot'nun önsözü, Éditions syndicalistes, Paris, 2016.

rın kendilerini yabancı hissetmemelerini, sigortalıların listelerinin oluşturulmasına göz kulak olmaları, yüzün üzerinde çalışanın olduğu durumda bile şirkette gerçekleşmelerine şiddetle karşı çıkan patronlarla mücadele halinde seçim düzenlemeleri, şirket veya şube sandıklarına alışmış olan ve patronlarının, yeni sandıkları reddetmeye sevk ettiği emekçileri genel bir rejime dahil olmaya ikna etmeleri gerekiyordu. Sahada epeyce yerleşmiş olan *mutualité*'nin hasmane tutumunun üstesinden gelmek, rejimin serbest meslek çalışanlarına, aile yardımları alanına, emeklilik maaşlarına teşmili için yeni yasaları desteklemek ve geçmelerini sağlamak gerekiyordu. En önemli kısımları Ocak ile Haziran 1946 arasında olmakla beraber, tüm bunlar gerçekleşti. Raynaud'nun raporundaki, "altı ayda gerçekleşmiş böylesi bir idari ve sosyal değişim ülkemizde kesinlikle bir ilkti" sözlerine katılmamak ne mümkün!

Böylesi bir başarıda kendini ifade eden ve inşa olan elbette kendi-için bir sınıftır. Bu kurucu devrimci sınıf benim icadım değil; şaşkınlık içinde keşfettim onu: Orada öylece kör göze parmak misali durmasına rağmen, istatistikleri topladığım, görüşmeleri toparladığım, Meclis tartışmalarını, Plan veya sosyal sorunlar genel teftiş raporlarını okuduğum sosyal güvenlik üzerine ilk elden çalışmalarımda otuz sene boyunca görmemiştim onu. Görmemiştim çünkü ezilenlerle dayanışma halindeki bir araştırmacı ezilenlerden başka bir şey görmez. Çünkü belgeler onlara sorulan soruları cevaplar sadece.

Bir tek burjuvazinin kendi-için-sınıf olduğunu koyut olarak alan sosyal bilim çalışmalarında yeri olmayan şu özneyle, yani işçi sınıfıyla ilişkim baştan aşağı değişmişti. Benim için maaşlılar artık sadece *Ücretli Kesimin Gücü*'nde ilan ettiğim, değerin toplumsallaşmasının antikapitalist biçimini değil, aynı zamanda inşa halindeki bir kendi-için-sınıfı da meydana getiriyordu! Maaşı ve maaşlı olmayı kapitalist sömürü için asli kurumlar olarak gören bir teoriyle beslenmiş bir Marksist için bu basbayağı bir şiddetti – başta da kendi üzerimde uygulanan, senin isabetli şekilde gösterdiğin gibi, bir araştırma çalışması için doğal olan bir şiddet. Ama burada senin teş-

hisinden sapıyorum. Görüyorsun ki, Yves-Jean Harder'in kategorileriyle cevap verirsem, kapitalist gerçekliğin tekrarı karşısında, basbayağı devrimci boyutuyla "gerçeği konuşturmak"[7] mevzubahis burada; mümkünler arasında bir yeniden anlamlandırma önermek değil. İster doğru ister yanlış adlandırılmış olsun, gerçek budur. Mutlak surette doğru veya yanlış, ama inşacı bir zorunsuzluk değil. Gerçek, adlandırılmasından önce de vardır ve kendini araştırmacıya dayatır. Gerçekte üretilmiş olanı kavram diline döktüm. Halihazırda-elde-olanın bu önceliği, gerçeğin düşünsel olana (*idéel*) önceliğidir. 1946 Ocak ve Temmuz ayları arasında genel rejimin yerleşmesi esnasında basbayağı bir devrimci sınıf kendini ifade etmiştir. Araştırmacının başka bir şey dile getirme lüksü yoktur. Tüm kullanıcılarının tespit ettiği kurumlar biçiminde halihazırda verili olanı, tahlilden çıkan önerme biçiminde devrimci sınıfa iade eder. 1946 genel rejimi, işverenlerin tepkisi olan Agirc'in tesis ettiklerine karşıt emekli maaşları tayin eder. Emekliler genel rejimde devamlı maaşlarını alan emekçilerken, Agirc'de ileride elde edilecek gelir alan eski emekçilerdir. Bu radikal zıtlık, araştırmacı olarak bana kendini dayatan bir olgu. İş ile vasıf arasındaki bu bağlantısızlığın, yine tamamen ampirik olarak, memurların veya EDF-GDF çalışanlarının statülerinde ve aile yardımlarının değişiminde gözlemlenmesinin de kendini dayattığı gibi tıpkı – zira işgal edilen kadroyu, iş sözleşmesini dayanak olarak almayan bir maaşı kişiye tahsis ediyor bu değişim.

AMÉLIE JEAMMET: Eğer sözlerini özetleyecek olursak Bernard, araştırmacı olarak işinin, Frédéric'in daha önce söylediği gibi, araştırmacının "anlam verme" çalışmasından önce var olan olgulara bir "yeniden anlamlandırma" edimi koymak olmadığını; seni kendi için var olan bir sınıfın varlığını ilan etmeye yöneltenin, Frédéric'in tabiriyle "başka türlü konuşturmanın gayet mümkün olacağı", "bir dizi

7. Yves-Jean Harder, "Politique du présent", CREPHAC ekibinin (Strasbourg Üniversitesi) seminerinde verilen, metni yakında yayımlanacak konferans.

'olguya' getirilmiş belli bir yorum" olmadığını söylüyorsun. Aksine, kendisini, bir anlamda istemeye istemeye sana dayatanın o anlam olduğunu belirtiyor ve hatta kısmen, bunu görmenin ne kadar zamanını aldığını anlatıyorsun. Ve "oluşmakta olan bir devrimci sınıf"a ait olarak kendini sana dayatanın, CGT ile Komünist Parti'nin militanlarının bu kurucu edimi olduğunu, bu sınıfı senin olgulardan sonra gelen bir "adlandırma" edimiyle "icat etmediğini", olgu olarak "keşfettiğini" söylüyorsun. Onu burjuvazinin 1947'den beri inkâr ettiği "gömülü lahit"ten "çıkardığını" anlatıyorsun: Araştırma teşebbüsüne dair bu anlatı, entelektüellik ve militanlık güzergâhını "işçi sınıfına destekten onun okulunda olmaya geçiş"e yönlendiren bir yol olarak özetlerken neyi kastettiğini daha iyi anlamımızı sağlayacak şüphesiz. Frédéric, Bernard'ın araştırma teşebbüsüne dair bu anlatısı hakkında ne düşünüyorsun?

FRÉDÉRIC LORDON: Bernard'ın güzergâhıyla ilgili söyledikleri bana kesinlikle çok şey söylüyorsa da mantıksal tamamına erişi gibi görünen şu "işçi sınıfına destekten onun okulunda olmaya geçiş" formülüne burun kıvırmadan edemiyorum. Hiçbir şekilde gönül yakınlığı hissetmediğim bir formül bu. Müsterih ol Bernard, bu meselede günümüz entelektüellerinin ahlaki sağduyusu senin yanında; kötü adam ise benim. Ama şunu da baştan belirteyim: Şimdi son derece genel bir şekilde ve kem küm etmeden söyleyeceğim şeyi sana uyguluyor değilim. Senin için geçerli olmamasının nedenlerini de bulmam gerekmedi, çünkü sen kendin veriyorsun bunları. Yine de söyleyeceğim, çünkü senin "okulunda" düşünce olarak niyetin bu olsa da olmasa da, zamanın son derece sorunlu (demek istediğim: içler acısı) bulduğum epistemolojik-siyasi ruhunu besleyen bir şey var.

Öyle görünüyor ki zaman entelektüellerden, 1960'lardaki kibirlerinin (Aziz Augustinus'un kullandığı anlamı kastediyorum: *superbia*'ların) kefaretlerini ödemelerini talep ediyor. Tarihin hayali *conducatore*'leri (kılavuzları), büyüklük hezeyanlarının pençesindeki entelektüeller, kendilerini öncü hatta iki kere öncü bellemişlerdi: kitlenin öncüsü olan partinin öncüleri. Bu figürün, şayet var olduy-

sa, alaşağı edilmesinin kaçınılmaz olduğunu görmek zor değil. Lakin bu abartılı kendini beğenmişliğe son verirken, "entelektüel her şeydir" önermesinin karşıtını "entelektüel hiçbir şeydir" olarak alan, hatalı bir mantığa, esasında mantık hatasına dayanan şedit ve saçma bir *swing* (savrulma) hareketine varıldı. Entelektüel kafasını küle bulayıp bir hiç olduğunu, birine bir şey öğretme kibrine asla kapılamayacağını ha bire tekrar etmeye çağrıldı. Sosyal bilimlerde kendisini eleştirel sosyolojinin (zira hedefte Bourdieu vardı tabii ki) karşıtı olarak tanımlayan bir pragmatik sosyolojinin yalpalamalarıyla başlayan ve eleştirel sosyolojiyi otorite olduğu iddiası taşıyan bir bilginin tepeden dayatılması olduğu gerekçesiyle tenkit eden bir hareket bu. Eleştirinin eleştirisinin anahtar kelimesi "çıkıntı": "çıkıntı entelektüel", "çıkıntılık eden" entelektüel. Çıkıntılığın kefareti öde öde bitmez. Eleştirel sosyoloji değil de eleştiri*nin* sosyolojisi[8] (bir tane ek her şeyi değiştirir) olma iddiası taşıyan bu pragmatik sosyolojiye göre, sosyoloğun yegâne görevi, toplumsal dünyaya dair bir teori ortaya çıkartmak değil (ne haddine!), toplumun eleştirel işlevinin yegâne, gerçek taşıyıcıları olan faillerin, pardon aktörlerin sözlerinin mütevazı ve sadık sekreteri olmaktır. Hele de hiçbir şey eklememeli, onu aşan hiçbir şey söylememedir – maazallah, çıkıntılık etmiş olur. Bu eleştirinin sosyolojisinden bahsediyorum ama bu kendini silme, hatta kendini ortadan kaldırma epistemolojik ahlak örnekleri saymakla bitmez. Oysa biçimsel mantıkta "entelektüel her şeydir"in karşıtının "entelektüel hiçbir şeydir" değil, "entelektüel her şey değildir" olduğunu belirteyim. Yani ne her şeydir, ne hiçbir şey. İkisinin arasında bir yerdedir, herkes gibi yani. Burada karşımıza La Rochefoucauld ve abartılı tevazu gösterilerinin genellikle, aşırı kendini beğenmişliğin aynı şekilde tutulup tersine çevrilmişinden başka bir şey olmadığı fikri çıkar. Entelektüelin rahatını

8. 1990'lı yılların, "uzlaşımlar ekonomisi" üzerinde etkisi hissedilen pragmatist sosyolojisine gönderimde bulunuyorum burada. Özellikle bkz. Luc Boltanski, *L'Amour et la justice comme compétence*, Métailié, Paris, 1990; Luc Boltanski ve Laurent Thévenot, *De la justification. Les économies de la grandeur*, Gallimard, NRF Essais, Paris, 1991.

kaçıran, toplumsal dünya üzerindeki etkileri bakımından herkese benzediğini, eyleminin tarihin akışı üzerindeki ağırlığının herkesinkiyle aynı, yani küçük olduğunu itiraf etmektir. Küçük ama sıfır değil, her şeyle hiçbir şey arasında bir yerde. Ama tumturaklı bir şekilde hiçbir şey olduğunu ilan etmek, kendini *vasat* olarak kabul etmeye yeğ. "Küçük" olmasın da ne olursa olsun. "Küçük" bir hiçtir, "hiç" ise takdire şayan.

"İşçi sınıfının okuluna yazılmak", dikkatini işçi sınıfının ne yaptığına vermekse eğer, nesnesi olarak işçi sınıfını alan her araştırmacıdan asgari beklenti budur zaten. Ama buna daha ziyade "olgular okuluna yazılmak" da diyebiliriz, ya da "tarihsel malzeme" okuluna, ama o da zaten tarihçinin (her sosyal bilim araştırmacısının içinde ister istemez biraz tarihçilik taşıdığını unutmayalım) iptidai duruşudur. Anlamı, işçi sınıfının "bilen olduğu varsayılan" ve gidip huşu içerisinde öğretisini alacağımız "tarihsel özne" olduğuysa eğer, ona katılmıyorum. Bütün epistemolojik veya epistemo-politik sandalyecilerin bu cümleyi, ilgimize mazhar olmayı dahi hak etmeyen işçi sınıfının yapabileceklerini, eyleme kudretini aşağılama olarak okumaktan müthiş haz alacağına şüphem yok. Çatışkılarla düşünme o kadar bayağıdır ki her şey gelir elinden. Onu bırakalım. Ee, ama "eleştirinin sosyolojisi" için de olduğu gibi, durum buysa, yani eğer bilginin tamamı zaten kendi-için-sınıfta bulunuyorsa, araştırmaya ne gerek var? Bütün bilgi zaten hazır değil mi? Değil işte. Ben "bütün bilginin" orada hazır olduğunu düşünmüyorum. Bu noktada yarı hileli (ama tamamen gayrimeşru da değil) olduğunu bildiğim bir işe girişerek "bilgi" ile "anlam verme"yi birbirlerine eşitliyorum. Her halükârda senin anlamlandırma hareketin, sosyal güvenliği ortaya çıkarttığı sıradaki en bilinçli kesimininkiler söz konusu olsa bile, işçi sınıfı pratikleri konusunda ifrata düşüyor. Söyleyeceklerimin sana yönelik olmadığını söylemiştim, ne de olsa bunlar zaten kendi söylediklerin, kendi yazdıkların: Alternatif komünist gerçekliğin kurucusu olan vasfa maaş gösterenini vazetmenin senin kendi sorumluluğun, "araştırmacı olarak sorumluluğun" olduğunu söyledin. İlkin, oraya varmanın sana neye mal olduğunu anlatırken belirtiyor-

sun bunu. İkinci kez de, daha dolaylı, işçi sınıfının sokakta olduğunun varsayıldığı 2003 ve 2010 yenilgilerini hatırlatarak belirtiyorsun. Ama diyorsun ki işçi sınıfı yalpalıyor, yolunu şaşırıyordu. Böyle bir cümleyle dehşete düşecek olan ancak epistemolojik demagoji olabilir: "İşçi sınıfı yalpalıyor, yolunu şaşırıyormuş." "Bu ne muazzam bir kibir, bu ne çıkıntılık, ne katlanılmaz bir kendini beğenmişlik! Neymiş, kitleler ne yaptıklarını bilmiyormuş da kibirli, çıkıntı, tahammül edilemez entelektüel gelip bunu onlara söyleyecekmiş." Valla öyle. Eğer entelektüel gelip de ötekilerin dediklerini tekrar ederse, entelektüellik işlevini yitirmiştir. Daha önce hiç kimsenin düşünmediği, kimsenin *görmediği* bir şeyi sen düşündün, sen söyledin. Eğer kelimenin gerçek anlamıyla döneminin "işçi sınıfının okuluna" yazılsaydın, yeni bir şey öğrenmezdin. Bir daha söyleyeyim: 2003 ve 2010 bunun ispatı. 2003'te hiç kimse *fikre* sahip değildi: ne göstericiler, ne sendikalılar, ne sendikalar... ne de Bernard Friot. Kitabı Mukaddes diliyle konuşacağım ki gülümseyelim: "Hiçbir yerde fikir bulunamıyordu." Yani bir okula yazılmış değilsin hiç de: Çalışma masana serili tarihsel malzemeye bakıyor ve sana has bir tavırla ona *bilgi katıyorsun*. Bu surette, sevdiğim bir ismin tabiriyle, bir kavrama reformu gerçekleştiriyorsun / anlama yetisini düzeltiyorsun.* Başta da kendininkini, çünkü: seninkiyle *başlıyor*, evet. *Ardından* onu başkalarının kavrayışına sunuyor, şeyleri başka türlü görmeye davet ediyorsun onları. Komik olan şu ki, azıcık zorlarsak, "okula" geçişe dair önermen, büsbütün tersine çevrilerek tamamlanabilir: Senin okuluna yazılacak olan, işçi sınıfı. Gelip *seni* dinleyenler (işçi olsun olmasın) insanlar, öyle değil mi? Aksi geçerli değil. Ve seni dinlemeye, seninle aynı bakış açısını edinmek üzere geliyorlar. Meseleyi senin şu anda gördüğün gibi görmeyi öğrenmek üzere. Ve inan bana, bu hiç kolay bir iş değil, çok çetin olmakla beraber bir okulu, senin okulunu gerektiriyor. Aslında bütün bu keli-

* Fr. *réforme de l'entendement*: Burada Spinoza'nın *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*'sine (çev. Emine Ayhan, Dost, 2019) gönderme yapılıyor. *–ç.n.*

meler yanlış sorunlara sapıyor. "Bernard Friot okuluna yazılmak" gelip sana tapınmak ve hiçbir şey eklemeden senin sözünü öğrenmeye gelmek demekse eğer tabii ki gülünç olur bu ve böyle bir şeyin peşinde olmayacağını bilmek için seni çok yakından tanımaya gerek yok. Yani hiç de bu anlama gelmiyor. Mesela Maaş Ağı'ndakiler senin okuluna yazılmaya geldiler, sonra çalışmaya başladılar, senin fikirlerini alıp onlarla oynadılar, onları genişlettiler, onlara yeni şeyler söylettiler, metinler yazdılar ve bu kez kendileri okul haline geldiler. Onları okuyanlar için de böyle olacak, vb. Hal böyleyken "okul"dan kurtulalım. Okul ister her yerde olsun, ister hiçbir yerde. Kurtulalım ki tüm bu yanlış sorunlar bir çırpıda ortadan kalksın. Tüm bu "kim kimin okulunda" tartışmaları yer permütasyonları yapmaktan başka bir şey değil... Asıl bozulması gerekene ise dokunmuyor: "akademik" ilişkinin kendisi.

BERNARD FRIOT: Sana nerede katıldığımı, nerede katılmadığımı söylemeden evvel, bu "işçi sınıfına destekten işçi sınıfı okuluna geçiş" formülünün nereden çıktığını anlatayım sana. En kolayı, onu görücüye çıkardığım metne gönderimde bulunmak:[9]

Sendikaların otuz yıl boyunca reform girişimleri karşısında aldığı yenilgiler, araştırmacılığıma yaklaşımımı değiştirmeye sevk etti beni. Ya mağlupları desteklemeye devam edecektim – ve ne kadar yenilirlerse onları o kadar destekliyordum; pek çok sosyal bilim araştırmacısı bu ölümcül döngüye aşinadır. Ya da bu pazar günü müdahilliğini bırakacaktım. Pazar günü müdahilliğinden kastım, meslek pratiğiyle militanlık pratiği arasındaki kasket farkı: bir yanda hafta içi kasketi, diğer yanda pazar gününün kasketi.

Hafta içi kasketi, "değerin" (kapitalizme ait mübadele değeri biçimiyle özdeşleştirilen bir değer) bölüşümünü ancak örgütlü emekçilerin değiştirebileceğini iddia eden bir meslek pratiğine ait. Yani ancak onlar sosyal güvenlik alanında yeni kaynaklara dair haklar, daha yüksek bir alım gücü, zenginliklerin bölüşümünde daha çok dayanışma elde edebilirlerdi. Toplumsal ihtilafın meselesi, katma değerin bölüşümüne biraz daha fazla ada-

9. Bernard Friot, "Passer du soutien de la classe ouvrière à son école", *a.g.y.*

let getirmekti. İşçi sınıfının başka emek kurumlarını, dolayısıyla kapitalizmdeki uygulamasından farklı bir değer uygulamasını dayatmaya kâdir bir aktör olduğunu yok sayan böyle bir meslek pratiği, tek bir kendi-için-sınıf olduğunu, onun da sermayedar sınıf olduğunu ve iktisadi değerin ancak mübadele değeri olduğunu iddia eden kapitalist anlatının inşasına katkıda bulunur.

Pazar günü kasketi ise toplumsal değişim sendikacılığına daimi destekten, sermayenin kötülüklerini kınamaktan ve geleneksel dinlerdeki cennet gibi, hiçbir şey olanların her şey olacağı bir geleceğin bahsinden mütevellit bir telafi militanlığı pratiğidir. Pazar gününün, işçi sınıfının hizmetindeki militan araştırmacısı, hafta içi yazdığı gerçek anlatısının kapitalizminki olduğunun farkında olmadığı için, bu militanlık pratiğini de pek telafi olarak yaşamaz kuşkusuz.

Hem araştırmacı pratiğime hem militanlığıma ait tek bir kaskete sahip olmak, araştırma programımın yönünü kaydırmamı gerektirdi: Örgütlü emekçilerin iktisadi güçsüzlükleri koyutundan kurtulup aksine, makrososyal ölçekte sermayeninkilere alternatif emek kurumları için kolları sıvadıklarının ve bu öncülleri bir devrimci sınıfın inşasının mekânı haline getirdiklerini kabul etmem lazım geliyordu. Bu duruşa sahip araştırmacı, nesnesinin okulundadır, zira emeğin özgürleşmesinin nasıl hayata geçtiğini sahada öğrenmektedir. Benim katkım, işçi sınıfının hizmetinden okuluna bu kayışı tahlil ediyor.

Yani kasketlerin hikâyesi böyle. 2016 ilkbaharında Franck Lepage'la beraber Guadalup'a davetliydik. Franck verdiği tiyatrovari konferanslardan biri için, ben de tartışma oturumları için. Bunlar sadece akşamlarımızı doldurduğu için gündüzlerimizi, uluslararası sosyoloji festivalinde akademik bir üslupla anlattığım araştırmacı güzergâhımı sahneye koyduğum ilk tiyatrovari konferansımı hazırlamakla geçiriyorduk. Anlattıklarımın önerme niteliğinde olmasını çarpıcı bulan Franck "*neye evet diyorum*" şeklindeki güzel başlığı buldu. Ama içeriğe dair biraz daha fazla şey söyleyen bir alt başlık da lazımdı. Gösterinin görselliği açısından kasket oyunu önemliydi: Militanlıkla bağlantısı olmayan bir meslek pratiğinden, yani iki kasketten, devrimci sınıfın fiiliyatta teşkili için harekete geçmiş birleşik bir hayata nasıl geçilir? Öyle uzun uzun düşünmeden aklımıza gelen kelimeler iki kasket için "işçi sınıfına destek", birlik teşkil

eden kasket için ise "işçi sınıfının okulunda" oldu. Senin sorgulaman, "okulda" tercihi üzerine düşünmeye davet ediyor beni. Sanıyorum, kavramın hayli olumlu bir çağrışımı var bende: Babam Vosges bölgesindeki küçük köy okulunda öğretmendi ve tek sınıf olurdu. Kulağın sürekli sağda solda olduğu, öğretmen her şeye yetişemediği için büyüklerin küçüklere yardım ettiği o tek sınıf ortamında, ilkokul birden beşe kadar öğretmenimdi babam. Tüm çocukluğum ve gençliğim boyunca okulda oturduk ve ondan sonra da otuz yıl boyunca, artık kullanılmayan bir okulu mesken tutmayı başardım! Kısacası okul benim günlük hayatım.

Daha iyi bir tercih yapabilir miydik? Öğrenme, disiplin, gündelik olarak yapılanlar, daimi sınav gibi dayattıklarıyla bilginin inşasını emeğin yörüngesinden çıkartacak, "herkes biliyor" yollu bir önermenin sahip olabileceği demagojik yan konusunda sana katılıyorum. Yapısalcılık sonrası sosyolojinin yaşadığı bir tür sapmayla kurduğun bağlantıya da katılıyorum. Nanterre'e geldiğimde etkileşimciliğin göbeğine düştüm: Meslektaşlarım öğrencileri metroda soru soranlarla veya garlardaki bekleme salonlarında çalışanlarla olan, neredeyse tereddütler ve öksürükler de dahil tüm etkileşimleri belirten ve her birinin mekândaki hareketlerini tasvir eden araştırmalar üzerine çalıştırıyordu. Abartısız durum böyleydi. Benim öğrencileri bu türden, bir derdi olmayan ve açık bir yorumlama edimi içermeyen, yapısalcılıktaki aktör eksikliğini (son derece haklı olarak) sonlandırmak için toplu taşıma araçlarındaki etkileşimlerde aktör icat eden çalışmalara hapsetmem mevzubahis olamazdı. Benim için önemli olan, üretim tarzının aktörlerini gözler önüne sermekti.

"Okulda" ifadesini çekinmeden kullanmanın yol açtığı çıkmazları gösteriyorsun ve buna katılıyorum. O zaman vazgeçmek lazım diyorsun. Şeyin kendisi kaldıktan sonra kelimeden niye vazgeçmeyelim ki? Peki şey nedir? Araştırmacı için, bir aktörle, kendisinden önce var olan bir aktörle karşılaşmadır. Senin tabirinle, çalışma masasına serili tarihsel malzemeden gelen bir şekil verme hareketiyle bir özneyi adlandırmak değil. Hayır, benim anlamlandırma hareke-

tim, senin söylediğin gibi pratikler konusunda ifrata düşmüyor. Hareketim, bir aktörün, kendisinden beklenenlere ifrat teşkil eden pratiklerinin farkına vardığı *temsiller* konusunda ifrata düşüyor. Onu aktör haline getiren de tam bu ifrat. Ekim kararnamelerinin arkasındaki bazı isimler de dahil 1945 yılının tüm yönetici sınıfı, genel rejimin, hayata geçirilirken akamete uğrayacağını hesap ediyordu. Çoğunluğunu işçilerin oluşturduğu emekçiler, birkaç ay zarfında, devletin bütçesinin yarısına denk bir bütçeyi kullanan, bir örnek vermek gerekirse, 1946'dan itibaren sağlık teçhizatına, Sağlık Bakanlığı'nınkinin dört katı kaynak tahsis eden muazzam bir idari ve toplumsal değişimi hayata geçirdiler ve hiç kimse bunu beklemiyordu! Düşünebiliyor musun? Kapitalist mantığa tabi olmayan bir katma değer toplumsallaştırması için belirleyici olan makroekonomik bir kurumu kurup yönetme kabiliyetlerini ispatlayan örgütlü işçiler! Ben tarih anlatısından silinmiş bu olguları gömülü oldukları yerden gün yüzüne çıkardığımda sadece bu olgular değil, aynı zamanda bu olguların birilerince vazedilmiş olması ve aktörleri de bana kendilerini dayatıyor. Burjuvazinin itinalı bir şekilde tamamen gömdüğü o aktör. O yolu araştırmacı olarak gözlemleyen bendeniz, komünizmin gerçek yolunu bu aktörden öğreniyorum. Tekrar ediyorum: Öğreniyorum. "Okulda" kelimesini kaldırırım istersen ama öğrenen benim. Olgulara "komünizm" kelimesini ben takıyorum elbette ama eşyanın kapitalist düzenine bu denli aykırı olgular, bir aktörün işi. Hem onu adlandırmak (yine senin tabirini kullanıyorum) için işçi sınıfının ne yaptığını inceleyip, hem de bunu yaparken bir de aktör olan, ben olamam! Aktör beklenmedik şekilde sahneye çıkandır, bense araştırmacı olarak onun tanığıyım. Bana öyle geliyor ki "işçi sınıfının okulunda olmak" ifadesini reddetmenin arkasında bir aktörün varlığının reddi var ve neticede sana göre ortada tek bir aktör var, o da inisiyatif sahibi olan araştırmacı. Şayet "kitleler" onun kurucu hareketini sahiplenmezse, bozguna uğrayacaklar. Yani araştırmacı, kitlelere bel bağlar ama kitleler de ancak onun çağrısıyla özne olarak var olmaya başlayabilir.

Burada tüm Katolik varlığım itiraz etmek üzere devreye giriyor.

Tarih diye bir şey var. Ve tarih sadece ötekiyle, beklentiyi aşan o aktörle karşılaşma bünyesinde var. Gerçekte var, anlam verme işleminde değil. Araştırmacı olarak, o ötekinin, gerçeğin öteki dünyasını inşa etmekte olan öteki olduğu için aktör olanın "mütevazı ve titiz sekreteri" olduğum doğru. Gardaki bekleme salonunda aktörlere mikrofonu uzatıp gittikleri yerleri not eden tipinki gibi bir sekreterlik değil ama, onda hemfikiriz! Etkileşimciliğin bu "aktörler"inin icadı, aynen yapısalcılığın "failler"inin icadı gibi, aktörü gömer. Simetriktirler ama netice değişmez: *Wertkritik*'in* yapısalcı Marx okumasında aktör yoktur, onun yerine, azıcık şapşal kaslı kolları olan emekçiler ile memurların kapitalist olduğu ve ikisinin de soyut Emek tanrısına ibadet ettiği, tarihsiz bir değer fetişizmi kapitalizmi vardır. Gayet âlimane söylemlerin bu kadar steril olması ne yazık!

Gerçeğin aktörünün ortaya koyduğu yepyeni edimlerin sekreterliği, kendi adıma sahiplendiğim bir unvan, çünkü burjuvazinin anlatısının kimsesizler mezarlığına attığı aktörü gün yüzüne çıkarmak bir araştırmacı için ne müthiş bir keşiftir! Araştırmacı olarak sorumluluğuma dair çok keskin bir hissiyatım olduğunu belirtmekte haklısın. 20. yüzyılın başındaki işveren sosyal güvenliğinin 1946'da komünistçe alaşağı edilmesinin anlatısını yazmak ne "müdahil araştırmacı"nın tercihi ne de (bahçene atılmış dostane bir çakıl taşı misali) Melek Cebrail'in işidir: Tek kasket takan araştırmacı için bilimsel bir zorunluluktur bu. Resmi anlatıya inancın önünü açtığı felaketleri gördüğümde (Agirc ile genel rejimin birbirlerine karıştırılması şeklindeki stratejik hatanın, tüm yetişkinlere genişletilecek emeklilere maaş hakkı için değil de kuşaklararası dayanışma adına başlayan bir harekete sebep olmasından bahsetmiştim), 1946'nın, gömülü olduğu 1945'in altından çıkarılmasının önemini kavrıyorum. *Ad nauseam* (bunaltana kadar) tekrarlanan "1945'te Komünistlerle De Gaulle'cülerin Ulusal Direniş Meclisi'nde birleşmesiyle do-

* Alm. *Wertkritik*: "Değer eleştirisi" 1980'lerde Almanya'da ortaya çıkmış, Marksizme dayanan ancak değer eleştirisinde daha ileri giden kapitalizm eleştirisi ekolü. *–ç.n.*

ğan sosyal güvenlik" şeklindeki yalan efsane, mesele üzerine yaşanan sınıf çatışmasını silmiş ve bunu yapmak için devrimci aktörün varlığını da silmiş. Ve bu *tarihyazımı sahtekârlığının* ateşi sönmesin diye burjuvazi hep tetikte.

Bir asırdan fazladır, halkın kırımı reddini ve 1916 ile 1920 arasında ülkemizde ortaya çıkarttığı ve Versailles'ın* vârislerince tereddütsüz ezilen, Foch veya Joffre caddelerindeki askeri geçitlerde çalınan trampetlerin altına gömülen yoğun devrimci hareketliliği silme amacıyla Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği tarih olarak 11 Kasım' daki anmalarla yaptığı gibi. 1950'li yılların başlarındaki, kilisede ayinden çıkmış çocukların kıyafetleriyle, en önünde rahip ve belediye başkanının olduğu kortejle savaş anıtlarına gittiğimiz, belediye başkanının 1914-18 kurbanlarının isimlerini tek tek saydığı ve köyün sakinlerinin her isme, onlarca kez "Fransa uğruna can verdi" diye cevap verdiği o 11 Kasım törenleri hangi gömme işlerine hizmet etti? Ben bir şey olduğundan şüphelenirdim (babam okulun öğrencilerinin tören sırasında Fransa milli marşı *La Marseillaise*'i söylemesini reddederdi) ama o şeyin, revizyonist anlatının bu tören havasındaki organizasyonunun ne olduğunu ancak, herkese karşı tek başlarına –ama sıfırdan değil ve burası çok önemli: önceki yıllarda ortaya çıkmış olan işveren sosyal güvenliğini dahiyane biçimde alaşağı ederek– genel rejimi ortaya çıkaran komünist CGT militanlarını gömüldükleri yerden gün yüzüne çıkardığımda anladım.

Fransa uğruna can verenlerin anıtları için olduğu gibi, tüm 1945 efsanesi, genel rejimi ortaya çıkaran devrimci aktörün üstüne titizlikle örtülmüş lahdi andırır. İşe yarıyor da! Daha geçtiğimiz Ekim, "sosyal güvenliği ortaya çıkaran 1945 Ekim kararnameleri"nin ayin gibi tekrarlanmasına sadık çok sayıdaki örgütten oluşan bir topluluk, "sosyal güvenliğin 75. yaşını" kutladı. Üstüne üstlük, De Gaulle'ün, altmış yıldır, geleceğin yöneticilerini 1946'dan kurtulmak için eğittiği Ulusal Yüksek Sosyal Güvenlik Okulu'nu kurduğu şehir

* Paris Komünü esnasında hükümet Versailles Sarayı'nda bulunduğu için, "Versailles" Komün'ün ezilmesinin sembolü olarak anılır. –*ç.n.*

olan Saint-Etienne'de. Komün de Sacré-Coeur Kilisesi'nde* bir ayinle kutlansın bari!

Ben şimdi mızmızlara ahlak dersi mi veriyorum? Hiç de bile! Emekçi örgütlerine, sen bu tanımı pek sevmesen de, kapitalizmin dışına çıkmaya yönelik bu gerçek hareket için, komünizm için iş başında olduklarında sahip oldukları kudreti hatırlatıyorum. Sen sevmiyorsun ama ben arkasındayım bu tanımın çünkü komünizmi, bir gelecek projesi olmaktan çıkarıp ampirik şimdiye yerleştiriyor.

Şu kaygını ele alabilirim artık sanırım: Bir devrimci sınıfın varlığını ilan etmem olarak tarif ettiğin şeyin beni yenilgicilere karşı kavgacıların ahlakına başvurmaya mahkûm ettiğini söylüyorsun. Özetle: "Beni seven arkamdan gelsin ve Tanrı kendinden olanları tanıyacaktır" (sert giriyorsun çünkü, aynen şöyle dedin: "kendi-için devrimci sınıf, senin alternatif gerçekliğini paylaşan sınıf", "senin komünist gösterenini kendininki haline getirmiş sınıf"!). Ve Tanrı'nın tanıdığı "onunkiler, hak yolunda olanlar" epeyce az çünkü yine senin dediğini tekrarlıyorum, benim gösterenime "hâkim olması son derece zor" ve vardığın sonuç da şu: "Kendi-için sınıf şu anda pek kayda değer değil."

Aktörsüz bir devrimci sınıf koyutlamanı çürüttüğümü düşünüyorum. Çünkü kusura bakma ama bu meselede koyutlayan sensin. Ben aksine, halihazırda-elde-olan bir devrimci ücretli kesim tespit ettim ve çalışmamın yankısının izahı da bu. Aldığım tepkiler hep şöyle: "Bize ilgi çekici gelen, önerinin bir ütopya, bir gelecek habercisi olmayıp var olan ve karşı karşıya kaldıkları saldırılar karşısında sadık olduğumuz kurumlara dayanması." Devrimci sınıfı oluşturanlar benim gösterenimle iş görenler değil, bilinçli veya bilinçsiz, maaşın kurumlarıyla iş görenler. Mesela tiyatroları işgal edip, rejime dahil olma hakkının 507 yerine 250 saat olarak (0 saatten önceki bir aşama) güncelleştirilmesini talep eden yevmiyeli gösteri emekçileri, işe değil kişiye ilişik bir maaşın mücadelesini veri-

* Paris'in Montmartre semtinde Fransız devletinin işgalci Alman ordusu yardımıyla katlettiği komüncüler anısına dikildiği varsayılan yapı. –*ç.n.*

yorlar ve maaşın kişi olma vasfına teşmili komünist dinamiğine dahiller. Devrimci sınıfa mensuplar ve, UNEDIC Sözleşmesinin 8 ve 10 numaralı ek maddelerinin halihazırda-elde-olanına yaslanarak maaşın siyasi hak olarak tesisi için çaba göstermek suretiyle bu sınıfı inşa ediyorlar. Benim ona iliştirdiğim gösteren bu tesis çalışmasını kolaylaştırıyor tabii ve çalışmalarımın kültür mekânlarını işgal edenler nezdindeki yankısı bunun tanığı: Araştırmacılar bir işe yarıyor! Gerçeğe dair okumamı paylaşmak, devam etmekte olan eyleme onu tanımlamak için önerdiğim kelimeleri koymak işe yarayabilir, doğru. Ama hareketi doğuran benim okumam değil, hareket onsuz da var olabilir.

Öte yandan, söylemimin alımlanmasındaki güçlüğe işaret etmekte haklısın. Yalnız bu güçlük, temelindeki, (biraz aydın) savaşçıların (sadece gerçekçi) yenilgicilere öğrettiği bir iradecilikle benimsenen ampirik unsurların zayıflığından kaynaklanmıyor. Yaptığım tahlillerin, sloganlarını sorguladığım sendikal ve siyasal örgütler içerisinde de, makul şekilde benimsenebildiğini bir kez daha vurgulayacak olursam, argümantasyonlarında emeklilik seferberliği tahlillerime yer vermemeleri nasıl izah edilir?

Genelgeçer kabullere takılmak her araştırma sonucunun başına gelen şeydir: "Emekliler emekçidir" demek, "emekliler eski emekçilerdir" demekten daha zor değil, ancak ikinci ifade, ilkinin işitilmesini güçleştiren bir genelgeçer kabul. Bu konuda yapacak bir şey yok ve bunu kavramak için dinsel açıklamayı seferber etmeye gerek yok.

Bir alanda anlamlı olan kategorileri gayrimeşru bir şekilde başka bir alana taşıma alışkanlığını hatalı şekilde benimsemelerinden ötürü genelgeçer kabullere takılmaları da bence her bilimsel beyana içkin bir zorluk. Kuşaklararası dayanışma örneğini alalım. Bu kavramın aile veya komşuluk alanlarında bir anlamı var elbette. Ama üretim alanında bir tahlil kategorisi olarak kullanmak, 45 yaşın üstündekileri yaşlı kabul eden (bu da eğitim planlarının dışında tutulmalarına, kıyıya köşeye atılmalarına, işten çıkarılma durumunda onlara düşük vasıflı işler önerilmesine sebep olur) ve emeklileri üre-

tici emeğin dışında tutan yaşçılığın şiddetini doğallaştırmaya yarar. Yaşçılığın, "gençler"le ve skandal niteliğindeki "iş hayatına giriş" dönemiyle de aynı tahribata sebep olduğunu ekleyeyim. Cinsiyetlerin tamamlayıcılığı için de tam olarak aynısı geçerli: Çocuk yapma sahasında bir anlamı var ama üretim ve yeniden-üretim alanlarına cinsiyetlerin tamamlayıcılığını taşımak, eril tahakkümü doğallaştırmaya dayanak teşkil ediyor.

Bu hileli aktarım militanlık kültürünün ve kurucu sloganlarının kalbine nakşolunca, reddedilmesi çok daha önemli direnişleri tetikler kuşkusuz. Genel rejimle Agirc-Arrco'nun birbirlerine zıt olduğu tespitinden hareketle kuşaklararası dayanışma sloganının savunulmasını sorgulayıp emeklilik maaşlarını tanımlamak için tekanlamlı "toplumsallaşmış maaş" kavramı yerine birbirlerinden tamamen ayrı iki kavramı, "devamlı maaş" ve "ileride elde edilecek gelir" kavramlarını kullandığımda tecrübe ettim bunu. Herkesle aramın normalde iyi olduğu tedirgin ekonomistler arasında ve ATTAC'ın (Mali Ticari Faaliyetlerin Vergilendirilmesi ve Yurttaş Eylemi Birliği) bilim kurulunda, meslektaşlarım derhal pozisyonlarını savunmaya geçtiler. CGT'de de durum farklı değildi: "Toplumsallaşmış maaş" kavramını gayet iyi karşılamış, hatta *Ücretli Kesimin Gücü*'nün yayımlanmasından kısa süre sonra konfederasyona "ileride elde edilecek maaş" ifadesini bırakmasını önermiş olan (bunu yaptılar da; oysa mesela FO sosyal güvenlik ödemeleri için ileride elde edilecek maaş kavramını kullanmaya devam etti) ekonomi dairesi, devamlı maaş ile ileride elde edilecek gelir arasındaki ayrıma karşı çıktı. "Toplumsallaşmış maaş"ın, bölüşümde katkı paylarının, dönem arası akışlarına maruz kalmaksızın hemen ödeme olarak bölüştürüldüğü kabulüyle benimsediğini ancak benim kavrama yüklediğim antikapitalist yükün dikkate alınmadığını o zaman fark ettim. Niye böyle oldu? Bunu genel bir tahlile tabi tutacak yetkinlikte değilim. Her halükârda, bu antikapitalist boyutun üstünün, CGT'nin Avrupa Sendikalar Konfedarasyonu'na bağlılığıyla, CFDT ile uyum arayışı önceliği etrafında bir araya gelmiş olan sendikacılığın stratejisiyle, bir yandan FKP'nin şirketlerdeki çöküşüyle birlikte federasyon ve

konfederasyon yönetimlerinde komünist militanlar gitgide daha az yer alırken sendikacılık ile siyasetin titizlikle birbirlerinden ayrılmasıyla bağlantılı olarak örtülü olmasının sonuçlarını alanım olan maaş ve sosyal güvenlikte tespit edebildim.

Şimdi "bölüşümün savunulması" konusunda, sendikaların sloganlarına 2010 yılında dahil edilen, katkı payı esaslı rejimler ile maaş esaslı rejimlerden ikinciyi öneren ayrıma dönüyorum. "Yeniden bölüşümü" tekanlamlı olarak savunan 2003 yılındakinden farklı olarak, 2010'daki seferberlik, Anglosaksonların biri katkı payı oranının diğeri maaş ödemesi oranının garantilenmesine dayanan rejimler arasındaki ayrımını benimsedi. Agirc-Arrco ilkine, genel rejim ise ikincisine giriyor. Peki sendikanın talebi, belirlenmiş maaşı savunmak suretiyle benim devamlı maaş ile ileride elde edilecek gelir arasında tahlil ettiğim karşıtlığı mı benimsemekteydi? Hiç de değil: İleri sürdükleri argüman emeklilik maaşının alım gücünün garantiye alınmasına odaklanmıştı ve belirlenmiş maaşın bunu belirlenmiş katkı payından daha iyi sağladığını düşünüyorlardı. Burada, benim anlattıklarımın alımlanmasına dair bir güçlüğü daha görüyorum: Sendikaların seferberliğinin bir alışkanlığı olan, katma değerin bölüşülmesine odaklanma. Bu stratejinin 1920'ler ile 70'ler arasında, vasfa maaşın inşası üzerindeki belirleyici olumlu etkileri olduğu tartışılmaz. Ancak 1980'lerden beri yenildiği de besbelli; sermayenin finansal küreselleşmesi hiçbir şeyi müzakere etmesine müsaade etmiyor ve değerlenmesinin zayıflığı onu bu pazarlığa girmekten menediyor. Bu noktada da, genel bir izah için gerekli bilgilere sahip değilim ancak tespitim şu: Bu başarısızlık, maaş ve sosyal sigorta alanlarında, kapitalist bir değer bölüşümünden ziyade komünist bir değer bölüşümünün tanımına ve üretilmesine hâkim olmaya dayalı sloganlar yerine, işlerliğini yitirmiş sloganlara sıkı sıkıya yapışmayı getirdi. Böyle bir hâkimiyetin şartlarından biri olan, emekçilerin siyasi statüsü bakımından konu edilen bir şeyin talepler arasında yer almaması bundandı; benim konuya dair söyleyebileceklerimin işitilmemesi bundandı.

Son olarak kurbanlarla dayanışmaya dair tahlilime geliyorum.

Kabileci bir duruşa kaydıkları tespitini yapmak ve bu kaymayı devrimcilikteki kudretsizliklerine bağlamak solun solundaki sendikal ve siyasi örgütlere ahlak dersi vermek mi oluyor? Bu konuda vazgeçişten bahsetmek engelleri görmezden gelmek mi demek? Her halükârda kapitalizmi sorgulamayan bir eylemin kurbanlarla dayanışmaya odaklanmasını açıklamak için, devrimci örgüt olmaktan vazgeçişi seferber etmeye gerek olmadığını söylüyorsun ve senin nazarında doğru olan da bu: Bir devrimci sınıfın hiç var olmadığı ve dolayısıyla, yönetici sınıfın tahakkümünün geleneksel eşlikçisi halini almış türden protestonun, yani kurbanlarla dayanışmanın bir sapma olmadığı kanaatindesin. Ama, bir devrimci sınıfın var olduğu ve ayrıca kapitalizme alternatif kurumların tesisinin taşıyıcısı olan örgütlerin dermansız kaldığı tespitlerini yapan benim nazarımda doğru değil bu. Niye dermansız kaldılar? İşte onu da bilmiyorum ve işin doğrusu, gerçeğin yollarını tahlil etmekle hayli meşguldüm, dikkatimi gerçekliğin tekrarına pek vermedim, belli ki gereğince vermedim. Ama bana kesin gelen şurası ki, devrimci eylemliliği devam ettirmekten vazgeçmekle kurbanların savunusuna kaymak arasında bir bağlantı var muhakkak.

Ve araştırmada da aynı yere dönüyoruz: Bu demagojik rol, başta bahsettiğim, eleştirel sosyal bilimlerde sık sık rastlanan sınıf konumuyla da uyumlu. Günümüzde eleştirel araştırmacılar, solun solundaki sendika ve parti yöneticileriyle birlikte, kurbanlarla dayanışma çizgisindeler. Bu acı verici çünkü araştırmacılar ve örgütler, alternatif kurumlara sahip olmaksızın, blok halinde "sistem"i kınıyorlar. Savunmacı olması hasebiyle, halihazırda-elde-olan komünizmin güncelleştirilmesi ve genellenmesiyle gayet mümkün olan, hücum niteliğindeki bir öneriyi dile getirmekte çok zorlanan bir tutum bu. Müjde imgesini yeniden kullanayım: Halk tepkisinin aşırı sağa kaymasını önlemek üzere komünist bir önerinin hayata geçmesi son derece kritikken umut mesaisinin esamesi okunmuyorsa şayet, Meryem İncil'i kapattığı ve dolayısıyla ilerlemek için kendisine dayanak oluşturacak sıçrama tahtalarının orada olduğunu görmediği içindir. Emekçi örgütlerini devrimci aktör olduklarını artık görme-

meye sevk eden neydi, neden 1945 efsanesine o kadar duyarlı hale geldiler, bilmiyorum. Ama kuvvetli bir ikili bağlantı var: Halihazırda-elde-olan komünizme kör kalmak ile inşasına devam etmekten vazgeçmek arasında, devrimden bu vazgeçiş ile kurbanları savunmak arasında bir bağlantı var.

FRÉDÉRIC LORDON: Beni doğru yerden yakalamakla iyi ettin: Bu "okul" ve kafalarını külle kaplamaya davet edilen entelektüeller bamtelime o kadar basıyor ki, tepki olarak biraz ileri gitmeye meyyal oluyorum. Dolayısıyla hem seninle aramızdaki mutabakat-mutabakatsızlık bakımından, hem de yanlış anlamaların kafalarında yer etmesini istemeyeceğim okurlarımıza yönelik olarak, o meseleye dair konumumu iki kelimeyle tekrar netleştirmek istiyorum. Az evvel "Olgulara 'komünizm' kelimesini ben takıyorum elbette," dedin ve söz konusu olguları hayata geçirenin hakkını hemen verdin: işçi sınıfı. Bu tabii ki yapılacak asgari şey. "Eleştiri"nin olması gayet güzel ama işi yapan nihayetinde kitleler (veya devrimci sınıf, yahut adına ne dersek diyelim, siyasi özne). Bu noktada seninle tamamen mutabıkım. İşçi sınıfı *eylediğinde*, örgütlendiğinde, kudretini fiilen gösterdiğinde, evet dönüp bakmamız lazım. Bu durumda gösteren odur ve bakar, öğreniriz. İşçi sınıfının bu durumlarda kendisininki dışında bir okula yazılabileceği fikri basbayağı abes. Diplomaların, "kültür"ün, mektepli sınıfa mensup olmanın falan filan teminatını verdiği yeterliliğe dair burjuva efsanelerinin yerle bir olduğu anlardır bunlar tam anlamıyla. Rancière'le o kadar çok noktada uyuşmuyorum ki ona nerede lamsız cimsiz katıldığımı biliyorum: herkesin eşit siyasi yeterliliğe sahip olduğu fikrinde. Paris Komünü'nden en yakın tarihli toplumsal ihtilaflara, eşitlik hiç durmadan ispatlandı – bunu söylerken 2016'daki Peugeot olayından 2021'deki Grandpuits olayına veya 2019 emeklilik meselesinde RATP ile SNCF'nin birlikte hareket etmesine, sadece örgütlenen değil, *kendi-kendine*-örgütlenen işçi sınıfının yeterliliklerine dair çok şey söyleyen her nevi ihtilaf var aklımda. *Aktör*'e (tekil ve neredeyse büyük harfle) araştırmacı-Demiurgos olmayı isnat ettiğimin düşünülmesine izin verme-

yeceğimi tahmin ediyorsundur. Hüküm sürmesi ile silinmesinin ortasında bir yerden *vasatlaşmasını*, başka bir deyişle ona, diğer aktörler arasında, siyasi işbölümü içerisinde kendine düşeni yapan ve müdahalesi sadece diğerlerininkine karışan *bir* aktör olarak bakmayı savunurken (bunu sana hatırlatmam lazım) egemen entelektüelin hükmünü tesis etmeye yönelmek için kafamda bir vidanın eksilmiş olması lazım.

Bunu netleştirdikten sonra, mücadeleci işçi sınıfıyla devrimci işçi sınıfının tam olarak aynı şey olmayabileceğini eklemek lazım. İlkinden ikinciye geçmek için *genel* bir önermenin *olgusallığı* gereklidir. Yani bir fikir. Çünkü savunmacı, sektör bazlı ve dağınık mücadelelerden *genel* bir fetih perspektifine geçmek ancak bir fikrin olgusallığıyla mümkün olabilir, yani devrimci bir perspektifle. Yine bir ölçek meselesi bu: Mücadeleci ama dağınık işçi sınıfından devrimci işçi sınıfına geçiş *açık, ortak* ve *genel* bir *hedef* etrafında koordinasyonla olur. Bu fikrin üretimi entelektüellerin tekelinde değildir kesinlikle. Bununla birlikte bu üretimden dışlanmaları da mevzubahis değildir – yeter ki işbölümündeki konumlarını faydalı haline getirmenin yolunu bulsunlar. Kusura bakma Bernard, ama sen bu meselede –senin tabirine dönüyorum– "komünizm kelimesini takmaktan" fazlasını yapıyorsun. *Bir kelime* takmak bir şeye mal olmaz kimseye, o kelime her tarafa takılmıştır en nihayetinde, yani senin katkın tam olarak o değil. Zira burada anladığımız anlamıyla bir gösteren, bir kelimeden ibaret değildir: yine bir *fikir*'dir. Düzenleyici, anlam verici bir fikir. Bir fikir vazetmek, arka arkaya üç sesbirimi dizmekten başka bir şey nihayetinde. Yarattığı etkiye yaptığın katkıyı da gayet net bir şekilde görebiliyoruz. Seslendiğin insanların, bir ütopya değil de halihazırda-elde-olan sunmandan ötürü sana minnettar olduklarını söylüyorsun bana. Demek ki o zamana kadar görmüyorlardı, "birinin" gözlerinin önüne getirmesi gerekti ve karşılaştığın insanlar tam da gözlerini açtığın için minnettar sana. Halihazırda-elde-olan istediği kadar orada olsun, *bu sıfatla* fark edilmediği müddetçe yarı-uykudaydı. Anlama sahip olmayan, kayıp, aslında hiçbir zaman tam olarak bulunmamış şey, tamamlanmamış

olarak duruyordu. 2003 ve 2010 olaylarına dair vurguladığın gibi, günümüz işçi sınıfının dünün işçi sınıfının yaptıklarıyla bağının kalmamış olması tam da bundan. Tabii o da, dünün işçi sınıfının o şeye, onun tam bilincinde olarak, "tamamıyla" sahip olduğunu varsayarsak... Senin de son derece dürüstçe kabul ettiğin gibi vaziyet hiç de böyle değildi. Ama buradan bana "devrimci sınıf hiç var olmadı" dedirtmek de, yani! Komün, devrimci sınıf değil de nedir? Kendikendine-örgütlenmiş işçi sınıfıyla yanında yer alan entelektüellerin kaynaşmasının mükemmel bir örneği olması da cabası. 1936, bizzat "bir grevi bitirmeyi bilmeli" diyen kendi kurumlarının ihanetine uğrayan bir devrimci sınıf... – Simone Weil'in muhteşem kitabı *Grev ve Katıksız Neşe* geliyor aklıma. Peki 1946 nedir? "Yarı-devrimci" sınıf diyebilirim: Komünist bir potansiyel ortaya koyan ama kendisinin tam bilincinde olmayan ve eksik gerçekleşen. 2003-2010 ise, o anda devrimci sınıf olmadığının, fikirden yoksun, hatta senin dediğine göre beteri, bazı kötü fikirlerle gerçekleşmiş bir seferberliğin ispatı. Başlangıç noktama dönüyorum: Bir devrimci sınıfın oluşumu, olması veya kaybolması, *olgusal* bir meseledir. Yine, zamanımız için tamamen açık bir meseledir. Her halükârda, kurucu süreçlere dair bir mesele.

Mesela senin (sendikal, partizan) "örgütlerle" ilişkilerin bu süreçlere dahil, zira bir fikir etrafında "oluşma" aynı zamanda bu tür yollardan geçer (ya da geçmez). Senin bu konudaki kötü deneyimlerinden haberdardım. Hayal kırıklığını çok iyi anlıyorum, yalnız senin anlamamanı anlamıyorum. Ama aslında normal de: Artık farkında değilsin. Kendi yolculuğunu unuttun, kafan yeni bakış açısının gerektirdiği ilkelerinle dolu ve öncekiler orada unufak olmuş vaziyette. Yeni bir aşikârlıklar sistemin var artık –çünkü bir bakış açısı sistemi, bir aşikârlıklar sistemidir–, onun içerisindesin ve bir aşikârlıklar sisteminin ayırt edici özelliği, insanın, kendisine aşikâr gelen şeyleri başkalarının nasıl paylaşmadığını anlayamamasıdır. Sadece bu değil elbette. Çünkü şöyle görmekte ama böyle görmemekte, şunu anlamakta ama bunu anlamamakta çıkarlar da rol oynar ve bazen çok kuvvetli olabilir çıkarlar. Tam da canlarını sıkacak şe-

kilde "maaş" ile "antikapitalizm"i birbirlerine iliştirmek suretiyle yabancılaştırdığın Marksistler başta olmak üzere, heterodoks ekonomistleri bir kenara bırakıyorum çünkü bunu sonra konuşacağız. Kâğıt üzerinde senin yanında olması gereken kurumlarda, Komünist Parti'de ve esasen de CGT'de anlaşılmamanı, hatta husumetle karşılanmanı konuşmak istiyorum şimdilik. Hayal kırıklığının ne denli yakıcı olduğunu tahmin edebiliyorum. Bu öngörülebilirdi demeyeceğim ama yine, geriye dönük bakınca son derece anlaşılır. Bir *kurum*'dan, yani bir iktidardan bu denli zihin açıklığı beklemek bence fazla şey istemek olur. Yani emekçilerin çıkarlarını savunmak için atanmış bir kurum olarak ilk önceliğinin emekçilerin çıkarlarını korumak olduğuna inanmaya devam etmek. Ama öyle değil: Bir kurumun önceliği, kendisinin kurum olarak bekasına dair çıkarları savunmaktır. Resmi davası ancak sonra gelir – bazen gelmez bile. Bu yozlaşma kurumlara has korkunç, neredeyse kaçınılmaz bir patoloji ve onları hep gözetim altında tutmamız gerekmesinin en önemli sebebi; zira neredeyse her daim, kendine has, kendi kendini amaç edinmiş (onları kendilerine ait bir amaç haline getiren) bir hayata kaçma eğiliminin ayartıcılığına kapılırlar. Bence senin şahsi deneyimin, sendikal kurumların genel dramıyla çakışıyor ve buna dair iki kelam etmek lazım ki antikapitalist mücadelede onlardan ne bekleyebileceğimizi bilelim – *spoiler* vereyim: Hiçbir şey beklemeyeceğiz. Bundan sonra söyleyeceklerim hiçbir şekilde, mücadelelerini yerel düzeyde kararlılıkla veren, çoğunlukla takdire şayan tabanları değil; mücadeleleri ulusal düzeyde veriş şekillerinin (yöntemli, titiz, sistematik biçimde kaybediyorlar o mücadeleleri) üstü kapalı olarak ortaya çıkarttığı stratejik çizgileriyle yönetimleri hedef alıyor elbette. 2003 ve 2010'dan yeterince bahsettik ama 2016 (Çalışma Yasası), 2017 (İş Kanunu), 2018 (SNCF) ve 2019 da (yine emeklilik) eklenmeli. Dümdüz bir çizgi olarak ilerleyen bu yenilgi güzergâhında hayretlere gark eden, normal şartlarda stratejik bir düşünümün başlamasına çağrı niteliğinde olması gereken bir şey var. Ama olmuyor bu. Niye? Hakkaniyetli olmak lazım: Bu yenilgilerde, sermaye-emek çatışmasının içerisinde cereyan ettiği, son kırk sene-

de tamamen kendi tarafına geçmiş olan kamu politikaları sayesinde sermaye lehine gelişmiş olan yeni yapısal bağlamın payı çok fazla. Bu, ileride "geçiş"ten bahsederken dönmemiz gereken son derece önemli bir değişim. Ama şurası kesin: En temel tahlil, örgütlü ücretlilerin her nevi anlamlı zaferini *yapısal olarak* imkânsız kılacak şekilde oyunu bozanın bu yeni yapılar (kolaylık olsun diye, "neoliberal küreselleşme" şeklinde özetleyelim) olduğunu gösteriyorsa eğer, bundan çıkacak sonuç bundan böyle, her halükârda tokadı yiyeceğini bile bile oynamakta inat etmek yerine bu yapıların hedef alınması gerektiği belli ki.

CGT'yi "sistem hatası"na sokan, muhakemenin bu uğrağı. Çünkü sistematik bozulmaya uğramış talep oyununun içerisinde oynandığı yapılara sırtını dönmek, talep oyununun kendisine sırtını dönmek demek. Tam da talep oyunundan başka bir oyun oynamak demek – ama onun olanaklılık koşullarını tekrar tesis etmek için oynanan bir oyun: *siyasi* bir oyun. Öte yandan, "siyasi" kelimesini sendika evreninde telaffuz etmenin neye yol açtığını benden daha iyi biliyorsun. Bu noktada Amiens Şartı'nın* boş umutlarını, daha doğrusu çağdaş *ve anakronik*, yani Şart'ın döneminin bağlamında ne ifade ettiğini, bizimkinde ne ifade edemeyeceğini yok sayan göndermeleri ve kutsal inek statüsünü üretmeye devam eden saçma yasakların etkilerini tahlil etmek gerek. Sanki toplumsal meseleler özleri itibarıyla siyasi meseleler değilmiş gibi (elbette parti ve seçimlerin biçimsel, kurumsal politikasından daha geniş anlamda) başvurulan o çıldırtıcı "toplumsal"/"siyasi" ikiliğiyle başlamak lazım. "Toplumsal" oyunun kapitalizmin mevcut yapıları içerisinde oynandığında nasıl bir aptallar oyunu olduğunun (kabaca: yazı gelince kapitalizm kazanır, tura gelince emek kaybeder) ayırdına varınca, toplumsal meselelerin siyasi meseleler olduğu bir kez daha fark ediliyor (fark edilmesi gerekiyor). Mevcut haliyle oynamayı bırakmak

* CGT'nin 1906 yılındaki 9. Kongresi'nde kabul edilen Amiens Şartı, özellikle sendikaların siyasi partilerden ve devletten bağımsızlığını ilan etmesiyle iz bırakmıştır. –*ç.n.*

gerektiğinin farkına varmak lazım tabii. Ee o zaman, (artık hiçbir şey elde edemeden) "talepkârlık"la aklamak yerine, *siyasi* şeyleri konuşmaya, "toplumsal" oyunun varabileceklerini kuvvetle belirleyen kapitalizmin yapılarını sorgulamaya başlarız – bu da siyaset yapmaktır. CGT'nin buna cevabı şudur: "Siyaset istemiyoruz!" Esasında başta CGT olmak üzere sendikacılık, zihinsel olarak Fordizmin bir noktasında, yani uzlaşma sahasında takılıp kalmış durumda. Benim birazdan döneceğim tezim, o sahanın *kapalı* olduğu yönünde. Artık olmayan bir uzlaşma sahasında uzlaşma aramaya –dilenmeye– devam etmek parlak başarıların teminatı olamaz kuşkusuz. Sendikacılık, "siyaset yapmamak" adına, yenilgi üzerine yenilgiye mahkûm ediyor kendini ve görünen o ki ne olup bittiğini de anlamıyor. *Road Runner*'ın, "Bip Bip"in, uçurumun kenarını geçtiği halde, boşlukta olduğunu fark edene kadar koşmaya devam eden kırkurdunu düşünmemek ne mümkün. Uçurum kenarının geçildiği tarihi üç aşağı beş yukarı verebiliriz: Hervé Le Roux'nun, 1968 Haziranı'nda Wonder fabrikalarının kapılarında çekilmiş *İşe Dönüş / Reprise* belgeselinin ölümsüzleştirdiği, artık çok bilinen sahnedeki, berbat şartlarda yapılan bir işten nefretini ifade ederek "oraya dönmek" istemediğini haykıran kadın işçiye yanındaki yaltakçı CGT sendikacısının "dönmek gerektiğini, çok şey elde ettiklerini, bir dahaki sefere daha da çok elde edeceklerini", vb. anlattığı o an olduğunu düşünmeden edemiyorum. Anahtar kelime, tabii ki "elde etmek" – "elde ettik", "elde edeceğiz". Ama işte hayır, bir şey elde etmeyeceğiz "biz". 1968, Fordizmin kuğu şarkısıdır. 1968'le beraber neoliberal kışa, yani yapıların kasıtlı olarak, emeğin artık hiçbir şey "elde etmemesi" için baştan düzenlendiği büyük bir harekete girmeye hazırlanıyoruzdur. Görüyorsun ki uçurumun kenarına geleli yarım asrı geçti ama sendikanın kırkurdu hâlâ koşuyor. Düşünsel zafiyet de stratejik zafiyet de ağlanacak halde.

Peki ağlanacak başka bir şey var mı? Oradan senin kendi sorularına geliyorum. Bunlara muhtemel bir cevap şu tarafta aranabilir: Kurum çıkarlarınca üstbelirlenen "zafiyetler" var. CGT, kurum olmakla ilintili tüm çıkarlara sahip bir kurum: Montreuil'de bir bina,

bir bütçe, maaşlı çalışanlar, yerleşmiş baronluklar, maddi getiriler, sembolik getiriler... – kendini "büyük oyunda" hissetmek, iktidar merdivenini çıkmak, başbakanla muhatap olmak, karşı taraftaki dünyanın (patronlar, uzmanlar vb.) zirvelerinde vakit geçirmek. Masayı devirme arzusunu duyamayacakları kadar çok, önemli, bereketli (tüm bunlar katlarda akar ve epeyce insanı ilgilendirir hale gelir) getiriler bunlar nihayetinde. CGT gibi bir sendika, kurumsal çarkın bütününün önemli bir dişlisi; o çarkla tamamen bütünleşmiş, oyununu oynamaya ve tüm getirilerinden istifade etmeye iyice alışmış. Bir fikre sahip olmak için CGT'nin bütçesine göz atmak yeterli: Gelirlerinin %60 ila 70'i doğrudan ya da dolaylı olarak kamu kaynaklarından sağlanıyor. Sen de kalkıp isyan mı etmek istiyorsun? Yapılara dair sorular, siyasi sorular sormaya başlamak, sonra da neoliberal kapitalizmin (ve dümdüz kapitalizmin) bekçisi devletle siyasi ihtilafa mı girmek istiyorsun? "Bip Bip" sendikacılığının içinde bulunduğu stratejik çıkmaz bu şekilde: Geleceğe dair tek umudu siyasi sendikacılık yapmak, ama hem tarihsel kavramsallaştırmaları hem de (bilhassa) kurumsal oyunla bütünleşmişliği onu, siyasi sendikacılık yoluna girmekten menediyor. Bunun sonucu tam bir atalet hali: Doğaları itibarıyla siyasi içerik taşıyan ulusal mücadeleler sistematik olarak kaybediliyor (ya da 2010'da olduğu gibi çıkmaza giriyor); yenilgileri birbirlerinin ardına dizmekten gına gelmiş tabanlar, "çıkma/ayrılma" yoluna gitgide daha az meyilli oluyorlar ve bu anlaşılır da: Hele ki yenilerek dönmek kesin olunca, maaş kaybetmek, işvereniyle papaz olmak pek de cazip değil. Ama önemi yok: Yerel talep oyununda, tabanların tamamen bayılmasını önleyecek kadar yapılabilecek şey var; kamu finansmanı akmaya devam ediyor ve tüm bunlar biraz daha devam edebilir; tamamıyla beka meselelerine odaklanmış olan kurumlar, atalet blokları halinde duruyor. O sırada, çalışma dünyası bir köşede unutulmuş, zira ömür boyu maaş gibi yeni bir siyasi ufku önermek şöyle dursun, *çalışma şartları* mücadelesini, talepler-üstü mücadeleyi, talep mücadelelerinin başarılı olma ihtimallerini belirleyen mücadeleyi verecek kimse yok. Tarif ettiğim haldeki bir kurumsal sendikacılıkla, ona *anti-*

kapitalist bir perspektif düzlemindeki bir şeyi benimsetme ihtimalinin tamamen gülünç olduğunun farkında olsan gerek. Sendikacılığın siyasileşmesini istemekle kalmıyor, bir de *devrimci* olsun istiyorsun! Saçmalığın daniskasının farkına var. Ee aslında ben de sendikacılığın tek bir geleceği olduğuna ikna olmuş durumdayım: siyasi ve devrimci. İtiraf etmeli ki sen de ben de hülyalara kapılmış durumdayız.

BERNARD FRIOT: Sevgili Frédéric, bu noktada seninle fikir ayrılığım derin olacak. Tabii ki sosyal demokrasi modelinin tükenmesine dair tahliline, hatta CGT dahil her örgütün yozlaşmasına dair saydığın ve tek tek baktığımda mutabık olduğum unsurlara dair değil fikir ayrılığım. Bana ters gelen, tablonun bütünü kadar, siyasi ve devrimci bir sendikacılığın imkânsız olduğu sonucuna varman. "Kitlelerin" sahiplenmemesinden muzdarip bir hareket olan müjde hareketimdeki (senin gözünde bana özgü bu) halihazırda-elde-olan komünizmi inkâr etmenle tutarlı geliyor bana bu sonuç. Şu konuda mutabıkım: Devrimci aktör ancak "kitleler" (araştırmacının müjdesini değil) kendi örgütlerini sahiplendiğinde, öngörülemez uğraklarda onu aştıklarında var oluyor. Kapitalist hizaya sokmaya, doğru kapitalist düzeni yerleştirmeye (pek "ara" olmasa da bu arada, onlarca yıl süren inatçı bir karşıdevrimle hâlâ ulaşabilmiş değil ona) hemen koyulan yönetici sınıfı kesinlikle şaşırtan ama aynı zamanda emekçi örgütlerini de şaşırtan bir halk atılımı olmasa genel rejim 1946'da ortaya çıkamazdı. Lakin "kitleler" örgütlerin varlığı sayesinde bu tarihsel rolü oynayabildi; Birleşmiş İşçi Genel Konfederasyonu (CGTU) ile Fransız Komünist Partisi'nin, aynı zamanda CGT ve SFIO'nun 1946'dan önceki otuz yıl boyunca ne denli azimli bir şekilde eğitim ve örgütleme faaliyetleri sürdürdüklerini de biliyoruz.

Örgütler ölüme yazgılıdır. Ee yani? Artık kendi kendisinin gölgesinden ibaret olan bir Komünist Parti'ye ve bizim çevrelerimizde nasıl bir aşağılamaya maruz kaldığını hatırlattığın bir Katolik Kilisesi'ne mensubum. Ee, onları terk edip evimde mi kalacağım yani? Ben kimim ki "örgütsüz de olur" diyeceğim? "İtiraz Herkesin Hak-

kı"* diyen ve kurtulamadığı gülünç bir ruhbanlık savunusunun felç ettiği o Kilise değil de kim verdi bana İsa Mesih'le tanıştığım şartları? Beni açık bir siyasi militanlık pratiğinin içine sokan, bugün ölümcül bir kimlikçi refleksle kendi içine kapanmış o Parti değil de kimdi? Benim beklentilerimle uyumlu bir parti ve kilise kurmaya katkıda bulunmak üzere terk mi edeceğim onları? Ee iyi de kaçtığım kusurları başka yerde de bulacağım illaki. Örgütlü olup örgütte kalmakta hikmet vardır. Kardeşçe, bize verebileceğini alıp hayatta kalmasına katkıda bulunarak, ama ona inanç beslemeden tabii. (Katolik *credo* [inanç], *credo in Deum* [Tanrıya iman] ile *credo Ecclesiam* [Kiliseye inanma] arasında, ne yazık ki ayin metinlerinin Fransızca tercümelerinde ortadan kalkmış olan ince bir ayrıma gider: Matematik öğretmenine inanmakla matematik öğretmenine inanç beslemek aynı şey değildir!) Orada olup orada kalmak, çünkü sen arkadaşlarından daha akıllı değilsin. Çünkü örgütler, tüm kusurlarıyla, gerçeği ortaya çıkaran umut çalışmasının olmazsa-olmaz araçlarıdır.

Sendika örgütleriyle, uzun süre görüşmelerle, hem yerel ölçekte hem de federasyon ve konfederasyon bürolarındaki toplantılarla, yerinde gözlemlediğim seferberliklerle fiziksel olarak, uzaktan ise arşivler vasıtasıyla iç içe olmuş bir araştırmacı olarak, her ne kadar son derece haklı bir şekilde iyi tabanı kötü yönetimin karşısına koyuyor olsan da, senin gibi tek parça ve tek taraflı bir söylemi benimsemem imkânsız. Evet, söylediğin doğrulanıyor ama aynı zamanda, kapitalizmden çıkmak yönündeki gerçek bir kararlılıkla, nelerin talep edileceğine dair tartışmaların yoğunluğuyla, aksiyonların gerçekleştirilme yollarına dair deneyimler üzerine sohbetlerin kalitesiyle, saygılı olunmasını zorunlu tutan bir militanlıkla, gündelik örgütlenme ciddiyetiyle, işveren baskılarının kurbanı olan yoldaşlara gösterilen özenle, pek çok bürokratik çıkmazın aşılmasını sağ-

* Fr. *Mariage pour tous*: "Evlilik Herkesin Hakkı" Fransa'da eşcinsel evliliklerin yasal hale gelmesini savunan hareketin benimsediği en önemli sloganlardan biriydi. 2013'te yasanın çıkmasıyla bu uygulamaya karşı çıkan muhafazakâr kesimlerin, hareketlerine benimsediği isim *Manif pour tous*, "İtiraz Herkesin Hakkı" oldu. –*ç.n.*

layan çok belirleyici bir unsur olan kardeşlikle her seviyede yanlışlanıyor da.

Son yirmi yıl içindeki Fransa, Belçika ve İsviçre turumda rastladığım çok sayıda (çok farklı biçimlenimlerde, yüz bin kadar) militan, emeği ve üretimi kapitalist çıkmazdan çıkartma kaygısı taşıyan sendikal, siyasi ve dernek niteliğindeki örgütlere mensup. Pek çoğu yeni pratikleri deneyimliyor, bürokratik hantallıklardan en muzdarip olanlar da dahil hepsi tartışmaların yürütüldüğü yerler. Lüzumsuz ihtilafların yanı sıra, girişimlerin birleştirilmesine yönelik pek çok harekete de rastlanıyor. Hedeflerin, aksiyon yöntemlerinin meşruiyeti ve yapılabilirliğine dair sorgulamalar da hep var. Onlarla muhatap olduğumda inanılmaz çok şey öğreniyorum, muhabbetler ve insanlar son derece nitelikli. Kısacası, gözlemlediğim dinamiğin üzerimde bıraktığı izlenim daha ziyade olumlu. Büyük yapılar için de geçerli bu, sadece taban değil.

Enerjimi sadece önerme niteliğindeki tahlillere vakfettiğim için, amaca zararlı seferberlik biçimlerinin ve sloganların sürüp gitmelerinin nedenlerini anlamaya vakit ayırmıyorum. Birkaçından bahsettim ve zararlarını görmezden geliyor değilim. Ama komünizmin artık bir tabu meselesi olmadığını, komünizm üzerine tartışmaların kutsal metinler üzerine tefsir tartışmalarıyla tıkanmasına gittikçe daha az rastlandığını ve onun yerine somut niteliğe büründüğünü tespit ediyorum. Çok doğru şekilde ifade ettiğin gibi, bizim entelektüeller olarak yapabileceğimiz çok fazla bir şey yok ama hiçbir şey yok da diyemeyiz ve ben kendi adıma, bu son yirmi yılın bilançosunu çıkarttığımda söylemimin beklenmedik saha ve yerlerde yayıldığını ve pek çok ileriye taşıma, güncelleme, aktarma girişimiyle zenginleştiğini tespit ediyorum. İnce bir zekâyla incelendiğini ve hazmedildiğini hayranlıkla izleme fırsatını defalarca buldum. Müthiş bir mutluluk bu. Kendi örneğimden bahsettim ama senin de kendi çalışmalarının yayılmasına dair aynı deneyimi yaşadığına eminim. Ve onlarca yıldır her yönden böyle hamleler fışkırıyor. Şu anda hep yeraltında, ağ haline gelmekte zorlanan yerel girişimlerle besleniyorlar. Tüm bunlar henüz, mutlak olarak kaçınılmaz olan mak-

ro-sosyal önerilere ulaşabilmiş değil, henüz emeklemekteler. Sonrasında, kolektif hücumun vakti geldiğinde çatışma ihtimaliyle birlikte, o anki zorluk yarın yokmuşçasına göğüslenmeli.

FRÉDÉRIC LORDON: Anlaşıyoruz... anlaşamadığımız konusunda. Anlaşmazlığımız derin hakikaten. Onu tam olduğu yere konumlandırmamız ve yanlış anlamaları kenara koymamız lazım ama. Tartışmanın bu noktasında, halihazırda-elde-olan komünizmin gerçekliğine dair ne düşündüğümü işitmen lazım her şeye rağmen. Esasında bahsettiğin kurumsal tertibatların olgusal varlığını reddettiğimi düşünmüyorum. Ama (yeniden) diyorum ki, anlamı tam olarak haiz olunmayan bir siyasal veya kurumsal şeyin varoluşu *tam* değildir, şu anda epeyce eksik de. Açık ve seçik bir fikir olmayınca, mevcut halihazırda-elde-olan, kısmen örtülü kalır elbette. Altını çiziyorum: *kısmen.* Çünkü diğer bir kısımda, gerçek tertibatların gerçek etkileri vardır. Bir emeklinin sana ifade ettiği neredeyse suçlu mutluluk cümlesi aklımda yer etti: "Her ay yatıyor, ne âlâ." Aynen öyle: *Gerçekten* o maaş yatar. Öte yandan o emeklinin ve genel olarak emeklilerin maaşlarında ne düzeyde komünizm gördüklerini bilmiyorum. Kendi açımdan, seni okumadan önce ben de hiçbir şey görmüyordum. Madem bütün tortuları uzaklaştırıyoruz, eğer müsaaden varsa, benim güya vardığım "siyasi ve devrimci bir sendikacılığın imkânsızlığı sonucu"nu da hemen uzaklaştıralım. Alakası yok. Bu ihtimale inanmakla kalmıyor, hayata geçtiğine durmadan şahit oluyorum! Sendikacı birkaç yoldaşım var, bu yoldaşlar o sendikacılığın tabiri caizse halihazırda-elde-olanının vücut bulmuş hali. Benim, hem de çok sıkı şekilde inandığım ise büyük yerleşik sendikaların saydığım nedenlerden, kurumsal yozlaşmadan ötürü, siyasi ve devrimci sendikacılığın yollarını bulabilmelerinin veya yeniden bulabilmelerinin imkânsız olduğu. Mutabakata varamadığımız asıl nokta bu: Yozlaşmış bir kurum kendini yenileyebilir mi yoksa bitik midir? Sen ilk cevabı veriyorsun, ben ikinciyi. Daha genel olarak, kolektiflerin ve kurumların ömürlerinin süreli olduğuna ikna olmuş durumdayım, hatta bunun iyi bir şey olduğunu düşünüyorum. "Mezomorf" diye

nitelediğim durumlar, yani kendilerini sorgulama ve daimi surette gözden geçirme mekanizmalarını *baştan* bünyelerine almış kurumsal biçimler hariç, kendi kendini amaç edinme yozlaşması bana göre, kurumsal büyümenin programında kaçınılmaz olarak var. Ve bir kurumun, bir engel ve ayak bağı kaynağı haline gelecek denli kemikleştiği, kısacası hayat döngüsünün sonuna geldiği zamanı anlamayı bilmek lazım. Her şeye ket vurulmadığını, büyük sendika örgütlerinde canlılık da olmaya devam ettiğini ben de biliyorum. CGT'de göçmen ve kâğıtsız* emekçiler için takdire şayan mücadeleler yürüten bir yoldaş var aklımda. Ama ümitsiz ve neredeyse kahramanca mücadelelerde konfederasyonun ortalıkta olmamakla kalmayıp bir de *karşılarında* olduğu başka örnekler de var aklımda. Yani zıt noktalardan ortaya çıkacak –ama kesinlikle "tek parça" olmayan– bir tablo için gerekli her şey olacak elimizde. Ama o da, en azından bizim tartışmamızdaki esas meseleyi, yani örgütün *bütününün* devrimci siyasi bir çizgiye doğru döndürülmesinin mümkün olup olmadığı meselesini ıskalamaya devam edecek yine. Burjuva devletinin ve kapitalizmin kurumsal sistemine tamamıyla saplanmış bir örgütün böyle bir dönüşümü kendisinin gerçekleştirebilmesi, bana mümkün görünmüyor. Ama bundan senin bana atfettiğin *genel* imkânsızlık sonucu değil, bilakis döneme uygun, yani devrimci, yeni sendikal öneriler için geniş bir alanın açık halde durduğu sonucu çıkar. Ama o arada ben kendi açımdan kolektiflere veya kurumlara ne bağlılık ne fetişizm hissediyorum – seninle aramızdaki derin mizaç farkı burada bence. Kurumları yapan tarihtir, onaylayan veya mahkûm eden de tarih olacaktır. Taşıyıcı ve araç olmaktan ibarettir onlar. İşlevlerini artık yerine getirmez hale geldiklerinde onlardan kurtulup yerlerine başkalarını koyarız (sonra bekleriz ki onların da sırası gelsin, vb.); kolektiflerin, kurumların veya örgütlerin bitap düşüp ölmeleri eşyanın tabiatına epeyce uygun, en azından *a priori* bir dram değil. Mesela Sosyalist Parti ruhunu teslim etti, gözyaşla-

* Fr. *sans papiers*, "kâğıtsızlar", Fransa'da oturma izni olmadan yaşayanlara verilen ad. –*çn.*

rıma hâkim oluyorum. Üzmemek için Komünist Parti'den bahsetmeyeceğim sana çünkü senin için önemli bir sadakat noktası olduğunu biliyorum ve itiraf ederim ki seninle paylaşmadığım bir nokta bu.

AMÉLIE JEAMMET: Şimdi size, ikiniz arasındaki, her ikinizin de dahil olduğu teorik geleneklerle ilintili başka bir tartışma sahasına gelmeyi öneriyorum. Bernard, sayısı hayli fazla olan konferanslarında, regülasyon ekolünün tezlerine, özellikle de *Trente Glorieuses* (Muhteşem Otuz Yıl)* döneminde sermaye ile emek arasındaki ilişkiyi Fordist maaş uzlaşması şeklinde okumasına, kategorik olarak itiraz ettiğine sıkça değiniyor. Oysa Frédéric, ekonomi alanında yaptığı başlangıçtaki çalışmalarından itibaren uzun zaman bizzat bu okulun bünyesinde ürün verdin, zira doktora tezini 1993 yılında, ekolün en önemli temsilcilerinden biri olan Robert Boyer'in danışmanlığında yazdın. Her ne kadar ekonomi araştırmaları alanını bırakıp felsefeye geçmiş olsan da, Bernard'ın çok kuvvetle eleştirdiği bu ekolün çalışmalarına bağlı kaldığını düşünebiliriz. Burada aranızda önemli bir sürtüşme noktası olsa gerek, değil mi?

FRÉDÉRIC LORDON: Herkesin bizim anlaşmazlıklarımızın inceliklerine vâkıf olduğunu varsayamayacağımıza göre, bazı unsurlarını hatırlatayım. Regülasyon teorisini (ve tekelci devlet kapitalizmi Marksistlerini de), sadece "sosyal güvenlik" maaşının temsil ettiği komünist birleşme değerini alenen yok saydıkları için değil, revizyonist diye nitelemeye çok da uzak olmayacağın, kapitalizmin nasıl "paradoksal biçimde" en büyük kârını sosyal güvenlikten elde ettiğini anlatan bir hikâyeyi anlatmakta ısrar ettikleri için ok yağmuruna tutuyorsun, Bernard. Regülasyoncu versiyon şunu diyor: Sosyal güvenlik, kapitalist maaşın (regülasyoncuların hesaba kattığı tek maaş) tamamlayıcısı olan transfer gelirleri çıkartmak suretiyle, Fordizmin mutlu günlerinde yapıldığı gibi, talebin ödeme gücünü destek-

* 1945 ile 1975 yılları Fransa'da yaşanan otuz yıllık büyüme dönemi. –*ç.n.*

ledi. Tekelci devlet kapitalizmi versiyonu ise şunu: Sosyal güvenlik, özellikle de sağlık ve eğitim gibi toplum *ve* sermaye için faydalı kolektif işlevleri üstlenerek, genişlemiş işgücünün yeniden üretim biçimlerini, kapitalistlerin ödediği düz maaşın ötesinde toplumsallaştırdı. Kısacası iki taraf da bir çifte körlükten muzdarip: Görülmesi gerekeni görmez, görülecek bir şey yokken de bir şey görecekleri tutar. Komünist maaşın gerçekleştirdiği sessiz devrimi görmez, kapitalizmde ortaya çıkan her şeyin kapitalizm için işlevsel olduğunu ise gördüklerini sanırlar. Yani ücretin ve kendine ait sınıfının devrimci potansiyelini iki kez inkâr ederler. Çok sert sözler sarf ediyorsun: "Sosyal güvenliğe dair bu yorumlarda işçi hareketine karşı bütün o üstü kapalı *küçümsemeyi* bugün saptıyorum – ama o dönem farkında değildim."[10] "Küçümseme"nin altını ben çizdim. Başka bir yerde regülasyoncuların, sosyal güvenliğin komünist içeriğini hiç görmeden Fordist biriktirme rejimi için "işlevselliğinin" altını çizmek suretiyle, işçi sınıfını kapitalizmin "kullanışlı aptalları" haline getirdiğini söylüyorsun. Bu sözler hiç hakkaniyetli değil. Ahlaki yeniden kodlamanın tipik kötü etkilerini görüyorum burada: Regülasyoncular senin gördüğünü görmüyorlar; ortada bir görüş netliği Spinoza'nın tabiriyle ("zihnin gözleri") sorunu var ama sen bunu bir ahlaki yatkınlık meselesi haline getiriyorsun. Buna mukabil, sen onların gördüğü bir şeyi görmek *istemiyorsun*: Evet, sosyal güvenliğin kapitalizmin işine yarayan etkileri oldu. Burada müjde dilinin oyunu, analitik-olgusal dilin oyunuyla katışmazlığını benzersiz bir netlikte gösterecek şekilde, tüm meseleleri tepetaklak ediyor: Gelişin önündeki engelleri dile getiren ya da geliş anlatısını küçülten her söylem, "vardır"ın inkârcılığı, kabahatli bir yenilgicilik ve/veya "sistemle" kendinden bihaber bir tür işbirlikçilik konumuna atılıyor. Öyle ki, sistemin nasıl işlediğini tahlil etmeye çalışmak, kendiliğinden sistemin yeniden üretimine girişmek oluyor. Bunu en iyi, regülasyonculuğa ve sosyal güvenlik yorumuna işlevselcilik atfetmenden anlıyoruz. Bundan çıkmak ve adil bir şekilde herkesin –

10. Bernard Friot, "Passer du soutien à la classe ouvrière à son école", *a.g.y.*

senin de regülasyoncuların da– hakkını vermek için, tüm meseleleri tekrar açmak gerekiyor.

Sana herhangi bir kolektif kimlik sevdasına sahip olmadığıma inandığımı söyleyerek söze başlamak istiyorum: Regülasyoncularla istediğin kadar uğraşabilirsin, uğraşman umrumda olmaz. Benim açımdan önemli olan, bunun için sağlam gerekçelerinin olup olmadığı. Bir bakıma var da senin onları koyduğun yerde değiller. Sana özellikle kati surette söyleyebileceğim bir şey varsa o da, işlevselciliğin regülasyoncu düşünceyle hiçbir ilgisinin olmadığı. Tesadüf eseri filan da değil bu: Regülasyon teorisyenleri işlevselciliğin düşünsel kusuru üzerine uzun süre *açık açık kafa yordu* ve tamamen uzak durulması gereken bir akıl yürütme eğilimi olduğu sonucuna son derece haklı bir şekilde vardılar. Hem tüm olguları dizmeye – işlevselcilik ne de olsa–, sonra da ona göre el yordamıyla "karşı eğilimler" hazırlayıvermeye meyleden bir tarihsel mekanik biçimi olan kapitalizmi hem de kâr oranlarının eğilime bağlı düşme yasasını aşma teleolojisini reddeden regülasyoncuların Marksizmini heterodoks kılan noktalardan biri de bu zaten. Regülasyon, işlevselciliğin tersi: Regülasyoncular hiçbir zaman, tek bir olguya, bir mekanizmanın bütünü dahilinde yerini almak üzere tasarlanıp bitmiş olarak bakmadılar – asla. Bu bazen "işlediğini" düşünmeye engel olmamalı ama ille de. Vaktiyle "işlevselcilik" (*fonctionnalisme*) ile "işlevcilik" (*fonctionnellisme*) dediğim şey arasında ayrıma gidilmesini önermiştim. İşlevselcilik "bu ... için tasarlanmıştır," der. İşlevcilik "bu işliyor işte," der. Görüyorsun ki fark devasa: "bu ...için tasarlanmış" sözü *davanın gerektirdiği şeyler için üretilmiş* bir zorunluluk ifade ederken, "işliyor işte" *rastlantısal bir zorunsuzluk* ifade eder. Bir bağdaşırlığın zorunsuzluğu yahut karşılaşmanın uyuşması. Tarihsel gelişimlerin tesadüfiliği falanca kurumsal düzenlemenin filancayla karşılaşmasına sebep olur ve "tutar" ya da tutmaz. Regülasyonun temel sorunsalı *yaşayabilirlik*'tir. Filanca şeyler bir araya gelir, daha doğrusu, tarihin hareketleri sayesinde kendilerini bir arada bulurlar. Hep aynı totolojik kriterle, *kalıcı olma* kapasitesiyle ölçülen yaşayabilirliği kullanımda ortaya çıkan bir bütün oluşturur bu.

Kalıcı olduğu müddetçe tutmuş, iç uyumlulukları, hatta tamamlayıcılıkları tutması için yeterli demektir. İşlevcilik budur: iç bağdaşırlıkların ve tamamlayıcılıkların kalıcı olma kapasitesi bakımından *olgusal* tahlili, bağdaşırlıkların *veya bağdaşmazlıkların*, hatta tüm yapısal tutarlılığı sarsan yeni bir unsur ortaya çıktığında bağdaşmazlık *haline gelen* ve birleşme değerini tersine çeviren bağdaşırlıkların tahlili. Regülasyon tam bundan ötürü yapısal bir bütüncülüktür. En temel öğretilerinden birine göre, kurumsal bir biçim birleşme değerine *kendi başına*, tecrit halinde sahip değildir. Ona birleşme değerini veren, kurumsal bir biçimlenimin bütünündeki yeridir. Öyle ki bu birleşme değeri falanca biçimlenimde şöyle, filancasında tam zıddı olabilir. Mesela merkez bankasının bağımsız olduğu kurumsal düzenleme, sermaye piyasalarının liberalleşmemiş olduğu bir biriktirme rejiminde hiçbir şekilde gerekli değildir, hatta zararlı bile olabilir. Mali düzenlemeler ortadan kaldırıldığı anda işler tamamen değişir (çok basit bir sebeple: mali sermaye merkez bankasının bağımsızlığını talep ettiğinde ve düzenlemeler ortadan kalktığında beklentilerinin araçlarını kazanmış olduğu için).

Burada bir "bu öyle olması için tasarlandı" işlevselciliği görmenin imkânsızlığını, Regülasyon'un kurucu yapıtlarından biri olan Lipietz'in *Kriz ve Enflasyon: Neden?*'de[11] yaptığından daha iyi anlatan yoktur. Regülasyoncu yaklaşımın kalkış noktasının kapitalist ekonominin "ayakta kalması" karşısındaki şaşkınlık olduğunu söyler Lipietz. Sorgulamayı tamamen tersine döndüren bir şaşkınlıktır bu. Normalde "Krize neden girilir?" diye sorulur. Oysa toplumsal ilişkilerin tabiatları gereği çelişkili, dolayısıyla fikir ayrılıklarının taşıyıcısı olduğu kapitalizmde krizin, tabiri caizse *yasa gereği* olduğunu söyler Lipietz. Sorulması gereken soru da daha ziyade şudur: "Nasıl oluyor da zaman zaman, belli dönemlerde ayakta kalmayı başarıyor?" Bu sorunun hiçbir zaman hazır bir cevabı olmadı. Her seferinde "icat eden", "yapıp takan" tarihtir der Lipietz, Lévi-Strauss'un tabirine başvurarak, yürümesini sağlayan "bir şey"dir... Ta ki, biriki-

11. Alain Lipietz, *Crise et inflation, pourquoi ?*, La Découverte, Paris, 1979.

min *içsel* eğilimleri onları önceden destekleyen düzenleyici çerçeveden taştığı için artık yürümez hale gelinceye kadar. Regülasyonculara yönelik suçlamalarının bir kısmını Michel Aglietta'nın kitabının başlığına dayandırıyorsun: *Regülasyon ve Kapitalizmin Krizleri.* "Regülasyon" tekil, "krizler" çoğul, diyorsun. Regülasyonun, kapitalizmin ebediyen kalmasının teminatı olan ve ondan çıkmanın imkânsız olduğunu söyleyen emsalsiz bir ilke olduğunun ispatını veya en azından göstergesini gördüğünü düşünüyorsun: Onu tekrar rayına sokan "bir şey" hep olacak. Ama bu olabilecek en kırılgan suçlama dayanaklarından biri ve bunu sana Michel Aglietta'yla 1990'lardan itibaren, mali küreselleşmenin (1990'da *Mali Küreselleşme: Zoraki Bir Serüven* başlıklı bir kitap da yazdı), Avrupa para birliği Maastricht modelinin, merkez bankasının bağımsızlığının ve son olarak *Regülasyon ve Kapitalizmin Krizleri*'nin 1997'deki yeni baskısında temettü emekliliğinin üstü çok az örtülü övgüsüne ardı ardına kapıldığını gördüğümden beri üst üste binen tüm teorik ve siyasi anlaşmazlıklarımdan sonra söylüyorum. Aklını oynatacak şeyler var (ama tek senin de değil, bazı regülasyoncular için bile öyleydi), onu itiraf edeyim. Bununla birlikte tekil "regülasyon" kesinlikle, her daim açık olan bir tarih içerisinde birbirlerini takip eden –ve "regülasyon"un sadece soyut ilkesini oluşturduğu– çeşitli regülasyon biçimlerinin genel bir *regülasyonlar* kapsamında olmasından başka bir şey ifade etmiyor. *Çelişkiler* bulunduğunu gayet iyi bilen Marksistler için "çelişki" neyse, "regülasyon" da o.

Bununla birlikte, asıl ayrışma mahalline yaklaşmaya başlıyoruz. Kurucu eserleri andığıma göre, seni hem haklı hem de haksız çıkaran ilk regülasyoncuların aklında ne olduğunu hatırlatma zamanı. Aslında başlangıçta regülasyoncular iki değil üç tip kriz tasavvur ediyorlardı. Regülasyoncu kanon iki krizli şemayı tuttu: regülasyon biçimi içerisinde, yani sabit kurumsal çerçeve bünyesinde yaşanan dalgalanmaları belirtmek için "küçük kriz"; regülasyon biçiminin sınırlarına gelişini ve yeni bir kurumsal tertibin yerleştirilmesine *yani* yeni bir regülasyon biçimine götürecek olan tarihsel ve siyasi bir belirsizliğin başlangıcını adlandırmak için "büyük kriz". Kapita-

lizm dahilinde tabii. Oysa ilk regülasyoncular son derece açık biçimde bir üçüncüyü tasavvur etmekteydi: kapitalizm *dahilindeki* kurumlarda / *kapitalizmin* kurumlarında herhangi bir yeniden biçimlenim çözümünü imkânsız kılacak seviyedeki bir çelişkiye denk düşen, bizzat kapitalizmin temel mantığının töhmet altında olduğu ve kapitalizmin aşılmasını gerektiren kriz olan *üretim tarzının* krizi. Robert Boyer ile Jacques Mistral bunu *Birikim, Enflasyon, Krizler*' in sonuç bölümünde son derece sarih bir şekilde söyler: "Kapitalist olmayan bir çözüm arayışı [kitapta teşhis ettikleri Fordizmin krizine yönelik] daima gündemde olan bir şevke işaret ediyor."[12] 1978 yılındayız: Bunu hatırımızda tutmak için dikkatli okuyalım çünkü bir daha hiç geri gelmeyecek. Senin bakış açından Regülasyon'un kınanacağı yer *burası*, sosyal güvenliğin işlevselciliği hikâyesi olarak gördüğün değil. "Daima gündemde olan bu şevk" 1980'li yıllardan itibaren bir daha gündeme gelmez: Regülasyoncular kapitalizmin aşılması projesinden, mümkün bir düşünsel şantiye olarak dahi bahsetmediler ondan sonra. 1980-90'ların ağırlığının herkesin üzerine çöktüğünü ve onların da başkalarından daha uzağa kaçamadığını söyleyerek suçlarını hafifletebiliriz elbette. 1980 ile 95 arasını alalım – kimde hâlâ bir kapitalizmin dışına çıkma düşüncesi vardı ki? Pek kimsede yoktu, değil mi? Pek kimsede değil, ama hiç kimsede de değil. Bu noktada, tüm güçlüklere rağmen, pek az kişinin direndiği bir husumet ve yalnızlık içerisinde komünizm fikrini koruyan Badiou gibi birine hayranlığımı gizleyemem. Bu noktada sen Jacques Bidet'den bahsetmeyi seviyorsun ve haklısın da. Fazla uzatmadan söyleyelim: Ne ben ne de bir başkası; regülasyoncular içinde hiç kimse bunu yapamadı. Bana gelince, düşünsel eğitimime geç, 80'lerin ikinci yarısında, buzlanmanın göbeğinde başladım: "Şevki" unutmak bile değildi benimki, zihnime hiç yerleşmemişti ki. Bence burada Regülasyon'un talihsiz bir toplu ıskalaması mevzubahis. Bunun farkına çok geç, tam olarak 2009'da, her zaman olduğu gibi

12. Robert Boyer ve Jacques Mistral, *Accumulation, inflation, crises*, PUF, Paris, 1978, s. 277.

olan bitenin dürtmesiyle vardım: O sıralar *subprimes*, "eşik-altı krediler" finansal krizi vardı, bu meseleyi gündemimize sokması gerektiğini düşünüyordum ve bunu *Revue de la Régulation* dergisindeki bir makalede anlattım.[13]

Bir başka deyişle, evet, regülasyoncular *bir* regülasyon tarzının değil (kapitalist) üretim *tarzının* krizini tahayyül edebilecek tahlil araçlarına sahipti ama bu araçla hiçbir şey yapmadılar. Ve hayır, senin gördüğünün de zerresini görmediler. Vasfa maaşın önemini, kapitalist emek ve istihdam piyasalarıyla görülmemiş bir kopuş etkisine sahip olduğunu, kapitalizmin göbeğindeki komünist içeriği tamamen ıskaladılar. Ama bunun, sosyal güvenliğin kapitalizmle *karşılaşmasının* işlevliliği konusunda söylediklerinin doğruluğuna halel getirmediğinde ısrarcıyım ve bunda hiçbir çelişki yok. İşlevci işlevlilik, tekrar altını çizeyim, "bu öyle olması için tasarlandı"nın tam tersi: bir "işler öyle gelişti ve tuttu". "Tutmuş olması" ve bunun Regülasyoncuların söylediği biçimde olması inkâr edilemez diye düşünüyorum. Bu biçim neydi peki? Bizzat transfer gelirlerinin yükselişinin sonucuydu. "Transfer gelirleri" demenin toplumsallaşmış maaşın komünist boyutunu inkâr etmek olduğunda sana tamamen hak veriyorum – regülasyoncularla fikir ayrılığının gerekçesi de bu zaten. Ama 1946'dan itibaren kapitalizm içerisinde aynı anda mevcut olan *iki* maaş mantığı var – buna yine dönmemiz gerekecek. Ama içlerinden bir tanesi egemen konumda: kapitalist mantık tabii ki. "Egemen" burada, kapitalist mantığın, karşıt mantığın sonuçlarının *bazılarını* kendi hesabına geçirebilecek konumda olduğu anlamına geliyor. Karşıt mantığın gelişiminde bir yerlerde, dengeyi tersine çevirecek kritik bir eşik vardır: kapitalist mantığa saldırıların, alaşağı edilmesi tehditlerinin, bu mantığın o âna dek kopartmayı başardığı avantajlara galip geleceği bir eşik. İlkesel olarak tahayyül edilemez ve çelişkili hiçbir şey yok bunda. Kurumsal bir formun ikircikli, belki karşıt mantıkların taşıyıcısı olması, yahut başlangıç-

13. Frédéric Lordon, "Après la crise financière: 'réguler' ou refondre. Les insuffisances des stratégies prudentielles", *Revue de la Régulation*, no. 5, 2009.

taki mantığının zaman içerisinde yönünün tamamen değişmesi, hatta alaşağı edilmesi çok acayip bir durum değil. 1946'dan bu yana "maaş" için böyle bir durum geçerli belli ki. Ama başlangıç mantığı olan kapitalist mantığın üstünlüğüne varan bir durum bu. Bu üstünlük de, ne kadar komünist olursa olsun, sosyal güvenliğin toplumsallaşmış maaşının "transfer gelirleri" türü sonuçlara sahip olmasında kendini ifade ediyor. Kendini *kapitalist gramerde* ifade eden, şu durumda Fordist sonuçlar bunlar yani. Üstünlük ya da egemen olma da bu demek: karşıt mantığın bir parçasını kendi mantığında yeniden ifade edebilme. Bunu yapabilmek, burada komünist maaşa kapitalist sonuçlar üretme kapasitesine tekabül ediyor. Bunun nesnel bir *yapısal hiyerarşi* meselesi olduğunu ve komünist maaşı hayata geçirenleri "kullanışlı aptallar" saymakla ilgisi olmadığını gayet iyi görüyorsun. Komünist bir tohumu kapitalizmin bağrına basbayağı ekebildiler, bu doğru, ama o sırada kapitalist mantık hâlâ en güçlü mantık ve toplumsallaşmış maaşı, saçma sapan olsa da gerçekten Keynesçi transfer gelirleri olarak yeniden kodlama gücüne sahiptir. Ve tutar. İşler öyle ilerler ki tutar. Regülasyoncular bunu söylüyor ve haklılar da. Transfer geliri işlevi görmesi *itibarıyla* toplumsallaşmış maaşın, hanelerin elindeki gelirin teşekkülünü düzeltme, yani taleplerine ödeme gücü sağlama etkileri vardır ve bu bütün, makrodinamik istikrarı sağlamak için gereken özelliklere sahiptir. Daha genel olarak ve belki daha teknik olarak şu söylenebilir: Piyasa dışı formların koordinasyon biçimleri olmaları itibarıyla pek çok kurumsal biçim gibi, toplumsallaşmış maaş, *konjonktür karşıtı* (*contracyclique*) ayarlamalara destek oluşturma, yani ayarlamaların sadece piyasa mekanizmasına tabi olduklarındaki konjonktür uyumluluklarını (*procyclicité*) azaltma özelliğine sahiptir. Konjonktürle uyumlu olma, piyasanın bir eğilime, onu hafifletmek yerine güçlendiren ayarlamalarla tepki vermesi demektir. Keynes'in gözler önüne serdiği buydu ve kapitalist ekonomiler dahilinde tartıştığımız müddetçe bunu unutmamak iyi olur. Tipik bir durum: Şayet herhangi bir sebeple konjonktür tersine dönerse, piyasalarda özel kapitalist faillerin tepkisi yatırımları azaltmak (belirsizlik, piyasanın daralması,

vb.), işten çıkarmalar vb., yani herkesin bireysel olarak arzu ettiğinin tam tersi bir toplu sonuca, başka deyişle durumun bütününü daha da kötüye götürecek bir ek unsura ve herkesin yine aynı şekilde tepki vermesine ve bunun böylece devam etmesine varacak şeyler olacaktır. Konjonktürle uyumlu ayarlamalar böyledir. Toplumsallaşmış maaş ise, konjonktürden bağımsız olarak "düştüğü" için, konjonktüre ters bir sallantıdır; dolayısıyla, üst üste binen zincirleme düşüşlerin arasına girmek suretiyle bağlama istikrar kazandırır. Adeta ona sunduğu bir hizmettir bu. Regülasyoncuların gördüğü buydu çünkü aslen *makroekonomist*'tir onlar: Büyüme güzergâhlarının oluşumu ve dinamik özelliklerini incelerler. "Kullanışlı aptal" fikri hiçbirinin aklının ucundan bile geçmediği gibi, provokatif biçimde, dertlerinin bu olmadığını bile söyleyebilirim. Kastım şu: *Kendilerine sordukları* soruların koordinatlarına yabancı bu. Makroekonominin dinamiği bakımından, egemen kapitalist mantığın toplumsallaşmış maaştan çıkarttığı "transfer geliri" denen birleşme değerinin, evet, Fordist biriktirme rejiminin *yaşayabilirliğine* muazzam etkileri oldu her halükârda. Yani "kapitalizmin" yaşayabilirliğine katkıda bulundu. Öte yandan, regülasyoncuların hususi konumları sayesinde görebildikleri şey, başka bir şeyi de görmekten menediyor onları: Kapitalizmde toplumsallaşmış maaşın radikal biçimde antikapitalist olan birleşme değerini, yani "transfer gelirlerinin" *ötesindeki* komünist maaşı görmekten âcizler. Burada seni ne kadar haklı bulduğumu biliyorsun.

BERNARD FRIOT: Kıssadan hisse: Senin felsefi titizliğin bende yok tabii ve teleolojik kapsamını bilmeden Regülasyon hususunda "işlevselcilik"ten bahsetmem hatalıydı. Regülasyoncular ve CME'deki yoldaşlara göre sosyal güvenliğin sermaye için bir zorunluluk olduğunu yazarken "davanın gerekleri için üretildi" anlamını değil, yakalanmış fırsat anlamını verdim. Covid salgını, bir yandan GAFAM'ın hâkimiyetini kolaylaştırırken kamusal özgürlükleri daha çok kısıtlamak için üretilmedi elbette ama bunu yapmak için bir fırsat oldu. Salgın işlevseldir ve kapitalizm için gereklidir demek yan-

lıştır tabii ki, regülasyoncuların veya CME'nin sosyal güvenliğe dair tezleri için bu nitelemeleri kullanmam da yanlıştır o halde. Yalnız "kullanışlı aptallar" konusu açık ve bu ifadeden vazgeçecek değilim: Bir kullanışlı aptal, kendi isteğiyle değil, bilfiil kullanışlıdır. Senin yerinde ifadenle "karşılaşmanın zorunsuzluğu" dahilinde bulunuyoruz burada besbelli.

Regülasyonun yapısal bütüncülüğüne dair söylediğin, hayli ilgi çekici; meselelerin katmanlarını açışındaki netlikten ötürü çok teşekkür ederim. Regülasyon'un işlerine neden her daim yabancı olduğumu şimdi daha iyi anlıyorum. Marx'a sadık kalarak gerçekleştirdiğim arayışta derdim, gerçek üzerine alternatif bir söylem üretmek değil, alternatif bir gerçek üretmek ve bir toplumun dinamiğinde anlamaya çalıştığım şey de "orada hangi özgürleşmenin doğduğu". Aradığım ne "neden krize giriyor" ne de "nasıl ayakta kalıyor"; ikisi de son derece meşru sorular ama benim araştırma programımda yoklar. Bir senfoni için birden fazla nota sehpası olması gerekir, keşke bunu sosyal bilimlerde sakince kabullenmeyi başarabilsek. Regülasyoncu meslektaşların çalışmalarında özgürleşmenin olmamasını haklı şekilde yüzlerine vurdum, ne benim yapmak istemediğimi yapmalarından memnuniyet duydum ne de katkılarından ötürü onlara teşekkür ettim.

Kapitalizmden çıkma perspektifinin 1980'li ve 90'lı yıllarda tamamen çöktüğüne dair söylediklerine tamamen katılıyorum: Regülasyon bundan etkilenen tek düşünsel macera değil... Ne sosyalist ne komünist soldan bahsediyorum! François Furet ve Saint-Simon Vakfı'nın bir semptom olarak gösterdiği üzere kamusal tartışmanın sağa kayışı, otosansüre sevk etti – ben de dahilim buna. Sağlam duran meslektaşları saygıyla anmakta haklısın. Alain Badiou'dan bahsettin, Jacques Bidet'ye bir ilave daha: Marx'ın son derece üretken okuru Lucien Sève – bilimsel şöhret ustaları (ve Milli Eğitim'de görev alanlar) otuz yıl boyunca FKP'yi yönetmenin bedelini ona paha-

14. Lucien Sève, *Marxisme et théorie de la personnalité*, Éditions sociales, Paris, 1969.

lıya ödettiler. 1970'li yılların başında onun *Marksizm ve Kişilik Teorisi*[14] eserinden beslenmiştim ama komünizmin hem bilim hem de siyaset alanlarında ifadesi hususunda tekrar mevzilenmemde büyük rolü olan, 1999 tarihli capcanlı bir kitap, *Sonlarla Başlamak*:[15] Birkaç sene evvelinde bu kitabı okuyarak komünizm rayına tekrar girmemiş olsaydım şayet, 2003 yenilgisine aynı şekilde tepki verir miydim, bilmiyorum.

Muhteşem Otuz Yıl'ın kapitalist maaşının üstünlüğünün, toplumsallaşmış maaşın karşıtı mantığın bir kısmını Fordist gramerde yeniden ifade edebildiği şeklindeki tahlilinin netliğinden ötürü de sana teşekkür ediyorum. Şurası kesin: Maaşın toplumsallaşmasının konjonktüre ters ayarlamaların taşıyıcısı olan makrodinamik istikrar kazandıran özellikleri, dönemin kapitalist büyümesine hizmet etti ve dolayısıyla, senin tabirinle, "Fordist biriktirme rejiminin, yani kapitalizmin, yaşayabilirliğine muazzam etkileri" oldu. Ama beni ilgilendiren, diğer kısım: 1950'li yıllar boyunca tamamlayıcı rejimlerle ve katkı payı ödemelerinin dondurulmasıyla üstü çizilen ve halk tarafından yönetilmesi engellenen genel sosyal güvence gibi, hazmedilemeyen, oportünist bir şekilde de kullanılmayan, derhal savaş açılan kısım. Regülasyoncular için görünmez olması, beni toplumsallaşmış maaşın kazanımlarının sermayeye yarayan kullanışlı aptallık olduğunu düşündüklerini veya militanlara tahkirlerini ifade ettiklerini söylemeye değil, ona bağlı olan militanları *bilfiil* kullanışlı aptal saydıklarını ve bunun *bilfiil* tahkir olduğunu söylemeye sevk etti. Sosyal güvencenin doğrudan maaşın ticari mantığını güçlendirdiğini göstermeye çalıştığım uzun dönem için kendime dair de yaptığım bir tespit bu zaten. Bu tür ifadelerde hiçbir ahlaki kodlama yok, benim çalışmama dair önerdiğin okumayı reddetmeye devam ediyorum. Bir sınıf mücadelesinin aktörlerinin varlığını analitik-olgusal sürece dahil etme niyetindeyim basbayağı. Dolayısıyla da Bourdieu hususunda konuşacağımız gibi, sosyolojinin geniş bir

15. Lucien Sève, *Commencer par les fins, la nouvelle question communiste*, La Dispute, Paris, 1999.

kesiminde onları sadece tahakküm altında gören ve ekonomide bu emekçileri görüş alanının dışında tutan bir araştırma pratiğini, örgütlü emekçilere yönelik bir tahkir olarak tanımlamayı son derece yerinde buluyorum, ama araştırmacının onlara yönelik psikolojik tutumunu değil – benim meselem bu olamaz kuşkusuz.

Meselenin kilit noktasını, hiç de provokasyon olmayan bir şeyle veriyorsun: Regülasyoncular konusunda "meseleleri bu değil" derken, sadece sorulan sorulara cevap bulunabileceğinin izahtan vareste oluşuna işaret ediyorsun. Komünist maaşın tohumlarını atmakta olan bir devrimci sınıfın varlığı, makroekonomistlerin görüş alanlarının basbayağı dışında. Bununla beraber, ekonomistlerin çalışmaları açısından, sosyoloji ve antropoloji çalışmaları için daha anlamlı olan devrimci sınıfın var olmadığını koyut olarak kabul eden tahlillerden daha iyi bir tahlil bu.

Ekonomiyi bırakmam aynı zamanda o görmeyen görüş alanından çıkmak, gözlem alanımın lüzumsuz sınırlarına toslamamak içindi. Belki senin için de öyledir.

AMÉLIE JEAMMET: Büyük teorik tartışmalarınızdan biri de Bourdieu'nün katkılarına dair. Bernard senin, Bourdieu'nün çalışmalarının göbeğinde yer alan tahakküm sosyolojisi geleneğine, işçi sınıfının kurucu kapasitesini görmeyi engellediği gerekçesiyle söylendiğini çok işittim. 1946 yılında CGT ve Komünist Parti militanlarının sosyal güvenceyi inşa etme edimlerine dair söylediklerine dönersek, Bourdieu'vari sembolik bir şiddetin altında ezilen işçi sınıfı tablosunun, seni neden bilimsel açıdan rahatsız ettiği anlaşılıyor: Bu sınıfın gerçekleştirdiği edimlerin hakkının verilmesine ve özellikle de savunmacı olmaktan ziyade olumlayıcı edimler olarak kavranmalarına pek az yer bırakıyor çünkü – hiç yer bırakmıyor mu demeli yoksa? Frédéric, sen de önce ekonomi araştırmacılığına gittin, sonra sosyal bilimlere geldin ve aksine, kavramsal kategorilerine ara sıra başvurduğun bir teoriye –zımnen de olsa– saygılarını sunuyorsun bazı yazılarında. Hatta araştırmacılık kariyerinin ta başında, ikinci kitabını, beş sene öncesinde Bourdieu'nün bizzat kurduğu yepyeni bir yayın-

evi olan Raisons d'Agir'de yayımladın.[16] Bourdieu'nün tezlerinin verimli olup olmadığına dair görüş ayrılığınız, regülasyon teorisinin katkılarına dair ihtilafınız kadar büyük, değil mi?

FRÉDÉRIC LORDON: Bana öyle geliyor ki, Bernard'ın Bourdieu'ye karşı takındığı sert tavır, regülasyonculara yönelik tavrıyla aynı düzlemde. Bourdieu yeniden-üretimdir – denklem bu kadar. Yeniden üretim, regülasyon... – bunlar bizi hep kapitalizmin ebediliğine sevk eder. İnkârcı, yenilgici ve şevk kırıcıdır bu da. Bu söyleşiye çalışırken, yazdıklarını okudukça veya yeniden okudukça, konuşmalarını dinledikçe, Bernard, hiç ihtimal vermemiş olduğum bir şey gözüme çarptı: Rancière'in söylemiyle, en azından biçimsel yakınlığın. O da senin gibi, temel bir koyuttan, bir "var" konumundan yola çıkıyor. Sende toplumsallaşmış maaşın halihazırda-elde olan bir komünist tohum olması, ondaki eşitlik ve herkesin siyasetten pay alma hakkına tekabül ediyor. Her iki durumda da bir tersine çevirme operasyonu söz konusu. Rancière, "eşitsizliklere karşı mücadele etme" isteğini terk edip *eşitlikten yola çıkmak* lazım, diyor. Eşitlikten yola çıkmadıkça ona varılamayacağı kesin. Bunun son derece kuvvetli bir önerme olduğu kanaatindeyim. 1946 olayına dayanan ve bu şekilde günümüzde çok geniş ölçekte doğrulanan, senin halihazırda-elde-olan komünizminden neredeyse daha radikal bir her-daim-halihazırda-elde-olanı vardır eşitliğin. Bu alaşağı etmeler düşünsel değerleri son derece yüksek jestler: Kavrayış devrimleri bunlar. Ben kendi açımdan her ikisine de duyarlıyım. İki yazardan da aynı yerde ayrılıyorum: Esasında etik-politik olan (senin için olduğundan daha da doğru Rancière için bu) koyutlamanın gücü analitik-olgusal olanın sistemli reddine dönüştüğü yerde. Analitik-olgusal olandan gelen ve koyutlamaya, tam olarak gerçekleşmesine engel oluşturduğu düşünülen her şey saldırı gibi gelir. Rancière nefrete varan bir kitabın neredeyse tamamını Bourdieu'ye hasretti. Peki niye? Çünkü

16. Frédéric Lordon, *Fonds de pension, piège à con ? Mirage de la démocratie actionnariale*, Raisons d'Agir, Paris, 2000.

Bourdieu "eşitsizlikler var" diyor ve etik-politik "var"a saldırı niteliğindeki olgusal bir "var" bu. İnanılmaz. Tartışmamızın başında, katışmaz söylem düzlemlerine ait sözcelerden kaçınılmaz bir şekilde doğan kör-sağır diyaloglarına dair söylediklerime dönüyoruz. Etik-politik düzlem ile analitik-olgusal düzlem doğrudan diyaloğa giremez; analitik-olgusal sözceler etik-politik düzlemden yola çıkılarak eleştirilemez. Yoksa ortaya *eşitlik*'ten yola çıkılması gerekirken, *eşitsizlikler var* dediği için Bourdieu'nün lanetlenmesi gibi saçma bir şey çıkar (sözcelerin her birinin nereye ait olduğunu belirten tekil ile çoğul ayrımını özellikle vurguluyorum: çoğul olgusala, tekil etik-politiğe).

Bana kalırsa, senin Bourdieu'yle tartışmanı dolambaca sokan, benzer türden kıvrımlar. Senin de Bourdieu sosyolojisine tahammülün yok, sebebi de "yeniden üretim". Bu antipatide, bir beklenti hatası diyebileceğim şey olduğunu düşünüyorum öncelikle. Bir yazarın nesnesini tüketeceği yolundaki –hatalı– zımni kabulden yola çıkan çok yaygın bir hata bu; hele de söz konusu bir "büyük yazar" ise haydi haydi öyle. Ne kadar büyük olursa olsun, bir yazar veya bir araştırmacı nesnesine dair *her şeyi*, her açıdan nasıl söyleyebilir ki? Bizi kendi meşrebince –burada, hayal ürünü mutlak kudret imgelerinin dönüşüyle–, "entelektüel"e yönelik bakışı kasıp kavuran çarpıtmalara yönlendiren baştan aşağı akıldışı, hatta çılgınca bir beklenti bu. Şunu kabul etmek lazım: Bir araştırmacı düşünsel işbölümüne dahil olur ve bu müdahillik, nesnesine dair *bir şey* –her şeyi değil– söylemek üzere yerleştiği *kaçınılmaz olarak sınırlı* perspektifte ifadesini bulur. Bourdieu tahakkümün ve uygulandığı sayısız kanalın perspektifine yerleşir. Bu *bir* perspektiftir. Anlamı olmadığını söylemek mümkün değil. İnsan kendisi daha ziyade işçi sınıfının mücadeleciliği üzerine, yani *başka* bir perspektiften düşünme arzusu taşıyor diye, diğeri ortadan kalkacak değil ayrıca. Gerçekte bunlar anlamsız çatışkılar. "Eşitliği" sadece "doğrulamak" gerektiğini söylemek (Rancière), bu "doğrulamanın" hangi şartlarda cereyan edeceğini söylememek demektir. Yeniden üretimin ve kapitalist mülk edinmenin mekanizmalarının ağırlığına dair fikir edin-

meden komünizmin yeniden gelişi çağrısı yapmak için de aynısı geçerli.

Senin reddetmeye yönelik tepkinin nerede düğümlendiğini şimdi gayet iyi görüyorum: Tahakküm perspektifinden bakmak suretiyle Bourdieu, halk sınıflarını tahakküm altındakiler addeder, onları kudretsiz kılan mekanizmaları tahlil eder, dolayısıyla kudretsizliklerinin, ya da kudretsizleş(tiril)melerinin bir tablosunu koyar ortaya. Bu tablonun işçi sınıflarına veya alt sınıflara dair söylenebilecek her şeyi tükettiğini düşünürsek gerçekten de bu sınıflarda kudrete dair ne varsa onun değillenmesini görürürüz, o kadar. Ama vaziyet o değil. Öncelikle *Yeniden Üretim* (1970) ve *Ayrım*'daki (1979) müdahalelerinin saiklerini Bourdieu'ye teslim etmek lazım. Belli bir dönem tarafından, dönemin bozulması gereken yanılsamaları ("okul fırsat eşitliği demektir, özgürleştirir, vb.") tarafından belirlenen, kısacası hususi bir konjonktüre ait özel saikler bunlar. Ayrıca tek bir adam her şeyi yapamayacağı için, çalışmayı devam ettirmek, boşlukları doldurmak, kör noktaları aydınlatmak, örneğin maaş konusundaki mücadeleciliğe yatkın kılan şeyleri, hangi bağlamlarda veya güzergâhlarda ortaya çıktıklarını, yani kudret kazanmanın bağlam ve güzergâhlarını tahlil etmek başkalarına düşer – Bourdieu'yle bitmediğini basbayağı söylememiz gereken Bourdieu sosyolojisinin programına denk düşen bir tahlil bu da. Ve bu koşul yerine geldiği takdirde, söz konusu tahlilin katıksız övgü olmaması lazım, her zamanki gibi – sadece müjdenin hizmetinde olmaması, göz önünde bulundurulması gereken her şeyi, potansiyelleri ve engelleri olgusal olarak göz önünde bulundurması lazım.

BERNARD FRIOT: Sakin! Okumakla neler öğrendiğimi hiç aklımdan çıkarmadığım Bourdieu sosyolojisine antipatim falan yok. Bende olmayan duygular atfediyorsun bana, ki belki fark etmişsindir, polemik benim tarzım değil. Yazılarımda tamamen dışarıda tuttuğuma inanıyorum ve sözlü tartışmalarda bundan bazı sapmalar oluyorsa, o da daha ziyade saldırılar oluyor diye. Hayal kırıklığına da uğramadım: Son derece verimli bir ekolün kaynağı olsa da her araştır-

macı gibi Bourdieu'nün nesnesini tüketmediği aşikâr elbette ama her şeyden de önce, kendisinin sormadığını bildiğim bana ait soruları cevaplamasını bekliyor değilim ondan. Öte yandan, her ne kadar bana kendi araştırmalarımda tahlil etmediğim belirlenimlere dair son derece faydalı bilgiler verse de pozitivist olarak gördüğüm yeniden-üretime dair okumasına katılmıyorum. Ben etik-politik, o analitik-nedensel diye değil bu ama. Benim reddettiğim bir rol dağılımı bu.

Rancière'i yakından tanımaya vakit ayırmadım – benim kabahatim kesinlikle. Dolayısıyla onunla ilgili söylediklerine cevap veremem, iki noktayı belirtebilirim yalnız: Bir yandan Freinet pedagojisinde onu benimseyenlerin aldıkları fevkalade sonuçlar, diğer yandan siyaset pratiğini entelektüellerin ürettiği tahlilleri kitlelerin sahiplenmesi olarak değil de şimdiki zamana, şeylerin nasıl değişmekte olduğuna dikkat kesilmek olarak kavraması ki bununla hemfikirim. Bourdieu hususunda *Yeniden Üretim* ve *Ayrım*'daki müdahalesinin saiklerine dair söylediklerinden yola çıkıyorum çünkü sosyal güvenlik üzerine tezimi yazarken, 1970'lerin konjonktürünü anlamaya epey mesai harcadım ve koca bir ilk bölümü bu konuya hasrettim. Sosyal güvencenin ve genel olarak kamu hizmetlerinin gayrimeşrulaştırılmasının inşa edildiği yıllar bunlar. 1960'lı yıllara kadar meseleye dair bir tür naiflik egemendi: Sağlık sigortası sağlık ihtiyaçlarına cevap vererek tedavi eder, okul eğitim ihtiyaçlarına cevap vererek eğitir, sosyal güvence temel kaynak dağılımındaki eşitsizlikleri azaltır. Bu, "eşitsizlikleri azaltırken", planlama da "ihtiyaçlara cevap"ı artırmaya yönelik son derece iradeci bir gayretti: 1960'lı yıllarda günde bir hastane, bir lise yapılıyordu, sağlık sigortası katkı payı oranı ve tabanı artıştaydı, sağlıkçı sayısı kayda değer oranda artış kaydediyordu. Bu gayret, emeklilik maaşlarında, sürekli mesleki eğitimde ve işsizlik ödemelerinde muazzam ilerlemelerin kaydedildiği 1970'li yıllarda da devam etti.

Ama akademik söylemlerde işler değişmeye başladı, hem de radikal biçimde.[17] "İhtiyaçlara cevap", aksi yönde, "ihtiyaçların dayatılması" olarak tahlil edildi. Bu dayatma eşitsizlikleri azaltmak ko-

nusunda tamamen kudretsiz kalmakta, hatta bazen toplumsal kategorileri ayrışmış pratiklere sokmak suretiyle (okul eliyordu, tıp da bir sınıfın tıbbıydı) eşitsizlikleri artırırken, kişileri ekonomik, siyasal veya sembolik güçlerin boyunduruğuna sokmaktaydı. Sağlık çalışanları "ilaç sanayiinin saldırısının" (Dupuy ile Karsenty'nin 1974' te çok ses getiren kitabının başlığı buydu)[18] failleri olup sırf "tıp-ilaç kurumunu yeniden üretmek" (yine Dupuy ve Karsenty'nin tabiri) amacıyla, "imal edilen hastalar"ı kabul etmekteydi: 1977'de, kırk senedir hiç durmayan bütçe kısıtlamalarının ilklerini gerekçelendirdiği kitaba[19] bu başlığı koyan, Sağlık Bakanlığı'na bağlı genel müdür Jean-Charles Sournia'nın ta kendisiydi bu kez.

Kamu hizmetlerinin "cevap verdiği ihtiyaçlar"a dair bu son derece meşru sorgulama, 1968 sonrasının coşkusunda, bu cevapların komünist olması yönündeki bir seferberliğin önünü açabilirdi; yer yer tezahür etmekteydi böyle cevaplar. Ama gerçekte gözlemlediğimiz, bir yandan sektör çalışanlarını konformizm üreten protokollere hapsederken katkı paylarını, yatırımları ve işe alımları dondurmaya girişen, 1980'li yıllardaki gerici dönüşüm ve savunmacı seferberliklerin yıkıcı etkileri oldu.

Teorik gayrimeşrulaştırma ile kamu hizmetlerinde bozgun politikası arasında bir bağlantı yok: Bozguncuların bilimin korumasına elbette ihtiyaçları yok! Ama bozguna muhalif olanların düşünsel donanımı muazzam bir öneri yokluğundan muzdaripti ve sözlerinin son kısmında yaptığın gibi Bourdieu'nün sorumluluğunu göz ardı edemem. 1940'lı yıllarda başlamış olan halihazırda-elde-olan komünizmin inşasının devamı açısından pek de teşvik edici olmayan bir entelektüel manzarada yalnız olmadığı hususunda kolayca mutabık olacağız. Etkileşimcilikten, Furet usulü tarihsel revizyonizmden, SSCB yıkılırken pek çok Marksistin otosansüre gitmesinden

17. Bkz. *Puissances du salariat, a.g.y.*, s. 335-52.

18. Jean-Pierre Dupuy ve Serge Karsenty, *L'Invasion pharmaceutique*, Seuil, Paris, 1974 (yeni baskı: 1977).

19. Jean-Charles Sournia, *Ces malades qu'on fabrique, la médecine gaspillée*, Seuil, Paris, 1977.

bahsettik. Emekçi örgütlerinin demagojik savunmacılığa sapması ile bir dizi araştırmacının kapitalizmi kurbanlar yaratan bir sistem olarak eleştirmesi arasındaki fiili çakışma üzerinde de durmuştum. *Dünyanın Sefaleti*'nin gösterdiği gibi, Bourdieu de bunun pençesine düştü. Ama tek başına değilse de, Bourdieu'nün tam da yönetici sınıf, "neoliberalizm" yaygın adlandırmasının altında, son derece bilinçli bir kapitalist emek karşıdevrimi gerçekleştirmekteyken bir devrimci sınıfın inkârını teorileştiren ve makrososyal özneler bulunduğunu inkâr eden bir entelektüel konjonktürde tuttuğu yer önemli.

"Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri" altbaşlığını taşıyan *Yeniden Üretim*'in[20] kapağını ilk defa 1970'li yılların başlarında açtım; çiçeği burnunda bir asistan olarak, pratiğime dair şartlanmalar üzerine bir araştırma kitabı okumak son derece ilgimi çekmişti. Girişinde Desnos'un, Jonathan'ın pelikanına dair şarkılı fablını bulmanın pek de hoşuma gitmediğini itiraf etmem lazım: Pelikan bembeyaz bir yumurta yumurtlar, içinden kendisine inanılmaz benzeyen bir pelikan çıkar, bu ikinci pelikan da kaçınılmaz olarak kendisine benzeyecek bir pelikanın çıkacağı bir yumurta yumurtlar ve bu böyle devam eder.

Okul üzerine, şöyle başlayan bir kitap (ilk kelimeleri bunlar): "Sembolik şiddeti elinde bulunduran her iktidar; yani bir anlamlar dizisini meşru biçimde, temelindeki güç ilişkilerini gizleyerek dayatabilen her iktidar, basbayağı sembolik nitelikteki kendi gücünü bu güç ilişkilerine ekler."[21] Yani, taşıyıcısı olduğu tahakküm ilişkilerini sembolik gücüne eklediğine göre, akademik sistemin dayatma gücünün iki katı olması ihtimaliyle başlayan bir kitap beni, tıpkı Pascal'ın Tanrı'sı gibi, itiyor. Yazarların önsözde şöyle yazması da beni rahatlatmıyor: "Bu kitabı okumak için mümkün olan yollar

20. Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, *La Reproduction, éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Minuit, "Le sens commun", Paris, 1970; Türkçesi: *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*, çev. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı, Özlem Akkaya, Heretik, 2015.

21. Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, *Yeniden Üretim, a.g.y.*, s. 34.

içinde en kötüsü, şüphesiz onu ahlaki yönden değerlendirerek okumak olacaktır. Böyle bir okuma, sıradan dilin 'meşruiyet' ya da 'otorite' gibi teknik terimlerle ilişkilendirdiği ahlaki çağrışımlara dayanarak olayların açıklamalarını gerekçelere ya da ithamlara dönüştürecek veyahut nesnel etkileri bireylerin veya grupların isteyerek yaptıkları, bilinçli ve kasti eylemlerin sonuçları olarak görecek ve bizim sadece 'gizleme' veya 'yanlış tanıma'dan bahsettiğimiz yerde art niyetli bir mistikleştirme ya da kusurlu bir naiflik görecektir."[22] "Yapıların ürünü" olmalarından ötürü "yapıların yeniden üreticisi" olan "faillerin" kasıtlı eylemlerinin ürünü olmayan "nesnel etkileri" aklamadan veya meşrulaştırmadan "tespit eden" bir sosyal bilim araştırmasının bu ölümcül ayna oyununu reddediyorum.

Bir kez daha tekrar edeyim: Bu araştırma pratiğini analitik-nedensel, iş başındaki özgürleşmede ısrarcı olmamı etik-politik olarak adlandırmak bana göre temelsiz bir iddia. Yapılar, direnişlerden ve çelişkilerden bağımsız tahlil edilemez. Sağlık hizmetlerindeki üretimin 1950'li ve 1970'li yıllar arasında, hem yatırımın sübvansiyonu hem de hastane çalışanlarının vasfa maaşı ve serbest sağlıkçıların sözleşme bünyesindeki ödemeleri bakımından büyük ölçüde kapitalist olmayan mantıkta çarpıcı bir dönüşüme uğramasının sağlık üzerindeki olumlu etkisi bir yanılsama değil. 1980'li yılların ikinci yarısında gerçekleşen düşünsel eğitiminden bahsederken "buzlanmanın ortasında" demiştin: Bu buzlanma 1970'li yıllarda inşa oldu; titizliği ve ampirik çalışmalarından ötürü, moda eserlerin uzağında olsa da, Bourdieu dönemin halihazırda-elde-olan komünizme kör kalan, hatta ve hatta onu görmemek için tüm önlemleri alan ruhuna dahildi.

AMÉLIE JEAMMET: Dil oyunu üzerine, örgütlerle ve bazı sosyal bilim teorileriyle ilişki üzerine tartışmalarınızın dışında, aranızda bazı kavramsal anlaşmazlıklar da hissediliyor ve artık onlara gelmek istiyorum. Bu sohbette hepsine değinemezsiniz tabii ama Bernard'ın

22. *A.g.y.*, s. 24-25.

teori önerisine dair uzlaşmanızla açılan bu kitap için bazılarının üstünden geçmek şart gibi duruyor. Bu diyaloğun tohumunu atan, Frédéric'in blog yazılarıydı.[23] Yalnız bu yazılarda çok şaşırtıcı bir şey var: Frédéric, Bernard'ın tezini benimsediğini tereddütsüz ilan ederken bir yandan da onun kabul ettiği "ömür boyu maaş" ya da "kişi olma vasfına maaş" adlandırmasını kullanmaktan sistematik olarak kaçınıyor. Frédéric'in metinlerinde öneri, bir "genel ekonomik güvence" önerisi haline geliyor. Bernard'ın çalışmasında asli olmasına rağmen "maaş" teriminden özenle kaçınman dikkat çekici, Frédéric. Neden kaçındığını bize anlatabilir misin?

FRÉDÉRIC LORDON: Maaş meselesi, hatta sorunu diyelim, öncelikle adlandırmadan kaynaklanıyor. Her iki tarafın da argümanlarını anlıyorum. "Ömür boyu maaş" veya "vasfa maaş" yerine "genel ekonomik güvence" demek suretiyle kendi adıma, bir bakıma bir tercihte bulundum. "Maaş" göstereninin altına antikapitalist bir perspektif ortaya koymanın taktik bakımdan riskli olduğunu düşünüyorum. Sen çok uzun süredir yerleşmiş, "maaş"ın neredeyse "kapitalizm"in bir metonimisi olduğu bir düşünce geleneğine toslamaya mahkûmdun Bernard ve bu epey sarp bir engel. Müsaadenle biraz yumuşatarak söyleyeceğim: Bu –Marksist– düşünce geleneğinin argümanlarının doğru olmadığını pek de söyleyemeyecek olmamız iyice zorlu kılıyor o engeli. Yine müsaadenle şöyle söyleyeceğim: Sorun şu ki, senin de sağlam argümanların var. Senin karşında duranların safında kendiliğimden hizalanıyorum ama seni dinler dinlemez, senin mantığına da nüfuz edebiliyorum.

Bizi maaş = kapitalizm özdeşliğinden kurtarmak için gerçekleştirdiğin ilk işlem, maaşın ta en başta, tarihsel olarak kapitalistlere *karşı* kazanıldığını ve bu olguya belki biraz daha dikkat etmek gerektiğini hatırlatmak. Kapitalizmin tercihi, sıradan yükümlülükler hukukuna tabi bir taşeronluk ilişkisi bünyesinde, kiralama yönündedir. Nedeni gayet iyi anlaşılıyor: *Ticari* taşeronluk ilişkisi, anlaş-

23. Önsöze bakınız.

maları olabildiğince tersine çevrilebilir kılar ve taahhütlerin sıkı sıkıya sınırlandırılması, kapitalist arzunun takıntısıdır. Kendini "yapışmış" bulmama takıntısının paradigmasını, yüz elli yıl sonra, akışkanlık özelliğiyle finans sağlayacaktır. O arada sözleşme hukuku önemli bir kestirimde bulundu, kapitalist de bununla yetindi. Ancak, en zayıf biçimlerde bile olsa, emir veren/taşeron ilişkisinin *maaşlılık/ücretlilik* şeklinde yeniden kodlanması, kapitalizmin tersine çevrilebilirlik arzusu için rahatsız edici seviyede bir sabitlenmeydi. Yani maaşın kapitalizmle özdeşleştirilmesi tarihsel olarak hatalı ve bunu hatırlamak çok iyi oluyor. Ama tamamen uydurulmuş da değil bu özdeşleştirme. Zira kapitalizmin maaşlılığa razı geldiğini söylemek yetersiz kalıyor. Buna da dikkat etmek lazım. Günümüzdeki platform kapitalizmi hareketinin, sanki sana hak vermek istermiş gibi, tüm gayretini en başlardaki taşeronluk ilişkisine döndürmeye seferber ettiği, argüman olarak ileri sürülebilir elbette. Kapitalizmin emeği işe koşma konusundaki ebedi hakikatinin bir tür ispatını mı görmek lazım bunda – uzun maaşlılık parantezinin kapatıldığını, maaşa nihayet antikapitalist bir birleşme değeri verilmesinin meşrulaştırıldığını mı düşünmeli? Ben buna inanmıyorum. Öncelikle, platform kapitalizminin dümdüz kapitalizm olmanın çok uzağında olmasından ötürü. Günümüz kapitalizminin bir eğilimi tabii ki ama eksiksiz özeti de değil. Maaşlılığın da aynı zamanda uzun bir tarihi olmakla birlikte bunun da Marx'ın belirttiği ve sanayinin, daha doğrusu büyük sanayinin gereklerinden kaynaklanan sebepleri var: Büyük sanayinin düzenlediği sermayeyi bir araya getirme ve işbölümü biçimi açısından "cereyan" halindeki bir emek gücünün hiçbir faydası yoktu; bilakis, en azından belli bir dereceye kadar "sabitlenmesi" gerekiyordu. Dolayısıyla maaşlılar, sanayi kapitalizmiyle uyumlu, hatta onun için gerekliydi. Sadece onun için de değil, –ortodoks ekonomistlerin üslubuyla söyleyeceğim– ortak, bilişsel, örgütsel, vb. sermaye birikiminin randıman artışının kullanılmasını gerektiren ve rekabette avantaj sahibi olmak için kararlı şekilde devreye sokuldukları tüm sektörlerde lazımdı maaşlılar. Emek gücünü dağıtma denemeleri de çoğunlukla kendi açılarından felakete

dönüştü. Boeing'in, işgücünü küçültme operasyonu hatırımızda: Sektöründeki konjonktüre bağlı dalgalanmalara uyum sağlama kurnazlığını gösterdiği inancıyla, Boeing 1990'ların sonunda çok sayıda çalışanını işten çıkardı. Talihsizlik o ki, işler beklendiğinden çok daha hızlı ve yoğun bir şekilde düzelince, Boeing acilen yeniden istihdam etmek zorunda kaldı. O arada, yeni gelenlerle yeri öyle hemen doldurulamayacak koca bir teknik ve örgütsel birikim elden gitmişti ve bunun yeniden tesisi zaman alacaktı. Çok kısa vadeli ayarlamanın "rasyonelliği"nin tamamen akıldışı olduğunun ortaya çıkması için küçük bir orta vadeli zaman dilimi yeterli olmuştu. Alcatel'in, aynı dönemde, –olsa olsa bir araya getiren– "fabrikasız şirket" kavramını icat eden, verimlilikte ısrarcı patronu, tarife sığmaz Tchuruk'tan da bahsedebiliriz. Ücret ilişkisini reddetme ve ticari taşeronluk ilişkilerinde fesih stratejisi mevzubahis burada da. Yine muazzam bir başarı: Alcatel fiilen yok artık; parçalama yanlılarının elinde, dağınık parçalar halinde mevcut sadece. Maaşlılığın kapitalizme denk olduğunu söylemek bence az bile kalır.

Şunu da ekleyeyim: Kiralamadan "sanayi" maaşlılığına geçişte, emek köle olmaya doğru bir dönüşüme uğradı, o kadar. Piyasaya (taşeronluk piyasası) doğrudan kölelikten, işveren despotluğuna köleliğe geçildi. Bu köleliklerin denk olduğunu söylemek sakarca bir tahrifat olur elbette. Maaşlılığa eklemlenebilen toplumsal kazanımları görmek yeterli; kiralama üzerinde tutunmaları tahayyül edilemez. Sermaye, her iki biçimde de köleliğin hep doğru tarafında tabii – bu da dönüşümlerdeki pazarlık payını artıran bir durum. Seni okuduktan sonra bunu söyleyip geçmek olmaz elbette: Maaşlılığın emekçi için kölelik olmaya devam etmesi, aynı zamanda hayata geçmeleri bağlama bağlı kaldığı müddetçe, bize "tarif ettiğin" değil, bizi *görmeye* davet ettiğin kayda değer mümkünlerin önünü açacak bir icat olmasına engel değil.

Sonuç olarak Marx'ın, maaş ilişkisini kapitalizmin temel toplumsal ilişkilerinden biri haline getirmesi gayet anlaşılır bir şey. Kapitalizmden çıkışı maaşlılık bayrağı altına yerleştirmenin başlangıçta kulağa kendi içinde çelişkili gelmesi de öyle. İş hukuku içti-

hadının maaş ilişkisini nasıl tanımladığını benim kadar iyi biliyorsun: hiyerarşik bir tabiiyet ilişkisi. "Maaş"ı korumak üzere tüm bu kavramlar ve anlamlar yığınının aksi yönünde giderek en kolay yolu seçmediğin kesin. Araştırmacılık güzergâhından ve meselenin kafana dank ettiği andan bahsederken, sarsma işini tamamına erdiriyorsun şunları diyerek: "Sosyal yardımları, emek piyasasına mahkûm bir doğrudan maaşı kırpıp küçültmekten vazgeçip, doğrudan maaşı, emek piyasasıyla bağlantısı olmayan bir toplumsallaşmış maaşın boyutlarına genişlettim."[24] Senin Kopernik Devrimi'nin gerçekleştiği an tam bu: Bakış açın dev bir değişim geçiriyor. Ama bu, senin, "sosyal güvence" verisine ve onda gördüğün potansiyele dair yaratıcı-performatif okumandan hareketle oluşmuş bir *öngörü*. Müjde düzleminin öteki yüzü bu: Okurun alışılagelmiş kategorilerinin tam aksiyle karşılaştığında, *telos*'a, amaca dolaysızca düşünceyle varıyorsun. Katkı payı yoluyla toplumsallaşmadan hareketle maaşı, tabiri caizse "olduğu haliyle maaşı", emek piyasasından bağımsız, yani yaygın deneyimle ve ona dair "sıradan" teorilerle radikal bir zıtlık içerisinde görmeyi talep eden bu öneri, hatırı sayılır bir düşünme gayreti gerektiriyor: tarihsel gerçekleşimi belirsiz bir ufka ait olan bir *telos*'u hemen şimdiye yerleştirmek. Ama bu hareketin senin için son derece önemli olduğunu biliyorum. "Halihazırda-elde-olan" kavramında devreye soktuğun jest bu. Dolayısıyla büyük bir sonuca yol açıyor ve artık farkında olmadan, provokasyonun sınırlarını aşıyorsun şunu yazarken: "Maaş, emekçileri piyasa değerlendirmesinden özgürleştirmeye başlayan bir kurumdur."[25] Bu meselede trajik olan ise şu: Tüm düşünce sisteminin bünyesine yerleştirildiği takdirde cümlenin geçerli olduğuna inanıyorum – gelgelelim, bu haliyle kendini anlaşılmaz kılıyor.

Senin *fikrine* dair ne düşündüğümü gayet iyi biliyorsun. Düşünsel alanda da ayaklarla oy verilir: Geçerli olan *kullanım*'dır. Ama "maaş"ı tutmanın yaratacağı kaçınılmaz yanlış anlamanın dev bo-

24. Bernard Friot, *Puissances du salariat, a.g.y.*, s. 15.
25. *A.g.y.*, s. 17.

yutuna hayıflanmaktan kendimi bir türlü alamadım. Enerjinin ne denli büyük bir miktarını buna sarf ettiğini tartmaya cesaret edemiyorum bile ve bunun mümkün olan en iyi sarfiyat olduğundan emin değilim doğrusu. Sen bana aksini söylüyorsun tabii – bütünüyle anladığım gerekçelerini anayım yine: Croizat'nın getirdiği sosyal güvenlikle beraber olup bitenin eşsizliği, maaşla istihdam arasında hiçbir bağlantı olmaması, vb. Doğru: Tüm bunların hakkını vermenin yolunu bulmalı. Bence böyle bir yol var, hatta elinin altında duruyor. "Değer" için müthiş bir şekilde yaptığını "maaş" için neden yapmayasın? "Değer" dendiğinde hiçbir şey denmemiş olduğunu tekrar edip duruyorsun, haklısın da. "Değer" anlamını ancak belli bir yüklemle alır: Bir yanda *kapitalist* sözleşmeye tabi değer vardır, öte yanda da *komünizm*'in yaptığı tanımdaki değer. Kelimelerle oynamamak adına (ya da aslında tam da oynamak adına), yapılacak olan, "maaş" için olanla aynı *nitelik yükleme* (*prédication*) işlemini tekrarlamaktan ibaret. Alımlanan sürüsüne bereket (kapitalist) anlamın üstesinden gelmeye yeteceğini söylüyor değilim ama yanlış anlamaları açıklığa kavuşturmak için iyi bir başlangıç yine de. Bir yanda *kapitalist* maaş var, öte yanda *komünist* maaş. Bu ikisi birbirlerinden, kapitalist değer ve komünist değer kadar farklı. Yani "maaş" kelimesinin tamamen yeniden anlam kazanması gerekiyor ama yüklem olmadan –vaaz (*prédication*) olmadan!– hiçbir şey görünmüyor. Olunca açıklığa kavuşuyor her şey, evet. "Kapitalizmden *komünist* maaşla çıkarız" benzeri bir sözce, yüklem olunca, yüklemsiz halinden başka türlü anlaşılabilir olacaktır haliyle.

Bununla da kalmıyor: Bu ertelemeye yarayan yüklemlemeyle/vaazla, Croizat'dan itibaren iki maaşın birlikte var olduğunu ve bu bir aradalık tarzlarının senin "müjdeni" nasıl mümkün kıldığını, neticede de haklı çıkardığını söyleme fırsatı yakalıyorsun. Müjdenin ilk gerçekleşimlerinin görülmesini sağlama, bunların hiçbir şekilde anekdottan (kapitalizmin bağrına yerleşmiş halihazırda-elde-olan komünizm, *komünist* maaştır) ibaret olmadığını gösterme ve her ne kadar kusurlu, noksan da olsa haklı gerekçelerle kapitalist maaşı, tipik özelliği olan baskılamayı ama aynı zamanda, gördüğümüz gi-

bi, komünist maaşı kendi hesabına geçirme yollarını anlatmaya devam eden tüm söylemlerinin doğruluğunu destekleme imkânını bulmuş oluyorsun bu sıfat yüklemeyle/vaazla. Her halükârda şu anda kapitalizmde *ikisi de* var. Dolayısıyla, birinden hareketle diğerini inkâr etmeye veya görünmez kılmaya yönelik bir söylem kurmak olmaz. Croizat'dan sonra komünist maaşı görmemek körlük olur, ama sırf onu görmek ve kapitalist maaşın hâlâ ne denli egemen olduğunu unutmak da müjdede çok (ama çok!) erkenci davranmaya delalet eder. Vasfa maaşın bir veya başka biçimine, dolayısıyla maaşın komünist biçimine tabi "maaşlı çalışanların" (memurlar, Paris Devlet Hastaneleri, büyük kamu teşebbüsleri, vb.) sayısına dair sunduğun, gayet çarpıcı olmakla beraber kapitalist biçimin "maaşlılığının" egemen tonu (yoksa egemen mantığı mı demeli?) olmasının önüne geçemeyen veriler, bunun ayırdına varmamızı sağlıyor paradoksal biçimde. Öncelikle, sayı bakımından hiç anekdot niteliğinde olmasa da, komünist maaş kendi sahasında bile noksan kalmaya devam ettiği için: Kişiyi vasıflandırma söz konusu illaki, asli olan da bu; ama kapitalist maaşınkilerle aynı biçimsel hiyerarşiye dayalı tabiiyet ilişkilerinin ve üreticilerin üretimleri üzerinde siyasi egemenlikten büsbütün yoksun olmalarının hükmü devam ediyor.

BERNARD FRIOT: Senin sıklet ve kültüründeki bir meslektaşımın çalışmamı ve merkezinde bulunan maaşı ciddiye alması muazzam bir destek. Önerilerimin militan çevrelerdeki yankısından az evvel bahsetmiştim. Bilimsel düzlemde, Avrupa Maaş Enstitüsü'nden meslektaşlarla düzenli olarak, başka bazı meslektaşlarla da zaman içinde girdiğim sohbetlerden faydalanmak gibi bir fırsatım olmakla birlikte, yaptığım tahliller, senin biraz önce değindiğin gibi, kimseye faydası olmayan polemikleri de tetikliyor. Ayrıca geçmiş çalışmaları ciddi bir şekilde okumanın olmazsa-olmaz olduğu bir mesleki ortamda, güncel çalışmaların empati yoksunu, olumsuz bir önyargıyla baştan savma yapılmış çok fazla okumaya maruz kalması çok yazık.

Dile getirdiğin tüm itirazlara karşın "maaş" kelimesinden vazgeçmiyorum çünkü altüst etmek niyetiyle ele geçirebildiği bir keli-

meyi devrimci sınıftan çekip almak için sebep yok. Ama bundan böyle "maaş"a "kapitalist" ve "komünist" nitelemelerini ekleyeceğim çünkü önerinin temelindeki argümanlar kusursuz. Bu öneride bulunduğun için müteşekkirim sana. Ben de bir öneride bulunayım öyleyse: Önemli olduklarına seni ikna etmeye çalışacağım sebeplerden ötürü bana daha iyi gelen "komünist maaş" lehine "genel ekonomik güvence"den niye vazgeçmeyesin?

Maaşın –ister kapitalist olsun isterse komünist– nitelendirilmesiyle başlıyorum. Kapitalizm işgücünden sadece biçimsel değil aynı zamanda gerçek teslimiyet bekliyor elbette. Hem toplu sözleşme müzakerelerini ve vasfa maaşı hem de istihdamı fırsata çevirebildi tabii. İşsizlik esnasındaki teknik bilgi ve beceri kaybından (tamsa tabii o da) söz ettin. İşsiz kalan çalışanlarının, işler tekrar başladığında derhal dönebilecek şekilde iş sözleşmelerini ve emek kolektifi üyeleri olarak sosyalliklerini koruduğu yüksek teknik beceri gerektiren bir sanayinin kısmi işsizlikten sağlayabileceği faydaya da üstü kapalı değindin. Mara Bisignano'nın müthiş bir zarafetle incelediği İtalyan Cassa Integrazione Guadagni'nin (CIG/Kazanç Bütünleştirme Sandığı)* tercihi bu yönde oldu.[26] İtalya CIG sayesinde, Almanya'nın hemen ardından, sanayii fiilen çöken Fransa'nın çok önünde, Avrupa'nın ikinci sanayi ülkesi olmaya devam edebildi. Ama kapitalist burjuvazinin, iştigal edilen kadronun vasfına maaşın istihdam teminatını geri elde etmesi, bizi tam da, herkes için iş talebinden geri adım atılmasını engellemek üzere kişi olma vasfına maaşı savunmak için daha kararlı kılmalı – herkesin vasıflı olmasını elde etmek için verilen mücadelenin önemi anlaşılmadı çünkü.

Peki komünist bir halihazırda-elde-olanı gözler önüne sermek için sopayı öteki tarafa kuvvetli şekilde bükmek gerektiğini düşünmekte haksız mıyım? Bunun lüzumsuz direnişleri tetikleyebilece-

* İtalya'da şirketlerin pazar sıkıntısı veya iş hacmindeki düşüş nedeniyle yaşanan maaş kesintilerini önlemek için ayrılan fon. –*ç.n.*

26. Mara Bisignano, "Contester, retarder ou empêcher les licenciements via le chômage partiel ? Usages syndicaux de la Cassa Integrazione Guadagni en Italie", *Travail et Emploi*, no. 137, 2014, s. 69-84.

ğini vurguluyorsun. Herkes kapitalizmin en az iki asırlık kusursuz örneği olarak görürken maaşı 20. yüzyılın antikapitalist kurumlarından biri haline getirmekte yersiz bir provokatif yan olduğu doğru. Solun solunun, geçtiğimiz asrın maaş konusundaki kazanımlarının devrimci ağırlığını görmeyi reddederek yenilgiyi örgütlemekteki inadı karşısında yaşadığım kederin sonucu bu.

Muhtemelen değinme fırsatını mutlaka tekrar bulacağımız bir meseleye burada değineyim. Diyalektik olmayan bir mantıkla yetinen hem militan hem de mesleki bir kültürden tamamen kurtulamamış olmamın da sonucu bu bence ayrıca: Bir kurum kapitalistse, komünizm onun yıkımı üzerine inşa edilir; komünistse, kapitalist bir öncülü olamaz. Düşünsel olarak aptal, siyasi açıdan yenilgici olan, kavga halindeki hizipler yeterince radikal olmama şüphesinden doğan yargılamaları artırırken o büyük geceyi dindarca beklemeye zemin oluşturan bu kolaycılıklarla savaşıyorum. Aynı zamanda, bizi 20. yüzyılda nereye doğru sürüklediğini bildiğimiz, "devlet gücünü ele geçirme/sosyalizm/komünizm" silsilesinin o ölümcül aşamacılığına da zemin oluşturuyorlar. Marx'ta sevdiğim ve öğrenmeye devam ettiğim, tahlil kategorilerini tarihselleştirme işlemi ve böylece tüm koşulları açık bırakışı. *Enternasyonal*'in yüksekten uçan, sorumsuz sözü "hiçbir şeyiz, her şey olalım"ı hiçbir zaman benimsemedim: Hiçbir şey olunduğu müddetçe (Macron'un zekâsızca kullanımından sonra bu ifadeyi kullanmaktan kaçınılıyor elbette),* asla her şey olunmaz.

Değerde yaptığımı (bir yüklem eklemek) maaşta da yapabileceğimi karşıma çıkardığında, Marksizm öncesi bir reflekse kapıldığımı üzüntüyle tespit ediyorum. Bir yandan, 20. yüzyılda maaşın merkezinde bulunan vasıflandırmanın icadının devrimci kapasitesini, diğer yandan da 19. yüzyılda maaş kurumunun bulunmadığını ve ancak İş Kanunu'yla mümkün hale geldiğini peyderpey kavrayınca,

* Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un, 2017 yılında Station-F iş geliştirme merkezinin açılışında sarf ettiği, "Karşınıza başarılı insanlar çıkar, bir de hiçbir şey olmayan insanlar çıkar" şeklindeki sözlerine gönderme. *–ç.n.*

kapitalist maaş olmadığı, maaşın işgal edilen kadronun vasfına dayandığında, en azından antikapitalist, vasıflandırma kişi bazlı olduğundaysa, komünist bir kurum olduğu sonucuna aceleyle vardığımı da fark ediyorum.

Oysa maaş, doğuştan antikapitalist değildir, komünist hiç değildir. Komünist maaş kapitalist olan maaşı alaşağı eder. Senin dediğin gibi "köleliğin bir dönüşümü" değil bu; bana öyle geliyor ki, ilk kısımda antropolojik öneminin anlaşılmasını sağladığım bu alaşağı etme açısından, "komünist maaş" adlandırmasının senin genel ekonomik güvence önerine katacağı çok şey var.

Kişi olma vasfına maaşı, emeğin komünizme içsel olmasının ifadesi olarak sundum. Kişinin artık piyasada serbest (Marx'ın yorumuyla: çıplak) bir birey, emeğinin verimli olarak geçerli kılınmasına göre aralıklı emekçi değil, tüm yetişkinlik hayatı boyunca bir vasfa yani bir maaşa sahip daimi emekçi olmasının getirdiği antropolojik yenilikle takdim ettim bunu. Kişilerin emekçi olarak (daimi) kabul görmesiyle emeklerinin verimli olarak (aralıklı) toplumsal geçerlilik kazanması arasındaki bağlantının kopmasının geçen yüzyıldan bu yana ilerlemeler ve gerilemelerle, aynı zamanda tereddütlerle nasıl inşa olduğunu gösterdim. Memurların salgın dönemindeki kapanma esnasında maaşlarının tamamını muhafaza etmeleri bu kopuş sayesinde oldu. Sağlıkçılar daha çok çalıştı elbette, çöp toplayıcılar ve pek çok başka memur da çalışmaya devam etti, ama hepsinin işleri tamamen devam etmedi. Yine de maaşlarının tamamı ödendi onlara. Bu kayda değer ilerleme, her yetişkinin ekonomik statüsü haline gelmeli ve bu kopuşun ilke düzleminde vazedilmiş olmasından ötürü, kişi olma vasfına maaşın ne emeğin tamamının üretici emeğe dönüşmesini ne de daimi olarak çalışma çağrısını kastetmediği vurgulanmalı. Ama bu belirleyici noktayı, sohbetimizin emeği konuşacağımız kısmına bırakıyorum.

Şu son yıllarda çok sayıda militan buluşmasına katılma şansına sahip olduğum için, on sekiz yaşının üstündekilerin üçte birinin, kişi olma vasfına maaştan faydalanması gibi kayda değer bir halihazırda-elde-olana dayalı siyasi bir hak olarak maaşın tamamen anlaşıl-

dığını ve dinsel coşkuya hiç benzemeyen, makul bir benimsenmeyle karşılandığına şahidim. Mesela bugün kırk sene sonra bakınca, emekliliğin "işten kurtulmak" olarak yaşandığını takdir edebiliyoruz: Bu meseleye dair, aslında bir mahrum bırakma olan bu sözümona kurtuluştan/özgürleşmeden bahsederek emeklileri incitmek şöyle dursun, hissettikleri ızdırabı paylaşıyorum – bana da söylüyorlar bunu. Çünkü, kariyerlerinin sonlarına doğru, yöneticilerin baskılarından ötürü gittikçe tahammül edilmek zorunda kalınan şeylere dönüşen işlerdense, özgürce seçerek, ilk üç-dört yıl derneklerde gönüllü çalıştıktan sonra, fark ediyorlar ki, üretim üzerinde gerçek bir hâkimiyetleri olmadığı için kendileri de marjinal olan faaliyetlerde marjinalleşmişler. Sermayenin alçaklıklarını protesto etmeyip onlara eşlik etmeyi pek sindiremiyorlar: Gıda yardımı ve derslere destek konusunda varlar tabii, ama kati surette "işten kurtulmuş" şekilde, yani her ne kadar derneklerin bünyesinde uyduruk sayılsa da üretime, kabul görmüş her tür katkının dışında bırakılmış emeklilerin özgür inisiyatifine bırakılmış, delikleri kapatan daha bir sürü faaliyette görev alarak.

Ülkede yaşayan tüm yetişkinlerin siyasi hakkı haline gelmiş, bu kişilerin, 18 yaşlarından ömrünün sonuna kadar üretimi yönetme kapasitelerini ve bunu yapma sorumluluklarını onaylayan (oysa kapitalist maaş bu bakımdan, kişileri daimi bir gayrimeşruluk ve sorumsuzluk içinde tutar) kişi olma vasfına maaş, yani komünist maaş, genel ekonomik güvenceyle kıyas kabul etmez. Genel ekonomik güvence –adının da belirttiği gibi– kaynakların güvensizliği bakış açısıyla düşünülmüştür öncelikle. Kişileri hayatta kalmanın maddi belirsizliğinden bütünüyle ve kati surette çıkartmak mevzubahistir. Tabii ki bunda mutabıkım. Ama bütün bunların içinde emeğin yerinin olmaması? Kaynağı emeğe bağlayan maaş olduğu için emek üzerindeki tekelini kapitalist burjuvaziden çekip almak, kapitalist emek pratiğinin bizi sürüklediği mahvoluş koşusundan çıkmanın merkezinde yer alıyor. Komünist maaşa ihtiyacımız olması da bundan.

Özellikle de kişi olma vasfına maaşları bulunmasına rağmen memurların işleri üzerinde yetki sahibi olmadıklarına işaret ederek

siyasi maaşın kapitalizmden çıkmak için tek başına yetmeyeceğine dikkat çekmekte haklısın tabii. Şunu da ekliyorum: Üstüne üstlük, memurların kullandıkları iş araçları kâr getiren miras mülkiyeti kapsamında da değil. Bu durum siyasi hak olarak maaşın ve mülkiyet rejiminin değişmesinin, komünizmin gerekli ama yeterli olmayan şartları olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda emekçilerin iş üzerindeki gerçek yetkisinin taşıyıcısı olan, bu yetki beklentisinin güçlenmesine eşlik edecek kurumlar lazım mutlaka – şirket yönetimlerine karşı kolektif bir yetki örgütlenmesinin olmaması, tersine çevrilmiş ifadesi olan işten duyulan ızdırabın ötesine gidemediğinin göstergesi. Geçiş meselesine değindiğimizde bunu tekrar konuşma fırsatını bulacağız.

Ama sohbetimizin bu noktasında komünist maaşın tüm yetişkinler için yaygınlaşmasının ne kadar güncel bir mesele olduğunun altını çizmek istiyorum; bu noktaya şüphesiz dönmemiz gerekecek. Gerçekleştirdiğimiz kamusal tartışmada, kişilerin şarta bağlı olmayan bir hakkı olması meselesine gelelim şimdi: Gelire mi, iş sözleşmesine mi yoksa maaşa mı yönelik olacak bu hak? İlk kısımda tahlil ettiğimiz temel gelir hakkını geçiyorum. Genel iş sözleşmesi hakkı olmasına yönelik öneri, Boyun Eğmeyen Fransa tarafından son çare olarak işveren devlet biçimine veya FKP tarafından istihdam-eğitim güvenliği biçimine getirildi. Böyle bir hak bizi, kapitalizmin merkezinde bulunan, işin yaderkliğinden çekip alamaz. Ya zaten bir kamu kuruluşu her halükârda iş sözleşmelerinin sürekliliğini sağlayacağı için ya da iş sözleşmesi olmayan her kişiye bir mesleki eğitim sözleşmesi sunulacağı için iki sözleşme arasındaki boşluklar ortadan kaldırılınca, gelirin sürekliliği sağlanmış, işsizlik ortadan kaldırılmış, kendini gerçekleştirmenin önemli bir boyutu olan emeğin ifasından gerçekten de her yetişkin kişinin (kaç yaşına kadar tabii, ömrünün sonuna kadar mı?) faydalanması sağlanmış olur. Ama emek üzerinde egemen olarak tanınanlar hâlâ kişilerin kendileri değildir. Emek, üzerinde sadece dolaylı güç sahibi olunan yabancı bir gerçekliktir.

Şu hususta ne kadar ısrar etsem az: Belirleyici olan iş hakkı de-

ğil, iş üzerinde egemenliğe sahip olma hakkıdır. Çünkü özgürleştiren emek değil, emek üzerindeki egemenliktir. Fransız İşinsanları Derneği MEDEF'in sırayla başkanlığını yapan baba-oğul Gattaz'lar meselesini tahlil eden Mathieu Grégoire, işverenlerin istihdamla bağlantılı haklara karşı (kısmen muzaffer olan) kampanyalarının, 1980'li yıllardan beri nasıl, felaketlerin felaketi olarak sunulan işsizliğe karşı mücadele adı altında yürütüldüğünü gösteriyor.[27] Çok fazla sendikal ve sol örgüt bu argümanı benimsedi. CGT'nin işsizleri "işten yoksun" olarak tanımlaması geliyor aklıma. Hepimiz işini kaybettiği için sosyal hayattan yoksun kalan işsizler tanıyoruz ama bunun sorumlusu, emekleri üzerindeki egemenlik iştahını yok eden bir iş. Maaşlarını korudukları için (tabii ki olmazsa-olmaz bir şart) bu iştahın iş dışında ifadesini bulduğuna şahit olan işsizler de tanıyoruz. Komünizm, emeğin yaderkliğini sonlandırmak demek; bunun anlamı elbette herkese iş, ama herkesin emeği üzerindeki egemenliğiyle. Bunu siyaseten ifade eden de kişiye ait bir vasıf olmalı.

Devlet memurluğu statüsü ve statü sahibi ücretli kesim, işsizlerin, engellilerin veya emeklilerin maaş hakkı, emek üzerindeki egemenliğin kişinin ekonomik statüsüne yerleştirilmesinin ilk önemli nüveleri. İş hakkını öncelikli olarak ortaya koyan iş sözleşmesi hakkı, memurlar için büyük bir gerileme olur, çünkü kişi olma vasıflarını kaybederler ki bunu yok etmek, kapitalist burjuvazinin hiç kaybolmayan hayalidir. İşte halihazırda-elde-olan komünizme körlük, gerçeğin gerisine düşen öneriler sunmaya götürüyor.

Senin öne sürdüğün genel ekonomik güvence önerisinin komünist maaş önerisine dönüşmesi bu sebepten ötürü de çok faydalı olur.

AMÉLIE JEAMMET: Bernard, son sözlerin, maaş üzerine tartışmanın arkasında, emek kavramına verilmesi gereken anlam meselesinin olduğunu anlatıyor. Teorinin özellikle hassas bir noktası bu: *Emek-*

27. Mathieu Grégoire, "L'emploi, une cause patronale. À propos des Gattaz, du pin's à la sociodicée", *Salariat, revue de sciences sociales*, 2021.

lilikte Kazanılacak ve Kaybedilecekler kitabından itibaren emekli maaşlarını "devamlı maaş" olarak algılamak bizi, kapitalizmin, emek kavramını bir iş bünyesinde "mal sahibinin" sermayesine değer kazandırma faaliyetiyle karıştırmamıza yol açan basmakalıp düşünceyi kökünden kazımaya mecbur kılıyor. Maaşı senin bizi zorladığın şekilde yeniden tanımlamak aynı zamanda "emek/iş" fikriyle ne kastettiğimizi kapsamlı şekilde gözden geçirmeye de mecbur bırakıyor. Bu konuda nasıl konumlanıyorsunuz? Frédéric, seninle başlayalım mı?

FRÉDÉRIC LORDON: Gayet makul biçimde, emek/iş, "maaş" tartışmasının çift yönlü temasını teşkil ediyor. Nasıl ki seni okuduğumda maaşı kapitalizmle sıkı sıkıya eşkapsamlı sayan Marksist koordinatlarımdan savrulduysam, emek konusunda da savruluyorum. Çok farklı iki tanım arasında gidip geliyorum. İlkine göre, kapitalizmin toplumsal ilişkilerine yakalanan insan faaliyetini "emek" olarak adlandırmak gerekiyor. Bu şartlarda, emek için, maaş sahnesini aynen oynuyoruz: "Komünizm", emeğin *ilgası*'nı (ama tanımı itibarıyla), maddi yeniden üretime yönelik insan faaliyetinin, dolayısıyla başka bir adlandırma (ne olduğunu bilmiyorum) gerektiren başka bir rejime girmesini imliyor. Üzerinde epeyce konuştuğumuz başka bir sorunla karşı karşıya kalıyoruz bu durumda: işbölümü sorunu (adlandırmayı değiştirip "maddi yeniden üretime yönelik faaliyetin bölüşümü" gibi bir şey söylenmesi gerektiği kanaatindeyim, tutarlı olmasa da pratik olan eski adı niye kullanmaya devam edeceğimi anlıyorsundur). Bir serbest faaliyet rejimine girişle işbölümünün gereklilikleri sorunu nasıl uyumlu hale getirilir? Bu noktada da pek yanılmıyoruz: İkimiz de, bireylerin bir tür tabiiyetinin olmadığı bir kolektif oluşum olmayacağını kabul ettik, yani bu sorunun cevabı, "serbest faaliyet"in o kadar da serbest, özgür olmayacağı. Tabiiyet rejimi ne olacak, kurumsal olarak nasıl örgütlenecek, nasıl uygulanabilir hale getirilecek? Bunlar ikincil olsa da ufak tefek sorular değil.

Yani ilk yorum, ilkesi itibarıyla Marksist idi. İkincisi Friot'cu. Aynen maaş, değer ve gördüğümüz üzere devlet gibi, emek de sıfat

yükleme çalışmasına, bir yüklem almaya açık, bu gayet makul... İlk yorum emeği kapitalizme iliştiriyordu, dolayısıyla komünizm ikisini birden ortadan kaldırıyordu. İkincisi, kapitalist emek ile komünist emeği birbirlerinden ayırıyor. O halde emeğin komünizme has bir tanımı olacak: komünist değer ve komünist ücretle belirlenen bir tanım. Bu noktada zor bir soru devreye giriyor: İnsan faaliyetlerinin (komünist) "emek" kategorisine giren alt kümesi nasıl tanımlanacak? "Faaliyet" ile "emek/iş" üst üste binmiyor, orası kesin. Bazı konuşmalarında "hayat işten ibaret değildir," diyorsun. Doğru ama hayat faaliyetten, faal olmaktan ibarettir (Spinozacı bir onto-antropoloji içinden, "hayat *faaliyettir*" denebilir). O halde (komünist) emek, faaliyet dahilindeki bir alt kümedir, o kadar. Peki hangisi? İtiraf etmeliyim ki burada beni biraz kaybediyorsun. Senin önerinin Marksist okumayla tamamen uyumlu olan Spinozacı bir okumasına kendiliğimden yönlenmiştim: İnsan hayatı faaliyettir; bu faaliyetin (yasallık kısıtı dahilinde) yaptığı her şey kamu için faydalıdır. Buna en sevdiğim örnekler şunlardı: Öğle uykusu insanları dinlendirir ve hırçınlıklarını azaltır, hülyalara dalmak fikirler getirebilir, komşu veya arkadaş sohbetleri toplumsal bünyeyi oluşturan bağları yerel düzeyde sıkılaştırır. Tüm bunlar kapitalist olmayan bir değer tanımında geçerli tabii, yani hepsi de bir (komünist) maaş dahilinde ve onun tarafından tanınır. Özellikle de çocuk bakıcılığı yapan emekliye dair anlattığın kıssa beni ikna etmişti. Kapitalizmde emekli, torununa bakar ama bunun bir kıymeti yoktur; gelgelelim, onu bir hizmet şirketine baktırırsa, bu GSYH'ye dahil olur. Kapitalist değerin saçmalığı ve hatta kötülüğü gün gibi ortadaydı burada. Yani ben komünist değeri ilk başta şu Spinozacı anlamda anlamıştım: İnsanlar bir şeyler yapar ve bu kendi içinde değer taşır. Benim için komünist maaşın temeli buydu. Bundan vazgeçiyormuşsun gibi geliyor bana: Dedenin bebek bakması neticede (komünist) emek/iş değil, "hayat işten ibaret değil" ne de olsa. Seni okuduğumda ilk yorumumda bir sorunum yoktu, çünkü hayat faaliyetten ibaret, malum. Torun bakmak da faaliyet. Peki o zaman, konu çocuk bakmak olunca ve daha genel anlamıyla, emeğin sınırı nerede? "Emeğin" sadece maddi ye-

niden üretimle ilintili olduğunu, geri kalanın "hayat"a dahil olduğunu mu düşüneceğiz? Bundan pek de kazançlı çıkmazdık zira, özellikle de Silvia Federici'nin kadınların görünmez katkısı üzerine başlattığı tartışmaların[28] son derece güzel gösterdiği gibi bizzat "maddi yeniden üretim", sınırları olabildiğince belirsiz bir alan. Bebek bakan dedemizi dahil etmek için öyle çok esnek bir tanıma başvurmaya da gerek yok zaten: "Maddi yeniden üretim"e katkıda bulunduğu aşikâr. Bu düğümü çözmek için bir fikrin var mı?

BERNARD FRIOT: Emeğin sınırı nerede? Söyleşilerimizin ilk kısmında, benim değere dair söylediklerimle Spinoza'nın antropolojisinin sana göre uyumlu olduğunu vurguladığın o âna cevap vermemi sağlayacak bu meseleye döndüğün için teşekkür ederim: Buna göre, insanlar yapma arzusuna sahiptir, yaparlar, topluma faydalıdır bu ve kendinde değeri vardır. Dolayısıyla, bebek bakan dedeler çalışmaktadır; hangi vesileyle ne şekilde olursa olsun, çim biçmek de emektir.

Marx'a göre, kapitalizm açısından üretici emek ile üretici olmayan emek arasındaki sınır nettir: Sermayenin değerlenmesi kriter olarak alınır. Son derece yerinde ifade ettiğin gibi emek, insan faaliyetinin, kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin kapsadığı kısmıdır: Somut emeğin sonucu olan kullanım değerinin üretimi, sermayenin değerlenmesinden başka amacı olmayan bir artı-değer üretiminin gerisinde yok olur. İlk konuşmamızda bahsettiğim, *Kapital'in Yayımlanmamış Bölümü*'nden şu alıntıya başvuracağım tekrar: Somut emek sadece değişken sermayeye, "genel bir toplumsal emek olarak, nesneleşen ve tek unsuru nicelik olan değerler üreten bir maddeye", yani soyut emeğe dönüşmüş halde harekete geçirilir. Marx bu emek soyutlamasının sadece canlı emeği kapsamadığını da belirtir: Emeğin araçları "özel kullanım değerlerinden ve büründükleri maddi biçimden bağımsız, parasal değerlerden ibarettir".[29]

28 Silvia Federici, *Le Capitalisme patriarcal*, La Fabrique, Paris, 2019; Türkçesi: *Ücret Patriyarkası: Marx, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Notları*, çev. Reha Kuldaşlı, Sel, 2022.

29. Karl Marx, *a.g.y.*, VI. Bölüm.

Üretici emeği maddi yeniden üretimle ilintilendiriyorsun ama Marx için, kullanım değerinin üretim sürecinden böyle yok olması, kapitalizmde üretici emeğin kurucu unsuru olan ve tüm antropolojik veya ekolojik sapmaların izahı olan, kişilerin somut emeklerinin amaç ve araçlarından böyle ayrılması, insan faaliyetlerinin sadece maddi yeniden üretime yönelik olanlarını kapsamaz. Bilakis, yine *Kapital'in Yayımlanmamış Bölümü*'nde, Marx şunu vurgular: "Üretici emek hiçbir şekilde bünyesinde somutlaştığı net bir kapsam, özel bir fayda, belli bir kullanım değeri içermez." Üretici emek her nevi somut emeği dönüştürmeye muktedirdir: Mesela Marx şarkıcı veya yazar örneğini alır; bunların emeğinin, bir sanatsal etkinlik organizatörünün veya bir yayıncının sermayesine değer katıp katmadığına göre üretici olup olmadığına karar verilir. O halde, Marx'ınki dışında bir uzlaşım bünyesinde somut emeğe "faaliyet" denilerek "emek" terimi sadece üretici emek için kullanıldığı takdirde, bir faaliyet emek olabilir de olmayabilir de. Emeğin alanı hiçbir somut emek türüyle sınırlı değildir.

Demek ki Marx'ta emeğin sınırı barizdir: Somut emek açısından her faaliyet, değer olsun diye değer üretmeye yönelik, sermayenin değerlenmesi için seferber edilmiş her faaliyet, emek olabilir.

Kullanım değerine böyle kayıtsız kalmanın ve sadece sermayeye değer katan faaliyetleri üretici olarak nitelemenin çok korkunç ekolojik ve antropolojik sonuçları var: Bilim ve teknolojinin sermayenin değerlenmesi amacına yönelik kullanılması, canlı emekten kurtulmak ve doğayı tahrip etmek suretiyle (bunlar da kâr oranının azalmasını getirir) artı-değer oranını artırma arayışı ve buna yanıltıcı bir cevap olarak, şirketlere, somut üretimlerini açıkça inkâr ederek değer kazandıran kurmaca bir sermayeye dayanan, canlıyla hep daha da ölüme yazgılı bir ilişki içindeki bir emek konusunda sonuçlarını düşünmeden girişilen bir çaba. Kapitalizmde toplumsal fayda ile değer arasında hiçbir bağ yoktur.

Bundan, kapitalizmin dışına çıkmak emeğin dışına çıkmakla olur sonucuna mı varmalı? Emeğin dışına çıkış da, birbirlerine simetrik iki şekilde mümkün: değeri ortadan kaldırarak (hiçbir şey

emek değildir, geleceğimiz, değere dair her tür şarttan azade gerçekleştirilen faaliyettedir) ya da tüm faaliyetlere değer atfederek (her şey emektir, her faaliyet toplumsal bağa katkıda bulunur). "Hiçbir şey emek değildir, yaşasın faaliyet" mi, "her şey emek, yaşasın faaliyet" mi? İlk bölümde söyledim zaten ama sohbetimizin o ânına tekrar gelmek istiyorum: Emeğin dışına çıkmaktan yana değilim. İşbölümünün ve yeterli üretici güç seviyesinin gerekliliği üzerinde durduğuna göre, sen de değilsin. Şahane videocu Usul'den aldığım çim biçme meselini yanlış anlamamak lazım: Üretici emeğin bir sınıf tercihi meselesi olduğunu, her faaliyetin üretici *olabileceğini* söylemek, her faaliyet *üreticidir* anlamına gelmez. Bilakis, emek ile faaliyet arasındaki farkı kesinlikle korumak lazım. Komünist emeğin sınırı nedir peki?

Ücretli Kesimin Gücü'nün cep baskısının önsözüne yazdığım gibi, "Tüm toplumlar, faaliyetlerinin bir kısmını, sabah balıkçı, akşam şair olan her bir kişinin somut faaliyetinden doğan ürünlerin toplamıyla karışmayan bir üretime yönelik olarak, iradeci biçimde düzenler. Emeğin icadını, bu özel seferberliği dine, aşirete, hükümdara geleneksel tabiiyetinden söküp çıkarmak suretiyle bir nevi laikleştiren kapitalizme borçluyuz."[30] Marx'ın tahlilinin merkezinde bulunan, çelişkiyi ve dolayısıyla tarihselliği silecek artı-değere mahkûm emek tespitiyle yetinemeyiz. *Kapital'in Yayımlanmamış Bölümü*'nde soyut emeğe dair söylediklerine bakalım:

> Toplumun üretim güçleri veya emeğin üretici güçleri, gelişirken, atölyedeki işbirliği, işbölümü ve makinelerin kullanılması sayesinde toplumsallaşır ve dosdoğru kolektifleşirler; daha genel genel olarak da üretim sürecinin doğa bilimlerini, mekaniği, kimyayı, vb belirli teknolojik amaçlara uygulayarak bilinçli şekilde kullanması sayesinde ve büyük ölçekte gerçekleştirilen emeğe bağlı her şey sayesinde geçirdiği dönüşümler. (Ancak bu toplumsallaşmış emek insan gelişiminin genel ürünlerini –mesela matematiği– dolaysız üretim sürecine uygulayabilir, bu bilimlerin ilerlemesi de genel maddi üretim sürecinin ulaştığı düzeyce belirlenir.)

30. Bernard Friot, *Puissances du salariat*, *a.g.y.*, s. 23.

İlk kısımda altını çizdim, Marx'a göre soyut emek büyük ölçekte işbirliğini ve üretimi, bilimsel, teknolojik ve örgütsel açıdan "insan gelişiminin genel ürünleri"nin "bilinçli kullanım"ını sağlayan bir toplumsallaşmayı mümkün kılar. Değerin dışında kalması gereken faaliyetlerin yanında, öteki canlılarla ve doğayla, olağanüstü potansiyellerini ortaya çıkaracak şekilde düşünümsel bir ilişki kurmaya hasredilmiş geniş ölçekli, büyük çaba gerektiren özel bir üretici emeğin seferber edilmesiyle doğal seçilimi bozguna uğratmak bizim sorumluluğumuz. Mesela sağlık hizmetleri üretimi konusunda halihazırda-elde olduğuna değindiğim bu komünist emek, emeğin komünizmde ortadan kalkması gibi bir yenilgicilikle terk edilmemeli, bilakis genele yayılmalı. Herkesin serbest faaliyetlerinin toplamıyla bolluğun ve yerleşmiş bir ahengin hüküm süreceği yeryüzü cenneti bir topluma dair *yarın*'a inanmak tüm dinsel inançlar gibi zararlı bir dinsel inanç.

Üretici emeğin zorunluluğunu sağlam şekilde ortaya koyunca, değeri hiçbir şekilde barındırmayan, insanların keyiflerince seçebileceği faaliyetlerin zorunluluğunun ilanı da dayatıyor kendini. Yani geniş ölçekli bir işbölümü, bir takvim ve süreler, verimlilik hesapları, usul ve protokoller çerçevesinde, ürünün değerlendirilmesine göre bilimsel, teknik, örgütsel imkânlar seferber edilerek yerine getirilmeyen faaliyetler. Silvia Federici'den bahsettin, bense ev emeği örneğini alacağım.

Kadınların emek piyasasında maruz kaldıkları ayrımcılık ve genel olarak kariyerlerinde erkeklerden daha fazla zorlukla karşılaşmaları büyük ölçüde, ev işlerinin önemli kısmını üstlenmelerinden kaynaklanıyor. Özellikle de çok çocuklu çiftlerde, birinci çocuktan sonra ev emeğinin fazlası neredeyse tamamen kadınlar tarafından yapılıyor. Ev emeği için kadınlara ödeme yapmak onları bu işlere atamak demek olacağı gibi, hepsi emeğe/işe dönüşecek, yani bu durumda değer üretimi zorunluluğuyla yerine getirilecek olan (oysa falanca aile yemeği, çocuklarla filanca oyun faaliyeti, vb. evdeki an ve işlerin, değerin dışında kalması gerekir doğal olarak) faaliyetler üzerinde de nahoş etkisi olur. Buna karşılık, ev emeğini faaliyet ola-

rak saymak ve "yarı yarıya yapılan düzenlemelerin" galebe çalacağına güvenmek de bir tuzak. Birlikte yaşamayı bırakmak da bir ihtimal ama arzu edilir olması lazım ve çocuk olduğunda, bakımların tam bir eşitlikle üstlenilmesi şartıyla uygun bir çözüm bu, aksi takdirde kadınlar için olumsuz etkiler daha da artar. Bu eşitliğe çok az rastlanıyor. Ayrıca ev emeğinin bir kısmının her halükârda, maaşları da hakları da düşük olan çocuk bakıcısı veya gündelikçi kadınların, işverenleri olan erkek ve kadınların kariyerlerinin ilerlemesini sağlayan kapitalist emek türüne dönüşmeyeceği ne malum. Ev işlerinin, ebeveynlerin üzerinden atmayı arzu ettikleri kısmının komünist emeğe dönüşmesi, sosyal güvenliğe dahil edilmesiyle mümkün olabilir. Finansmanı, şirketlerin, emekçilerin yönetimindeki bir sandığa yapacakları mesleklerarası katkı payı ödemeleriyle sağlanır. Bu sandık kullanıcılarına, araç gerecin kullanım mülkiyetinin mesleği icra edenlerde olması ve kâr amacı gütmeme, erkek ve kadın çalışanlara katı bir eşitlik ilkesi dahilinde istihdam, sorumluluk alma ve kariyer yapma imkânı sağlama kriterlerine göre anlaşmalı hale gelen ev emeği üreticileri nezdinde ödeme gücü sağlar. Bu anlaşmalı üreticiler katma değerlerini, çalışanlarının maaşlarını ödeyecek ve yatırımı sübvansiyonlayacak sandığa aktarırlar. Maaş Ağı'nda üzerinde epeyce düşünülen pek çok ihtimalden sadece birini andım burada. Özellikle de Christine Jakse'nin çalışmalarına bakılabilir.[31]

Öteki sahalarda olduğu gibi, ev emeğinin tamamı üretici emeğe dönüştürülmeyecek. Bu kadarı aşikâr çünkü hayatlarımız da her türden ekonomik değer hesabının dışında yaşanmalı. Bir daha söyleyeyim: Faaliyet ile emeği birbirlerinden ayıran çizgi somut emek değil. Aynı somut emek üretici olabilir de olmayabilir de – her an bunun kararını verecek durumda olmalıyız. Dedelere dair kafa karışıklığını ortadan kaldırmama yarayacak bu (hep olduğu gibi ninelerin sayısı daha çok aslında ve hatırladığın üzere dedeler örneğini kullanarak, kadınları görünmez kılmaya yönelik alışılageldik erkek-

31. Christine Jakse, Thinkerflou söyleşisi, "Féminisme, travail et salaire à vie", YouTube, 2021; ayrıca bkz. Maaş Ağı (Réseau Salariat) internet sitesi.

egemen tercihi yaptım bu arada). Torunlarını okula götüren dedelerin çalıştığı filan yoktur elbette! Onlar için bu faaliyet, kolektif olarak karar verilmiş değer üretme zorunlulukları çerçevesinde yerine getirilmez. İlk kısımda söylediklerinin aksine, toplum için faydalı olanın kendinde (ekonomik) değeri yoktur. Tüm kişileri emekçi olarak tanımayı mümkün kılan, faaliyetlerin faydalı olması değildir. Öyle olsa bunun anlamı şu olurdu: Kapitalizmden komünizme geçiş, ürünlerin mübadele değerleriyle değerlendirilmesinden kullanım değerleriyle değerlendirilmesine geçiştir. Ama o zaman soyut emeği ve kişinin ekonomik statüsünü ihmal etmiş olurduk.

Ama bunları nasıl ifade edeceğim konusunda tereddüt ettiğim, hatta yalpaladığım da doğru. Emekli maaşları konusunda genel rejimin veya memurların devamlı maaşıyla Agirc-Arrco'nun ileride elde edilecek geliri arasındaki karşıtlığın ne denli büyük olduğunun farkına vardığımda kapitalizmin "çalışmakta olan kişi" şeklindeki emekçi tanımına mesafeliydim hâlâ. Dolayısıyla, toplamlarının dörtte üçlük kısmı devamlı maaş olan emekli maaşlarının tanıdığı emekçiler olduğu için 2010'da *Emeklilikte Kazanılacak ve Kaybedilecekler*'de "Emekliler çalışmaktadır," demiştim. Başladığım işi yarım bırakmak gibi bir âdetim olmadığı için de iyice açıklığa kavuşturdum: Emekliler, emekli maaşlarının değerini üretirler. Hatalı bir önerme bu, haklı olumsuz tepkiler de çekti bu yüzden. Emek sahasını "doğal olarak" üretici olmayan şeklinde ortaya koyulan faaliyetlere teşmil etmenin gerekliliği tartışılmaz ama *Ücretli Kesimin Gücü*'nde gösterdiğim gibi, maaşın toplumsallaşması, ücretin, emekçi kolektifinin üyesi sıfatıyla her emekçiye, daha çok veya daha az olabilecek olan katkısına bağlı olmaksızın dağıtılabilmesini sağlar.

Kapitalist üretici emeğin yaderkliği ile komünist üretici emeğin kişilerin içinden gelmesi arasındaki karşıtlığı, birkaç yıl daha süren tereddütlerin ardından tam olarak ifade edebildim. Ayrıca yeni emekçi statüsünü de doğru şekilde ortaya koymayı başarabildim: Aralıklı olarak çalışsa da daimi olarak emekçidir. Yetişkin kişinin emekçi olarak tanınmasıyla faaliyetlerinin emek olarak onaylanması arasındaki bu ilkesel bağlantı noksanlığından ötürü, daha önce

söylediğim gibi, kişi olma vasfına maaş ne emeğin tamamının üretici emeğe dönüşmesi ne de sürekli olarak çalışma yönündeki bir baskı anlamına gelir.

Dolayısıyla, emeklilerin maaş hakkı tüm faaliyetlerinin üretici olmasından değil, yetişkin hayatının bazı dönemlerinin üretimin dışında (ve kapitalizmde emeklilerin ömür boyu bu üretimin dışında) tutulmasının bir mahrum bırakma olmasından kaynaklanıyor. Yetişkin olarak herkes faaliyetlerinin bir kısmını değer mantığına nakşedebilmeli, diğer kısmını dışında bırakabilmeli. Değer üretimine katkının tanınması, yetişkin hayatından ömrünün sonuna kadar bir siyasi hak olmalı. Öğrenciler örneğini alırsam da aynısı geçerli. Maaş hakları, tahsilin üretici emek olmasından kaynaklanmaz: Öğrencilerin emekleri bazı dönemlerde üretici olabilir, bu doğru, ama üretici emeğe girişi içerdiği haller haricinde bilgi edinmenin sanatsal, bilimsel, teknik, felsefi mirasla her türden üretim mantığından azade bir ilişkide olması önemli. Tüm 18 yaş üstü gençler gibi maaş haklarının olması, komünist bir mantıkta siyasi çoğunluğun, yurttaş-emekçilerin üretim üzerindeki egemenliğini ve sorumluluğunu ifade eden bir hakla donatılmış bulunmasının zorunlu olmasından.

AMÉLIE JEAMMET: Bu söyleşiyi nihayete erdirmek için, çalışmalarınızda, olanaklının –bilimsel açıdan– tahayyülüne bağlı olan kısma gelmeyi öneriyorum size. İkinizin çalışmaları da, bazı hayat memat meselelerimizin (işin verdiği, intihara kadar götürebilen ızdırap, siyasi iktidardan şimdiye kadar kapabildikleri pek az şeyin, halkların ellerinden alınması ve *last but not the least* [son sırada saysam da bir o kadar önemlisi], süregiden çevre yıkımı) çözümünün, kapitalist üretimin alaşağı edilmesi suretiyle değil, emek üzerindeki siyasi gücü alabilmemizi sağlayacak bir komünist üretimin geçirilmesiyle çözülebileceğini ortaya koymayı sağlıyor. Buraya kadar tamam, bu noktada sizlerle birlikte olan okurlarınızın safındayız. Ama daha o ufka doğru ilk adımımızı atamadan korkunç bir soru önümüzde koskocaman, neredeyse uçurum gibi açılıyor: Oraya nasıl gitmeli? Neyle başlamalı? Nereden başlamalı? Geçişi nasıl gerçekleştirmeli?

Burada, ikinizin yaklaşımlarının sürtüştüğü bir nokta varmış gibi geliyor bana. Bernard, bu mesele çalışmalarında merkezi yer tutmasa da, sözlerin sıklıkla, sosyal güvenliğin farklı alanlara genişletilmesini sağlayacak yerel veya daha geniş ölçekte mücadelelere çağrıda bulunuyor ve Maaş Ağı'ndaki yoldaşlarınla birlikte net öneriler inşa ederek bu yönde eylemde de yer alıyorsun. Frédéric, sen ise kapitalizmin ve finans kurumlarının işin ucunu bırakmayacağını sık sık vurguluyorsun. Bundan, Bernard'ın, devamlı maaşın peyderpey genele yayılması mücadelesine çağrılarının baştan yenilgiye mahkûm olduğunu düşündüğün sonucuna mı varmalıyız?

FRÉDÉRIC LORDON: Üstünde pek çalışma fırsatı bulabildiğin bir konu olmadığını biliyorum bunun, Bernard, ama üzerine kelam ettiğin de oluyor zaman zaman, bu da bize, şantiyede ilerleme fırsatı veriyor. Üstelik bu tartışma uyuşamadığımız bazı en temel noktalara bağlanabilir. Toplumsallaştırma yönünde uygun adım yürüme çağrısını sık sık yapıyorsun nitekim. Ama gayet iyi biliyorsun ki "Yürüyelim, arkadaşlar!" tek başına, okuyup üflemekten ibaret. Bunu biliyorsun ama bir yandan dil oyunun hep oraya yönleniyor. Zihnin bütünüyle "görünür kılma" zaruretiyle seferber olduğu, söylemin de bütünüyle müjdeci dil oyununda olduğu için, benim hiç durmadan baktığımı, mevcut yapıların olgusallıklarını ve diktikleri engelleri görecek durumda değilsin. "Çok ağır sözler" dizisinde, kendilerini "sistem" veya "neoliberalizm" zayıf izahlarına kaptıranları da sakınmıyor, bunları cehaletin değil yenilgicíliğin ve kurbanlarla-dayanışma mızmızlığının sığınağı olarak görüyorsun. Bu sözlerin seni ne denli bu müjde çerçevesine ve bu çerçevenin, mantıksal olmakla beraber bence üzücü de olan biçimde, analitik-olgusal çerçeveyle derinleştirdiği çatışkıya sabitlediğini hesap etmiyorsun bence. Çünkü (tam hayata geçirmenin yol açtığı) müjde iradeciliği yeterli olamaz. En azından ileriye doğru yürüyüşe kaldığı yerden devam etmek için. Zaten muzaffer şekilde ilerlerken niye durmuştu ki? Peşine düşülecek nedenleri yok mu bunun? Varsa ne türden nedenler bunlar? Cevap: İnkârcılar olarak gördüklerinin incelediği türden nedenler. "Sistem" ve

"neoliberalizm" bir şeyin sığınağı diyebiliriz elbette ama öncelikle, cehaletten ziyade körlüğün –tam da senin giderdiğin körlüğün– sığınağı olabilir, illa her halükârda yenilgiciliğin olacak değil. Bence yürüyüş şartlarının stratejik bir tahlilini yapmak istemediğinde, asıl yenilgi vaat eden müjde oluyor. Bu tahlilin pek çok açıdan bunaltıcı olduğu doğru ama yine söyleyeyim: Bunaltıcı olan yenilgicilik değil, inşa ânıdır. Ayrıca kendisini aşma perspektifini de içinde taşır: Engeli aşmanın şartı onu iyice görmektir en nihayetinde. Bir başka deyişle, "sistem" ve "neoliberalizm" bir el hareketiyle kenara itilemez. Çünkü bu şeyler mevcutlar. Onlara analitik, nedensel, olgusal bir şekilde bakmaya başlamak gerekiyor.

Tüm bunlar beni, "reform"a dair sunduğun tarihçeyi sorgulamaya itiyor. Michel Rocard'la 1990'lı yılların başına yerleştiriyorsun sen. O zamanlar, kamu hizmetinin durumunu otuz sene içinde kelimenin gerçek anlamıyla tahrip edecek çok önemli bir şeyler olduğuna dair hiç şüphe yok: Bazen son derece çarpıcı şekilde olmak üzere defalarca yinelenen yanlışlamalara rağmen, ilkesel olarak piyasa/özel sektör "verimlilik"tir, devlet "verimsizlik"tir diye tutturan ve bundan mantıksal olarak, devleti özel sektörün yönetim normlarına getirmek gerektiği çıkarımını yapan dogmatik neoliberaller, devrim dönemlerine denk boyuttaki –ama sessizce ilerleyen– kurumsal bir tahribatın temelinde olacaktı. Müdahalelerinde 2003 emeklilik hareketinden bahsederken, Chirac'ın tartışmanın göbeğine başörtüsü meselesini atarak tam bir "pislik" gibi davrandığını sıklıkla söylüyorsun. Bana kalırsa, ama bu hususta ayrı düşeceğimizi de sanmıyorum, aynı nedenlerle olmasa bile Rocard da aynı kalibrede bir pislikti fakat çaktırmayalım, aklı başında solun totemini konuşuyoruz ne de olsa. Söylemek istediğim şeye dönüyorum: 1990'ların "reform"u, 1983, 1984, 1985 deneme yıllarıyla hazırlandı: Yirminci yüzyılın ikinci yarısının akışını kesen, belirleyici yıllar bunlar. 1983: rekabetçi düşük enflasyonun maaş disiplinine dönüştürülmesi. 1984: feci anlaşmalarıyla birlikte para birleşmesiyle devamı gelecek olan "büyük pazar"ın, yani "serbest ve çarpıtılmamış rekabet" in inşasını (tekrar) başlatan Avrupa Fontainebleau Zirvesi.

1985: bütün ekonomiyi, özeldeki ve devletteki tüm failleri bir anda sermaye piyasalarının boyunduruğuna sokan, mali düzenlemelerin kaldırılması kanunu. Demirden bir üçgen bu. O zamandan beri durmadan sağlamlaşmasıyla, sermaye ile emek arasındaki güç dengesini feci şekilde sermaye lehine döndüren bir üçgen. Gerisi çorap söküğü gibi gelir ve maçın sonucu bellidir: Sermaye, yeni yapısal durum sayesinde, her şeyi sadece şantajla elde etmesini sağlayan stratejik güçler kazandı. Vergilendirme, İş Kanunu'nun tahrip edilmesi, kamu hizmetlerinin yağmalanması, koruma altındaki sektörlerde düzenlemelerin kalkması, dur durak bilmeyen özelleştirmeler: Pek dokunaklı "rekabetçilik" ve "ülkenin çekici olması" söylemleri namına hepsi hedef oldu. Böyle bir ortamda toplumsallaşmaya dönülmesinin en ufak şansı olduğu nasıl tahayyül edilebilir ki? Gerçek şu ki hiçbir şansı olamaz. Genişletme projelerini çoğaltabiliriz, hepsi de son derece heyecan verici ama mesele bu değil: Gıda, şehir içi toplu taşıma, basın, kültür... – bunların hiçbirinin sosyal güvenlik kapsamına sokulması işi olmayacak. Peki ya "iyi bir hükümet" seçilirse? Umudu ve ilerleme hareketini geri kazanamaz mıyız? Olgusal tahlilin amansız hale geldiği nokta bu. Çünkü bence bu sorunun cevabı şu: Hayır, o da merhem olmaz.

Senin kenara koyduğun kavramlara tekrar döneceğim: "Neoliberalizm" otomatik-kilitli bir sistem. Neoliberalizmin yapılarının, kendi bünyeleri dahilinde belirli bir işleyişin belirleyicisi olmanın yanı sıra, bir bünye olarak kendi bekalarını teminat altına alan şartları da oluşturmak gibi ayrıt edici bir özellikleri var. Kendilerine saldırılmasını imkânsız hale getiriyorlar – meğerki devrimci bir alaşağı etme hareketi olsun. Yapıların yeni biçimleniminde kelimenin gerçek anlamıyla zincirinden boşanmış, yani tüm zincirlerinden kurtulmuş olan sermayenin kendisinin en uca doğru radikalleşmesiyle birlikte, gayet mantıklı bir şekilde, içinde bulunduğumuz dönemin uçların yükselişi dönemi olduğuna inanıyorum. Sermaye radikalleşti ve radikalleşirken, itidalli "uzlaşma" çözümlerine artık alan bırakmayan *alışkanlıklar* kazandı. Sermayeden bazı tavizler kopartmak için, yani bir şeyden vazgeçmek için çabalamaya devam

edebilirsin daima. Ee kırk senedir tereyağından kıl çeker gibi kazanmaya alıştığın için "ondan kazanmanın" son bulması sana inanılmaz geliyor, "bir şeyden vazgeçme"nin lafını bile etmeyeyim. Bu noktadayız çünkü sermayenin tamamen özgürce dolaşabilmesi, başıboş serbest ticaret ve denetlenmeden üretimi yurtdışına taşıma sayesinde sermaye, *bu yeni yapılar içerisinde* kendisine karşı konulamaz bir şantaj gücü veren araçlar edindi. Sermayenin canını mı sıkıyorsun? O zaman kalkıp gider: Fabrikalar, genel merkezler, ödeyeceği vergi, patentler... – hepsi topuklayabilir. Bu konuda baştan aşağı mutabıkız: Rehin almak derler buna. Bırakın *ne istiyorsam* yapayım, *yoksa*... Sosyal-demokrat imkânın kapandığını söylemem de bundan. Zira sosyal-demokrasinin vaadi, *tavizler* elde etmekti. Sosyal demokrasi ve çeşitli kurumları (partiler, sendikalar), müzakere masasına yöneltmek için, tarafların bunda çıkarları olması gerektiğini maalesef fark edemediler. Emek açısından böyle bir mesele söz konusu değil: Kapitalizmde tahakküm altındaki grup olmasından ötürü uzlaşmada çıkarının olması esastandır. Hayır, mesele sermaye tarafında. Fordizmin yapıları stratejik imkânlarını kısıtladığı müddetçe buna mecburdu, *no longer* [artık değil]. Bu temel tahlili yapmamaktan ve ayrıca dibine kadar uzlaşmış olmaktan mütevellit, sosyal demokrasi örgütleri tarihsel bir iflas vaziyetinde ve her yandan yükselen neşeli çığlıkların aksine, bu manzarayı değiştirecek olan da Biden'ın alacağı vergiler değil: Artık sermaye ile emek arasındaki güç ilişkisini önemli ölçüde sarsabilecek bir kavgaya girişecek kapasitede hiç kimse yok. Biden'ın hisse senedi kapitalizminin yapılarıyla uğraşarak *Wall Street*'i kızdıracağından ya da serbest ticaretin, kapitalistlere sağladığı, yerküre üzerinde maaş, sosyal haklar ve çevre alanlarındaki standartlar çerçevesinde çözümler bulma kolaylığından döneceğinden çok şüpheliyim. Oysa sermaye ile emek arasındaki güç ilişkisini önemli ölçüde değiştirmek, başka ihtimallerin yanı sıra, bu şekilde gerçekleşebilir. Sosyal demokrasinin yaşadığı fiyasko, bahsettiğim nedenlerden ötürü, başta CGT olmak üzere özellikle sendikalar alanında çok çarpıcı – çünkü evet, CGT tipik sosyal demokrat kurum örneği. Bu şartlarda, var-

sayım gereği katkı payı oranını önceden dağıtmakla mükellef az evvel bahsettiğim "iyi hükümet", en azından belli bir noktadan *bütünsel* bir düşmanlığa toslardı: finans (piyasalar ve oranlar), medya, sanayi (sabotaj) açısından hasımlar kazanırdı. Bu hükümetin programının "demokratik şekilde" uygulanmasına yönelik bir girişimin çok hızlı bir şekilde yoldan çıkacağı azami çatışmanın başlamasından başka alternatif olmaması bu yüzden. En arzulanan hipotezi düşünelim: Esasında bu hükümet yapılarda sermayenin gücünü oluşturan hiçbir hassas noktaya dokunmazdı – ne başıbozuk finansa, ne serbest ticarete, ne Avrupa sözleşmelerine. Sosyal güvenliğe bir veya iki uzantı için birkaç katkı payı puanı daha kazanmakla yetinirdi. Peki bunun, tamamen sermayenin lehine bir uzun süreli tarihsel dinamik içerisindeki, tamamıyla geri çevrilebilir bir parantezden ibaret olması nasıl önlenir? Peki ya, katkı payı oranlarının bizi boğan masraflar adına, ticaret açığımızı kapatabilecek tek şey olan rekabet gücü adına, *istihdam* adına bir sonraki hükümet tarafından kuşa çevrilmemesi nasıl mümkün olabilir?

Sosyal demokrat dönemin kapanmasından çıkan sonuç, kademeci çözümlerin artık var olmaması. Komünizmin tedricen yerleşeceğine inanmıyorum. Sermaye bir noktada onu kazıkladığımızı fark edecek ve memnun olmadığında da bastıracak, gerekirse kanla – sermaye hep böyle yapar. Komünizm ile devrimin karşı karşıya gelmesine geldik işte bir daha.

BERNARD FRIOT: Tersine dönüşü 1980'li yılların başlarına koymak konusunda kesinlikle hemfikirim seninle: *Ücretli Kesimin Gücü*'nün ilk sayfasını, İşçi Gücü (FO) Sendikası'nın, işverenlerin 1979 sözleşmesini eleştirmesinin ardından çıkarılan 1982 Bérégovoy kararnamesini güçlendiren 1984 tarihli UNEDIC Sözleşmesi'ne attığı imzayla açıyorum. Bu 1984 tarihli sözleşmenin, "1960'lı yıllardan beri, kendinden öncekilere göre bir gerileme niteliğindeki büyük meslekleraras sözleşmelerin ilki" olduğunu ve imzacılarının "sosyal güvenlik ve emek alanlarında liberal karşıdevrimi yaymakta olan tüm reformların içinden çıkacağı Pandoranın Kutusunu açtıkları-

nı"[32] söyledim kitabımda. Rocard ile Seguin'i suçlamam, UNEDIC'in arkasından, 1980'lerin sonlarında gelecek olan emeklilik reformundan ötürü. Ama bu tersine dönüşün bağlamını, 1983-85 arasında, sermayeyi –son derece güzel söylediğin gibi– o zamana dek yerleştirilmiş tüm zincirlerinden kurtaran yasaların (rekabetçi düşük enflasyon, büyük Avrupa pazarı, finansal düzenlemelerin ortadan kaldırılması) neoliberal "demir üçgen"inde aramakta haklısın. Tüm bu olaylardaki büyük isim Bérégovoy idi: önce 1982 UNEDIC kararnamelerinin Sosyal Sorunlar Bakanı, ardından Mitterrand-Delors-Fabius üçlüsünün azmettiriciliğiyle finansal düzenlemeleri yok edici Ekonomi Bakanı olan, Rocard ve Cresson döneminde aynı mevki ve göreve tekrar kavuştuktan sonra da Başbakanlıkla taçlandırılmış olan Bérégovoy. Bu alandaki uzmanlığına güveniyorum: Neoliberalizm otomatik-kilitli bir sistemdir. Yani bir seçim zaferinin ardından saldırmak istediği finans gruplarının şantajına boyun eğmek durumunda kalan bir hükümetin başarısızlığının öngörülebileceğine ikna olmuş vaziyetteyim tıpkı senin gibi.

Peki o zaman ne yapıyoruz? Hiçbir şey der gibisin sen. Geçiş konusuna ayrılmış bir bölümde hayal kırıklığına uğratıcı bu tabii.

Üç, artı birle, dört husus var, unuttuğun: 1) İşi yapanlar emekçiler ve o iş olmadan finans grupları ancak kurmaca sermaye balonunda var olabilirler. 2) Finans grupları olmadan da üretim yapabileceğimizi büyük ölçekte ispatladık. 3) CGT'nin yönetim organlarında, sosyal demokrasinin çıkmazlarının tamamen bilincindeki militanların mücadeleciliğinin ifadesi olan tartışma ve çatışmalar yaşanıyor, aynı mücadelecilikle *Solidaires* ve FSU'da da (her ne kadar pek çok eğitimci, reddettikleri reformlar yüzünden sersemlemiş olsa bile) karşılaşılıyor ve ayrıca, Sarı Yeleklilerle ve alternatiflerin taşıyıcısı olan muhaliflerin ortaya çıkışıyla birliktelik şimdi ve burada mümkün.

Bu üç hususa bir de yeni veri eklemek gerekiyor: Kapitalizme biat gittikçe eriyor. Salgın ve kapanma deneyimleri, geçtiğimiz yıl-

32. Bernard Friot, *Puissances du salariat*, *a.g.y.*, s. 31.

dan beri bu erimeyi daha da hızlandırdı. Her şey, kapitalizmin sonuçlarına dair itirazların kapitalizme karşı koymamasına yönelik inşa edilmiş. Her ne kadar haklı bir şekilde odaklandığın, kurumsal ve yasal düzenlemelerden oluşan özgül bir bütünü betimlese de "neoliberalizm" kavramına karşı mücadele ettim, çünkü genellikle "kapitalizm" yerine kullanılıyor ve her yere boca ediliyor. Bu da beni bilfiil, neoliberalizmin, *İç Savaş Tercihi*[33] kitabında çok güzel ortaya koyulan hususiliklerini yeterince dikkat almamaya götürdü. 2020'nin başından beri devam eden epidemi ve kapanma deneyimi bu erimeyi iyiden iyiye görünür kıldı.

Yaptığım üç gözleme dönüyorum. İlki, üretim tekelini elinde bulundurdukları için kamu güçlerini ellerinde tutan kapitalist grupların şantajının ancak emekçiler üretmeyi kabul ettiği müddetçe mümkün olduğu. Çünkü artı-değeri ortaya çıkaran soyut emeğin kendisini ifade ettiği somut işleri yapanlar, bizzat emekçiler. Tek kudretimizi kullanmadığımız müddetçe sermaye tabii ki hiçbir şeyi elinden bırakmaz. Üretimi gerçekleştiren biziz, değer kazanması bizim yaptığımız işe bağlı olduğuna göre, sermayeyi elinde tutan biziz. İşi yapan biz olmamıza rağmen hiçbir şeye hâkim olmadığımız için gittikçe daha fazla ızdırap çekerek verdiğimiz bu somut emeklere hâkimiyeti ele geçirmemiz şart. Şurası benim için su götürmez artık: Emekçilerin kudretinin belirleyici olduğu yer, somut emeğin hayata geçirilişi.

Grev bu kudreti açığa çıkarabilir: Eğer emekçiler yapmazsa hiçbir şey yapılmaz. Emekçilerin karşısında müzakere etmeye hazır bir muhatap varken bu silah etkindi. O devir sonlandı ve artık, bizzat bu (olmayan) muhatabın varlığını sorgulayan başka bir döneme geçmeli. Şirketlerde de, kamu sektöründe de, emekçilerin, her gerektiğinde yönetimle çatışma içeren kendi kendine örgütlenmesinden başka yol görmüyorum: Emeğin durması değil, bizim kastettiğimiz gibi emek. Tabii bu da ancak kolektif bir biçim alabilir –sen-

33. Haud Guéguen, Pierre Dardot, Christian Laval ve Pierre Sauvêtre, *Le Choix de la guerre civile: Une autre histoire du néolibéralisme*, Lux, Montréal, 2021.

dikaların merkezi rolü burada devreye giriyor– ve işle ilgili olarak ilişki içerisinde olan şirketlerden oluşan bir ağ bünyesinde deneyimlenebilir. Sermayenin makroekonomik kurumlarının yerine nakit ön ödeme ve iş aracının mülkiyeti (üretimi kapitalist yörüngeden çıkarma konusunda belirleyici iki unsur) için gerekli kurumların yerleştirilmesine yönelik, keza yeni hakların kazanılmasına yönelik seferberliği ancak bilinçli kolektif örgütlenmeye geçiş hareketi besleyebilir.

İkinci gözlemim bu noktada geliyor: Meseleyi önceleyen şeyler de var. Benim araştırma alanıma giren bir tanesini, 1960'lı yıllarda, sağlık sigortasına katkı payı ödemesiyle maaş artışının aldığı biçimi alayım mesela: Hastalara, bir banka hesabında, her yerde geçerli bir paraya değil, sonradan Yaşam Kartı'nda cisimleşen bir işaretli para tahsis edildi. Sermayeden azade bir üretime makroekonomik destek açısından önemini vurgulamıştım: Bu para en baştan itibaren sadece, çalışanlarının kişi olma vasfına maaştan faydalanabildiği ve yatırımları kısmen sübvansiyonlayan, ya kamusal olan ya da kâr amacı gütmeyen anlaşmalı üreticiler nezdinde kullanılabiliyordu. Çok zeki olmamıza gerek yok; sadece, anlaşmalı olmayan rakiplerine göre sahip oldukları avantajın üstüne, sübvansiyon yoluyla nakit ön ödemeden, dolayısıyla mali piyasalara tabi olmayan bir araçtan istifade edecek olan, çalışanları da vasfa ücret sahibi olacak anlaşmalı şirketlerin müşterilerine ödeme gücü sağlamak üzere işaretli paradan yararlanabiliriz. Bu şekilde sosyal güvence kapsamındaki üretimlere ayrılmış toplumsallaşmış maaş yeterli bir seviyedeyse eğer, somut emeğin örgütlenmesini geniş ölçekte destekleyebiliriz.

Çünkü üçüncü gözlemim şunu gösteriyor: Bugün bir yanda kapitalist üretimin dışında kalarak, değer için değer mantığına tabi olmayan bir üretime girişen muhalif kitle, bir yandan da emekleri üzerinde hâkimiyete sahip olmamaya tahammülleri kalmamış, işin verdiği ızdırabın yönetilmesiyle yetinmeyen özel sektör ve kamu emekçileri günümüzde görülmemiş seviyede. Sarı Yelekliler'de gördüğümüz gibi, bir örneğini vereceğim tedbirlerin de desteğiyle, sendikaların canlanması, hem yerel hem de geniş ölçekli kolektif ey-

lemliliğe girdiği anda, seferberliklerine dayanabilir.

Kapanma deneyiminin doğurduğu soruların su yüzüne çıkmasına cevaben ve kapitalizmin desteğini kaybedişini halihazırda-eldeolan komünizmi güncelleştirmek üzere eyleme dönüştürme kaygısıyla, örnek mahiyetinde, şu anlatacağım senaryoyu öneriyorum. En hayati işleri yapanların maaşlarının düşüklüğünün net olarak ortaya çıkması, çalışan ve emekli maaşlarının yükselmesi gerektiğini gösteriyor. Bu artışın en düşük maaşlar için Fransa'da 500 avro olduğunu, net asgari ücretin de aylık 1700 avroya yükseldiğini varsayalım. Bu artış, yeni genel sosyal güvenliklere tahsis edilecek işaretli para türünde olacak ve tüm maaşlar, iş göremezlik ödenekleri ile emekli maaşları 500 avro düzeyinde yeni bir katkı payı ödemesine tabi olacaktır. Bu katkı payı en düşük alanlar için ya tutarlarındaki aynı düzeydeki artıştan ya da artış aldıkları tutarın bir kısmının işaretli paraya dönüştürülmesi şeklinde, daha yüksek alanlar için de tutarlarının 500 avroluk kısmının işaretli paraya dönüştürülmesinden geleçektir. Böylelikle gıda, barınma ve kültür gibi yeni sosyal güvenlik alanlarında, kriterlere uygun üretici ve dağıtıcılarla anlaşma yapmak üzere 300 milyar avro ek kaynak genel rejime gidebilir. Anlaşma kriterleri üzerine tartışmalar farklı yetki alanlarındaki sandıklarda yapılacak, sadece çalışanlarının üretim ve işin düzenlenmesi üzerinde karar gücüne sahip olduğu şirketler anlaşmalı olabilecek, bu da muhalifleri marjinal konumlarından çıkartacaktır. Anlaşmalı şirketler katma değerlerini, nakit ön ödemeyle sübvansiyon sağlayacak ve çalışanlarının kişi olma vasfına maaşlarını ödeyecek olan genel rejime aktaracaktır.

Haklı şekilde imkânsızlığını dile getirdiğin bir kademecilik söz konusu değil burada. Emekçilerin kudretine, yani işten duydukları ızdırabın dışına çıkmak için emek üzerindeki güçlerini ortaya koyma iradelerine dayanabilecek, niteliksel bir sıçrayış bu aslında. Bu suretle, katma değerlerin toplumsallaştırılması, yatırımın sübvansiyonu, kişi olma vasfına maaş, araçların kullanım mülkiyetinin emekçilerde olması temelinde, başlangıç boyutu anlaşmalı piyasanın dışında tutulacak olan, kapitalist kalmaya devam eden üretim ve da-

ğıtımı zora sokmaya yetecek komünist bir üretim ve dağıtım alanı oluşturacağız. Kapitalist şirketlerin çalışanları şirketlerinin anlaşma kriterlerini sağlaması, dolayısıyla hisse sahiplerinden ve borç verenlerden vazgeçilebilmesi için ve şirketin kendilerince yönetilmesi için seferber olacak. Aslolana, yani üretime dair bu niteliksel sıçrama temelinde, bu araca artık ihtiyacımız kalmayacağı şekilde kapitalist üretim bir kenara atılana dek işaretli paranın kapsamını genişletebileceğiz.

Tüm bunlar, Maaş Ağı'nın başkalarıyla birlikte katkıda bulunduğu kolektif bir tefekkürü gerektiriyor elbette. Ama bana göre önemli olan, komünizme ancak komünizmle, şirketlerde ve üretimi koordine eden sosyal güvenlik üretim sandıklarında çalışan emekçilerin seferberliğiyle gidilebilecek olması. Makroekonomik kurumların kaçınılmaz olduğunu ve emekçilerin üretim üzerindeki egemenlikleri (öncelikle işyerlerinde inşa olan egemenlik) dinamiğine iştirak ettiklerini görüyoruz.

FRÉDÉRIC LORDON: Geçiş konusunda söylediklerim hayal kırıklığına uğratır mı bilmiyorum ama her halükârda "Ne yapalım?" sorusuna cevabı(mı)n "hiçbir şey" olduğunu söylemediğim kesin. Öncelikle girilmemesi gereken yolları ve yoldaki, geç fark edilmeleri çok daha yakıcı hayal kırıklıkları oluşturan boş hayalleri belirtmenin hayal kırıklığına uğrattığına inanmıyorum. Üç hususu unuttuğumu söyleyerek itiraz ediyorsun bana: 1) İşi yapanın emekçiler olduğunu (ve yapmak için sermayeye ihtiyaçları olmadığını), 2) büyük finans gruplarının boyunduruğunda olmadan üretebilmenin hem de büyük ölçekli olarak hayata geçirilmiş olduğunu, 3) CGT'deki vaziyetin benim düşündüğümden çok daha hareketli ve gelişime açık olduğunu unutuyormuşum. Son noktanın üzerinde durmayacağım, ona dair tahlilimiz aynı değil. Benim için mesele "mücadelecilik" meselesi değil, o olduğu gibi duruyor ve tezahürlerini sayamıyoruz artık. Mesele, şu anda (uzun zamandır) üstünden gelinemeyecek durumda olan ve bu mücadeleciliğin, daha doğrusu mücadeleciliklerin devrimci bir yönde uyumlu hale gelmesinin önünü tamamen tıka-

yan kurumsal kapma meselesi. İlk iki noktayı unutmak için ise aklımın bir karış havada olması lazım. Söylediklerinin hepsi doğru, kanıtlanmış, tasdikli. Ama mesele o değil yine. Şimdikinden çok daha elverişli tarihsel ve siyasi şartlarda devletin, tarif ettiğin modelin tipik örneği olan LIP'ler* deneyimini iki yıl içerisinde dinamitlediğini hatırlatayım sana. Mesele, devlet-sermaye bloğunun ne yapmamıza izin vereceğini bilme meselesi. Ben diyorum ki, kırk yıl süren aralıksız neoliberal kazanımların ve egemenlerin zincirinden boşanmış saldırganlığının ardından cevap aşağı yukarı hiçbir şey: Ne katkı payı oranını yükseltmeye, ne emekçilerin üretim üzerindeki egemenliklerini kullanmalarına izin verir. Hangi mucize böyle bir şeyin olmasını sağlayabilir, Allah aşkına? Bunu söylemekte hayal kırıklığına uğratacak hiçbir şey yok, tam tersine: "Hiçbir şey" dışında bir şey verebilecek süreçlerin, devrimci süreçlerin tabiatını gösterir, böylelikle de boş hayallerin peşinde zaman kaybetmemizin önüne geçer. Benim cevabımı bundan başka türlü okuman da tuhaf bu arada: Kademeci stratejilerin arkasından kaçınılmaz olarak "hiçbir şey" geliyor; zira bana göre artık sahaları hiç kalmadı. Dediğim bu. "Emekçilerin, yönetimle çatışma içeren kendi kendini yönetmesi" peki? İyi de emekçilerin bu çatışmadan muzaffer çıkması için ilk şart mevcut değil ki. Üretim araçlarının mülkiyet hakkının anayasal olduğunu ve sermayenin, tek bir taleple çevik kuvveti yollayabileceğini sana hatırlatırım. Goodyear'da işçi liderlerinin sırf yönetim odasına girdikleri ve zorla alıkoyma bile pek denemeyecek bir şey yaptıkları için hapse (evet, hapse!) mahkûm edildiğini hatırlıyor musun? Kâr amaçlı mülkiyetin ilgasını istemek için de yola çıkmış değillerdi... Ne kadar güzel olursa olsun, birkaç zafer (en sonuncusu, yirmi iki ay mücadeleye mal olan Ibis otellerinde kat temizlikçisi kadınlarınkiydi) bütünün hakikatini silmiyor: Yerel mü-

* 1973 yılında saat şirketi LIP'in Besançon şehrindeki fabrikasının kapatılma kararına karşı, işçiler fabrikayı işgal ederek üretime devam ettiler. Kısa süren bir özyönetim, polis güçlerinin müdahalesi, devlet mercilerinin araya girmesiyle çözüm bulunması, 1976'da iflas ilanı, mücadelenin tekrar başlaması gibi süreçlerin ardından şirket birkaç yıl içinde iflas etti. –*ç.n.*

cadelelerin çoğu, az evvel belirttiğim nedenlerden ötürü akamete uğruyor: Yerel güç dengesi, feci şekilde sermaye lehine olan genel güç dengesinin bir kırılımından ibaret büyük ölçüde.

Buradan çıkan, kesinlikle "hiçbir şey" değil. Tek mücadele şansı, *genel* olmaktan geçiyor – aynı adı taşıyan grev gibi. Bir genel grev de, 68 Mayısı'nın bize olumsuz şekilde gösterdiği gibi, devrimci bir sürecin *önşart*'ından ibaret. Genel bir grevin, toplumsal düzenin gramerinde kodlanmış bir müzakereyle çözülmemesi (eriyip gitmemesi) için başka bir şey gerekli. Nedir o başka şey? Hep aynı şey: bir öneri. Yani tüm mücadeleleri koordine eden ve sistemin ayarlarında hiçbir şekilde erimeyecek bir müşterek fikir – mahiyeti itibarıyla hem bu sistemin alaşağı edilmesinin hem de onun yerine koymak istediğimiz şeyin fikri olması gibi basit olduğu kadar sağlam da olan bir nedenden ötürü, eriyip gitmeyecek bir fikir.

BERNARD FRIOT: Bu kitap bence bu önerinin çerçevesini sunuyor. Burjuvazinin yerel mücadeleleri akamete uğratma kapasitesini vurguladın ve genel bir hareketin gerekliliği konusunda seninle hemfikirim. Komünist önerinin, kapitalist üretimi zora sokmak üzere yeterince büyük bir ölçeğe yerleşmesi için seferberlikte neyi genel kılmak lazım peki?

Şu hususta hemfikiriz: Bir seçim galibiyetinin ve hükümette yer almanın, üretime dair bir ön genel seferberliğe ("ön"ün altını çiziyorum) faydası dokunur belki, ama yürütme erkinin seçimle kazanılması yetmez.

Bana göre bir genel grev de yetmez. Çünkü artık mevzu işi durdurmak değil, işin düzenlenmesinin iplerini bizzat emekçilerin ellerine almaları.

Bu kazanımı ulusal ölçekte örgütlemeye kâdir bir devrimci sınıfın varlığı konusunda da seninle hâlâ hemfikir değilim. Devrimci bir sınıfın varlığına dair göndermelerinin bizi geçmişe, yüz elli yıl önceki Komün'e havale etmesi manidar. Günümüze yaklaştıkça devrimci sınıf da o kadar az mevcut oluyor sana göre. Senin kelimelerinle bu sınıf 1936'da ihanete uğradı, 1946'da sadece "yarı-dev-

rimci"ydi, 2003 ve 2010 mağlubiyetlerinin gösterdiği gibi bugün de namevcut. Bana öyle geliyor ki, bir devrimci sınıfın varlığını uzak bir geçmişe havale etmek, komünizmi yarına bırakmayı hatırlatıyor.

Senin aksine, bugün devrimci bir sınıfının varlığının dayanağı olan pek çok sebepten ötürü, emek üzerindeki hâkimiyet için genel bir seferberliğin mümkün olduğunu düşünüyorum: İşe/emeğe ve kapitalist değerlere inancın –beyaz yakalılarda da– kaybolması ve alternatif arayışlarının varlığı, makroekonomik kurumların gerekliliğinin bilincinde olan yerel veya sektörel itaatsizliklerin artması, bizzat emek sahasında sendikal faaliyetin yönünü değiştirmek üzere verilen esaslı gayretler buna delalet ediyor. Sosyal güvence kapsamındaki üretimlerin, maaşların kayda değer bir kısmının işaretli para şeklinde toplumsallaştırılması ve yatırımın borç olmadan para yaratılarak sübvansiyonlanması temelinde artması, "kademeci çözümlere" dahil bir projeyi değil, emek üzerinde kurulacak hâkimiyet için bir genel seferberliğin kurumsal şartlarını sunuyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Siyasi Perspektifler

AMÉLIE JEAMMET: Bu son söyleşiyi, ikinizin de araştırmacı olarak toplumsal hareketlere dair konumunuz ve güncel duruma dair hisleriniz hakkında bir fikir teatisi olarak düşündüğümüze göre, ilk olarak siyasi eylemlilikle nasıl bir ilişkiniz olduğunu soracağım. Bernard, konferanslarda ne yapılması gerektiği sorusuyla çok sık karşılaştın ve sistematik olarak, kendin Komünist Parti içinde aktif olarak çalışmana rağmen, bunun senin alanına girmediği, konuya dair tavsiye verecek yetkinlikte olmadığın cevabını verdin. Sen, Frédéric, 2016'daki *Geceleri Ayaktayız* hareketinden beri, militan hareket seni siyasi olarak nitelenebilecek köşeyazılarında ya da bazı gösterilerde pek çok kez gördü ama sen "militan" olmanın, ancak hileli şekilde kendine yakıştırabileceğin, gereklerini karşılamanın son derece zor bir nitelik olduğunu hep vurguladın. Bununla birlikte ikiniz de kamusal alanda boy gösterip konum alıyorsunuz ve pek çok militan sizi antikapitalist olarak niteliyor. Birinizin Fransa'yı boydan boya katettiği konferanslardaki, diğerinizin hiç olmazsa çok okunan blogundaki söylemler sadece bilimsel, olgulara ait tahlilden ibaret değil; aynı zamanda, güç ilişkilerinin halinin ve bu halin inşa ettiği dünya durumunun tespiti anlamında, siyasi nitelikteler. Hatta ikiniz de bizi sıkı sıkıya komünist bir gelecek tahayyül etmeye davet ettiğinize göre, bir program içeriyorlar. Bunun anlamı, "değerkuramsal tarafsızlık" sevdalılarınca, militan veya en azından "müdahil

entelektüel" olarak nitelenebileceğiniz. "Entelektüel" nitelemesi konusundaki görüş ayrılıklarınızı bir önceki söyleşide ifade ettiniz zaten. "Entelektüel"in yanına "müdahil" (*engagé*) kavramını eklersek ne olur?

FRÉDÉRIC LORDON: "Müdahil entelektüeller"... İki kelime, iki sorun. En azından birini, "entelektüel"i işçi sınıfının "okuluna yazılmak" meselesini tartışırken didikledik. Oraya döneceğim ama başka yollardan geçerek. Ve öncelikle, "entelektüellerin" hâkimiyetinin bahsini artık işitmek istemeyen, bunun için sebepleri de olan bir dönem ruhunun karşımda olduğunun gayet bilincinde olduğumu da tekrar söyleyerek. Az evvel çifte öncü olmaktan, entelektüellerin, öncü partinin öncüleri olduğuna inançlarından ve kitlelerin de kendilerini aydınlatanların peşinden gitmeye davet edildiğinden bahsetmiştim. Bu çok azametli figürün alaşağı edilmesi için hiç kimse Jacques Rancière kadar istikrarlı çaba göstermemiştir şüphesiz. Daha yeni, "kendini entelektüel olarak tanımlamak, tek başına, başkalarınınkinden farklı ve üstün bir akla sahip olduğunu ilan etmek anlamına gelir. Bana göre, aklı temsil ettiğine inanmak akılsızlığın asıl tanımı," demişliği var.[1] "Operasyonlar"ın yönlendirilmesi işini ellerine alan liderlere dair çekinceleri olan sol("umuz")un ("operasyonlar" sonlandığında o yönlendirme işiyle genellikle ne yaptıklarını biliyoruz), siyasi, stratejik vb. "fikirler" düzleminde yönlendirme işini ellerine almaya, daha net bir ifadeyle "yön"etimi (tahakkümü) ellerine alacak olanlar lehine "yön" göstermeye namzet entelektüellere dair de çekinceleri var. Oysa, yönlendirmelerinin, yönetimlerinin kapsamı ne olursa olsun yönetenleri "artık istemiyoruz". Her durumda entelektüelin olduğu varsayılan şey bu ve işte bundan, "onu da artık istemiyoruz". Rancière bu noktada bir argüman daha ekler: Entelektüel bu yönlendirme/yönetme gücünü kapmayı hadsiz bir iddiaya, "akıl üstünlüğüne" dayandırır. Oysa iktidar tahsisine dair geleneksel ilkeler –kan bağıyla bir aristokrasiye yahut bir ruhban

1. Jacques Rancière, Röportaj, *Frustration*, 21 Nisan 2021.

sınıfına mensup olmak– kalktığından beri, "akıl"ın modern dönemde, hükmetme talebini meşrulaştıran itibar unvanı haline geldiğini biliyoruz. İktidar aygıtlarındaki görevleri ifa etmeyi sağlayan unvan nereden gelir? Artık "kan"dan değil, olması gerektiği gibi diplomayla belgelenen "akıl"dan. İşte bundan, siyasal bilgiler ve kamu yönetimi eğitimi veren IEP ve ENA'da okumuş olmak lazım (açıkçası burada insanın gülmemek için kendini tutması zor. IEP'de on yıl ders verdim, sana ilk elden anlatabilirim). Rancière'in buna dair söylediklerinin hepsi bana göre tamamen doğru. Argümanlarının, benimsediği, herkesin eşit siyasi yetkinliğini ortaya koyan (Komün'ün yüz ellinci yılı bu pırıl pırıl hakikati bize hatırlatıyor) demokrasi felsefesiyle uyumlu olması onunla mutabakatımı daha da güçlendiriyor. Peki tartışma burada bitiyor mu? Hayır. Bence, geçilmesiyle argümanın kendi kendine bozulduğu bir eşik var: entelektüel kategorisine, kendisini silmekten ya da gayrı kabili rücu inkâr etmekten başka alternatif bırakılmayan nokta. Her halükârda Rancière'in kendisi, "yönetme" iddialarına tahammülü olmayan bir dönem ruhunun da tasdikiyle, her türden "yön verme/yönetme" iddiasından tumturaklı bir şekilde vazgeçiyor. Ama bu tövbenin altına saklanan bir dizi sorundan ötürü tüm bunlar biraz fazla hızlı ilerliyor. Eğer entelektüel değilse (veya artık değilse), kendisi için hangi toplumsal niteliği benimsiyor acaba Rancière? "Hoca-araştırmacı idim, şimdi hâlâ araştırmacıyım."[2] Entelektüel değil: araştırmacı. Korkarım bu işten o kadar kolay sıyrılmak mümkün değil. Tam da "entelektüel", "araştırmacı"dan başka bir şeyi tarif etmeyi amaçladığı için. Entelektüel, araştırmacılık faaliyetinin ötesine geçen bir araştırmacıdır. *Öncelikle* araştırmacıdır ve sefil medya entelektüeli ya da palyaço entelektüel kaderinden sakınmasını sağlayan, bir bilgi üssünden veya Foucault'nun bu kelimeye verdiği anlamla bir *çalışma* üssünden konuşmasıdır. Vallahi totolojiyi geçeyim. Sadece araştırmacıysa araştırmacıdır. O halde entelektüel, araştırmacılık işinden yola çıkarak *başka* bir şey yapan; "sadece" bir araştırmacı olmaktan fazla-

2. *A.g.y.*

sını yapan kişidir. Peki ne yapan? Entelektüel, *siyasi müdahalede bulunan* araştırmacıdır. Alanı olan akademik alanın normatif sınırlarını aşan bir hareket bünyesinde siyasi müdahalede bulunur. Entelektüel, alanının *nomos*'unun boyunduruğunda kaldıktan sonra tamamen onun normlarının hükmünde olmayan bir söyleme başvurmak üzere alanının *nomos*'u dışına çıkan araştırmacıdır. Ve bu devasa bir farktır. Neden bir dönem "entelektüellerin ortadan kalkmasından" bahsedilebildi? Çünkü artık sadece araştırmacılar kalmıştı da ondan. Araştırmacılardan üniversitede çok var. Başka bir şey yok hatta, *araştırma oyununu (nomos)* oynayan bir sürü insan: Çalıştaylara onlara uygun şekilde hazırlanmış metinler gönder, akademik dergilere makale gönder, kariyerinin ilerlemesi için gerekli normlara uygun davran, sakın ha yerinde olmaması gereken tek bir saç teli bile olmasın, hiçbir kelime diğerinden daha yüksekte olmasın, her şey tam olması gerektiği gibi derli toplu olsun, sadece alanının normlarına biat et ve tabii büyük yasak: Siyaset yok. Aman aman, özellikle siyaset olmasın sakın. Siyaset kötüdür, bilimin karşıtı, bilimin kaybıdır siyaset. Bourdieu 1995'te Paris'teki Lyon Garı'nda demiryolu işçileri adına konuşur: "büyük araştırmacı yolunu şaşırdı", "eski, bilim insanı Bourdieu'yü severdim". O zamandan itibaren üstümüze boca edilen saçmalıklar bunlar ve "araştırmacı" ile "entelektüel" arasındaki fark örtük bir şekilde, burada. 1980-90'ların bunalımında, hatta 2010'ların başlarına kadar entelektüel yoktu artık: sadece araştırmacılar. Ve seni temin ederim ki entelektüel figürü silindiğinde farklı bir hava oluyor, kendine has, pek de hoş olmayan bir hava: İnsanı ezen bir normalleşme ve görülmemiş bir korkaklık havası. Burada senin için manidar bir şey var Bernard: Bu araştırmacıların kahir ekseriyeti *statüleri tarafından korunuyor*. Ama işte vaziyet bu (80'li yılların etkisi mi acaba?): Özgürlüklerini Wonder pilleriyle karıştırdılar. Wonder pili, sadece kullanıldığında tükenir; özgürlük içinse tam tersi geçerli: Sadece kullanılmadığında tükenir. O dönem boyunca, kendilerini bilimin bilimselliğine feda eden araştırmacılar kendilerini ezdirdi. Oysa *görevleri* özgülük alanını *açmaktı*. Sen de üniversitede olduğun için, üniversite ortamın-

daki muazzam korkaklığı benden çok daha iyi biliyorsun, Bernard. Sen de ben de direniş kahramanı sayılmayız halbuki pek; standardın ne denli düştüğünü oradan hesap et. Araştırmacı-araştırmacıların uyanmaya başlayıp memnuniyetsizliklerini dile getirmeleri çok yeni ve ne hikmetse, üniversite saldırıya uğradığında oldu. Üniversiteye dokunulmasa bence uyumaya devam ederlerdi; pardon "araştırmaya" devam ederlerdi. Bunlar çok üzüntü verici ama yapacak bir şey yok. Çok yazık. Yoksa hiç yazık değil, böyle olması iyi mi? En azından uyanıyorlar. Alarmı kimin kurduğunun önemi yok belki de, aslolan uyanmış olmaları. Üniversitenin sorunu olmayan şeylerin onları *önceki* uykularına geri döndürmeyeceğini umabiliriz, ben o konuda pek karamsar değilim: Öfkelenmeye başladığımızda öfkelendirecek diğer tüm gerekçeleri de görmeye başlarız. Üniversitede yapılanı iğrenç bulduktan sonra, araştırmacılar, başka her yerde yapılanı da iğrenç bulmaya başlıyorlar. Bunu söylüyorlar, yazıyorlar ve araştırmacıdan biraz fazlası olmaya başlıyorlar: entelektüel olmaya.

"Entelektüel" korkuluğu o kadar kolay pes etmez ama. "Aklın kibri" figürünün ta kendisi olarak ortaya koyulduğu müddetçe, ikameleri aranmaya devam edecek. "Araştırmacı" yetmiyorsa sıkıntı yok: *Müdahil* araştırmacı deriz. Ben artık "müdahil" duyunca çıkarıyorum tabancamı. Korkunç bir tuzak bu kelime. Nasıl işlediğini ve sessiz sessiz taşıdığı tüm pislikleri görmek inanılmaz kolay halbuki. Çünkü müdahil araştırmacılar varsa eğer, mantık gereği müdahil olmayan araştırmacılar da vardır; "gerçek araştırmacılar" tabii ki. Müdahil araştırmacı, oksimoronun sınırında gezer: bir sahte-araştırmacı oluş. Tarafsız-olmayan-araştırmacı... – kelime çıktı işte. Değerkuramsal tarafsızlık: epistemolojik eşekler köprüsü. "Değerkuramsal tarafsızlık" diyen bir araştırmacının kim olduğunu, nerede olduğunu biliriz. Bu tarafsız *versus* müdahil makinesinin müthiş tahribata sebep olduğu bir alan var: edebiyat. Bunu biliyorum çünkü bu ahmaklık fırtınasıyla sürekli kavga ettiğini gördüğüm, çok sevdiğim iki yazar var: Joseph Andras ve Sandra Lucbert. Kavgadalar çünkü siyasi edebiyatın tam olarak edebiyat olmayacağı epeyce

açık: Önce siyasidir, yani militandır, dolayısıyla tam olarak edebiyat değildir. Joseph Andras'ın buna cevabı şöyle: Bir yatırım bankacısıyla bir mimarın zina içeren aşkının romanını yazmak müdahil edebiyat yapmaktır. Müdahil edebiyattır, zira toplumsal düzenin tüm tiplerine, tüm kinayelerine, tüm zımni şemalarına yer verir. Andras'ın vardığı hemfikir olduğum sonuç, müdahil olmayan edebiyatın var olmadığı şeklinde; dolayısıyla müdahil edebiyat da yoktur. Her edebiyat müdahildir; kendisi farkında olsun olmasın – asıl fark da tam buradadır. Sandra Lucbert, Gramsci'vari bir argümanla meseleyi açıyor.[3] Gramsci bir toplumsal oluşumun ya açık tahakkümle (zorlama) ya da *yönlendirmeyle* işlediğini söyler. Yönlendirme, hegemonyanın düşünceyi belirlediği yönedir. Hegemonya olduğu müddetçe sorun yoktur: Yönlendirme galebe çalar, insanlar kendiliklerinden ona göre düşünürler. Her şey su gibi akar çünkü şeylerin düzeni, düşünülecek şeyler düzeniyle güçlenmiştir. Ve bunlar kimse hiçbir sıkıntı, zorlama hissetmeden olur. Bourdieu'nün sonradan sembolik şiddet kategorisi altında geliştireceği hegemonyanın zaferi budur: İnsanlar "kendi kendilerine", uygun şekilde düşünürler. Sosyal bilimlerde veya felsefede düşünme faaliyeti için de aynısı geçerlidir: "Tarafsızlar" ve "müdahiller" yoktur; uyduruk bir saçmalık bu. Yöne/yönlendirmeye göre farklı farklı yerlerde duran insanlar vardır. Doğru yönde düşünen (yazan) insanlar vardır ve bu kişiler müdahil olduklarını bilmeden müdahildirler, çünkü müdahil olmak için hiçbir şey yapmalarına gerek yoktur: Hegemonyanın kollarına kendilerini bırakırlar, olur biter. Bir de doğru yönün dışında, yani bilinçli ve toplumsal olarak, siyasi olarak daha *görünür* bir kopma hareketiyle düşünenler (yazanlar) vardır. Yani müdahil ile müdahil olmayan arasındaki fark tam olarak, görünen ve görünmeyen müdahillik arasındaki farktır. Başka bir şey değil. Edebiyata dönersek, mesela Leïla Slimani gibi bir yazar coşkulu bir şekilde müdahildir: Ama doğru *yöne doğru*. Peki onun edebiyatını müdahil olarak nite-

3. Sandra Lucbert, "Pour une littérature contre-hégémonique", Olivier Neveux ile mülakat, *Contretemps*, 15 Şubat 2021.

leyen kimseye rastladın mı? Farkında olmasa da siyasi bir makinedir; dönemin basmakalıp fikirlerini, hiçbirini zedelemeden taşıyan bir makine. İyi müdahillik, *doğru yöndeki* müdahillik karşılığını da alır: Edebiyat ödülü gelir, yeni baskı yapar. Tüm bunlar bizi, "tarafsız" konumun ne olduğu meselesine getirir ister istemez. Tarafsız diye bir şey yoktur: Tarafsız, kavgayı kazananın konumudur. Hâkim gelenin, yerini alır almaz ilk işi, kendini tarafsız ilan etmektir. Ve yerleşik düzen tarafsızdan hareketle sapmaları sayacak, farklılıkları tespit edecek ve heterodoksileri damgalayacaktır. Mesela Bourdieu dil alanındaki kullanım ve değerlendirme konusunda bu sembolik şiddet etkisinin aksanlarda ne denli güçlü var olduğunu gösterdi. Marsilyalıların aksanı vardır, Parislilerin yoktur ve bu normaldir: Parisliler tarafsız olandır. Aksan, Paris ağzından hareketle aksan sayılır. Ama bambaşka bir düşünce düzleminde, (ki bunu gayet iyi biliyorsun) neoklasik teorinin, ekonomi bilimi alanında tarafsız yer olduğunu düşün. İnsanı gülmekten öldürecek bir şey neoklasik ekonominin müdahil olmadığı fikri! Mesele bu kadar basit: "Entelektüel"in yerine "araştırmacı" geçirmeye yokum; "müdahil araştırmacı" geçirmeye hiç yokum.

İşin doğrusu "entelektüel" üzerine bu tartışmayı ne zaman duysam, hedefi ıskalıyormuş gibi geliyor bana. Entelektüelin konumu "üstün akıl" ilanı demek değildir; muazzam bir ahmaklık olur bunu iddia etmek ve sağ entelektüeller dışında destekleyecek kimseyi hayal edemiyorum. Ee o zaman onu korkuluk yapmaya ne gerek var? Olsa olsa hiç de maliyetli olmayan bir rütbeleri sökme gösterisine yarayabilir. Hayır, "entelektüel", özel bir *toplumsal* konumu belirtir: *Öğrenim zamanından* istifade eden kişinin konumu. Sahip olamayacağımız düşünceleri *öğrenimle* edindiğimizi kimse inkâr edemez. Kendisinden önce kimsenin sahip olmadığı fikirlere tam da bu sebeple sahip olan Jacques Rancière de buna dahil. Yani entelektüelin toplumsal konumuna dair söylenmesi gereken, içsel bir "üstünlüğe" değil, bir *imtiyaza*, dünyevi bir imtiyaza sahip olduğu. Ardından tartışılması gereken de, bu konuma ulaşma ihtimali karşısındaki eşitsizliği belirleyen toplumsal şartlar.

Bu tartışmada sadece yanlış nişan almalar ve yanlış sorunsallaştırmalar yok; zararlı etkiler de var. Çünkü yöneten güç kazanımlarının girizgâhı olan, yön veren, yönlendiren her türden güç kazanımını savuşturma bahanesiyle, yön göstermeye benzeyebilecek hiçbir şey söylenmemelidir; bu durumda, Gramsci'nin kullanımını alırsak, karşı-yön göstermeye benzeyebilecek de bir şey söylenmemelidir. Bir perspektif önerenler, potansiyel olarak muktedirdir ya da onların gösterdikleri yolu kendi hesaplarına geçirecek muktedirlere kapı aralıyorlardır. Zaten söylemiştim, en fenası da, bu hikâyenin tamamen yanlış olmaması. İyi de, bu tedbiri hiç elden bırakmazsak, geriye geçişsizlik, yani etkisizlik övgüsünden başka ne kalır ki? Ve nihayetinde kudretsizlik övgüsünden başka? "Gidilecek yer"i belirtme cüretinde bulunan her sözü engellemek isteyerek pek bir yere varılabileceğine inanmıyorum. Bu türden utangaçlıkları olmayan Alain Badiou geçenlerde bir tartışmada, günümüzdeki hareketlerin nasıl güçlü, açık, mücadelelere tutarlı bir yön vermeye kâdir bir öneri ortaya koyamayıp, sistematik olarak başarısızlığa uğrayarak talep çerçevesinde yani savunmacı bir çerçevede kaldıklarını vurguladı.[4] Bence kesinlikle haklı: Önerinin olmaması stratejik kudretsizliğe mahkûm ediyor. Peki bu öneri tek bir buyurgan beyinden mi çıkmalı? Kimse böyle bir şey söylemiyor. Ee o zaman bir nevi öneri tekelini elinde bulunduracak "meclisler"le mi yetinmeli? O da değil. Bence işler bambaşka yürüyor: Öneriler belirli merkezlerden ortaya atılır ve toplumsal dokuda yol alır. Okunurlar, onlara başvurulur, üzerlerinde çalışılır, işlenirler, genişler ya da daralırlar. İçlerinden birinin yolu diğerlerinden daha açık olacaktır belki; ekonomistler gibi konuşursam, benimsenme randımanının gittikçe artmasının hikâyesi denebilir buna: Başarı kazanmış bir öneri, daha da çok başarı tadacaktır. Kısacası, senin çok iyi bildiğin bir işbölümü modeli bu: Senin bir fikrin var, fikrini savunursun, bir grup oluşturursun (Maaş Ağı), grup o fikrin üzerinde çalışır, notlar alır, fikri geliştirir, ona somut bir kıvam vermeye başlar, vb. Sonunda belki, kendisi de bir

4. "Guerre des classes ou guerre des races", QG - le média libre, 6 Mayıs 2021.

yandan çalışmakta olan bir kurucu meclisin görüş alanına girer ve o da fikri nasıl isterse öyle kullanır. Yalnız sürecin başlangıcının senin fikrinle olduğunu ve bu fikrin çok kuvvetli olduğunu hiç unutmamak gerek: Fikrin, şeyleri başka türlü, senden önce hiç kimsenin görmemiş olduğu şekilde görmeyi sağlıyor ve bu sıfatla –genişlemeye hazır– bir halihazırda-elde-olan teşhis ediyor. Burada, yön gösteren bir öneri var. Bernard Friot'nun derhal bütün gücüyle karizmatik *leadership*'ini (önderlik) inşa etmeye koyulacağını, sadık kitleleri mıknatıs gibi kendisine çekeceğini, partisini kuracağını, birliklerini Kışlık Saray'ın üzerine süreceğini ve sonra başkanlığı kapacağını düşünüyorsa yanıldığını Rancière'e hemen söylemek lazım. Bernard Friot bunu yapmayacak. Onu biraz tanımaya başladım ve en çılgın arzularının tam olarak böyle şeyler olmadığını biliyorum. O zaman, bize bir yön gösterirken yönetimi ele geçirmeyi istediğin korkusu olmadan, *entelektüel olarak*, yani bir siyasi niyetten hareketle araştıran bir araştırmacı olarak bize böyle kuvvetli bir öneri ürettiğin için sana müteşekkir olabiliriz. Eğer fikrin kendisine bir kitle bulursa, kıymetli olsa da birlik olamayan, dolayısıyla kapitalizmi alaşağı etmek için gerekli olan kritik güç eşiğini aşamayan dağınık girişimler yerine eşgüdümlü kolektif bir gayrete yön ve anlam vermeyi başarırsa, eğer senin fikrin bunu teşvik etmeyi başarırsa, kendi adıma, "entelektüel" kökeninden ötürü ona burun kıvırmam. Hatta kıvam kazanmasına katkıda bulunabilmekten ötürü çok mutlu olurum. O kıvamın her daim elden kaçabilen nitelikte olduğunun bilincindeyiz elbette; fikrin inşa halinde olduğu için, sen tek başına yeterli olmadığın için ve birilerini asker etmek, ordunu kurmak gibi bir projen olmadığı için bunu gayet iyi biliyorsun zaten: İnsanlar, fikrini muhataplarına tanıtır, onu alır, meşreplerince kullanırlar ve fikir bu şekilde, senin iznin alınmaksızın gelişir. Bu da gayet iyi bir şey.

BERNARD FRIOT: Frédéric, ben de senin gibi, araştırmacının siyasi sorumluluğu olduğuna kaniyim. Ama bu sorumluluk, araştırmacı olarak yaptığı işi aşıyor gibi gelmiyor bana, ona dahil. Alternatif

söylem, bir alternatif gerçek inşasının bileşeni. Kendimi entelektüel yerine araştırmacı olarak nitelemeyi kesinlikle tercih etmem bundan. Biz bu söyleşiyi yaparken, bir yandan *grand remplacement* (büyük yer değiştirme, yerine geçme) ve öteki ırkçı teorilerin taraftarları her cumartesi felsefeci Alain Finkielkraut'un France Culture radyosundaki programında cirit atarken, Nathalie Heinich gibi, değerkuramsal tarafsızlığı herkesçe malum meslektaşlarımızın *woke* (duyarlılık yanlısı) kültürünün araştırmacılığı istila ettiği eleştirileri karşısında kahkahalarla gülmek ile öfkelenmek arasında gidip geliyoruz. Tüm bu şahane kitle için tabiatıyla söylenmezken, "müdahil" sıfatıyla anılmayı ben de senin gibi reddediyorum.

Sendikal militanlığımla sosyal bilimler araştırmacılığım arasındaki sıkı bağları ikinci görüşmemizde uzun uzun geliştirdim çünkü belgelere sorduğum sorular, topladığım belgelerin türü, araştırma konularımla ilişkimin militanlığımla bağlantılı olduğu aşikâr. Araştırmacı olarak militan yönlerinin bulunmadığını iddia edenlerin de kurulu düzenin militanı oldukları aşikâr. Katolik inancımın, toplumsal iş ilişkileri üzerine tahlilimin merkezinde olan, gerçekliği alaşağı edici gerçeğin halihazırda-elde-olanına –halihazırda-elde-olan komüniste– dikkat kesilmemde rolü olduğunu da söyledim. Birden fazla kasketim yok. Gayet mutlu olmamın sebebi de, işimle hayatımın diğer boyutları arasındaki organik birlik. Hem ömür boyu maaşlı olmamın hem de –sekterlik eleştirilerinin de bir polis devletince sipariş verilip milyarderlerin medyalarınca yayılan fesatçılıkların da tarif ettiğinin aksine– tüm akımlara açık bir çalışma ortamından istifade edilebilen bir üniversitedeki hoca statümün mümkün kıldığı bir birlik bu.

Mesleğin abecesinin şu tür kurallara dayandığı aşikâr: hipotez üretme, metinleri ele alıp işleme, verileri doğrulama, muhakemenin titizliği, sonuçları araştırmaların o anki durumuyla karşılaştırma, çalışmayı ilerleme safhasında tartışmaya tabi tutma, itirazları dikkate alma. Tüm bunlar, ister istemez bir inziva pratiğinde hayata geçen araştırma çalışmalarımızı kolektif bir akılcı bilgilenme sürecine dahil eder. Ama bu meslek pratiklerinin dünyanın gidişatından ve

onları hayata geçirenlerin hayatlarından kopabileceğini ve kopması gerektiğini iddia etmek abesle iştigal: Aksine, verimli olan, koparılamaz bağdır.

Bu bağ, araştırma ediminden öncesinde de sonrasında da koparılamaz. Daha önce de söylediğim gibi, emeklilik konusunda birbiri ardına alınan yenilgilerin üstümde yarattığı sarsıntı olmasa, 1945 betonunun altında 1946'yı görmem mümkün olmazdı. Öncesi için bu var. Sonraya gelince; kişi vasfına maaşın güncellenmesi ve üretimin tamamının sosyal güvenliğe dahil edilmesinin militanlığını yapmak araştırmacı olarak müdahalemin kapsamına giriyor. Araştırmacının, halihazırda-elde-olanın güncellenmesine dair bir sorudan doğan çalışması, bu güncellemeye destek olması gereken bir sonuç üretir ve buna iştirak etmek araştırmacının sorumluluğuna dahildir. Bu iştirak da yeni sorular, dolayısıyla yeni araştırma çalışması ortaya çıkaracaktır, vb. Bir daha: Her ne kadar emek üzerine araştırmalarımla emek politikaları alanındaki müdahalelerim kendi özgül kurallarına sahip farklı pratikler olsa da ben kendimi, emekçi statüsü üzerine *araştırmacı* ile emekçilere tesis edilecek yeni haklar için siyaset alanında *müdahil kişi* diye ikiye ayıramıyorum. Çalışmalarının endüstride nasıl devam ettirileceği kaygısını duymayan aşı veya iklim araştırmacıları için ne deriz? Atomun parçalanmasını bulanlar, buluşlarının askeri kullanımından elleri temiz mi çıktı? Bir araştırmacının yaptığı denize şişe atmak değildir. Yani senin soruna cevabım Amélie, müdahil bir entelektüel değil, işini yapan bir araştırmacı olduğum. Ve umarım ki ölene kadar devam edeceğim işime çünkü ancak vasfımın somut ifası sürdüğü müddetçe canlıyım.

AMÉLIE JEAMMET: Sözlerinizi, her "araştırmacı"nın, bunu az çok kabul ederek "siyasette müdahil olduğu", bunu bilinçli biçimde yaptığında da "işini yaptığı" şeklinde özetleyebiliriz, o zaman. Ama bu teorik çalışmada sizi birbirinizden ayırır görünen bir çatışma var ve önceki söyleşilerinizde üzerinden geçme fırsatını buldunuz zaten: Bernard, sen işçi sınıfının, kapitalizmi tahrip eden kurumları inşa etmek için aktif olarak seferber olma kapasitesini ortadan kaldırma

eğilimindeki siyasi ve teorik bakış açılarıyla mütemadiyen savaşıyor, tahakküm teorilerinin seferberlik halindeki bu sınıfın zaferlerini görünmez kıldığından yakınıyorsun. Tüm teorik inşa faaliyetin ise, bu hareketlerin özgürleştirici yönünü ön plana çıkarmayı amaçlıyor. Frédéric, senin teorik faaliyetin, Bourdieu'cü bir dilde hem gerçek (mesela mali piyasaların, spekülasyondan gelen kazançlarını artırmak üzere, üretim alanında veya insanların iş hayatlarında veya günlük hayatlarında nasıl bir zayıflamaya, hatta tahribe yol açacağını umursamadan kullandığı mekanizmalara) hem de sembolik veya imgesel (sermayenin arzularımızın itici gücünü ne denli elinde tuttuğunu bize hissettirdiğinde mesela) tahakküm ilişkilerinin yapıbozumu olarak adlandırabileceğimiz şeye vurgu yapıyor. Hal bu olunca ikinizin de okuru olarak, şizofren olduğumuz tespitini yapmakla birinizin bardağı fazla dolu, öbürünüzün fazla boş gördüğünü düşünmek arasında bir tercih yapmak zorundaymış gibi hissediyoruz bazen. Birinizin günahı iyimserlik, ötekinizinki kötümserlik mi? Frédéric, sen moralimizi bozan mı (çünkü işin doğrusu, itiraf etmeli ki senin sözlerinle işin ucunu bırakmayacak bir sermayeye karşı silah almaya korkuyoruz) oluyorsun?

FRÉDÉRIC LORDON: İyimserlik ile kötümserlik gibi indirgenmez bir karşıtlığa baştan mesafeliyim sanırım ve Bernard'ı bu denli iyimserlik kalesi görmesem, engeli reddederdim herhalde. Yani evet, soruyu kabul ediyorum. Ama soruda kabul etmediğim, kutuplardan birini benim, ötekini Bernard'ın temsil ettiği. "Kötümserlik" bana düşüyor elbette. Amélie, bu iki duygusal konum arasındaki bir gerilimden bahsettin ama bu gerilim benim içimden geçiyor, dışımdan değil. İki eğilim beni yiyip bitiriyor ve psikopolitik uzlaşmamı elimden geldiği kadar idare ediyorum. Neyle ne arasındaki uzlaşma? Ruh halleri (iyimser/kötümser) dilinden çıkıp şunu söyleyebilirim: gerekli ama (bazen) can sıkıcı olan gerçekçi analitik farkındalık ile belirsiz ama gerekli olan bir başka gelecek tasavvuru. Bilmiyorum mizacım mı böyle yoksa eğitimden mi ama analitik farkındalık bende çok kuvvetli. Sürekli atıf yapmaktan tekerleme haline getirdim;

Althusser'in, materyalizmi tam olarak felsefi konumdan ziyade bir yatkınlık olarak tanımlayan, bende çok iz bırakmış bir cümlesi var: "Materyalizm, *kendine hikâyeler anlatmamaktır.*" Bu cümle, karşıma çıktığı anda içime işledi. Bana göre eleştirel düşünce bu: kendine hikâyeler anlatmamak. "Cephe" beklenmedik bir şekilde yeniden şekillenir böylece: Çünkü *iktidar* bize hikâyeler anlatır tabii ve eleştirel işlev öncelikle bu hikâyelere yönelir. Lakin biz *kendimize* de hikâyeler anlatırız, öyle azıcık da değil. Eğri oturup doğru konuşalım: Eleştirel sol, özgürlükçü sol, adına ne dersek diyelim, kendine hikâyeler anlatma şampiyonu, hatta son sürat uydurur masalları. Aslında anlatılan hikâye ufak tefek değişikliklerle hep aynıdır: Her şey çok güzel olacak. Bu söyleşinin en başına, maaş tezine eşlik eden zımni antropolojiye döndük yine. Kendimi aynen tekrar etmek istemezdim ama "iyimserlik/kötümserlik" meselesi beni tam oralara sevk ettiği için bu pek kolay değil. Bu karşıtlıkta en azından, dezavantajlarının avantajı var: Bence bu haliyle onunla gerçekten işimiz yok ama aynı zamanda, düşünmeye zorluyor. En azından onu bertaraf etmenin yolları üzerine. Benimkiler, eleştirel antropolojik gerçekçilik diye adlandırdığım şeyin yolları. Gerçekçilik öncelikle, insanları çıkarcı, bencil ve kötü kıldığı bariz olduğuna göre, kapitalizmin ve devletin karanlık yörüngesinden çıktığımız anda insanın asli iyiliklerinin, kendiliğinden ahenklerin ve kalıcı karşılıklı nezaketin devreye gireceğini, yani onlardan kurtulunca insanların uyum içinde olacağını varsayan hayali antropolojilerden kurtulmaktır. Mutlu mesut antropolojiler beni tir tir titretiyor: Onlarda ilerideki siyasi felaketlerin hayaletini görmekten kendimi alamıyorum. Öyle olunca da o mutluluk hissini paylaşmayana yapıştırılan "kötümser" etiketi düşüyor payıma. Aslında tamamen başka türdeki bir sorunun; güçleri ve eğilimleri teşhis edip ne şekilde oynadıklarını ve hangi şartlarda değiştirilebileceklerini, başka türlü oynamalarının sağlanabileceğini öngörme probleminin duygusal olarak yeniden kodlanmasının kaçınılmaz sonucu olsa da bu büsbütün saçma tabii ki. İyimserliğin ve kötümserliğin ötesinde, nasıl ortadan kaldırılabileceklerine dair fikir sahibi olmak üzere, engelleri tespit etmek

mevzubahis. Ama bu demek ki, onları *görmeye* başlayarak. Peki neyi görmek? Zorlu, ızdırap verici kısmı görmek. Başka türlü ifade edeceğim ve böylece, şimdi aşina olduğumuz bir alanda, şeytani olanın payını görmek konusunda sana yaklaşacağım, Bernard. Birkaç sene evvel Ambroise Hurel adlı bir öğrenci bana, şeytani (*diabolique*) kelimesinin etimolojisini hatırlattığı harika bir yüksek lisans tezi hazırlamıştı:[5] *dia-* arasından, *ballein* atmak. Etimolojik olarak, şeytani, insanları birleştiren semboliğin (*sym-* ile, birlikte) aksine, onları birbirlerinden ayırandır. Durkheim'in mükemmel şekilde anladığı gibi dinsel teşekküllerin, insan hayatının bazı, bireysel veya kolektif, temel duygusal eğilimlerinin yansımasından, dışavurulmasından ibaret olmasının bir kez daha doğrulandığını gördüğüm için bunu muhteşem buldum. "Şeytan", kelimenin gerçek anlamıyla, Spinoza'nın duygusal orantısızlık dediği şeyin şekil değiştirmesidir. İsa'nın çöldeki üçüncü sınavına dair yorumumu anlatacağım: Şeytan İsa'ya, kendisine biat etmesi karşılığında "dünyanın tüm ülkeleri üzerinde" hâkimiyet vereceğini söyler. Burada söylenen bence, iktidarın veya daha geniş olarak kurumların, şeytani olanla, yani merkezkaçla, farklılıkla, duygusal uygunsuzlukla bağımlılık ilişkisi. Antropolojik gerçekçilik de, şeytani kısmını görmektir; insanın içinde *sadece* şeytan olduğunu ileri sürerek değil, onun *da* olduğunu kabul ederek. Çoğunlukla savunulması güç bir konum çünkü gerçekçiliğin "vaziyet bu"su, "başka türlü olamaz"a kendiliğinden ama hatalı bir şekilde uzanıverdiği için, en kaba muhafazakârlıkla aynı safta yer almasına çok sık rastlanıyor. Tek kabul edilebilir antropolojik gerçekçiliğin eleştirel olması, Spinoza'nın ifadesiyle "insanları olmalarını istediğimiz gibi değil, oldukları gibi gören" gerçekçilik olması bundan. Ancak *eleştirel* gerçekçilik onları aynı zamanda "*olabilecekleri* gibi" görmeyi de gerektirir.

5. Ambroise Hurel, *Saisie spinoziste de l'émeute. Structure passionnelle d'une axiomachie*, yüksek lisans tezi, EHESS, "Siyaset Çalışmaları", Haziran 2019.

AMÉLIE JEAMMET: Peki sen Bernard? Seninle *Regards* gazetesi için 2004 yılında, özellikle güvencesiz istihdamdaki artışa dair yaptığımız bir röportajın ardından giriştiğimiz sohbeti hatırlıyorum. Özetle "hayır, güvencesiz istihdamda artış yok, artan, istihdamın güvencesizliğinin görünürlüğü," demiştin, "daha önce istihdama erişemeyen bir sürü insan vardı. Karşılaştırılabilir olanı karşılaştırmalı". Ve haklıydın tabii. Ama o zaman anlamıyordum bunu ve sana, iyimserliğinin nereden geldiğini sorduğumu hatırlıyorum: Lamsız cimsiz cevap vermiştin bana: "Tanrı'ya inanıyorum." İyimserlik gücünün kilidi inancın mı?

BERNARD FRIOT: Kusura bakma Amélie ama kendimi iyimser/kötümser ikilemiyle hiç tanımlamıyorum. Özgürleşme dinamikleri hususunda dikkati bardağın dolu veya boş tarafına verme imgesine başvurduğumda ikisi de rasyonel olan iki tutuma işaret ediyorum ve onlara psikolojik bir eğilim atfetmenin anlamı yok. Ben bardağın dolu tarafını tahlil etmeyi seçtim çünkü söyleşimizin ikinci kısmında izah ettiğim gibi, benim halihazırda-elde-olana verdiğim dikkate o kısım uygun.

İnancımla ilgili bana sorduğun soruya seve seve cevap vereceğim. İnançla hareket etmenin, bizi şimdide yaşatan umut çalışmasının benim için belirleyici olduğu doğru. Şimdinin, öncekiyle sonraki arasında sıkışmış olan tam şu anla, varlığı ve dolayısıyla şimdisi olmayan zamanla, kasabamın yeni tadilattan çıkan kilisesinin çanının yanına kocaman çizilmiş o feci *tempus fugit* (zaman uçar) ile hiçbir ilgisi yok. Şimdi, zahmetli ama capcanlı bir inşa; geçen zamanı önemsemeyen ve bizi sonsuzluğa dahil eden bir çalışmanın ürünüdür. Sonsuzluk, Pascal'ı dehşete düşüren sonsuz uzayın sessizliği değil, hayatımızın şimdiye, yani halihazırda var olan bir ötekiliğin güncelleştirilmesine kalıcı surette dahil olmasıdır.

Bu benim için çok eski ve çok sıradan bir tutum. İlkgençliğimde derslerde Goethe'nin *Faust*'u karşıma çıktığında, Yuhanna İncili'nin ilk ayetinin çevirisiyle uğraştığı sahne beni hemen kendine çekmişti: Başlangıçta ne vardır? Söz mü, anlam mı, güç mü? Hayır, eylem.

Yaparak öğrenmek, her türden faaliyet için geçerli, yaygın bir deneyimdir. Yazı ancak yazma dediğimiz fiziksel eylemde var olur. Her şey kafalarında olmadığı müddetçe başlayamadıklarını söyleyen ve tabiatıyla duran kişilere bunu hatırlattığım oldu. Çünkü olan tam tersidir tabii ki: Düşüncemiz, yazma dediğimiz somut çalışmayla beslenir. Yazmak, insanın çalışma masasına oturup kalkmamasıdır.

Bir başka deyişle inancın gücü, ancak inanmanın eylemek olmasından gelir. İnanmak, inanmayanların sık sık düşündüğünün aksine, birtakım hakikatleri benimsemek değildir (hakikatler adına seferber olduğumuzda ortaya dramatik sonuçlar çıktığını da biliyoruz). İnanç bünyesinde gerçekleştirilen eylemin, sözceleriyle aklın seferber edilmesini gerektirdiği aşikârdır ama bu sözceler hiçbir şekilde inancın konusu değildir. İnanmak, karşılaşma olarak alımlanan bir ötekilikten doğan eylemleri güvenceye almaktır. Bu, günlük hayata dair bir şeydir ve herkesi ilgilendirir. Aşk denen karşılaşmada çok açıktır ve sevgide, ötekinin her daim mevcudiyetiyle ve onun nezdinde mevcut olarak yaşamanın böyle bir hayat dinamiğinin kaynağında olması bundandır. Aragon'un o muhteşem, "senin mevcudiyetindir benim için şimdi" (*je nomme présent ta presence*) sözüne dönüyoruz.

Hıristiyan geleneği bu sıradan –ve mutlu– deneyimi son derece kuvvetli biçimde, dolayısıyla trajik boyutunu atlamadan doğrular. Şu muhteşem tavsiye Loyolalı İgnatius'a atfedilir: "Tam da binbir emekle kendinizi inşa etmekteyken kendinizi bütünüyle kabul edin." Meryem, Cebrail'in müjdesini bütünüyle kabul eder ve Tanrı'nın annesi olmak ne büyük çaba gerektiren bir inşadır! Nasıl daimi bir mevcudiyettir! Hıristiyanın trajedisi ancak eylemde anlaşılır. Trajedi, isyana ya da boyun eğmeye yönelik davetle birlikte şiddet olması değil, şimdinin sorumluluğunun alınmasıdır. Şimdi: Gerçekliğin kurumlarına alternatif olarak halihazırda-elde-olanın güncelleştirilmesi yoluyla gerçeğin inşası, dolayısıyla gerçekliğin muhafazasına bağlı olan tüm ekonomik, siyasi, sembolik güçlerin şiddetine göğüs germek. Arkasında durulan şimdi: Söz beden olur, İsa dirilir, Meryem'in bedeni şekil değiştirir ve bedenlerimiz dirilir,

İsa'nın bedeni ve kanı Efkaristiya'yı alan ellerimizde ve ağızlarımızda gerçekten (yani devrimci bir şekilde) mevcuttur.

Ben Katoliğim: Bu önermeler benim için simge düzleminde değil, yoksa Aziz Pavlus'un dediği gibi "inancımız beyhude". Başka dünya hep gündemdedir ve onu ortaya koyduğumuz edimler başarılı olduğu için ortaya çıkar. Trajedi, şiddete göğüs gerip muzaffer olmaktır. Kültürsüzlüklerini ahmakça yayan polemikçilerin yaptığı karikatürleştirmeler hariç, Hıristiyan geleneği, gerilemekte olan kapitalizmin (ölüm döşeğindeki bu üretim tarzı, başka dünyanın etkililiği deneyimini canlı tutan bir geleneğin reddi, paganizm halini alarak katılaşıyor) yerleştirmeye çalıştığı barbarlıktan ötürü, çağdaşlarımızca fena halde görmezden geliniyor. Hıristiyan geleneği litürjik, teolojik, manevi, sanatsal ifadelerinde bu deneyimi, akıl ve güzellik düzlemlerinde harikulade şekilde ortaya koyar. Resimde, mimaride, müzikte pek çok eserle, başka dünyanın etkililiğini ifade eden dinsel semboller üzerine, teslis üzerine yapılan seküler tartışmaların zekâsına ve güzelliğine hayranım. Mümkün olması değil, beklentisi değil: varlığının tespiti. İsa "ölüler arasından ilk doğan" dır ve ölümden hayata geçerek dünyadayızdır. Tekrarın ölümü, bizim umut çalışmamızla gelen ve zamanın eskimemesini getiren, görülmemişin hayatı.

Emekliliği sonranın zamanı, iş hayatına girişi öncenin zamanı, işsizliği ikisi arasındaki zaman olarak görmeyi; "geçen zaman"dan ayrılamaz olan, emeğin yaderkliği denen antropolojik sakatlamayı doğallaştıran tüm bu kurumları o kadar net reddetmem, zamanın yaşı olmaması vecibesini tüm hücrelerimle uygulamamdan geliyor. Kapitalist iş/emek, ileride çalışmamak durumunda olmak için çalışılan, geçirilmesi gereken kötü zamandır. Oysa komünist iş/emek, hem görülmemişin davetine cevap, hem de onu hayata geçirme sorumluluğudur: Benim şahsımın bunun dışında olmasını nasıl kabul edebilirim? Kişinin kapitalizmdeki ekonomik statüsünü reddetmem bundan. Emekli olarak "çalışmaktan kurtulmayı" reddediyorum, 18-35 yaş arasının "iş hayatına giriş"e tahsis edilmesini reddediyorum; yaşlanmayla mücadele denen iğrenç endüstrinin beni teşvik ettiği

"bilişsel sermayemi korumama yardım edecek faaliyetler" gibi suni ikameleri reddediyorum. Tüm bu zırvaları reddediyorum ve niyetim gittikçe daha canlı olmak. Bu benim kişisel kaderim ama niyetim sadece insan türüne aidiyetimle ilişkili. Tam da bu sebeple, kişi olma vasfına maaşı o kadar kıymetli bir kazanım olarak görüyorum; siyasi hak olarak maaş şeklinde, yetişkin kişilerin çalışma, yani türün potansiyellerini gerçekleştirme kapasitelerinin ve sorumluluklarının sürekli teyidi olarak güncelleştirilmesine katkıda bulunmak da benim için bir sorumluluk.

Halihazırda-elde-olanı güncelleştirmek, inancın, kötü bir dünyanın tesellisi olan cennet beklentisiyle uyuşturduğu bir enerjiyi ve yaratıcılığı harekete geçirir. Son derece hareketsizleştirici bir rüyanın, yarın gelecek olan komünizm cenneti rüyasının (veya simetrik bir inançta kökenler rüyasının) temelinde bu inanç vardır. Frédéric, şeytan figürüne dair bir yorum önerdin. Bana göre cennetin ortasındadır o ve insanlığımızın arkasında durmak, İncillerde söylendiği gibi, cennetten çıkmaktır. Saint-Michel Çeşmesi'nin önünde durduğumuz esnada meleğin yere serdiği ejderhanın kim olduğunu soran torunlarımdan birine, "şeytan diyegeldiğimiz melek" cevabını vermiştim; hani kulağına "Başaramayacaksın, gücün yetmez, şimdi zamanı değil, girişmenin anlamı yok, çünkü başladığın işi mahvedecek engellere toslayacaksın, ama yarın, şartlar oluştuğunda, göreceksin muhteşem olacak! Bugün kötü ama yarın çok güzel olacak!" diye fısıldayan melek. Hıristiyanlık inancı bu ölümcül cennet inanışından sürekli olarak uzakta kalmamı sağlıyor. Şimdinin trajedisinde; sükûnetle kabullenilen bir trajedide inşa olan, Tanrı'nın bugünüdür. İsa yatağında ölmedi, çarmıha gerildi. Ve dirildi.

AMÉLIE JEAMMET: Bernard, çok uzun zamandır, burada Frédéric'le söyleşilerinde ve başka yerlerde inatla, "halihazırda-elde-olan" dediğin şeye geliyorsun. Bu ifadeyi kullanmaktaki inadın ve ona burada, tüm söyleşileriniz boyunca verdiğin anlam bizi, insanların bu dünyada ne yaptıklarına dair bir tespitten fazlasını görmek için –düşünsel veya manevi– bir gayrete mi davet ediyor?

BERNARD FRIOT: Halihazırda-elde-olan konusundaki ısrarımın altında şimdinin yani eylemin önemi var. Yani söyleşilerimizin en başında bahsettiğim şeyin: Komünizmin yarının mükemmel toplumuyla ve diyalektik olmayan bir kapitalizm tahliline dayalı, nihayetinde eylemsizliğe hizmet eden kavga, ortadan kaldırma, karanlıktan aydınlığa geçiş kavramlarıyla özdeşleştirilmesi. Bu tahlillerde, komünist etiketini taşıyan bir hareketin çıtası o kadar yüksek ki sıçramaya aday kişi yerde kalıyor. Engel söylemiyle kendini avutup yerde kalmanın ikincil avantajları da var. Komünist solun bugünkü durumu aşağı yukarı böyle.

Şimdi buna zıt olarak, 1946'da aile yardımlarının yaşadığı değişime dönelim. İki çocuktan itibaren ebeveyn maaşı gibi, bunlar da maaş ile istihdamın ayrılması sürecine dahil. Benim, üzerine komünizm kelimesini koyduğum bir ayrım bu. Peki patronların, maaşların artışına karşı mücadelelerindeki bir aracın bu şekilde alaşağı edilmesi neyi miras almıştı? Alman-Sovyet anlaşmasını bahane ederek komünist avına çıkmasıyla ve bizi işbirlikçi Vichy hükümetine götürmesiyle nam salmış, tam güç sahibi Daladier hükümetinin 29 Temmuz 1939 kararnamesinden doğmuş olan Aile Kanunu'nu. Kanun, ilericilik ışıltısı göstermediklerini söylemenin az kaçacağı Sauvy gibi teknisyenler ve Laundry gibi siyasetçilerce hazırlanmıştı. Böyle bir miras karşısında, kapitalizmin dışına çıkmak için *tabula rasa* ilan eden bir "kopuş" ile el artırmak ne verirdi? Hiçbir şey: söylemler, pirüpaklık yarışları, devrimci güzellik yarışmaları. Bir hareketi örgütleme yükünün altına giren herkes tecrübe etmiştir: Eylemin şimdisinin reddi sıklıkla önerinin "yeterince radikal olmaması"nın arkasına saklanır.

1946 devrimcileri, başlangıçta pek de kazanım sayılamayacak personelleriyle birlikte buldukları sosyal güvenlik kurumlarını ele geçirdiler. Önceki halihazırda-elde-olan, bir işveren kurumuydu. Genel rejimin yerleştirilmesiyle ilgili hayli zayıf tarihyazımında, personelin yer değiştirmesinden, yeni sandıklarda yeri olan patronların zaten eskilerde de olmasından, gökkubbenin altında yeni bir şey olmadığı sonucuna varan araştırmaları buluyoruz. Sadece sü-

reklilik görmek isteyen bir araştırmacının kendi önyargısına uygun düşenden başka bir şey görmediğinden başka ne diyebilirim ki böyle araştırmalara dair?

Tekerrür tapınağının muhafızları son 20-30 yılın yenilgileri nedeniyle ağlaşıp dururken yeni halihazırda-elde-olanı görmeyi reddederek ve yeninin ancak yarın olabileceğini, ancak büyük bir sıçramayla –tarihin, tarif etmekten âciz oldukları ya da olabilecek en alakasız yerde aradıkları bir kazası haricinde, fiilen imkânsız bir büyük sıçramayla– gelebileceğini ilan ederek kudretsizliklerimizin teorisini yapıyorlar. Kapitalizm karşıtılar ama "karşı" olmak bir gelecek beklentisine eşlik etmekten başka işe yaramaz. 1946 devrimcileri aile yardımı "karşıtları" değildi. Anlamını değiştirmek üzere, eylemde "karşı" idiler. "Karşı" olmanın, başka emeği, başka emekçiyi ortaya çıkartmak için emek vermekle hiçbir ilgisi yok. Çünkü komünizmin ötekisi mücadele ettiğimiz şey olabilir ama alaşağı edilmiş haliyle. Genel rejimi yerleştirmeye koyulan militanlar sosyal güvenlik "karşıtı" değillerdi, komünisttiler – yani kendilerine karşı inşa edilmiş bir kurumu kendi kurumları yapmakta kararlı aktörlerdi. *La Sociale*'in[6] kahramanı Jolfred Fregonara, CGT'li genç bir sendikacı olarak kuruluşuna iştirak ettikten sonra Yukarı Savoie bölgesi sandığının başında olduğu o kuruluş yılları hakkında "Kral bizdik," diyor. Her şeyi sıfırdan yola çıkarak yapmamıştı. Yoldaşlarıyla birlikte ilde bulunan, sendikacıların o âna kadar ya yer almadığı ya da azınlıkta olduğu sandıkları kullanmış, yeni sandığın işleyişini ve dolayısıyla ulusal düzeyde belirlenen aile yardımlarını veya emekli maaşlarını benimsemişlerdi. Başka yerden yola çıkmamışlardı, ki zaten hayali olduğu için imkânsız bir durumdur bu: O zamana dek kapitalist olan bir kurumu başka yere taşımışlardı. Komünist halihazırda-elde-olanın her daim bir öncesi vardır: Mutlak yeni, mevcut/şimdiki gerçekten kopmaz, şimdinin kendisidir.

Jolfred ve yoldaşlarının kapitalist bir kurumu alaşağı edebilmesi, eylemde olmaları sayesindeydi. Bu noktada meselenin ne olduğunu

6. Gilles Perret'nin, genel sosyal güvenlik rejiminin doğuşu üzerine belgeseli.

netleştirmem lazım. Eylem, ortaya koyulmakta olan komünist *emeğin* canlılığına canlılık kattığı takdirde komünizmi inşa edebilir. Dolayısıyla emekçiler (kadınlar ve koyu tenliler beyaz erkeklerle eşit; belirleyici bir zorunluluk bu ve bugün biraz daha etkili olmaya başladı. 1946'ya göre büyük bir ilerleme) somut ve soyut iki boyutuyla emeğe hâkimiyeti ifa ederlerse. Toplumsallaştırılmış maaşın genel rejim bünyesinde yönetilmesi konusuna gelirsek: Seçmen listelerinin oluşturulması veya sandık hesaplarının tutulması somut emeği, iki kolektif sözleşmenin (aile yardımı sandıklarının maaşlıları ile sağlık/yaşlılık sandıklarının maaşlıları) hazırlanması soyut emeği ifade ediyordu. Bu eylemi destekleyen bir bakanın varlığı elbette önemli bir yardım idi. Ama işyerlerinde emekçiler, yeni rejimin sandıklarında emek üzerindeki hâkimiyetlerini ifa etmek için örgütlenmiş olmasalar, o bakan hiçbir şey yapamazdı. Halihazırda-elde-olan, şimdinin yaslanacağı bir öncel değil, inşa olmakta olan sürecin iç ilişkilerinden biridir. Şimdi sadece eylemde vardır: "Halihazırda-elde-olan", bugündeki geçmişe ait bir unsuru değil, komünizmin hareketinin "hayata geçmekte olan"ını belirtir.

AMÉLIE JEAMMET: Frédéric, Bernard'ın, teorik çalışmasını halihazırda-elde-olan komünistin aydınlatılmasına yöneltmeyi önererek, peşi sıra bizim 1946'daki sosyal güvenlik militanlarının "o âna dek kapitalist olan bir kurumu başka yere taşımalarının" ne olduğunu anlamamızı sağlamasını az evvel değindiğin, antropolojik gerçekçilikten TINA muhafazakârlığına doğru bir kayış tehlikesinden kaçınma gayreti olarak göremez miyiz? Bu surette tam senin izah ettiğin gibi "eleştirel gerçekçilik" eylemi gerçekleştirmiyor mu, yani Spinoza'dan alıntını hatırlatıyorum: "insanları olmalarını istediğimiz gibi değil, oldukları gibi" ama aynı zamanda "olabilecekleri gibi" görmüyor mu? Ve Bernard'ın eylemi vurgulamak üzere "halihazırda-elde-olan" formülüne getirdiği izah seni bu noktada onunla birleştiriyor mu?

FRÉDÉRIC LORDON: "Olabilecekleri gibi" demek, "gerçekçi" kötümserliğin çekip alınması demek şüphesiz. Ama İsa'nın şanlı dönüşü de değil; bu zaten Spinoza düşüncesinde hiç olmayan bir çerçeve. Oysa sende öyle değil Bernard... Tüm tartışmalarımız boyunca, halihazırda-elde-olanın senin gözünde vaat ettiklerinin öneminin ne denli büyük olduğunu yavaş yavaş anladım. Benim halihazırda-elde-olana dair okumam ise olabildiğince düzdü. Seni birkaç kez dinlemiştim elbette, ama bana ifade ettiği şey gayet yavandı: Halihazırda-elde-olan yardımcı olur. Arzu edilen şeyin şu anki toplumda zaten bulunduğunu, dolayısıyla ona dokunabildiğimize göre hiçbir şekilde "ütopya" olmadığını iddia edebilmek yardımcı olur – inanmayanları, şüphe duyanları, mevcut duruma yapışıp kalmış olanları ikna etmeye. "Açın gözlerinizi bakın, orada duruyor" demekle yetinmek suretiyle ikna çalışmasında (görece) tasarrufa gidebilmek hayli güzel tabiatıyla. Benim için halihazırda-elde-olan bundan öteye gitmiyordu. Senin için aslında nerelere vardığını keşfettiğimde hem hayret ettim, hem de nihayetinde o kadar şaşırmadım ve bir şekilde de heyecanlandım – takdir ettiğiniz birini asıl harekete geçiren gücü keşfettiğinizde duyulan heyecan bu. İçindeki manevi gücün yoğunluğundan hayrete düştüm; radikal solda bu gözlerden kaçan bir nitelik değil, bunu benden öğrenmiyorsun tabii. Öte yandan şaşırmadım çünkü, bazı konuşmalarında Katolik inancını, bazen belli belirsiz dile getirişinin bana gösterdiği ama tartışmalarımızın benim gözlerimin önüne tam olarak serdiği şekilde, fıtratına kusursuz şekilde dahil olan bir unsur. Dil oyununu çerçevelerken müjde ve vaaz alanına o denli doğal bir şekilde girmem boşuna değil. Her halükârda bu senin için ilham kaynağı olan ama benim paylaşamayacağım bir şey. Öyle ki, ateist *ingenium*'umdan (zihin) çıkamamaktan mütevellit, en iyi ihtimalle, bu durumda bana tuhaf, hatta absürt bir sorun olarak görünen bir probleme dair bir metafizikle yetiniyorum: Bir şeyin gelmesi için halihazırda orada olması neden gereklidir? Eğer sürekli halihazırda-elde-olanı gerektiriyorsa, bir şeyin *ortaya çıkması* mümkün müdür? Ve de, halihazırda-elde-olanın orada olması için bir zaten-halihazırda-elde olan (ya da halihazırda-elde

olup-halihazırda olan) gerekli midir? vb. Yani metafizik bir sorun. Ve itiraf edeyim ki benim için pek de gerekli değil. Ama bu noktada muhtemelen aynı yerlerden hareketle konuşmadığımızın farkındayım. Ama seni bir şeye ikna etmek gibi bir niyet taşımadığımı biliyor olsan gerek. Hele de "baklayı ağzından almak" gibi bir şey, asla. Neye yarayabilir bu Allah aşkına? Yalnız şuna inanıyorum: Friot'culuk (böyle adlandırmama imkân ve izin verirsen), bu maneviyatın/metafiziğin dışında sorunsuz bir şekilde tasavvur edilebiliyor; yaşamak ve serpilmek için ona ihtiyacı yok. Senden bana "imkân" vermen için izinler istemeye giriştiğime göre, bu noktada niyetimin ne olduğunu seve seve dile getireceğim: Friot'culuğu Friot'suzlaştırmak. Alicenaplığın ta kendisi olduğun için, bu işte hiçbir elinden kapma veya kendi hesabıma geçirme olmadığını hemen kavrayacaksın. Hem fikrine hem de fikrinin *canlılığına* sahip olmak için senin gibi iyi kalpli bir babayiğit lazımdı şüphesiz; bir babayiğit, yani belli ki Katolik unsurun çok önemli rolünün olduğu bir fıtrat, bir *ingenium*. Bu böyle. Spinoza olsaydı, "Mükemmel," derdi. Hal böyleyken Friot'culuğu Friot'suzlaştırmak, fikrini doğduğu kendine has şartlardan arındırmak demek, o kadar. İnanıyorum ki bu, genelliğinin (senin tikelliğini aşma gücünü kastediyorum) en iyi ifadesi ve ona hem "inananlar" hem de "inanmayanlar" için benimsenebilir kılmak suretiyle tüm kudretini hayata geçirebilmesini sağlamak üzere ona yapılan bir iyilik.

AMÉLIE JEAMMET: Frédéric, Bernard'ın tezlerinin başkalarınca benimsenmesi için gerekli şartlardan bahsediyorsun. Daha önce Bernard'ın fikrini "alan", "kendi meşreplerince ondan faydalanan" başkalarından bahsetmiştin, sen de onlardansın. Peki ne zamandır? "Friot'culuğu" nasıl benimsediğini bize anlatabilir misin? Zira blogunda ve ardından kitabın *Komünizme Ait Figürler*'de açık bir şekilde yaptın bunu. Bize bu karşılaşmanın ve bu son derece kendine has benimsemenin hangi entelektüel bağlamda gerçekleştiğini anlatabilir misin? Finans üzerine ilk araştırmalarını okuyup regülasyon ekolüyle bağlarını bilince, her ne kadar kendi tahlilinin son de-

rece zenginleştirici özgünlüğünü hesaba katsak da, Bernard'ın tezlerine beklemiyorduk.

FRÉDÉRIC LORDON: Bence, Bernard'la iki kez karşılaştığımı söylemem lazım. İlki 1998 yılında, *Ücretli Kesimin Gücü* ile. O dönem *L'Année de la Régulation* dergisinin yazı kurulundaydım ve adından anlaşılacağı gibi regülasyonculara ait bu dergide bazı kitapları takip ediyorduk. Hangi tesadüfle bilmem, *Ücretli Kesimin Gücü*'nü kucağımda buldum. Okuma izlenimim hatırımda: Kasırgaya kapılmıştım adeta, kelimenin gerçek anlamıyla büyülenmiştim. Bakışı dönüştürme, "şeylerin başka şekilde görülmesini sağlama"ya yönelik (hem de bambaşka şekilde, hem de –burada yeterince fark ettirdiğimi sanıyorum– en hassas olduğum şeyleri) entelektüel bir jest. Bernard'ı tanımıyorum, tek satırını okumamışım ve bir anda göktaşı gibi giriyor görüş açımın içine. Sağlam bir okuma notu çıkardım, özellikle de mesihvari üslubundan ötürü hemen her sayfada arama mesafe koyup dalga geçtim. Ama şunu da unutmadan söyleyeyim ki kitap şahane ve içinden çıktığınızda nadiren başınıza gelebilecek bir sarsıntı yaşıyorsunuz. Çünkü tüm görme yollarımız yerlere serilmiş, *jest* bu. O anda çok önemli bir kitap okuduğuma eminim. Ama ne yapacağım, bunu bilmiyorum. Öncelikle durulan yerler – Bernard'ın çalışması ile o dönemde içinde olduğum regülasyoncuların çalışmaları– arasındaki farkı görüyorum. Bir yanda yerleşmekte olan finansallaşmış birikim rejimine dair olgusal tahliller, öte yandan peygambervari bir soluğun hayat verdiği vahye benzeyen bir şey. Tutmuyor. Bir de üstüne Bernard'ın düşüncesi blok halinde çıkıyor karşınıza, bölmesi imkânsız, parça parça kullanılmaya izin vermiyor. Ya tamamını alırsınız ya hiçbir şey alamazsınız. O dönemde bırakıyorum ben de.

Zaman geçiyor, 2000'li yıllarda tamamen Spinoza hakkındaki araştırma programımla meşgulüm. Geldik 2010'a: emeklilik hareketi, *Emeklilikte Kazanılacak ve Kaybedilecekler*, hemen arkasından *Maaşta Kazanılacak ve Kaybedilecekler* basılıyor. Bernard'ın düşüncesi ciddi bir değişim geçirmiş. Ömür boyu maaşa, değer söz-

leşmeleri üzerine düşünceler eklenmiş. Bunun çok önemli bir ilerleme olduğuna kaniyim. André Orléan'ın çalışmasının[7] yoğun etkisi altında genel, Spinozacı bir değer teorisi üzerinde[8] çalışmaya başlamış olmamdan ötürü iyice ilgimi çekiyor. Kapitalist değer sözleşmesinin siyasi keyfiliği benim çalışmama cuk oturuyor. O zamanlar özellikle André'ye yakın olsam da, Marksist değere muhalefetimizde Bernard'ın fiilen bize katıldığını görüyorum; bu çok iyi, bir sürü yeni arkadaş kazandıracak bize...

Nihayet ve asıl 2000'lerin sonları ve 2010'ların başlarında tam kapitalizm karşıtı fikir kafamda iyice kıvam almaya başlarken *subprimes* krizi geldi. Bunun çok önemli bir olay olduğunu, uzun süre şok dalgası yayacağını ve bu olaya, bunun sarsıntısına karşı durmanın ancak kapitalizm karşıtı bir konumdan olabileceğini düşünüyorum. "Mali" krizden bir yıl evvel *Yaklaşan İsyan*[9] çıkmıştı. Görünmez Komite'yle pek çok fikir ayrılığım var ama uzlaştığımız noktalar da var[10] ve bunlardan en önemlisi, tartışmayı konumlandırmak için artık tek uygun eşik olan, medeniyetin kapitalizmin onarılmasıyla değil de yıkılmasıyla kazanacakları, kaybedecekleri. İyi de yerine ne konacak? Bolca tartıştığımız pek çok sebepten ötürü bence ancak, kurumsal meseleyi görmezden gelmeyen makroskobik bir önerinin anlamı olabilir. Bu sahada ne var diye etrafıma baktığımda kuvvetli, ifade edilmiş, elverişli bir zeminden yola çıkan bir tek Bernard'ınkini görüyorum. Alıyorum!

BERNARD FRIOT: Bu biyografik ara sözden, sana geç ama halka açık kocaman bir teşekkürü iletmek için faydalanacağım, Frédéric. 1999'da *L'Année de la Réguulation*'da *Ücretli Kesimin Gücü* üzerine yazdığın değerlendirmeden bahsettin. İnternette ulaşılabilir,[11]

7. André Orléan, *L'empire de la valeur*, Seuil, Paris, 2011.

8. Frédéric Lordon, *La condition anarchique. Affects et institutions de la valeur*, Seuil, Paris, 2018.

9. Comité invisible, *L'Insurrection qui vient*, La Fabrique, Paris, 2007; Türkçesi: Görünmez Komite, *Yaklaşan İsyan*, çev. R. Işık Güngör, Sel, 2012.

10. Bunları *Vivre sans ? Institution, police, travail, argent* kitabımda açtım.

harika bir metin, tavsiye ederim. Çok iyi vakit geçirtiyor; dergilerimizde, bir içeriğin ciddiyetinin akademik üslubun tamamen ihlal edilmesine bağlı olmasına çok nadir rastlanır. Koskoca Lordon'dan! Üstelik o zaman elinde olan 1998 baskısında üç koca bölüm eksikti; metnin yine de çok isabetli. O bölümler ancak 2012'de, La Dispute Yayınları kalın bir teknik kitabı basacak kadar serpilince yayımlandı. Senin, heterodoks ekonomistlerin de ötesinde, özellikle de epeycesi ekonomi kökenli olan iş sosyologlarınca okunan bir dergide yaptığın değerlendirmenin eserin şöhretine ve... Ulusal Üniversite Konseyi'nce seçilip ardından 2001'de Nanterre'de kadro almama büyük katkısı oldu! Bunu bilmiyordun çünkü ilk defa, Amélie'nin fikri olan bu söyleşilerimizde uzun uzun konuşma imkânı bulabildik ama Nanterre yıllarımın, son derece düzeyli meslektaş ve doktora öğrencileriyle çalışabildiğim müthiş bir canlılığa sahip bir üniversitedeki büyük mutluluğunu sana borçluyum. Şimdi de Avrupa Ücretli Kesim Enstitüsü ile, oradaki aylık seminer, *Notlar* ve yeni kurulan *Salariat* dergisiyle devam ediyor bu.

AMÉLIE JEAMMET: İkiniz de siyasi programların adamı değilsiniz veya olmak istemiyorsunuz. Bu tamam. Ama yazılarınızın –ve söylemlerinizin, çünkü ikiniz de kamusal mecralarda görece sık söz alıyorsunuz– bazen program nüvesi olarak algılanabileceğini görmezden gelemezsiniz. Okurlarınız, belki istemeseniz de tetikte bekliyor sizi: Derhal işe koşulacak eylem yöntemleri için değilse de en azından içinde yaşadığımız durumun, belki bizi ne yapılması ya da yapılmaması gerektiğine dair aydınlatabilecek bir tahlili için. İçinde yaşadığımız dönemin olaylar dizisi, Fransa'da ve tüm dünyada, hem maaş için olan hem de bazıları solun solu, bazıları aşırı sağ, siyasi toplumsal hareketler açısından epeyce yoğun. Toplumsal modellere ve demokratik kurumlara saldırılar çeşitlenir, hatta ivme kazanırken

11. Frédéric Lordon, "Note de lecture sur *Puissances du salariat*", *L'Année de la régulation*, cilt 2, 1998, erişilebileceği adres: https://rechercheregulation.files.wordpress.com/2013/07/ar2-ndl.pdf (son erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

ekolojik tehlikeler gittikçe daha şiddetli bir şekilde suratımıza çarpıyor... Hem çeşitli hem de karmaşık bu olaylarda ortaya çıkan en önemli eğilimler sizce neler? Bugün içinde bulunduğumuz durumu nasıl özetlerdiniz?

FRÉDÉRIC LORDON: Deneyeceğim ama söylemiş olduklarımı tekrar etmeden ve herkesin zaten iyi gördüğü şeyleri söylemeden bu soruya cevap vermem pek kolay değil. Çok değilse de biraz tekrarla: Gramsci'nin "organik kriz" kavramı, dönemi kavramak için ideal. Kapitalizmin toplumsal ilişkilerine içkin çelişkiler, öncelikle iktisadi kurumlarca (maaş ve istihdam rejimi) ve ardından, işlevi iktisadi kurumların kendilerine bıraktığı, "idare edilmesi gereken kalan kısmı" ele almak olan siyasi, yerleşik kurumlarca idare edilemeyecek yoğunluklara eriştiğinde organik kriz vardır. Dönemin kapitalizminin geçirdiği değişimlerden kaynaklanan sebeplerden ötürü, bu iç gerilimlerin bütüncül kurumsal yapılanmanın düzenleme kabiliyetini aşacak bir şiddette olması olasıdır. Yerleşik kurumsal gramerde kodlanamayan ya da onu feci şekilde bozan, çerçevenin içine girmeyen siyasi tezahürler birbiri ardına ortaya çıkmaya başlar: İlk vaka Sarı Yelekliler; ikinci vaka Trump –veya bizde Bigard veya Hanouna gibi iki ismin cumhurbaşkanı adaylıklarının ciddi olarak düşünülmesi. İçine girildikçe yani kurumsal sistem toplumsal gövdeyi her köşesinden parçalayan gerilimleri yönetmeyi gitgide daha az başardıkça organik kriz herkes tarafından daha çok hissedilir. Çok kendine has bir histir bu: genel bir çıldırma hali hissi. "Her şey delice", bir kahve köşesi sözü değil, organik krizin asli semptomunun teşhisi.

Şimdi bu temada ufak bir çeşitleme deneyeceğim, sonra bir-iki şey ekleyeceğim. Organik kriz, tahakkümündeki bozulmadan ötürü yaşama yollarını kaybetmeye başlayan bir tahakküm sisteminin içinde bulunduğu durumdur. Tahakkümün elden kaçması, tahakkümün uygulanmasında kontrolün kaybedilmesi, daha doğrusu bazı iç gelişmelerin (neoliberal küreselleşmeninkiler var aklımda) tahakkümün son derece şiddetli bir şekilde derinleşmesine sebep olması

ve hükmedenlerin bu türden fırsatlara asla direnmemesi mevzubahis. Toplumsal gövdeyi, başlangıçtaki kurumsal çerçevesinin, yetersiz "boyutta" olduğu için artık kendini toparlayamayacağı yoğunluktaki gerilimlere sokan, tüm bu dinamiklerdir. Tükenmişlikler, intiharlar, depresyonlar gibi iş ve maddi hayat kaynaklı patolojilerin gösterdiği üzere önceleri bireylerin kendilerinin hem bedenlerinde hem de ruhlarında sessiz sedasız taşıdıkları bu gerilimlerin bireysel ölçekte tahammül edilemez hale geldiği ve arayışa girdikleri, *dışsal* ve kolektif dışavurumları tekrar buldukları bir an var: Sarı Yelekliler. Ama çerçeve dışında ve kurumsal gramerin dışında. Bu patlamalar tanımları gereği çerçeveyi paramparça edebilirler. "Çerçevenin", yani hükmedenlerin tahakkümünün bünyesinde gerçekleştirildiği kurumlar buna cevap verir ve ellerinde kalan tek yöntemle cevap verirler: şiddet. Bu gayet mantıklı çünkü diğer tüm kurumsal cevaplar tükenmiştir. Son kartını oynamakta olan ve bir yandan da bunu hâlâ kabul edilebilir olan "meşru şiddet"[12] adıyla süslemeye çalışan kurumsal çerçevenin bizzat inisiyatifiyle, regülasyon biçiminin kontrolünden çıkan gerilimler tüm toplumda çığrından çıkmış vaziyette: kelimenin gerçek anlamıyla faşistleşmiş bir polis ve faşistleşmekte olan bir hükümet. Cumhurbaşkanının, aşırı sağın liderini İslam konusunda "gevşeklik"le suçlayan içişleri bakanını onayladığı durum başka türlü nasıl tarif edilir bilmiyorum işin doğrusu. Tahakküm zemininin kaymakta olduğunu gördüğünde siyasi şiddetin düzeyini belirleyen, her zaman olduğu gibi hükmeden kutup. Ve gerçekten de, yaşayabilirliğini yitirme alanına giren bir tahakküm rejimi korkunç yerinden oynamalara maruz kalır. Her şey korkunç, "delice" bir hale gelir.

İkincil görülebilecek olsa da benim için önemli olan bir yerinden oynama sahasına dair iki kelam etmek istiyorum: dilin yerinden oynaması. George Orwell şüphesiz biraz özet bir bakışla, Victor Klemperer çok sofistike bir tahlille olmakla birlikte, ikisi de dil ala-

12. Frédéric Lordon, "Quelle "violence légitime" ?", Kolektif, *Police* içinde, La Fabrique, Paris, 2020.

nında önemli bir semptom olduğunu anlamıştı. Bizim semptomumuzun, çağımızın semptomunun ayırt edici özelliği, dilin yıkımının aldığı biçimlerin çeşitliliği olabilir. Belki en uzaktan gelen olduğu için, belki diğerlerinin zeminini hazırladığı için, ilk sırada dildeki işletmecilik kaynaklı yozlaşma var. Bu konuşma tarzının sınırsız komikliği, *startup nation*'ın,* dolayısıyla aynı zamanda bir dil balonu olan kendi fantazi balonlarına hapsolmuş beyaz yakalı yöneticilerin haricinde herkesi dehşete düşürüyor. Bu hissi veren, sadece Fransızcanın yapısının İngilizceyle bozulması değil; bu konuşma tarzının, bir hayat tarzının ifadesi olduğuna, *bu* dili konuşan insanların bir hayat biçiminin (bir tür medeniyet felaketi olan bir hayat tarzı, ki Klemperer'in hissettiği de tam olarak *bu* idi: bir dil bir *dünya*'dır) taşıyıcısı olduklarına dair gayet yerinde sezgidir. Bizim dünyamızdan alınmış üç olaya bakalım: 1) Paris V Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'ndeki *bağış kadavra* morgu utanç verici bir ölü mahzenine dönüşmüş durumda; 2) Bir arkadaşımın bana bahsettiği bir taşra kasabasında çöp toplama hizmeti, tasarruf gereği (tabiatıyla) durdurulmuş ve kasabalılardan, çöplerini bir konteyner alanına kendileri getirmeleri isteniyormuş ve bu alan *mezarlığın bitişiğindeymiş* (ama tabii ki yurttaşız: çöpleri ayrıştırmak için farklı farklı konteynerler varmış); 3) Macron, evladın vefatı durumunda ebeveyn izni konusunda "etkili insaniyet"ten bahsetti. Bu dilin ifade ettiği hayat tarzı işte bu. Bana birbirleriyle fena halde ilintili gelen üç olay ve en sonuncunun bir dil olgusu olması tesadüf değil: Diğer ikisine "şekil şemail verir", özel hakikatlerini dile getirir.

İkinci dil yozlaşması, özel isimden türeterek Gorafileşme** diye adlandırdığım yozlaşma. Bu bana öncelikle Gorafi'nin mizah gücüyle eğlenmek için bir fırsat gibi gelmişti ama sonra ortada, döneminin bir sinir ucuna dokunan ve hatta teoriye katılması gereken çok ciddi bir nesne olduğunun farkına vardım. Macroncu siyasi söy-

* Macron'un seçim kampanyasın sırasında sarf ettiği "Fransa 5 yıl içinde *startup nation* haline gelmeli" sözüne atıf. –*ç.n.*

** Le Gorafi: Zaytung veya The Onion muadili mizah gazetesi. –*ç.n.*

lemlerin gerçekliğiyle utanmaz denecek kabalıktaki bir karikatürün ayırt edilemediği bir alan olarak Gorafi'vari, olabilecek en ilgi çekici dil olgularından. Bir testte hangi sözün gerçek, hangisinin uydurma olduğunu hatasız belirleyemeyecek olmak bize baş döndürücü bir şey söylüyor nihayetinde. Gorafi'variyi bir başka semptom olarak ciddiye almak, kavramını bulmaya gayret etmek demekti. Benim önerim şu: Gorafi'vari, LCN'nin organik kriz dönemindeki ayar bozulmasıdır. LCN, Klemperer tarzında ve aynı niyetle, *Lingua Capitalismi Neoliberalis*'den (Neoliberal Kapitalizmin Dili) bahseden Sandra Lucbert'in önerdiği bir kısaltma. LCN, dilsel bir zorlama, merkezi iktidarın dayattığı ve gözetlediği, Orwell'vari bir "yenikonuş" değil, aksine, Gramsci'nin kastettiği anlamda, hegemonik dildir; dağınık, merkezsiz, kuleleri dünyaya dair bakış açısını hiç durmadan taşıyan anlaşılmaz bir dil. LCN bir ambiyans, bir atmosferdir, her yandan nüfuz eder içimize; Gorafi'varinin abartılı şekilde büyütülmüş halinden ibaret olduğu o tamamen kalıplaşmış, bazen grotesk dil otomatizmlerini ağzımıza sokar. Sermaye ve emek demek için "sosyal ortaklar", ücretli çalışanlar için "iş arkadaşları", katkı payları için "masraflar" veya işten çıkartmalar için "istihdamı koruma planları" gibi, o kötücül ama görünür ifadelerden değil, ayrı ayrı düşünülünce gayet masum şu ufak tefek ifadelerden bahsediyorum: "hissiyat", "sorumluluk icabı", "güzel günler", "yazılımı değiştirmek", vb. Clémentine Mélois, koca bir dünyanın ifadesi oldukları artık belli olmayan, çok eğlenceli bir derleme[13] oluşturdu. Kötülüğü kendinde görünür olan "iş arkadaşları"nın aksine, "hissiyat" ta ne kusur bulacağımızı bilememek, bu belli olmamadan ötürü. Oysa kusur vardır ama özel bir bakış açısından, dil rejimlerinin *bütüncüllüğü*'nden hareketle bulunabilir ve buradaki kabaca, özneyi ve duygularını tamamen siyasetsizleştiren duygusal bireycilik rejimidir. Bir dil rejimi nadiren *partes extra partes* (ayrı parçalar halinde) incelenir; daha doğrusu, yan etkisi olduğu dünyayla, genel hayat biçiminin parçası olan *anlatımsal bir bütünlük* olarak yaklaşılmalıdır.

13. Clémentine Mélois, *Les Six Fonctions du langage*, Seuil, Paris, 2021.

Üçüncü ve son bir dilsel yerinden oynama var: Kolaylık olsun diye adına "Trump'laşma" diyelim. Açık yalan, hatta paralel gerçeklik. Son derece şaşırtıcı olan şey ise, başlangıçta tüm medyatik hizmetliler tarafından "Trump karşıtı" olarak tanımlanan Macron'un, Fransa'da siyasi tartışma ortamının dizginlenemez bir şekilde Trump'laşmasının faili haline gelecek olması. Burada da yine muhakemeyi rejim çeşitliliği açısından yapmak gerekiyor – bu örnekte yalan rejimlerinin. Mesela Chirac belirli bir yalan rejimini temsil eder: tamamen bilinçli, makul ölçülerle sınırlı, neredeyse neşeli. Trump veya Macron yalan rejimleri başka, çok daha endişe verici bir şey. İki kaynaktan beslenen bambaşka bir şey. İlki, hiçbir hoyratlık sınırının durduramadığı totaliter devletlerin yalan pratiklerini hatırlatıyor kaçınılmaz şekilde. 2020 baharında maskeleri hatırlıyoruz. İkincisi, psikopatolojik yapıya dayalı değerlendirmelerden kaynaklanıyor. Bunun normalde siyasi tartışmanın kapısından sokulmaması gereken türde argümanlardan olduğunu biliyorum ama öyle eşik aşımları var ki, onları devreye sokmamak mümkün olmuyor. Bu noktada gerçek uzmanlara bırakacağım sözü. Hal böyleyken, bu iki figürün (Bolsonaro'yu da ekleyebiliriz) hayretlere gark eden "cüretlerine" tanık olduk. O cüretlerin şahikası, artık çok meşhur olan "Polis şiddeti yok" sözü. Esasında Macron'un siyasi kadrosu 38. enlemi tam takım geçti. Az evvel "Jeunes avec Macron" (Macron'u destekleyen gençler) ekibinin bir *tweet*'ini gördüm. *Conducator*'un fotoğrafı ve bir slogan: "Gençlere yönelik icraatlerle dolu dört yıl." APL'lerin kaldırılması, yeni yükseköğretime yerleştirme sistemi *Parcoursup*, öğrenci yurtları *Crous*'daki intiharlar, aşevleri ve "Hah, işte böyle uslu duran bir sınıf olacaksınız!"* arasında, gençlerin dört yıldaki halini bilmeyen yok: Al sana "Gençlere yönelik icraatlerle dolu dört yıl". Burada "deli bunlar", az evvelki "delice"ye eşlik ediyor. "Gençlere yönelik icraatlerle dolu dört yıl" karşısındaki his, bo-

* 2018 Aralık ayındaki liseli eylemlerine polis müdahalesinin ardından bir grup liseli elleri enselerinde dizüstü çöktürülmüşken bir polis amirinin sarf ettiği söz. –*ç.n.*

ğulma hissi, kelime bulamamak. Ve bu gerçekten de böyle: Bu kelimelerin karşısına koyulabilecek kelime yok. Bu benim için belirleyici bir nokta. Macron'un yalan rejiminin dili mahvetme işine hiç ara vermemesi siyasi ("demokratik" yazmıyorum çünkü o şartlar, burjuva bir devlette daha baştan ortadan kaldırılmıştır) tartışmanın varlık şartlarını tahrip ediyor. Üstelik de resmi olan ifadeler gerçek durumu bu denli kaba bir şekilde inkâr ediyorsa değişiklik yapmak mümkün değildir artık. Muazzam güzellikte bir gazeteci körlüğü gösterisi izliyoruz burada. Komploculuğun ve *fake news* (yalan haber) üfleyen başkalarının peşinden koşma misyonunu kendine biçen medya seçkinleri öncelikle, hükümetin *tam olarak aynı* şemaları ve klişeleri yeniden ürettiğini görmekten âciz. Macron'un, Sarı Yelekliler'in arkasında Rus eli gördüğünü hatırlatırım. Ve Milli Eğitim Bakanı Blanquier'nin, uzaktan eğitim sitelerinin çökmesinde de aynı eli gördüğünü... Ama asıl, Macronizmin dil kullanımının, tam da abukluk boyutunun "Söz kalmadı"ya vardırmasından ötürü, siyasi hayata verdiği zararları görmekten âcizler. Peki "söz kalmadı" ise neyle savaşılacak? Doğrudan eylemden başka ne var elde? Sarı Yelekliler çok iyi anladı. Bu süreçte yazı işlerine bakanlar binanın yerle bir olduğunu görmeden, "demokratik tartışma" kurgusuna sarılmaya devam etti. Ve akla yine, kesinlikle bu çağa ait bir figür olan Kırkurdu Bip Bip geliyor. Yazı işleri aralıksız "Tartışma! Tartışma!" diye feryat ededursun, Macron dili tartışmanın olanaklılık şartlarını yok eden eşikleri çoktan aştı.

Maalesef mevcut yıkım vaziyetinde, sadece dil bozulmalarıyla muhatabız. Bir şey daha var ki yolundan sapmış dille, kaynayan öfkelerin veya öfkeli halkların üzerine boca edilen iğrenç yalanlarıyla başlayabilir bal gibi de: faşistleşme. Bazı iyi arkadaşlarımla bir süredir bu konuda sonu gelmeyen tartışmalara giriyoruz. Solun bazı kesimlerinde yıllardır devrede olan otomatik *no pasaran* (Faşizme geçit yok) sloganından fena halde bıkmış vaziyetteler ve "faşizm" kelimesini duymaya tahammülleri yok. Onları anlayabiliyorum ama bence yanılıyorlar. Lenin'in devrimci krize dair söylediği, Gramsci'nin organik kriz safhası için de geçerli: Tüm ritimler hızlanmış-

tır, yer değiştirmeler inanılmaz hızlı ortaya çıkar. Bugün yaşadığımız, neredeyse on yıl önceki durumumuzu bize tanınmaz kılıyor. *Cnews* gibi büyük medya organlarının, yarın *Europe 1*'in bu denli faşistleşeceğini, LCI, BFM gibi başka TV kanallarının da arkasından koşacağını, devlet kanallarının (haber radyosu France Info'yu dinlemek lazım, inanılmaz) onların lokomotifine bineceğini, aşırı sağ bir dergi olan *Valeurs Actuelles*'in gündemi belirlemesini, aynı lokomotif etkisinin tüm diğer haftalık dergilerde de (*Le Point*, *L'Express*, *Marianne*) görüleceğini, bakanların İslamofob deliliklerini her fırsatta kusacaklarını, aşırı sağ bir solun (Valls, Printemps républicain) sahneye yerleşeceğini iki sene evvel kim hayal edebilirdi ki? Sürecin hızına baktığımda, "Araplara ölüm!" diye bağıran kortejleri yakında işitiriz diye düşünüyorum.

Faşizm olsun olmasın, her halükârda sorulması gereken soru, kapitalist yıkımdan niye (neredeyse) hep aşırı sağın faydalandığı. Bana, bu sorunun cevabı, aşırı sağın *şiddeti içkinleştirmiş* bir siyasi öneri oluşturmasında saklı gibi geliyor. Organik kriz durumunda rekabetteki avantajı bu: Çünkü aşırı sağın önerisi, maruz kalınan gerçek veya hayali tüm kişisel şiddet vakaları, kötü muameleler, horlanmalar için bir boşalma alanı sağlar. Aşırı sağ tüm bu duygulara bir hazne, yayılabilecekleri bir kap sunuyor. İnsanlar şiddet içeren bir siyasi öneri *istiyorlar* çünkü siyasi olması itibarıyla toplumsal olarak "meşru" ve bir de asıl, kendi gerilimlerinin ifadesi olan bir çözüm sunuyor onlara: Durum tahammül edilemez, o zaman bunun bir şekilde dışarı çıkması, hatta vurması lazım. Bir anlamda, tüm bu bozuklukların yapısal nedeni olan neoliberalizm kendi formülünü ortaya koydu ama görünürde anekdotik, gülünç, dolayısıyla bu sıfatla tanınmaz haldeki bir yönetimsel buluş şeklinde: *rage-room* veya *fury-room*. Adından anladığımız üzere *fury-room* (öfke odası) aşırı stres altındaki beyaz yakalılara her şeyi tahrip etmelerinin serbest olduğu bir mekân. Bir şeyleri kırıp dökerek öfkelerini boşaltmaları için, seçilmiş çanak çömlek veya ofis mobilyası bir sözleşme bünyesinde, kapalı bir mekânda onlara bırakılır. Bildiğimiz gibi kırmak dışında bir hedef olmadan, geçişsiz kırıp dökme dışında bir he-

def olmadan, sadece boşalmak amacıyla her şeyi kırmak, en tipik kudretsizlik jestidir. Nitekim zavallı beyaz yakalı, şefinin kuklası veya bürosunun replikası tahrip olduktan sonra, onlara geri döner. Durumunun gerçek unsurları üzerinde hiçbir gücü olmayan bireyin yer değiştirme yoluyla tepkisel çözümlerinden biridir bu: Durumuyla hiçbir bağlantısı olmayan, ancak onu yiyip bitiren şiddetli yoğunlukların dışarıdan uygulama noktası olarak seçilmiş bir başka nesneye saldırarak; bunun olmadığı durumda uygulama noktası içeriden, kendi bedenine dönüşle olur: ülserler, çeşitli somatizasyonlar, vb. Neoliberalizm başlangıçta bir mahallede bulunan bir spor salonu ölçeğindeki bu buluşu, koca bir ülke ölçeğine taşıdı. Neoliberal kapitalizmin organik krizi tüm ülkeyi *fury-room*'a çevirdi.

İyimserlik ve kötümserlik tartışmasını tekrar yapmak istemezdim, çünkü açıkçası kötü tarafa düşmekten korkuyorum. Ama korkarım faşistleşme ilerliyor ve herhangi bir şeyin onu durdurabileceği noktayı geçmiş vaziyetteyiz. Kafamda tsunami dalgalarının –korkunç– imgesi var: Uzaklarda başlar, gelmesi zaman alacaktır, ama ona *karşı konulamaz*. Kaçınılmazlık imgesidir bu: Süreç silahları kuşanmıştır, artık yapacak bir şey yoktur. Dalga durmadan daha çok kabaracak, her şeyi yutacak. Hannah Arendt *Devrim Üzerine*'de, aslında astronomi terimi olan ve aynının tam dönüşünü, gezegenlerin yörüngelerindeki hareketlerini ifade eden "devrim"in (*révolution*) bir anda siyasi kopuşun azami halinin göstereni haline gelmesindeki tuhaflığa eğilir. Arendt'in izahına göre, (astronomideki anlamıyla) devrimde de bir *kaçınılmazlık* fikri vardır. La Rochefoucauld-Liancourt "İsyan mı var?" diye soran XVI. Louis'ye "Hayır Ekselansları. Bu bir devrim" diye cevap verdiğinde dev bir gücün üstüne gelmekte olduğunu ve bu gücün durdurulamaz bir zorunluluk taşıdığını söylemek istemektedir. Bizim anladığımız anlamda "devrim yapacak" olmasını değil, yapacak bir şey kalmadığını. Siyasi anlamıyla "devrim"in, kendisini ilerici veya özgürlükçü içeriklere bağlayan herhangi bir özsel niteliğinin olmadığını (tekrar) doğruluyoruz böylece. Zaten biliyorduk: Nazizm bir devrimdi. Yapacak bir şey kalmadığı, bundan sonra daha kötüye batmaya mahkûm olduğumuz

korkusu içinde karanlığa daldığımızı görüyorum. Bu karanlıktan çıkmanın tek bir yolu olmasından da korkuyorum: Onu baştan sona katetmek, hazzın (psikanalizdeki anlamıyla kullanıyorum tabii ki) sonuna kadar, mide bulantısı noktasına dek gitmek. Kendi dehşetiyle tıkabasa dolmuş olan toplumsal gövde o zaman uyanır.

Ama bir yıl sonra çok önemli bir seçim var, "İşleri tersine çevirmenin tam zamanı!" nidaları gelecek. Korkarım ki bu "zamanı geldi" fena halde, Hollywood'vari bir "son dakikada" bizi kurtaracak olan hayaline sesleniyor. Bununla beraber, cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda çok net bir din sahibi de olamadım bir türlü: Bir yandan hiç inanmıyorum, öte yandan azıcık da inanıyorum: Çok nadir olsa da etkili (olumlu etkilerden bahsediyorum) olabileceğini kategorik olarak eleyebileceğimizi düşünmüyorum. Konuştuğumuz esnada (Mayıs 2021) medya zehri solun unufak olmuşluğunu ve Le Pen-Macron ikilisini bize yutturmak için dört koldan çalışıyor. Solun durumundan ben pek emin değilim. An itibarıyla *bir* sol aday var: Jean-Luc Mélenchon. Ve tüm istikrarsızlıklarına rağmen, yapacak bir hamlesi bal gibi de olabilir (*bir* sol aday var dedim, çünkü Jadot, Hidalgo, Faure *sağ* figürler; Biden'ın FKP'ye üye olmasını sağlamaya aday olan ve seçim kampanyasını Sarkozi'vari bir güvenlikçi çizgide başlatan Fabien Roussel ise yarış dışı). Burada "ters" (finanstaki anlamıyla: çoğunluğun görüşüne aykırı) varsayımlara ve spekülasyonlara girişmeyeceğiz. O zaman egemen hipotezden yola çıkalım ve nasıl devam edebileceklerine bakalım. Benim öngörüm şöyle: Eğer Le Pen kazanırsa iç savaş olur, Macron kazanırsa ayaklanma, ama "çamurlu" bir ayaklanma. Le Pen gelirse açık, gözler önüne serilmiş bir devlet ırkçılığı olacak: Sadece şu anki gibi sistematik değil, kurumsal, yani metinlerde açıkça resmileşmiş, ismi verilerek Müslümanlara yönelmiş (bu zaten Macronizmin de almaya başladığı bir eğilim) bir ırkçılık. Irklandırılanlar havlu atmayacaklar. Bunu 2005'te, kasıtlı olarak siyasi niteliğinden arındırma amacıyla seçilen bir terim olan "isyanlar" diye adlandırılan şeyde kanıtladılar. Irkçılıklarını durmadan haykıran, zincirini kopartmış medyalarıyla, ırkçılıklarını coşkuyla dışavurmakta tama-

men serbest kalmış polis güçleriyle, içinde bazı ırkçı manyakların muhtemelen, bu kez kazanmak üzere, Cezayir Savaşı'nı tekrar sahneleme hayalini kurduğu –yeni Kasbah Courneuve'deyse de ne yapalım artık*– askeri güçleriyle, ırkçılığın hararetinin akkor derecesinde olduğu bir ülkede bu tepkinin ne getireceğini tahayyül etmek lazım. Tsunaminin boyutunu o zaman göreceğiz. Macron kazanırsa benzer bir yolu takip edeceğiz ama *yavaş çekimle*; rotada farklılıklar yaratan, ayaklanmavari bir olayın önünü açan bir ritim bu. Ama bu ayaklanmaya "çamurlu" diyorum çünkü Sarı Yelekliler'le kendilerini göstermiş olan ve mücadele eden gençler, umutsuz ücretliler, onlara katılabilecek her türden güvencesiz gibi toplumun ilerici güçlerinin yanı başında Philippe de Villiers gibi fitneciler, köşe yazısı yazan general, aşırı sağ görüşlü cuntacı polis, tabii ki GUD (Groupe Union Défense, Savunma Birliği Grubu)** üyesi de olacak. "Ayaklanma"nın şemaili epey tezatlar barındıracak yani; siyasi romantizm esintileri geçip de çıkış yolu bulmayı düşünmeye sıra geldiğinde o meşhur baş ağrılarını çekeceğiz. Le Pen'in muhtemel gelişini ve onunla birlikte ilk hipotezi engelleyen iyi bir çıkış bulunursa ne âlâ.

BERNARD FRIOT: Bana gelince, düşüncemi hep halihazırda-elde-olan komünistin güncelleştirilmesine yöneltme kaygım son aylardaki afallatıcı deneyimin sunduğu fırsatlara dikkat kesilmemi sağlıyor. Salgının ve bu krizin –son 30-40 yıldır sağlık hizmetleri üretiminin yağmalanması sonucunda– ortaçağ usulü kapanmayla yönetilmesinin çok ağır sonuçları oldu: Yakınlarımızı, çoğunlukla yanlarında olamadan kaybetmemiz, ev nüfusunun ve gürültünün fazla olduğu durumda kapanmanın zorluğu, yoksulluğun yükselişi, tahammül edilemez yalnızlık, okulu bırakanlar, sağlık çalışanlarının bitkin düşmesi, kamu yardımlarının unuttuğu kesim olan aralıklı çalışanların faaliyet alanlarının durmasının yol açtığı dramlar, sosyalleşme

* Cezayir Kasbah'ı, Cezayir'in bağımsızlık savaşı sırasında Cezayir Kurtuluş Cephesi'nin en önemli mevzilerindendi. *–ç.n.*

** Şiddete başvuran aşırı sağcı öğrenci hareketi. *–ç.n.*

ve kültür mekânlarının kapalı olması... – liste uzar gider. Bununla birlikte, salgın deneyimi, komünist olarak davranmak için, yani haklar ve emek üzerinde egemenlik alanları kazanmak için haberdar olunması gereken bazı imkânların önünü açtı.

En çok paylaşılan olgusal tespitlere dayalı imkânlarla yetineceğim. Belki bir Katoliklik izi göreceksin Frédéric ama yedi tane sayacağım: kısmi işsizliğin ve duran faaliyetlere desteğin etkililiği; kapanmadan ve aşılamadan yarar gören şirketlerin zor durumdaki faaliyet alanlarının korunmasına katkıda bulunmasının sağlanması zorunluluğu; çoğunlukla kadınlara has olan, en gerekli ve en az kazandıran mesleklerdeki meşru maaş artışı; emekçilerin, kullanıcıların, yurttaşların seferberliklerinin devletin ve büyük şirketlerin kararlarıyla karşılaştırıldığında çok yerinde olması; "büyüme" üzerine derin sorgulama; kamu hizmetlerinin tamamıyla vazgeçilmez niteliği; bilim ve teknolojinin kâr için değil toplumsal fayda için seferber edilmesinin önemi. Bu yedi maddeyi tek tek ele alacağım ve bu bana, güncel olayları komünist bir öneriye dair şu âna kadar söyleyebilmiş olduklarımla ilintilendirme imkânını verecek.

Kısmi işsizliğin ve duran faaliyetlere desteğin etkililiğine dair ilk tespitte hemen herkes hemfikir. Muazzam bir deneyimdi bu. Maaşların korunması ve faaliyetlerin azalmasından ya da durmasından etkilenen şirketlere yardımda bulunmanın ekonomik açıdan etkili olduğu tespiti bu kadar büyük ölçekte ve bu kadar çok kaynak kullanılarak daha önce hiç yapılmamıştı. Yönetici sınıf hiçbir ders çıkarmamak için, hatta –bir sonraki noktada döneceğim buna– "borcu ödemek" üzere kaçınılmaz olarak sunulacak kemer sıkma politikalarının acı bir hatıra haline gelmesi için elinden geleni yapacak elbette. Bizim devrimci dersler çıkarmamız için bir sebep daha! Bu noktada da gerçek bir alternatif önerisi olmayan kınayıcı bir kapitalizm karşıtlığı namına komünizm yolunu bir kez daha kapatan sorumsuz bir söyleme karşı ikazda bulunuyorum: Bilinçli bir söylem, hükümetin beceriksizliklerini (gerçek oldukları aşikâr) kınayıp salgının yönetimindeki başarısızlıkları (bir kısmını hatırlattım az evvel) sıralayarak eleştirir. Devrimci müdahalenin noksanlığına eşlik

eden, onu meşrulaştıran ve insanları teselli eden bu sızlanmacı (*tribunicien*) sapmayı gayet iyi tanıyoruz.

Hiç beklenmedik bir şekilde, maaş ile faaliyetin birbirlerinden ayrılmasının ne denli verimli olduğu, ülke ölçeğinde somut olarak tecrübe edildi. Kişi vasfına maaşın genele yayılması için geniş ölçüde bir kampanyaya girişmek üzere kullanılması gereken bir fırsat bu. Tabii ki makroekonomik ölçekte, çünkü maaşların toplamı üretilen değere bağlı. Kaynakların üretilen değere bu bağımlılığını, istihdamla ve daha önemlisi kişisel vasıflanmayla bireysel düzeyde azaltmaya başladık ve devamı gelmeli. Kişilerin ekonomik olarak tanınmasıyla faaliyetlerin ekonomik onayının birbirlerinden ayrılmasının antropolojik yönü üzerinde ısrarla durmuştum. Bu argüman tüm kamusal tartışmalarda ve tüm toplumsal çatışmalarda ön plana çıkarılmalıdır. Önerinin bütününün anlaşılması, benimsenmesi ve dolayısıyla genele yayılma ihtimalinin olması için elzem.

Halihazırda süren tartışmaların üstünden geçelim.

Şarta tabi olması ortadan kalksa dahi gençler için faal dayanışma gelirini, üniversite öğrencileri için aylık 1000 avroyu veya bir siyasi hak olarak maaştan kaçınan başka falanca öneriyi değil, siyasi yetişkinliğin, 18 yaşında herkese bir ilk vasfın ve dolayısıyla asgari ücretin otomatik olarak tahsis edilmesiyle zenginleştirilmesini savunmak gerekiyor. Siyasi yetişkin olmakla bağlantılı ekonomik hakların zenginleştirilmesi için girişilecek hareket, ekonomik üretimle ilişkilerinde onları çıplak ve kudretsiz bırakan bir oy hakkının pek faydasını görmeyen gençlerin sandığa gitmemesiyle de savunulabilir. Ekonomik üretim üzerindeki hâkimiyet yeni siyasi hakların konusu olmalı!

İşsizlik reformuyla ilgili mücadele de iki iş arasındaki dönemde maaşın tamamının korunması zemininde verilmeli. Referans günlük maaş reformunun belirleyici meselesi, işsizlik ödemesinin maaş niteliğini ortadan kaldırmaktır: İşsizlik ödemesi artık maaşın değil, bir referans dönemindeki gelirlerin yerine geçecektir. Kavgayı işsizlik maaşlarının azalmasını veya birbirleri arasında çok az fark bulunan durumların gördüğü eşitsiz muameleyi kınamak üzerinden

yürütmek, yanlış nişan almak demek. İşsizlerin, net maaşlarının %100'ünü ve üzerinden yapılan katkı payı ödemelerini korumaları için siyasi mücadele verilmeli.

Emekliler için maaşla ilgili konu aynı. Macron'un rejimleri kariyer puanı hesabı –yani maaşa her türden referansın ortadan kalkması– etrafında birleştirme önerisini rejimlerin –katkı payı ödemeleri hesaba katılmaksızın– en iyi maaşın korunması etrafında birleştirilmesine yönelik bir seferberlik dışında bir şeyle alt edebileceğimizi sanmayalım. Böyle bir seferberlik kapsamlı bir siyasi çalışma gerektirir ama yaslandığı bir halihazırda-elde-olan vardır: Emekliliklerin dörtte üçünü oluşturan, katkı payı ödemesine referans vermeden hesaplanan emekli maaşları. 50 yaşına geldiğinde, maaşın artık kişiye ait olmasını; eğer daha düşükse ortalama maaşa (aşağı yukarı aylık net 2.300 avro), daha yüksekse önerdiğim tavan olan 5.000 avroya sabitlenmesini gündeme getirdim. Tavan maaşı sınırında kalmak kaydıyla vasıf yükselmesinin de ölene dek mümkün olmasını. Bu noktada da kampanya, üzerinde çok durduğum, emeğin içeridenleştirilmesi antropolojik meselesi üzerinden yürütülmeli.

Kültür mekânlarının yevmiyeli gösteri emekçileri, yevmiyeli işçiler, işsizler tarafından işgal edilmesi vakaları kişinin hakkı olarak maaş hakkının değindiği konulara dair muazzam bir ilginin tezahürü. Bu elverişli dinleme ortamından faydalanıp sadece geleneksel olarak militan bir çevre olan gösteri sanatlarının sanatçıları ve teknisyenleri için değil, militanlığa kapanmadan beri meyleden bir çevre olan ve etkinlik sektörüyle bağlantılı gelirleri sıfırlanan ve hiçbir hakkı olmayan yevmiyeli işçiler için de bu öneriyi ete kemiğe büründürelim. Kişinin maaş hakkının yükselişe geçmesine karşı yönetici sınıfın, işsizlik hakkı, iş kaybı durumunda tazminat gibi sosyal haklar iliştirerek öz-girişimcilik ve her türden serbest çalışma türünü teşvik etmesi karşısında çok dikkatli olmalıyız (yevmiyeli işçi olan tur rehberleri hiçbir yardım alamazken öz-girişimci olanların almasında ve platform kapitalizminin serbest çalışanları için sosyal hak projelerinde gördüğümüz gibi).

Kişi olma vasfına maaş ile kapitalist emek karşıdevriminin merkezinde durduğunu gösterdiğim temel gelir/katkıya dayalı gelir çifti arasında saate karşı bir yarış var ve solun iş sözleşmesi hakkı gibi yanlış bir yola saplanıp kalması halinde bu yarışın kazanılması mümkün değil. Söyleşimizin bu son bölümünde ikinci kısımda ele aldığımız bu noktaya dönmek istiyorum. Boyun Eğmeyen Fransa Partisi'nin son çare olarak işveren devlet projesinden ve FKP'nin işeğitim güvencesi projesinden bahsetmiştim. Bana göre, son iki yılda kapanma esnasındaki en önemli deneyim olan, üretici işten bağımsız gelir hakkının verimliliğinin iş hakkına yöneltilmesi acıklı olur. İki nedenle.

İlki, iş sözleşmesi hakkı tam tersine, mikro ölçekte, gelir hakkı ile üretken olarak kabul edilen faaliyet arasındaki bağlantıyı tekrar ilan eder. Bu mikroekonomik bağ kapitalizmin merkezindedir (temel gelir/katkıya dayalı gelir ikilisinde, ilki tabiatıyla kandırmaca) ve geçtiğimiz yüzyılın maaş inşası o bağın çözülmesine yönelikti. Doktora öğrencileri için stajyer memur statüsü yerine bir iş sözleşmesi talep etmek, nasıl bir gerileme! Otuz yıldır yöntemli şekilde devam eden statülerin yok edilmesi sürecine onay veren genelleştirilmiş bir sözleşme projesi, statü sahibi ücretliler için nasıl bir gerileme! UNEDIC maaş hakkı olarak inşa edilmişken CFDT ile koro halinde işsizlerin iş hakkını ilan etmek, nasıl bir gerileme! Kişi olma vasfını talep etmek yerine platformların serbest çalışanlarının statülerinin ücretli olarak değiştirilmesi stratejisine sahip çıkmak, nasıl bir gerileme! İş sözleşmesi hakkı projelerinin sahipleri memur statüsüne ilişmediklerini söyleyecekler ama buna inanıyorlarsa gerçekten akıllarını yitirmişlerdir. Durun! Kişi olma vasfına maaş kazanımını sırtlayan örgütlerin pusulalarını bulmaları lazım. Senden farklı olarak bunu yapacak imkânlarının olduğunu düşünüyorum ama yoldan çıktıkları konusunda seninle hemfikirim ve iş sözleşmesinin kişiye bağlanması önerisi bunun bir başka tezahürü. İş sözleşmesi hakkı projesinin ilk çıkmazı, kişisel vasıf sahasında kazanılanın altında olması ve onun yok edilmesine yönelik kapitalist girişime istemeden eşlik etmesi.

İkinci neden kapitalist değer pratiğine bağımlılığı: Emekçiyi belirsizlikten çıkarmak istiyor, bu çok olumlu ama kapitalist maaştan çıkarmıyor. Projenin iki hedefi nedir peki? Herkesin geçim kaynağının ve işinin olmasını sağlamak. Ya bir işte ya da bir eğitim programında çalışma karşılığında geçim kaynağı. Oysa komünist maaş "kaynak" değildir ve komünist emek/iş de "iş" değildir. Onu kapitalist maaşa bırakalım. Komünist maaş, ne üretileceğine, nasıl, kiminle, hangi uluslararası işbölümü bünyesinde, hangi toplumsal ihtiyaca cevaben, hangi bilimsel araştırma kullanılarak, ne kadar para yaratılarak üretileceğine karar verme kapasitesini ve sorumluluğunu tanıyan bir vasfın her yetişkin kişiye tahsisidir. Arada, onu şirketinin yönetimine karşı kaçınılmaz şekilde yükümlü kılacak bir iş sözleşmesi olmaksızın, maaşı kişiye ait olmalıdır ve bu kişisel vasfın sadece, emek üzerindeki egemenliğine, mutabık olmadığı talimatları reddetme hakkına, sadece kendi şirketinin veya kamu hizmetinin kararlarına değil yatırım sandıklarına veya vasıflandırma jürilerine de katılmasına hizmet etmesi itibarıyla anlamlıdır. Üretim üzerindeki kararlara dair bu haklar, sadece onların uygulanması için, emeğin soyut ve somut çifte boyutuyla komünist biçimde yerine getirilmesi için var olan vasıf hakkından ayrılamazlar. İş-eğitim güvencesi projesinde geçen "emekçilere daha çok hak" ifadesi dışında, emek üzerindeki egemenlik, iş hakkı projesinin merkezinde yer almıyor. Halbuki –çok önemli olduğu için tekrar ediyorum– özgürleştiren, "iş/emek" değil, iş/emek üzerindeki ortak egemenliktir.

Bu egemenlik icra edilirken, etkili ve kamu yararına kullanılması istendikçe, ilk kısımda kaçınılmaz olduklarını hatırlattığın çatışmalar ve yoldan çıkma riskleri ortaya çıkacak elbette: Komünizm de kapitalizm gibi bir üretim tarzı ve neyin üretmeye değer olduğuna dair de kişisel güzergâhların toplumsal ihtiyaçlara göre ayarlanmasına dair de ezeli bir uyum yok. Şirketler, sandıklar ve vasıflandırma jürileri arasındaki çatışmaların yönetilmesinin ötesinde, daha önce dile getirdiğim gibi, kişilerin kamusal bir vasıflandırma hizmetinden bireysel olarak, bu uygulamanın etkili bir şekilde yapılmasına destek olan bir örgütten de kolektif olarak faydalanabilmesi

gerekiyor ki bu da sendikacılığa heyecan verici bir eylem ufku kazandırıyor. Fakat her kişiye bir iş sözleşmesi değil bir vasıf tahsis etmektir komünizm hareketinin merkezinde duran: Her yetişkin, çalışarak kendini ispatlamadan evvel emekçidir. Tıpkı yurttaşlığını somut olarak hayata geçirmeden önce yurttaş olduğu gibi. *Emekçi* olarak tanınması *yurttaş* tanımını güçlendirir. Bu ilk tanıma, onun için bir sorumluluk yaratır ama bu sorumluluk, bir arzunun taşıyıcısı olarak ondan değil, kendine komünist diyen bir toplumda diğer yetişkin insanlarla ilişkisinden gelir.

Son iki yıla dair diğer önemli tespite geliyorum: Kapanmadan ve aşılanmadan fayda gören şirketlerin zora düşen faaliyet alanlarının finansmanına katkıda bulunması adil olur. GAFAM'ın ve diğer e-ticaret şirketlerinin cirolarındaki, eve teslimlerdeki ve uzaktan çalışma toplantılarındaki muazzam artışı herkes gördü. Amazon'un sahibinin saniye başı zenginleşmesinin korkunç boyutunu ve tüm faaliyet alanlarına girmekteki doyumsuzluğunu herkes dehşet içinde gördü. Salgınla mücadelede *Big Pharma*'nın elde ettiği kârların meşruiyetini herkes sorguluyor. Bir kez daha katma değerin özel temellükünün çıkmazının, şirketlerin ve tabii ki münferit olarak sahiplerinin diğer şirketlerin felaketi üzerinden veya kolektif felaket üzerinden zenginleştiği, geniş ölçekli, eşi benzeri görülmemiş bir deneyimle karşı karşıyayız. Bu deneyimin hafızalarda kalması için bile olsa yönetici sınıfa bel bağlamayalım, yönetici sınıf bunu bir tabutta gizlemeye çalışacak.

O halde o deneyime sahip çıkmak, değerin özel temellükünün vergiyle düzeltilmesi yerine toplumsallaştırılması meselesi üzerinde kayda değer bir çalışma yapmak bize düşüyor. Krediyle değil sübvansiyonla para yaratılmasına izin veren bir değer toplumsallaştırması. Katedilmesi gereken yol hayli uzun çünkü somut komünist alternatif deneyimi maaş konusunda olduğundan daha az hassas ve ayrıca para ekonominin –yönetici sınıfın, Gizemlerin Muhafızı üst düzey ortodoks ekonomistlerin yardımıyla "anlaması ve hâkim olması zor" addedilmesine gayret ettiği– bir alanı. Meseleye, solun çok uzun zamandır kaybolduğu sapa yollardan ("kamu kredi mer-

kezi" ve kârların vergilendirilmesi projeleri) sakınarak açık olarak eğilmek için bir başka neden de bu.

Çünkü yatırım borcunun, borçlanmayla para yaratılmasının yerine katma değerin toplumsallaştırılmasının getirilmesi gerekiyor, iyi kamu kredisi veya iyi vergiyle ahlaklılaştırma değil. Macron kapanma nedeniyle zora düşen şirketlere desteği klasik kapitalist bir şekilde ele aldı: Hem vergiyle hem de kemer sıkarak ödeyecek olan, olağanüstü hal yüzünden her şeye maruz kalan yurttaşlar: CADES'in[14] performansını bilince, bizi neyin beklediği malum!

Ekolojik dönüşüme yönelik kamu yatırımını canlandırmak üzere kamu borcunun Avrupa Kamu Bankası'nca tutulan kısmının olası iptali ya da faiz oranlarının kalıcı olarak düşük olması göz önünde bulundurularak vadelerinin uzatılması projeleri, üretimin finansmanı için borçlanmanın bu şekilde doğallaştırılmasına sırtını dönüyor değil. Bir kamu kredi merkezi kurmak üzere bazı bankaları kamulaştırma veya Hazine döngüsünün yeniden oluşturulması projeleri daha akla yatkın çünkü mali piyasalara bağımlılığımızı azaltıyorlar. Ama tam da, aşılması gereken denklem olan nakit ön ödeme = borç denklemine dayanmaya devam ediyorlar. Bu denklem iki kaldıraca yaslanarak aşılabilir: kurumsal (halihazırda uygulanmış olan sübvansiyon/katkı payı döngüsü) ve ideolojik (lokanta işletmecilerine desteği Amazon veya Pfizer'ın katma değerinin finanse etmesi gerektiğine dair bilinçlenme). Kapanmadan aslan payını alan grupların kârlarının vergilendirilmesi projeleri ise, üretimdeki ağırlıklarını dolayısıyla şantaj güçlerini daha da artırmış aktörleri vergilendirmeyi nasıl başaracaklarını düşünmek zor olduğu için etkili olmalarının zor olması bir yana, ayrıca zararını kanıtlamış olmasına rağmen katma değerin özel kişilerce temellükünü kabul ediyorlar.

Çok açık bir siyasi kampanya yürütmek gerekiyor: Şirketlerin katma değerleri, ne hisse sahiplerince veya hisse değerinin yüksel-

14. Sosyal Borcun Amortismanı Sandığı, 1996 yılında Başbakan Alain Juppé tarafından, sosyal güvenlik kuruluşlarının borçlarını sınırlandırmak için yaratılmış, ancak alacaklıları zengin etmeye bire bir bir araç oluvermişti.

mesiyle doğrudan ne de özkaynakları artıran girdilerle dolaylı (bunların hepsi ortadan kaldırılması gereken kurumlardır), bireysel el koyma imkânı olmaksızın ortaklaştırılması gereken bir ortak varlıktır. Şirketlere ön ödeme, bir merkez bankasının düzenlemesi altında emekçilerce yönetilen sandıklardan çıkmalı, maaşları ve yatırımı sübvansiyonlayan bir para yaratımıyla işlemelidir. Fiyatlar ara tüketimin toplamı ve sübvansiyon üzerinden hesaplanır. Ortaya çıkan katma değerin tamamı katkı payı olarak ödenir ve makro ölçekte ön ödeme olarak alınmış para böylece aynı ölçeğe iade edilir, ancak mikro ölçekte ön ödemeler ve iadeler denk olmayabilir. Bir önceki söyleşide söylediğim gibi, şayet olgun veya büyümekte olan sektörlerin zorluk çeken, dönüşüm geçiren, yeni doğan sektörleri desteklediği, çeşitlendirilmiş bir iktisadi doku oluşturmak istiyorsak, denk olmamalılar.

Komünist şirketlerin hiçbir şekilde miras mantığına sahip olmadıklarını hatırlatırım. Yaptıkları, mal ve hizmet üretim akışlarını, kişilerin çalışma kapasitelerini iyileştirme (üretim üzerinde karar vermeyi de içeren kabiliyetler) ve doğal kaynak stoğuna iyi bakma kaygılarını gözeterek yönetmektir. Onlara yapılan sübvansiyon yoluyla nakit ön ödeme şu üç boyuta denk düşen göstergelere dayanır: ürünlerin kalitesi ve toplumsal faydası, kişilerin çalışabilmesi, doğal kaynakların stoklarının bakımı. Kapitalizmin totolojik değer üretimine içkin olan üretim odaklı kaçış yolu artık yoktur ama bu, şirketlerin ve nakit ön ödeme sandıklarını yöneten emekçilerin akıllıca davrandığı anlamına gelmez. Bundan ötürü, değer kurumlarının (ön ödeme sandıkları, şirketler, vasıflandırma jürileri, araçların miras mülkiyetinin sahibi kolektifler, merkez bankası) yanı sıra, bazı üretimleri durdurmaya veya başkalarını hızlandırmaya karar verebilecek tamamıyla siyasi kurumların ve bu iki tür kurum arasındaki çatışmaları çözmekle mükellef bir kamu hizmetinin bulunması çok önemli.

Son iki yıla dair üçüncü önemli tespit, çoğunlukla kadınlara ait, en gerekli ama en düşük gelir getiren mesleklerdeki maaş artışının meşruiyeti. Konu yeni değil ama bu yönde hiçbir etkili önlem alın-

mış da değil. Pek kıymet görmeyen bazı mesleklerden vazgeçmek imkânsızken itibarlı ama şüphesiz gereksiz bazı mesleklerin icra edilmemesinin topluma zararı olmamasına dair varılan bilinç tartışılabilir biçimler aldı. Anneler günü hediyesi veya ebedi kadınlığa övgü şiirleri gibi geleneksel oyalamaların havasını biraz taşıyan akşam sekiz alkışları var aklımda – yani bu noktada da tespite yaslanmalı ama önerme ediminin boyutunu küçümsememeli.

Bir yandan, kişiye iliştirilmiş olan, dolayısıyla yetişkinlik boyunca iptal edilemeyen ve düşürülemeyen (üretimin azalmasından veya ücretsiz mal ve hizmetlerin artışından ötürü genel düşüşler haricinde) maaş ve birden üçe, aylık net 1700 ve 5000 avro arasındaki bir maaş hiyerarşisi, şüphesiz düşük maaşların yükselmesi için (çünkü şu anki ortalama maaş asgari maaş haline gelir) ve –her ne kadar her türden maaş hiyerarşisinin ataerkil yapının ve ırklandırmanın ayakta kalmasına katkısı olduğunu düşünmek makul olsa da– istihdamdaki ayrımcılıklara karşı mücadele için önemli bir dayanaktır. Bu konuya dair fikrimi ilk kısımda söyledim, sen de öyle: Para iktidar ilişkilerini ifade eder, ama bu ilişkileri aynı zamanda yönetir; söz konusu ilişkiler de kendilerini paranın kapısından değilse bile onun nesneleştirme ve siyasi tartışılabilirlik niteliklerine ille de sahip olmayan pencerelerinden ifade ederler. Ayrıca vasıf yükselmesinin gerekli ama –maaşlarının sahibi olan, dolayısıyla işgücü piyasasının kırbacından azade kişilerce– normalde az tercih edilen işleri yapan emekçiler için kolaylaştırılacağını göz önüne alınca maaş hiyerarşisi çelişkili biçimde, kıymet görmeyen mesleklerin, maruz kaldıkları ayrımcılıktan kurtulmalarına yardımcı olabilir.

Öte yandan, kadınlara karşı ayrımcılıkta payı olan, ev işlerine harcadıkları zamandan ötürü daha az müsait olmaları sorunu, ev işinin sosyal güvenlik kapsamına alınmasıyla ortadan kalkabilir, buna dair ikinci kısımda söylediklerime bakabilirsiniz.

Son olarak ve çok net bir şekilde, günlük hayatın beslenme, barınma ve kültür gibi temel ürünlerinin sosyal güvenlik kapsamına alınması düşük maaşların yükselişi için kuvvetli bir araç olabilir;

kapanma gıda yardımının, düzgün barınma hakkının ve uzaktan kültürün çıkmazlarına karşı bu sosyal güvenlik ihtiyacının aciliyetini açıkça ortaya koydu. İkinci kısmın sonunda geçişe dair konuşurken bunu anlatmıştım. Kaliteli gıdaya, eve ve kültüre erişim, yoksulları damgalayan her türden uygulamayı dışlayarak, asgari ücrette işaretli para cinsinden 500 avroluk net bir artışa (maaşların aşağı yukarı yarısında artış sağlar bu) ve 18 yaşında herkese, 500'ü işaretli para cinsinden olmak üzere 1700 avronun tahsisine dayandırılabilir. En yüksek maaşların 500 avrosu işaretli paraya dönüştürülecek, yani bu 500 avro kısmen maaş artışına kısmen de genel paranın işaretli paraya dönüştürülmesine denk düşecektir. Bu da kapitalist üretimi dışarıda bırakan kriterlerle anlaşma yapılan meslek sahiplerinde geçerli olacak bir alım gücünün sağlanması için harika bir araç olacaktır. Böylece komünist emeğin gelişmesinin başat aracı olan ürünlerin sosyal güvence kapsamına alınması düşük maaşların yükselmesiyle el ele gidebilir.

Kapanmanın ortaya çıkarttığı dördüncü tespite geliyorum: Emekçilerin, kullanıcıların, yurttaşların seferberliklerinin hükümetin ve hastane ya da bölge sağlık müdürlükleri gibi büyük örgütlerin yönetimlerinin kararlarından çok daha üstün olduğunun anlaşılması deneyimi. Bu seferberliklerin, Maud Simonet ve meslektaşlarının gösterdiği gibi,[15] 2010'ların başında imha edilmelerinden ve imalatlarının yurtdışına taşınmasından ötürü elde olmayan maskeleri üretmek üzere ücretsiz kadın işgücüne başvurmak gibi son derece tartışılır müphemlikler taşıdığı doğru elbette. Ama tarihimizin resmi anlatısının bahsetmediği bir şeyi tekrar ispatladılar: Çalışmalar emekçilerin inisiyatifiyle yönetildiğinde, işler, kapitalist yöneticilerin kontrolünde olduğundan daha iyiye gidebilir. Onlarca yıldır hastane yağmasının başında olan ve salgınla baş etmekten âciz hastane yöneticilerinin, tepki olarak işleri konusunda iktidarı ellerine alarak

15. Fanny Gallot, Giulia Mensitieri, Ève Meuret-Campfort ve Maud Simonet, "Aux masques citoyennes! Mélange des genres productifs en régime d'exception", *Salariat*, Avrupa Maaş Enstitüsü'nün internet dergisi.

bitkin düşene kadar çalışan sağlık çalışanlarını nasıl taciz ettiğini ve cezalandırdığını bilince (o da, kendilerine karşı kazanılan bir seferberliğin başarılarından kendilerine pay çıkarma terbiyesizliğini yapmadıklarında: Nilüferi üzerinde vraklayan Martin Hirsch bu cüreti gösteriyor; o karakterden başka ne beklenebilir ki?) meselenin önemi ortada. Bu tespit aynı zamanda, mesela intranetleri ilk kapanmada emekçilerin putkırıcı girişimlerine açık olup sonradan aniden kapatılan ve başkaldırmaya cesaret eden çalışanları yıldırma ve cezalandırmaya girişen büyük özel şirketler için de geçerli. Macron'un ilk işlerinden birinin personeli temsil eden kurumlara saldırmak olması boşuna değil. Somut ve soyut emek üzerindeki hâkimiyet, sınıf çatışmasının canevinde duruyor.

Entelektüel manzara kapanmadan sonra bu açıdan ciddi ölçüde zenginleşti. İlgili yurttaş-emekçilerin ipleri eline aldığı başka bir sanayileşme, başka bir bölge planlaması, başka bir kültürel hayat, başka bir para yaratma biçimi, başka bir toplu taşıma, başka bir ortak yaşam alanı ve daha nice konu üzerine yerel ve tematik düşünce kolektifleri saymakla bitmiyor. İkimizin de aşina olduğu bir alan olan yükseköğretim ve araştırma alanından bir örnek alayım: RogueESR Kolektifi'nin masaya koyduğu, hem içeriğinde hem de hazırlanışında demokrasiye başvurulma biçimiyle son derece çarpıcı olan "Üniversiteyi ve Araştırmayı Yeniden Kurmak için Elli Önlem".[16] Bana öyle geliyor ki geri döndürülemez bir dinamiğe ulaştık ve komünist öneri bu filizlenme ortamına yaslanabilecek.

Ama –bu "ama" çok önemli çünkü katedilmesi gereken yolun önemini bize bildiriyor– bu ipleri ele alma pratiği bizzat işyerlerinde yaşanmalı. Kitabının başlığı bile derdini anlatan Thomas Coutrot gibi meslektaşlarımın bu noktadaki ısrarına dayanacağım: *Emeği Özgürleştirmek: Neden solun umrunda değil ve neden bu değişmeli?*[17] Emekçilerin örgütlenmesini mümkün kılan hakların kazanıl-

16. RogueESR, "Cinquante mesures pour réinstituer l'Université et la recherche", 2021, şuradan ulaşılabilir: https://rogueesr.fr/propositions-2022.

17. Thomas Coutrot, *Libérer le travail, pourquoi la gauche s'en moque et pourquoi ça doit changer*, Seuil, Paris, 2018.

ması bunun için elzem. Hissedarlarının satmak, kapatmak ya da yurtdışına taşımak istediği bir şirketi çalışanlarının devralması otomatik olmalı elbette. Ve en sonunda somut olarak sahip çıkılan komünist uygulamamız daha pek çok hakkı meşrulaştıracak. Hissedarlardan kurtulmanın zorunlu ve mümkün olduğunu açıkça ortaya koyacak olan bu özerkliğin inşası olacak; bugün emekçilerin çok azı buna ikna olmuş vaziyette. Oysa özerkliğin tabandaki bu inşası olmadan tepeden kamulaştırma tedbirleri ileride başarısızlığa uğrar, bu pek çok kez tecrübe edildi.

Kapanmanın sonucu olan beşinci tespit: "büyüme"nin derinden sorgulanması. Şehrin ortasında çiçekler, kelebekler ve balıklar bulmak, uçaklardan ve rahatsızlıklarından arınmış bir gökyüzüne, hatta ne yazık ki çok kısa bir süre, bomboş otobanlara sahip olmak, ne rahatlık! Ulaşımın sadece demiryolu ve suyoluyla yapıldığı, yalnızca kısa mesafeler için kamyon ve otomobillerin kullanıldığı ve ulaşım çalışanlarının hepsinin, Bertrand-Macron öncesinde demiryolu çalışanlarının, Quiles-Filon öncesinde Posta çalışanlarının statüsüne sahip olduğu yerin ne kadar mutlu olduğunu düşünebiliriz... Sorun şu ki düşünmekle kalamayız artık, gerçekleşmesi şart. Komünist eylem tam bu noktada gündemin ortasında. Üretim aygıtımızın ekolojik dönüşümü iş tanımlarında birtakım değişikliklere yol açacak, ancak iş tanımlarında değişikliği mümkün kılan şey hakların temelinin yapılan iş yerine yapan kişi olarak kabul edilmesi olacak. Kişi olma vasfına maaş aynı zamanda hissedarlar yerine emekçilerin karar hakkının da temeli olarak kendini dayatıyor. Üretimin amacı değer olduğu müddetçe üretim odaklı kaçış çabası kendini dayatacağına göre, bu dönüşüm olmadan ekoloji alanında yol almak da imkânsız. Kredinin yerine sübvansiyonun geçmesi, kapitalist para yaratımının ortaya çıkardığı borçlanmanın sonlanması, dolayısıyla her türden katma değerin kamulaştırılması ve bireysel temellüknün imkânsız hâle getirilmesi de zaruri. Her türden üretimin sosyal güvenlik kapsamına alınması, kabul edilen anlaşma şartları uyarınca ekolojik yeniden yönlenmelerinin başat bir aracı. Kısacası konuştuğumuz üzere uzun bir komünizm yolunun bestelenmesi gere-

kiyor. Bu dinamiğin önemli unsurlarını, çok güçlü ve net bir "küçülme için genel maaş" önerisi getiren Denis Bayon'da[18] bulabiliriz.

Kapanma aylarından beri pek çok kişinin paylaştığı son iki tespite geliyorum: Kamu hizmetleri hayatidir, bilim ve teknolojiyi kâra değil, toplumsal olarak faydalı amaçlara yöneltmek gerekir. İlkini birinci bölümde komünist devlet üzerine son derece önemli şeyler söylerken ele aldın. Seni alıntılıyorum: "Devlet derken anlaşılması gereken, *bir dizi kolektif işlev* var: Bu işlevler, 1) kolektifin kuşanmış olduğu otorite, yani kudret sayesinde etkin hale gelmiş, 2) biri makroskobik olmak üzere bir dizi bölgesel ölçeğe yayılmıştır. Bu makroskobik ölçek, tüm diğerlerini birbirlerine eklemler. Bu eklemlenmeyle, belirli, yani sonlu ve ayrı bir siyasi topluluğu tanımlar." Şirketlerin katma değerlerinin makroskobik ölçekte toplumsallaştırılmasına yaslanan komünizmde kolektif işlemler belirleyici önemdedir. Ama sadece bu kolektif kendi otoritesini onlarda ifade ettiği ölçüde otorite sahibi ve gerçekten kolektif olabilirler. Tüm çalışmalarımı genel sosyal güvenlik rejiminin tahlili üzerinde temellendirdiğimden bu tahlilin doğruluğunu teyit etmek için bolca zamanım vardı. Evet, doğduğunda ve aşağı yukarı 4. Cumhuriyet boyunca genel rejim gerçek bir kolektif işlevdir ve otorite sahibidir çünkü emekçiler, 1945 Ekim kararnamelerinin dayattığı sınırlarda da olsa, yönetimine gerçekten ve etkin biçimde iştirak eder. Bunlar komünist devletin nüveleri. Gelişmesinin önüne geçmek için onca çaba sarf edilmesini anlamak mümkün ve bu engelin aracı elbette kapitalist devletleşme oldu. FO Sendikası ve ardından CFDT, işçi yönetiminin bu yöntemli tahribine eşlik etti. Bunun sebebi CGT'nin, seçilmiş temsilcilerinin gücüne destek çıkabilecek mesleklararası bir biriminin olmamasıydı. Bu hazin deneyimi hatırlatmamın sebebi, komünizmin yerleşik bir uyum antropolojisine ait olmadığını seninle birlikte ve senin çok güzel söylediğin gibi yurttaş-emekçilerin örgütlenmesinin çokölçekli ifadesini destekleyen makrososyal örgütleri (bu kez belki sen olmadan) bağrımıza basmak gerektiğini

18. Denis Bayon, *L'écologie contre le revenu de base*, La Dispute, Paris, 2021.

vurgulamak. Başta CGT. Her halükârda ben de senin gibi, kamu hizmetlerinin zorunluluğu tespitinin sürekli tetiklediği "devlete çağrı" (tabii kapitalist devlete) felaketinden ancak bir komünist devletin gelmesi için uğraşarak kaçınabileceğimize kaniyim. Komünist bir devlet, yani yurttaş-emekçilerin, işi bu halk yönetimine destek olmak olan örgütlere yaslanarak yönettiği kolektif işlevler.

Şu anki durumumuzda komünist bir önerinin yollarını açmak için yorumlamak istediğim son tespit, bilim ve teknolojinin, kâr amacıyla değil, toplumsal olarak faydalı hedefler doğrultusunda seferber edilmesinin önemi. Aşıların tasarlanması ve üretilmesi konusunda bunun önemi açıkça anlaşıldı. Bir yandan Pasteur Enstitüsü'nün başarısızlığı, GSYH'den araştırmaya ayrılan payın gülünçlüğünün ve hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıkların artışından sonra faal projelerden vazgeçilmesine neden olan proje bazlı finansmanın saçmalığının bilincine varılmasını sağladı. Öte yandan, aşı fiyatlarına ve üretimin dondurulmasına dair şantajların koca ülkeleri açıkta bırakmasının uyandırdığı öfke, patentlerin ve fikri mülkiyet haklarının kaldırılması için çok uzun zamandır mücadele eden militanlarla sınırlı değil. Bir kez daha, burjuvazinin COVID aşısıyla sınırlandırmaya, ardından ahlaki bir talebe indirgemeye ve son olarak unutturmaya çalışacağı bu tespitin güncelleştirilmesi ve genele yayılması için çalışmalıyız. Şunu da ısrarla hatırlatacağım: Üzerlerinden geçtiğim diğer olgusal tespitler gibi bir "karşı olma" refleksi "kapitalizm karşıtlarını" kapanmayı sadece ölümcül yanlarıyla tahlil etmeye götürürse, burjuvazi bu unutturma işini çok etkili bir şekilde yapabilecektir. Komünist eylem aksine, kapanma da dahil, önerisini sahada işitilebilir kılan şeylere yaslanır. Sadece o da değil: Kapanma deneyiminin doğurduğu, komünist öneriyi tüm ölçeklerde somut işlerle zenginleştirmeye katkıda bulunan tüm seferberlik ve önerilere de yaslanır.

Bin tane öneri içinden başka bir bölgesel sanayileşme (mesela Toulouse bölgesi için havacılıktan yola çıkan ancak durmadan daha çok uçak absürtlüğüne yaslanmayacak olan) ya da başka bir stratejik üretimin yurda dönüşü önerisini ele alabilirdim ama Rogue

ESR'nin üzerinde düşündüğü "Üniversiteyi ve Araştırmayı Yeniden Kurmak için Elli Önlem" örneğiyle yetineceğim. Hepsi de muhteşem, kapitalist mantıktan arınmış bir araştırma ve teknoloji politikasına dair olan önerilerin birkaçına bakalım: Yükseköğretim ve araştırmayı yoğunlaşma değil ağ yapılanması şeklinde düzenlemek, özel sınavla girilen büyük okulları üniversitelere dahil etmek; proje çağrılarıyla bilim yapmaya son verip araştırmacılara göre yapısal bir finansman uygulamak; tüm personele memur, doktora başlangıcından itibaren de stajyer memur statüsü vermek; farklılaştırmaya karşı çıkarak statü öngören ulusal istihdam normunu yeniden tesis etmek; uluslararası sıralamalardan çekilerek başka kriterleri ön plana çıkarmak; yönetimsel değerlendirmeleri kaldırmak; görevleri rotasyona tabi tutmak...

Bilimin ve teknolojinin kapitalist yoldan uzaklaşması onlardan şüphe etmeye değil, kârdan kurtulmaları için eyleme girişmeye götürmeli bizi. İlk tartışmamızda söylenenlere döneceğim: "Röntgeni General Electric'e mi bırakacağız? Kaçış yanlılığının başka şansı yok. Senin, benim tahayyül ettiğimiz haliyle komünizmin var. Röntgenin kendi işi olduğunu, onu kapitalizme bırakmayacağını (...) söyler." Bu da birtakım imkânların olmasını gerektirir. İnsan türü olarak, diğer canlılarla ve doğayla, yepyeni potansiyellerini açığa çıkaracak bir metabolizmayı hayata geçirme sorumluluğu bizde. Onu herkesin meselesi haline getirerek emek meşalesini sermayenin elinden almak bize düşüyor. Çünkü, herkesin meselesi haline geldiğinde, üretim artık ölü emeğin canlı emeği ortadan kaldırmasına değil, canlı emeğin kendisine odaklanacağı için, üretilen değeri küçültmeksizin doğayı sömürümüzde mecburi azalmayı gerçekleştirebilecek ve böylelikle, üretimin ekolojik dönüşümünü, –geniş yoksullaşmayı meşrulaştırmaya bire bir olan– türümüzün yok olması korkusunu kullanmak dışında bir yolla devam ettirebileceğiz.

İçinde yaşadığımız açık ama sıkıntılı dönemde bir aşırı sağ tsunamisi risklerini uzun uzun tahlil ettin haklı olarak. Ben de dönemin komünist bir öneriye sunduğu fırsatları ön plana çıkarmaya çalıştım. Anarşist Federasyon ve tüm liberter varyantları, NPA, LO ve

Troçkist gruplar, Boyun Eğmeyen Fransa, FKP ve onun gerilemesiyle ortaya çıkan tüm hizipler, yani taşıyıcısı olan tüm örgütlerin birbirlerini yok saydığı (o da, salaklıktan mı keyiften mi bilemediğimiz bir sorumsuzlukla kavga etmediklerinde) komünizm şüphesiz halkın geniş kesimleri için itici bir kelime olmaya devam ediyor. Öyle bir noksan var ki, bu yanında hiç kalır zaten: Bu örgütler komünizmi somut ve arzu edilir kılma kaygısını hiçbir şekilde taşımıyor, oysa en azından bu beklenebilir onlardan. Tasavvurlar büyük gece/sosyalizm/komünizm dizisiyle şekillendiği müddetçe o yanda hiç umut olmadığını söylemek lazım.

Demem o ki yapacak çok şey var! Ama yapmak, yani emeğin içeridenliğini komünizmin merkezine yerleştirince, halihazırda-elde-olanı ve güncelleştirilmesinin somut yollarını açık bir şekilde belirtmek işe yarıyor! Bunda zerre provokasyon yok çünkü her gün karşıma çıkıyor tanıklıklar: Halihazırda-elde-olan komünizmi daha çok ilerletme yönünde gerçek bir arzu var. Tek eksik, onu yapması gereken örgütlerden gelecek öneriler. Bu kitabın sebebi bu; umarım komünizm ve para üzerine, sandıkların işleyişi, yatırım, değer kurumlarıyla siyasi kurumlar arasındaki bağlantı, vasıflandırma jürileri, iş hayatında toplumsal cinsiyet ve sömürgecilik sonrası ilişkiler, sanayi politikası, diğer canlılarla ilişkilerimiz, maaşların aynı olması veya hiyerarşisi, şirketlerde devreye sokulacak olan yeni muhasebe sistemi, miras mülkiyetiyle ilgilenen birimler; gıdanın, barınmanın, ulaşımın, enerjinin, ev içi işin, kültürün sosyal güvenlik kapsamına alınması, bilim politikası ve eğitim, vb üzerine yine böyle birbiriyle kavga etmeyen daha pek çok kitap gelir arkasından.

Söylediğimiz onca şeyin ardından ısrar etmeye gerek var mı bilmiyorum ama söyleşenlerin kafasında doğmuş bir proje değil, nasıl ön plana çıkarılacağı bilinen bir halihazırda-elde-olanın devamının getirilmesi biçiminde kitaplar. Bu öneriler burjuvazinin kararlı direnişiyle karşılaşacak elbette ama yine de sunalım onları ve senin harika sözünle, mikro, mezzo, makro kazanımların başlangıçlarına dair figürlere dayandıralım. Günlük hayatın içindeki hayal gücünü filmlerle, romanlarla, oyunlarla, tiyatroyla, festivallerle, tiyatrovari

konferanslarla, dergilerle, şarkılarla besleyelim. Tek bir takıntıyla: önerimiz ve onun eylem halinde büründüğü figürler.

AMÉLIE JEAMMET: Halihazırda-elde-olana yaslanan figürler: Frédéric, senin karanlık kehanetine karşı koymak için gerekli güç buradan çıkmaz mı?

FRÉDÉRIC LORDON: Bu kitabı ortaya çıkaran söyleşilerin kulislerine bir göz atalım: Amélie sen, Dispute Yayınları'ndan Marina Simonin, Bernard ve ben, dört kişiyiz. Dört kez bir araya gelip tüm öğleden sonra konuştuk. Son toplantımızda bize "durumu" tartışmamızı istediğin soruyu sorduğunda Amélie, gerçekten ne düşündüğümü anlatmaktan kaçınmayı tercih ettiğimi, yoksa kötümserliğin ne olduğunu göreceğimizi söyledim. O şekilde ayrıldık, sonra sen bize tekrar yazdın ve bana "Evet bunların hepsini söylemek lazım," dedin. Nihayetinde haklı olduğuna ikna oldum ama ikna olduğum o an: tüm söyleşimizle açık bir bağlantı, şayet doğruysa, yanlış olmasını çok isteyeceğim karanlık kehanetimin, her şeyden kopuk, kesinlikle yakalanamadan ağırlıksız yüzen bir umutsuzluk bloğu, "devrim" – ama kötü devrim– olmamasını sağlayan açık bir bağlantı olduğunu fark ettiğim an. Bu bağlantıyı gözler önüne sermek için tahlilimin ucunu tekrar yakalıyorum: "Tsunamiye benzeyen faşist cephenin itici gücü, *şiddet* içeren bir siyasi *öneri* olmasıdır," demiştim. İki kelime çok önemli. Öncelikle şiddet: Organik kriz zamanında bu dürtüsel öneri aşırı sağa muazzam bir rekabet avantajı sağlar. Her türden düşüncenin devreden çıkarılması, düşüncenin gerektirdiği dolambaçlı yolların atlanıp yolun kısaltılması, tamamen hayal gücü olabilen kolayca teşhis edilebilir bir tek nedene yoğunlaşmak, anlık bir tepkisel çözüm sunmak: Kendine hep en kolay yolları arayan dürtünün tipik hizmetleri bunlar. Ama aynı zamanda, şiddet içerip içermemesinden bağımsız, aşırı sağ bir siyasi *öneri* dile getiriyor ve bu, onunla mücadele imkânı var demek: karşısına başka bir *öneri* koyarak. Ama tam da bu, yani bir başka öneri dile getirmek değil mi üzerinde çalıştığımız şey? Bir başka bütüncül öneri.

Yaklaşan bu tsunami karşısında önerdiğimiz alternatifin gülünç olduğu söylenecek mi acaba? Ama bu alternatif evvela, çok sayıda yaşantıya gayet sıradan bir şekilde tutunarak onlara anlam ve perspektif katabilir: Özellikle de, ömür boyu maaşla yaşayanların hepsini kurtarmayı önerdiği güvencesizlik deneyimleri, üreticilerin egemenliği sayesinde düzeltmeyi önerdiği işin anlamının tamamen yitirilmesi deneyimleri. Tüm bunlar soyutlama değil, bence çok kişiye derinden hitap ediyorlar, onlara ızdırap veriyorlar ve çok kuvvetli kaldıraçlar var oralarda. Ayrıca ve asıl, alternatifimizin bir *önerinin* tüm özelliklerine sahip olması; tarihin yönlendirilmesi değil, toplumsal hayatın figürlere dayanarak yeniden anlamlandırılması anlamında genel bir anlam verme vasıtasıyla, geniş ölçekli bir siyasi koordinasyon önerisi. Aşırı sağın önerisi anomi üzerine, önceki anlamın yerinden oynaması üzerine kurulu; nedenlerine dair fikrimiz olmasa da yarattığı gerilimleri algıladığımız bir düzenin kafa karışıklığı içinde reddedilmesi üzerinde serpiliyor. Aşırı sağın önerisi tam olarak, muğlak ama kudretli bir arzu olan *başka* arzusuna, "bu olmasın da..." arzusuna, tüm sakinleştirici niteliğiyle bir *çerçeve* çiziyor. Bu muazzam bir keşif değil: Aşırı sağ, kapitalizmin krizlerinin gübresi üzerinde filizlenir çünkü bunlar anarşik krizler, bu terime verdiğim anlamla[19] *arkhè* (köken, başlangıç) krizleridir. Faşizmi alt etmek ancak bu öneri sahasında mümkün olabilir. Bir başka deyişle, radikal solun bazı kesimlerinin erdemli çekimserliklerinden (yönlendirme kıvamında olabilecek hiçbir şeyi sakın ha söyleme, aşırı "öncü otoriter" bir şey bu) veya yakın ama daha sanata meyleden bir sahada, jestler karşısında kendilerinden geçmekten kurtulmaya ikna olması gerekiyor. Agamben'e göre jest, geçişsiz bir harekettir, saf hareket, bir şey yapma niyetinden tamamen arınmış, sadece hareket için bir harekettir. "Dünyayı araçsal bir bakışla görmek bize çok zarar veriyor, ondan kurtulmak için jestler yapalım," diyor bize Agamben. İnanması zor ama bu türden bir estetik-politik felsefe radikal solun geniş çevrelerinde büyük sükse yapıyor.[20] Bir si-

19. Frédéric Lordon, *La Condition anarchique*, *a.g.y.*

yasi düşüncenin gücünü olay karşısında nasıl durduğuna göre değerlendirirsek, hakikat ânı pek uzak olmasa gerek: Zira faşizme karşı jestler ya da Marine Le Pen'e karşı Isadora Duncan pek de yeterli değil, korkarım. Faşizmin yeniden kök salma çözümüne, faşist *arkhè*'ye karşı tek çıkış yolu, kapitalizm karşıtı ve faşizm karşıtı bir karşı-*arkhè* önerisidir: komünist bir *arkhè*... ve işte tam da bunu işliyoruz burada. Faşist bir yeniden demir atma çözümüne karşı, faşist *arkhè*'ye karşı, hem kapitalizm karşıtı hem faşizm karşıtı bir genel-*arkhè*, komünist bir *arkhè* önermek dışında bir yol yok ve burada işe koştuğumuz da tam olarak bu.

—

20. Frédéric Lordon, *Vivre sans ? Institutions, police, travail, argent...*, *a.g.y.*

metis diyaloglar

Bernard Friot, Frédéric Lordon
Komünizm İş Başında

Bernard Friot ömrünü Fransa'daki sosyal güvenlik sisteminin tarihçesini incelemeye adamış bir araştırmacı. Çalışmalarının sonucunda "genel vatandaşlık geliri" ya da kendi tercih ettiği adla "kişi olma vasfına maaş" kavramını geliştirdi ve bu kavram gerek COVID-19 salgını gerekse iklim krizi dolayısıyla gündeme gelen ekonomik küçülme teorisi içinde önemli bir yer tuttu. Friot Fransa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sendikaların yönetiminde yer aldığı sosyal güvenlik sisteminin fiilen komünizmi hayata geçirdiğini düşünüyor ve komünizmi "iş başında" olduğu dönemdeki uygulamalarla değerlendirmek gerektiğini savunuyor.

Kapitalizm, Arzu ve Kölelik kitabından tanıdığımız, Marx ve Spinoza'nın felsefelerinden yola çıkan Lordon ise "iş başındaki" komünizmin güçlü ve zayıf yanlarına dikkat çekiyor. Günümüzde yaygın eğilim olan anarşizan sistem dışına kaçış karşısında Friot'nun komünizm projesine neden ihtiyaç olduğunu ortaya koyuyor.

İkilinin hemfikir olduğu noktalar kadar iktisat, siyaset felsefesi ve sosyoloji alanlarındaki görüş ayrılıklarının da incelikle tartışıldığı kitapta Rancière ve Bourdieu düşüncelerinin bir kez daha karşı karşıya geldiğini de görüyoruz.

Metis Diyaloglar
ISBN-13: 978-605-316-408-1

Metis Yayınları
www.metiskitap.com